

*A Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága
és a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesülete
megalakulásának 125. évfordulójára*

**TANÍTÓI, TANÁRI VITÁK
A MAGYARORSZÁGI TANÍTÓK
TÁRSADALMI KÜLDETÉSÉRŐL,
HELYZETÜK JAVÍTÁSÁRÓL,
A TANÍTÓKÉPZÉS KORSZERŰSÍTÉSÉRŐL,
FELSŐFOKÚVÁ TÉTELÉRŐL
1890–1905**

DONÁTH PÉTER

Különlenyomat a
Filozófia – művelődés – történet 2015
című kötetből

ISSN 0139-4991
A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei című kiadványsorozat folytatása.

ISSN 1587-4230
Filozófia–művelődés–történet

A 20. század alapvető változást hozott a magyarországi tanítóképzés történetében. A hajdan a teljes értékű középiskolaként való elismertetésért küzdő – 14–18 éves növendékeket képző – intézmények helyét egyetemek, főiskolák karaiként vagy önállóan működő főiskolák foglalták el, s gyökeresen megváltozott feltételek között igyekeznek színvonalasan megfelelni a 21. század s vele (a dualizmus kori regionális közösség helyébe lépő) az európai integráció követelményeinek.

A neveléstudományban, neveléstörténetben jártas tanítóképzős szakemberek hivatottak mérlegelni, hogy a 20–21. századok korántsem ellentmondásmentes történései miképp befolyásolták a tanítói hivatásra való színvonalas felkészítés ügyét, a tanterveket, a módszereket, az iskolai gyakorlatot, s hogy a különböző változások miként hatottak a tanítóképzők professzionalizálódására – s ezzel a közoktatás korszerűsítésére.¹

Történezként korábbi vázlatos kísérleteimnél² részletesebben, többrészes tanulmányorozatban kísérlem meg bemutatni a *tanítók társadalmi helyzetének javításáért s a felsőfokú tanítóképzés megteremtéséért folytatott hosszú – szakmai-politikai motívumokkal átszőtt – küzdelem egyes szakaszainak jellemző sajátosságait*. A korabeli források megszólaltatásával teszem ezt, *hogy ezáltal árnyaltabb képet nyerhessünk az akadémiai/felsőfokú tanítóképzés megteremtését kilátásba helyező 1919. évi tervek, az 1938. évi XIV. (s részben a XIII.) törvénycikk(ek) és az 1958. évi 26. tvr. megszületésének előzményeiről, körülményeiről*.³ *A jelen dolgozatban az 1890–1905 között történtek kulcsmozzanatainak, reprezentatív fórumainak áttekintésére vállalkozom: a következő írásomban feldolgozandó, 1905–1918 közötti korszak történései „helyi értékének” megértéséhez szükséges fontosabb mozzanatok (1890, 1896, 1904–1905) felvillantására.*

¹ Lásd erről pl.: Szakál 1934. 49–140.; Füle 1956, szerk. Kézirat; Bollókné 1982. 33–132.; Németh 1990. 37–109.; Kelemen 1999. 5364.; Hunyady Györgyné 2012.; Gombos 2011.; Podráczky 2012.; Mikonya 2012., 2014.

² Korábbi, rövidebb írásaim felhasználásával, azok lényeges kibővítésével, esetenként átdolgozásával próbálom e tanulmányokban árnyaltabban ábrázolni a tanítóság és a tanítóképzős tanárság véleményformálói nézeteinek alakulását, törekvéseik hatását a mindenkori társadalmi elvárásokkal, oktatáspolitikai törekvésekkel összefüggésben. Vö.: Donáth 2001/I. és 2010/2.

³ A szakmai-politikai küzdelem késői szakaszáról, az 1958. évi 26. sz. tvr. előzményeiről, megszületésének körülményeiről lásd: Ladányi 1988. 197–232.; Donáth 2000. 49–58., 2008/II. 1–161.

1. A TANÍTÓSÁG ÁLLÁSPONTJA

A szervezett tanítóság előbb 1848-ban, az I. egyetemes tanügyi kongresszuson, elég homályos formában („elsőrendű képezdeként”, melyet „a bölcsészkar ágazataként” képzeltek el)⁴, majd 1896-tól egyre határozottabban, gyakrabban jelezte, hogy „nem elégszik meg a tanítók eddigi középfokú képzésével, [s hogy] nincs megelégedve a szociális helyzettel sem, amelyet... [az] biztosítani képes. Ez oknál fogva *akadémiai képzést követel*, mely formáiban a középiskolai tanárok egyetemi képzéséhez simuljon. *Ettől várja intellektuális és szociális emelkedését*” – konstataulta 1908-ban, szinte az egész általunk vizsgált időszakra érvényesen Köveskúti Jenő.⁵

1. 1. Víták a IV. egyetemes tanítógyűlés előtt, alatt, után

Társadalmi felemelkedésükre irányuló törekvésük legitimálása, s fontosságuk demonstrálása érdekében szakmai folyóiratokban és különböző szintű tanítógyűléseken deklarálták nemzeti elkötelezettségüket, s fogalmazták meg javaslataikat, kéréseiket az elemi népiskoláztatás kiterjesztésével, korszerűsítésével, a tanítók szakmai felkészítésével, társadalmi s anyagi megbecsülésével kapcsolatban. Az 1868. évi népiskolai törvény megszületését követően 1870-ben, 1874-ben, majd 1878-ban tartottak alulról szerveződő, országos tanítógyűléseket,⁶ melyek (különösen az utóbbiak) – itt nem részletezhető egyes állásfoglalásai, kérdésfelvetései az iskolafenntartásról, a tanítók bér- és nyugdíjügyeiről,⁷ s különösen egy állandó, autonóm országos tanítói szervezet létrehozásáról⁸ – a VKM akkori vezetőinek (Trefort Ágoston miniszter-

⁴ Lásd Tavasi 1848, szerk. 19–20.; Felkai 1971, szerk. I. k. 30–31. és 64–66.; Szakál 1934. 51–53.

⁵ Köveskúti 1908. 108–109. Vö.: Uő. 1909/1. 66., 1909/2. 116–121. – Az 1908-as megállapítás „kiterjeszthetőségét” demonstrálja Kiss Árpád (1946) írása, melyben – a középfokú tanítóképzők megszüntetésére vonatkozó tervek mérlegelésekor – kiindulópontnak tekintette „tanítóságunknak az ilyenfajta iskoláktól való teljes elfordulását”, mivel az „munkájának magasabb értékelése után ni vágyát teljesen a tanítóképzés reformjával kapcsolta össze”.

⁶ A számozást elkerülő körülírás azért szükséges, mert utóbb viták merültek fel a gyűlések számozása körül. Simon Lajos pl. 1912-ben az 1878. évi egyetemes tanítógyűlést negyedikként említi. (*A Magyarországi Néptanítók* 1912. 7. Lásd ehhez: Peres 1896. 136–156.)

⁷ György 1889/13. 198.; *Nemzeti iskolák* 1889/31. 493–494.; *A tanítói* 1889/31. 495–496.

⁸ A végrehajtó bizottság által szervezett, 1879. augusztus 20-án megalakult Magyarországi Tanítóegyletek Szövetségének alapszabályzatát a belügyminiszter nem hagyta jóvá, indoklása szerint azért, mert azt a VKM „a tanításra nézve szükségesnek nem látta”. Ezt követően a VKM-hez fordultak a szövetség ügyében, mire Trefort Ágoston miniszter 1881. április 21-i válaszában lezárta: „[T]ekintve különösen azt, hogy a királyi kormány által jóváhagyott alapszabályokkal bíró összes magyarországi tanítóegyletek képviselőinek háromévenként országos tanítói gyűléssé

nek és államtitkárának, Gönczi Pálnak⁹⁾ megítélése szerint túlmentek azokon a határokon, melyeket ők kívánatosnak ítélték.

Ezért megpróbálták az oktatáspolitikát, a tanítók helyzetével kapcsolatos kormányzati intézkedéseket bíráló egyetemes tanítógyűlések kiváltását elérni, az önkéntes tanítóegyesületek helyett a kötelezőkre támaszkodva, de facto felülről szervezett „országos tanítói képviseleti közgyűlés(ek)” összehívásával. Erre először 1881 augusztusában került sor, melynek határozatait a VKM 12.196/1881. sz. rendeletével, 1882. január 31-én tette közzé. Ezek – egyebek között – újrászabályozták a tanítóegyesületek szervezetét, közzétették az előkészítő bizottság s „az országos képviseleti közgyűlés és előtanácskozmánya” ügyrendjét. Sokatmondó, hogy az előkészítő bizottságot a fővárosi vagy a Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei tanfelügyelő elnökölte, s tagjai között a miniszter által kijelölt további 3-3 tanfelügyelő, ill. tanítóképző intézeti tanár volt, a polgári iskolák és hitfelekezetek 1-1 képviselője, valamint az első ízben a miniszter által, majd a későbbiekben – titkos szavazás útján – a közgyűlés által kijelölt 14 tanítóegyleti képviselő mellett. Az 1881. évi közgyűlés határozatokat hozott az iskolai fegyelemlről, a történelem és alkotmánytan tanításának módszeréről, a kézimunka tanításáról s egyebekről.¹⁰⁾

A másodszor, 1883 augusztusában összeült tanácskozáson elfogadták „az országos képviseleti közgyűlés” szervezeti szabályzatát. Ebben képviseleti jogot kaptak a szabályosan bejegyzett és megerősített tanítóegyesületek mellett: a VKM által delegált 15 tanfelügyelő, a felső nép- és polgári iskolák 5, az „állami és felekezeti tanító- és tanítónőképzők közvetlenül vagy közvetve meghívott vagy kinevezett” – a szövegben meghatározatlan számú – képviselői, valamint a hitfelekezetek 14 delegáltja. A résztvevők napidíjával a minisztérium által támogatott tanácskozáson – a VKM 48.580/1885. számú rendeletével közzétett¹¹⁾ – határozatokat hoztak „az iskolázás körül mutatkozó hiányok okairól, s a teendőkről azok megszüntetése végett”, a népiskolai

összehívásáról, megfelelő államsegély mellett, magam kívánok gondoskodni; ennél fogva a tervezett szövetség létrejövetelét feleslegesnek, s az eziránti alapszabályok jóváhagyását szükségtelennek tartom”. Ebbe sem nyugodtak bele, ezért az 1880. augusztus 20-i végrehajtó bizottsági gyűlésen úgy döntöttek, hogy országgyűlési képviselők közvetítésével a törvényhozó testülettől kéri a szervezet engedélyezését, ám a T. Ház előbb 1880. november 20-án, majd 1881. január 26-án, formális okokra hivatkozva, érdemi állásfoglalás nélkül levette a napirendről a kérdést. (*A Magyarországi Néptanítók* 1890. 3–7.)

⁹⁾ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 9.; *Peres* 1896. 144., 156–165.

¹⁰⁾ *A magyarországi népoktatásügy* 1893. 378–380., 734–739., 741–750., 811.

¹¹⁾ *A magyarországi népoktatásügy* 1893. 744–746., 809–816.

„túlterhelésről” s arról, hogy „miképp lehetne annak elejét venni”. Javaslatokat tettek a történelemtanítás szemléltetőeszközeire és módszereire,¹² a népiskolai játékokra, a mezei gazdasági és kertészeti munkák tanításának mikéntjére. Az 1885. május 12-i rendeletekből még úgy tűnt, hogy 2-3 évente a továbbiakban is összehívják e képviselői közgyűléseket Budapestre, erre azonban 1889 tavaszáig nem került sor.¹³

Akkor az 1878. évi III. egyetemes tanítógyűlés által határozatai végrehajtásának szorgalmazására és a IV. egyetemes tanítógyűlés összehívására választott – de a VKM nyomására s az akkor erről nyilatkozó tanítóegyletek többségének véleményét respektálva,¹⁴ 1882-ben az országos gyűlések összehívására vonatkozó tevékenységét felfüggesztett, háttérbe vonult – testület 1889 nyarára „nagygyűlést” szervezett Budapesten, melynek a IV. egyetemes tanítógyűlés összehívására és napirendi pontjainak meghatározására vonatkozó határozatai nyomán hozzálatott az előkészítéshez.¹⁵

Annak, hogy újra életet leheltek az évekig tetszhalottnak látszó végrehajtó bizottságba, Trefort Ágoston váratlan halála (1888. augusztus. 22.), majd gr. Csáky Albin miniszteri posztra kerülése (1888. szeptember 22.) volt az egyik oka, hiszen ő valamivel nyitottabbnak látszott a népoktatási kérdések és a tanítók, tanítóképzők problémái iránt. A tanítóság vezetői azt remélték, hogy elődjénél határozottabban próbálja majd az ágazat érdekeit képviselni a kormányban, ill. az egyházi iskolafenntartókkal való tárgyalások során.¹⁶ Emellett a személycsere magával hozhatta a VKM tanítószervezetekkel kapcsolatos irányvonalának változását is. Szerepet játszott továbbá, hogy az államháztartás helyzetének konszolidációjával sor kerülhetett, a gazdasági nehézségek okán korábban napirendre sem vett bér- és nyugdíjkérdések rendezésére a közszférában. Márpedig ezekkel kapcsolatban már a korábbi egyetemes tanítógyűlések is markáns kívánságokat fogalmaztak meg. A népoktatási törvényben lefektetett 300 forintos tanítói minimálbér¹⁷ kétszeresét,

¹² *A magyarországi népoktatástügy* 1893. 811–814. Lásd ehhez: *Farkas* 2008. 23–24.

¹³ *György* 1889/1. 2–5.; 1889/13. 197–200.; *Tartsunk* 1889/4. 49–52.; *Rhédei* 1889/5. 72–73.; *B.* 1889/6. 87–89.; *Az egyetemes* 1889/8. 117–120.; *Bálint* 1889/8. 120–122.; *Schneider* 1889/9. 133–134.; *Deme* 1889/11. 165–168.; *Somlyay* 1889/13. 209–212., 1889/24. 386–387., 1890/13. 213–215.; *Felhívás* 1889/14. 217–219.; *Szőke* 1889/33–34. 532.; *Gyűlés után* 1889/35. 557–559.; *Velösy* 1889/35. 559–565.; *A Magyarországi Néptanítók* 1912. 6–7.

¹⁴ *György* 1889/13. 197.; *Felhívás* 1889/14. 217.

¹⁵ *Felhívás* 1889/14. 217–218.; *Somlyay* 1889/24. 386–387.

¹⁶ *Bugáth* 1889/3. 35–37.; *György* 1889/1. 2–5.; *Nagy L.* 1890/7. 358. Csáky Albin miniszteri tevékenységéről lásd: *Mann* 1993. 67–78., 2005. 36–40.

¹⁷ 1868:XXXVII. tc. 14. §. – A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. évi alapító kongresszusán több ezer tanítóról beszéltek, „kiknek fizetése 50–300 forintra rúg”, s úgy vélték, hogy a nép-

ötödéves [ötéves szolgálati időnként emelkedő - D. P.] korpótlékot, az 1875-ben bevezetett (majd 1891-ben megerősített) 40 év szolgálati kötelezettség helyett – a középiskolai és képzős tanárokhoz hasonlóan – 30 év előírását és a kinevezett tanítói munkakörben eltöltött teljes szolgálati idő figyelembevételét szorgalmazták a teljes ellátással való nyugdíjba vonuláshoz.¹⁸ Azt kívánták, hogy a községi és az egyházi iskolák tanítóira is terjesszék ki e „jótéményeket”, s azt is, hogy a próbaidő után ők is biztos egzisztenciához, végleges (a pályájuk végéig tartó) kinevezéshez juthassanak.¹⁹

A tanítók szolgálati idejét továbbra is 40 évben meghatározó 1890. évi nyugdíjtörvény-tervezet kapcsán a formálisan a „Népnevelők Budapesti Egyesülete”, ám de facto a végrehajtó bizottság lapjának vezércikkében sommázták véleményüket helyzetükről s annak általuk vélelmezett okáról: „Nem szeretjük a folytonos jajgatást, mert ezzel helyzetünkön mit sem változtatunk: de a tények hatása alatt kénytelenek vagyunk konstatálni, hogy a társadalom vezérlő osztályai kevésre becsülik a népiskolát. Sokat írnak, sokat beszélnek róla: nincs nap, hogy meg ne mentetnék a szegény tanítóval a hazát (annyira megy ez már, hogy sok jámbor atyánkfia egészen el van telve az ő nagyra hivatottságával); de mikor *tettek*re kerül a sor, nincs aki hatoskákra váltsa a nagy mondások utalványait. *A társadalom vezérlő osztályai azért becsülik kevésre az elemi iskolát, mert a maguk részére nem látják semmi hasznát. A közép és felsőbb társadalmi osztályok nélkülözhetik az elemi iskolát; tehát nem is sokat törődnek vele.* Az elemi iskola alapjában a köznép (napszámosok, mesterlegények, földművesek, kisiparosok) iskolája. A vezérlő társadalom egy része nem érdeklődik az elemi iskola iránt, mert nem látja közvetlen hasznát. Másik része veszedelmesnek találja a köznép művelődé-

iskolák évi 15.117.000 Ft-os költségeihez az állam csak 1.790.000 forinttal, tehát alig 12%-kal járult hozzá. (Dokumentumok 1849–1919. 195.) *A tanítói* 1889/31. 495–496.

¹⁸ *Az országos* 1889/27. 431–432.; *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 8. – Az 1875. évi XXXII. tc. s a 1891. évi XLIII. törvények a tanítók teljes (300 forintos) nyugdíjhoz kötelező szolgálati idejét 40 évben határozták meg, s 65 évhez vagy egészségügyi problémákhoz kötötte a teljes, ill. a kényszernyugdíjazás lehetőségét. (Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5687>;

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6450> (2015. szeptember 28.)

Ebből szerettek volna lealkudni valamennyit a tanítók, sikertelenül. (Lásd ehhez: *Kozári* 2012. 58–90.; *Felkai–Zibolen* 1993. 88. és 100.; *Felkai* 1994. 85.; *Kelemen* 2007. 15–16. és 97–98.)

¹⁹ Az 1868:XXXVIII. tc. 138. §-a szerint: „A tanítók élethosszig választatnak, és hivatalukból csupán súlyos hanyagság, erkölcsi kihágás vagy polgári bűntény miatt mozdíthatók el, a tankerületi iskolatanács ítélete folytán.” A gyakorlatban egyik-másik egyházi iskolafenntartó átszervezési és adminisztratív „játszmákkal” szabadult meg a számára nem kívánatos tanítóktól, a tanítószervezetek kezdeményezéseikkel ezt a gyakorlatot próbálták korlátozni.

sét, s csak egy része (talán a legkisebb része) becsüli a népiskolát magáért a köznépert, melyet a nemzet fundamentumának tart. Tény, hogy a vezérlő társadalmi osztályok ez utóbbi csoportja nőttön-nő, de hogy a hatalom telje nincs a kezében, a bánásmódból látszik, melyben a köznép nevelői részesítetnek. Ne beszéljünk a katonákról, mert azok kiváltságos osztályt képeznek; de szóljunk a többiről, bíró, postás, vasutas, professzor, erdész stb. mind komolyan számba vett tényezői a nemzeti kultúrának; ha ezeken segíteni kell, akad rá pénz a költségvetés keretén belül; egyedül a tanító részére nincs” – írták a *Népnevelők Lapjában*.²⁰ Úgy vélték: szervezeteik megerősítésével, országos koordinációjával, a sajtó maguk mellé állításával és országos gyűléseikkel próbálhatják a népoktatás, a tanítóképzés, a tanítók és tanáraik problémáit rendszeresen a társadalom figyelmébe ajánlani, s megnyerni ügyüknek a közvéleményt, segítségükkel készíteni a „vezérkedő osztályokat” kéréseik akceptálására.

A kormányzati körök a bérek mértékére s a nyugdíjrendszer átalakítására vonatkozó követeléseik jó részét időelőttinek, a költségvetés lehetőségei szempontjából irreálisnak tekintették, hiszen az egyházi tanítók jelentős része még a 300 forintos minimálbérhez sem jutott hozzá akkoriban, úgyhogy előbb ennek rendezését kívánták megoldani. A felekezeti tanítók (s különösen a felekezeti tanítóképzős tanárok) nyugdíjának biztosításával kapcsolatos feladatokat is láttak maguk előtt, így a nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati idő ilyen mértékű leszállítására nem láttak lehetőséget, csak a nyugdíjjárulék mértékével és a szolgálati idő beszámításával kapcsolatban hajlottak némi kompromisszumra. Ezért, s talán a tanítók és a népoktatás helyzetével is kampányoló, akkoriban kibontakozó magyarországi szociáldemokrata szervezkedés társadalmi hatásának minimalizálása érdekében, valamint munkaadóként is ellenérdekű félként – esetleges radikalizálódásától tartva – megpróbálták megakadályozni az országos tanítószervezet megalakulását, korlátozni a tanítók politikai szerepvállalását, lapszerkesztői tevékenységét, halogatni az egyetemes gyűlés megtartását, s ha mégis sor kerül rá, azon kifejezetten iskolai, pedagógiai ügyek tárgyalását ösztönözték.

Először az 1890. február 17-én a tanfelügyelőkhöz intézet 486. eln. számú VKM-rendelet utalt arra, hogy az új miniszter hivatalba lépése sem hozott/hozhatott gyökeres fordulatot a tanítók közéleti szerepvállalásának megítélésében: „A tanügy érdekében szükségesnek tartom címet további megfelelő eljárás céljából figyelmeztetni, hogy a népiskolai közoktatásról szóló

²⁰ A *nyugdíjtörvény* 1890/32. 566. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

1868. évi XXXVIII. tc. 141. §-ában a tanítók mellékfoglalkozására vonatkozó rendelkezést a legszigorúbban kívánom betartatni. Különösen kiemelem, hogy a lapszerkesztést is olyan foglalkozásnak tekintem, melyet, ha nem is zár ki a tanítói állás, de amelyet a tanítók csakis az iskolai felsőség előleges engedelmével vállalhatnak el. Felhívom tehát a tanfelügyelőséget, hogy a felügyeletére bízott iskolák tanítóit legszigorúbban utasítsa, hogy a mindenféle lap szerkesztéséhez szükséges engedélyért esetről-esetre hozzám még olyan időben folyamodjanak, mikor a szerkesztés elvállalására vonatkozólag semminemű kötelezettséget nem vállaltak” – írta a miniszter, majd miheztartás végett hozzátette: „politikai lap szerkesztéséhez ezentúl egyáltalában nem fogok engedélyt adni”.²¹

A *Népnevelők Lapja* 1890. március 15-i (!) számában „*A miniszter a tanítók egyéni szabadsága ellen*” címmel vezércikkben reagált a rendeletre: „Hajlandók vagyunk hinni, hogy miniszter urat ez intézkedésében a legjobb szándék és az a törekvés vezérelte, hogy a tanár és a tanító erejét bizonyos fokig megosztó foglalkozások egyikének folytatását megnehezítse, s ezzel őket jobban az iskolához kösse. Ezt kell hinnünk, mert gr. Csákyról más kicsinyes, vagy éppen ellenséges természetű indítóokot eddigi működése után feltennünk nem szabad. Nem hihetjük, hogy azért ütött volna csorbát a miniszter a tanítók egyéni és polgári jogán, hogy netalán alkalmatlan (bizonyos tanácsadók által, hisszük, eddig is nehezen túrt) kritikától megszabaduljon, s az engedélyeket a jövőben az ő és tanácsosai nagysága aláztos bámulóinak biztosítsa; mert a tanárok és tanítók körében nem volna kelendőse az odaadó bámulás bölcsességének. Legfeljebb azt lehetne ily célzatokkal elérni, hogy a tanítók és tanárok faképnél hagyják a »miniszterileg engedélyezett szerkesztőket«, más társadalmi osztályokban keresnének – s bizonyára találnának is – neveket hírlapirodalmi munkásságukhoz. Higgyük bár a legnemesebb indítóokot, nem nyomhatjuk el ama szilárd meggyőződésünket, hogy a miniszter úr ezúttal túllőtt a célon, midőn a tanítók és tanárok egyéni jogát megszorította.”²² A tanítók és tanárok nem adják el testüket és lelküket iskolai hatóságaiknak; köztük a munkás és munkaadó viszonya áll fenn. Bi-

²¹ A magyarországi népoktatásügy 1893. 279.

²² Rávilágít a *Népnevelők Lapja* e kemény reakciójának hátterére a lap 1889. április 6-i számának vezércikke: „Sajnos, a közoktatásügyi kormány ismételve hangsúlyozott ígérete dacára éppen az Eötvös-alapot átvéő tanítógyűlés volt az utolsó országos gyűlés, s azóta – ma már hatodik éve – a tanítók közös ügyeinek előmozdítása csakis irodalmi úton történhetett némileg, s a társadalmi kapcsot kizárólag közös önszervező egyesületeink alkotják.” (*Felhívás* 1889/14. 217.) E történeti kontextusban úgy tűnt számukra, hogy a miniszteri rendelet az utolsó valamire való eszközt korlátozta volna szakmai és egzisztenciális érdekérvényesítésük sérelmére.

zonyos előre meghatározott díjért és jogokért előre meghatározott és kellő módon körülírt munkát tartozik végezni a tanár, a tanító. Azon túl egyénisége, ereje szabad, melyet olyan tisztes foglalkozásban tölt, aminőhöz kedve és hajlama van. Amely munkaadó tovább megy s az embert is ráadásul követeli a kialakított munkára, visszaél helyzete előnyével, s engedelmességre csak addig és akkor számíthat, ameddig és amikor a hatalmat bírja és erőszakolhatja” – írták, az öntudatos állampolgár és munkavállaló méltóságával (s némi fenyegetéssel: politikai kockázatra utalással) a *Népnevelők Lapja* vezércikkében.²³

Csáky Albin miniszter egy hónappal később, 1890. április 17-én fogadta a IV. egyetemes tanítógyűlés szervezőit képviselő küldöttséget. Elnökük, *Lakits Vendel* budapesti igazgató tanító kérte ügyük támogatását: „Nagyméltóságú Miniszter Úr, Kegyelmes Urunk! A III. egyetemes tanítógyűlés végrehajtó bizottságának küldöttsége jelenik meg Nagyméltóságod előtt hódoló tisztelettel, s alázattal kérve Excellenciádat, hogy a magyarországi néptanítóknak ez év augusztus havában tartandó IV. egyetemes gyűlését nagybecsű pártfogásába venni, azt erkölcsi és anyagi támogatásban részesíteni kegyeskedjék. Eziránt való legalázatosabb folyamodásunkat a fővárosi kir. tanfelügyelőség útján volt szerencsénk felterjeszteni, amellet személyesen is esedezünk: ajándékozzon meg bennünket nagybecsű bizalmával s vegye hathatós pártfogásába a magyar néptanítókat, kik Excellenciád iránt úgy törvényhozó testületben tett javaslatai, mint azonkívül tett egyéb intézkedéseiért is örök hálára érzik magukat kötelezve. Tizenkét éve, hogy Magyarország néptanítói egyetemes gyűlést tartottak,²⁴ holott a külföld néptanítói majdnem minden évben tartanak egyetemes gyűléseket. Mi is sok tekintetből nagy szükségét érezzük az ilyenek tartásának. *Meg akarjuk mutatni, hogy szép hivatásunk tudatával a magyar nemzeti műveltség buzgó és lelkiismeretes terjesztői, a magyar állameszme rendíthetetlen harcosai vagyunk; méltók akarunk lenni a magyar haza minden igaz és hű polgárának bizalmára, felettes hatóságaink, különösen a magyar kormány bizalmára és pártfogására.* Ily érzelmeiktől és törekvésektől áthatva határozta el a mintegy 400 tanító által képviselt 84 hazai tanítóegyesületnek és testületnek múlt év Szent István napján tartott nagygyűlése, hogy ez év augusztus havában egyetemes gyűlés tartassék az ország főváros-

²³ *A miniszter a tanítók* 1890/11. 169–170.

²⁴ *Szabó Bugáth László* a Tanítók Országos Bizottságának titkára 1904-ben azzal magyarázta az egyetemes tanítógyűlések szünetelését, hogy „magyar tanítóság ideális, nemes törekvéseit” „számtottató társadalmi tényezők nemcsak nem méltányolták kellően, de nem is mérlegelték mindig értéke szerint; sőt – mint társadalmi tényezők – vagy nem is vettek róla tudomást, vagy pedig – mint a közélet intézésének részesei – némelykor félreismerték. Ez volt az oka, hogy a III. egyetemes gyűlés után csak 12 évre tarthattuk meg a IV. ilyenmő nagy tanácskozásunkat”. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904. 2–3.)

ában, Budapesten. E tárgyban felhívást intéztünk Magyarország néptanítóihoz, kérve, hogy a tanítóegyletek óhajtásainak meghallgatása mellett általunk egybeállított kérdéseket behatóan tanulmányozzák s az egyetemes gyűlésre megtisztult eszményeket s elfogadható javaslatokat hozzanak. ... Az általánosan óhajtott siker azonban csak akkor lesz elérhető és biztosítva, ha szerencsések lehetünk a magas kormány, elsősorban pedig Nagyméltóságod kegyes pártfogását megnyerhetni. Ezért esedezünk, azon ígéretünk kijelentése mellett, miként azon leszünk mi, a rendezők és a főváros összes néptanítói, hogy a gyűlés higgadt lefolyású, a magyar néptanítók és a magyar nemzet becsületéhez méltó legyen. Magunkat és ügyünket Excellenciád kegyeibe ajánlva, kérjük a Mindenhatót, hogy Nagyméltóságodat, vezérünket, pártfogónkat a legjobb egészségben igen-igen soká éltesse! (Éljenzés)”²⁵

Az akkoriban megszokott fordulatokkal tűzdelt, az általuk értelmezett tanítói küldetés iránti elkötelezettséget s a miniszter személye iránti lojalitást demonstráló köszöntésre – melynek lényege abban állt, hogy bár a VKM korábbi eltanácsolásai ellenére, a magunk kezdeményezésére s a tanítóegyletsületeink által meghatározott tárgyakról tartunk gyűlést, ez korántsem rejt veszélyt a kormányzat számára, hiszen mérsékeltek, higgadtak leszünk – *Csáky Albin* diplomatikusan, barátságosan, ám tartózkodóan reagált. „Szép és nemes feladat jutott önöknek osztályrészüln akkor, midőn ily nagygyűlés rendezésére vállalkoztak. Nagy figyelemmel fogom kísérni munkájukat és határozataikat beható gondolkodás tárgyává fogom tenni s azokra súlyt fogok fektetni, miből azonban nem következik az, hogy az önök által proponált speciális határozatokat teljesíteni fogom, mert a miniszter nem egy szaknak, hanem többnek képviselője, az egyes szakok érdekeit össze kell egyeztetnie. S ha esetleg egyik-másik határozatukat nem bírnám teljesíteni, ne vegyék olyanak, mintha én annak a súlyát nem érezném át. Az eddigi munkálkodásomból is láthatták, hogy a tanítóság érdekeit, amennyire lehetett, szem előtt tartottam. Munkálatban vannak a legfontosabb kérdések, melyek most, midőn az egyensúly az államháztartásban majdnem teljesen helyreállt, fokozatosan fognak keresztülvitetni. Mert abból, hogy az egyensúly helyreállt, nem következik, hogy valamennyi kérelmet egyszerre teljesíthetünk, hanem azt csak a helyes fokozat megtartásával tehetjük”²⁶ – hangsúlyozta, ám érdemben csak május 27-én, a fővárosi tanfelügyelőhöz intézett 18.156. sz. rendeletével reagált a IV. egyetemes tanítógyűlés erkölcsi és anyagi támogatására vonatkozó kérésekre.

²⁵ Idézi: *Somlyay* 1890/17. 266–267. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁶ Idézi: *Somlyay* 1890/17. 267.

„E gyűlés, kivált, ha annak vezetése és szervezése a kitűzött céloknak minden tekintetben megfelelő módon eszközöltetik, kitűnő tényezőként fog szerepelni a nagyobb jelentőségű pedagógiai és didaktikai eszmék tisztázására, a népoktatásügyünk továbbfejlesztése érdekében szükséges teendők szakszerű megbeszélésére, a néptanítói hivatás eszményibb felfogásának és ebből kifolyólag a népiskola ügye iránti lelkesedésnek terjesztésére. Ezért, habár *szívesebben láttam volna, ha a tárgysorozat kevesebb adminisztratív jellegű, ellenben több didaktikai kérdést ölelt volna fel*, készséggel kilátásba helyezem támogatásomat és figyelemmel fogom kísérni a gyűlés működését” – írta Csáky Albin, majd a szervezők kérésének eleget téve engedélyezte, hogy felhívásaik díjmentesen megjelenhessenek a VKM orgánumban a *Néptanítók Lapjában*”, s azt is, hogy három budapesti állami tanítóképzőben elszállásolják a résztvevők egy részét. A rendezés szempontjából legfontosabb kérdésre azonban „sajnálattal” nemet mondott: „fedezet hiányában” megtagadta a gyűlés megtartásához szükséges 2000 forint kiutalását.²⁷ Igaz, a közvetíteni próbáló Szathmáry György országgyűlési képviselő útján megüzente, hogy a következő évi költségvetésbe bevehetné az összeget, ha a gyűlést elhalasztanák...

A végrehajtó bizottság több ülésén mérlegelte e lehetőséget, hiszen nehéznek tűnt ilyen rövid idő alatt ekkora összeget előteremteni, ám június 12-i és 19-i értekezletükön végül egyhangúan úgy döntöttek, hogy a fővárostól kéri a VKM által megtagadott 2000 Ft-ot, s hogy gyűjtőíveken próbálják összeszedni cégektől, tanítóegyesületektől és prominens közéleti szereplőktől a szükséges összeget.²⁸ Amellett, hogy nem mutattak hajlandóságot a gyűlés elhalasztására, mivel ez az előrehaladott előkészítő munkák és az együttműködő helyi tanítóegyesületek álláspontja, hangulata miatt már-már lehetetlen, de mindenképp demoralizáló lett volna (hiszen sokan már 1889 nyarára egyetemes tanítógyűlés megtartását szorgalmazták²⁹), érdemben is reagáltak a miniszter – „cipész maradjon a kaptafánál” jellegű – kritikai megjegyzéseire és döntésére.

A *Népnevelők Lapja* 1890. június 14-i számának a „*Tanügyi kormány és a tanítóság*” című vezércikkében előbb örömmel nyugtázták, a miniszter immár írásban is megerősített válaszát, mely szerint „figyelemmel kíséri az egyetemes gyűlés tanácskozásait, s támogatásban részesíti a tanítók törekvé-

²⁷ *Közügyügyi miniszterünk* 1890/23. 366. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁸ *Hajós* 1890/25. 399–403.

²⁹ Lásd pl.: *Schneider* 1889/9. 133–134.; *Király* 1889/1. 5–6.; *Péterfy* 1889/3. 33–34.; *Egyesületi élet* 1889–1890. 212–213.

seit”, majd így folytatták: „Van azonban a leiratnak két passzusa, ami *más körülmények között* alkalmas volna a tanítóság lelkesedésének szárnyát szegni. A hangsúlyozott »más körülmények« alatt azt értjük, hogy igen hosszú időn át sokkal jobban hozzászoktattak bennünket annak a gondolatához, hogy közoktatásunk vezéreit törekvéseink ellenzőinek, sőt ellenségeinek tekintsük, semhogy az ily kisebb természetű s a jóakarát ismételt hangsúlyozásával kimondott *rosszallás*, mint amilyen mostani miniszterünk leiratában foglaltatik, elriasztana bennünket attól a reménytől, hogy miniszterünknek ez a *véleménye* is meg fog változni, mihelyt az *eddig szerzett információval* szemben a mi óhajtasaink helyességét, jogosságát, s az ügy érdekében való fontosságát megismeri. Mert Csáky gróf miniszternek azon kijelentését, mellyel, habár udvarias szavakban is, az egyetemes gyűlés tárgyaiul kitűzött tételek nagy részét helyteleníti, nem tudhatjuk be másnak, mint a nem helyes információnak. ... Mi, akik őszinte tisztelettel viseltetünk mindenkinek a véleménye iránt, kétszeresen tiszteljük a miniszter véleményét is. De a tisztelet ellen nem vétünk azzal, ha más, helyesebb véleményre óhajtjuk és igyekszünk bírni vezetőinket akkor, midőn meggyőződésünk azt mondja, hogy nem az ő véleményük a helyes.

Azt természetesen kizártnak tekintjük, hogy közoktatási kormányunk körében még mindig uralkodnék az az – ügyünk kárára egykor oly soká graszszáló – abszurd nézet, mintha egyedül és kizárólag, és a dolog természetéből folyóan csak az a felfogás lehetne helyes, ahogyan a »felsőbb körök« vélekednek.³⁰ ... Szerintünk... az adminisztratív ügyek a tisztán pedagógiai és didaktikai természetű ügyektől nem különíthetők el olyan ridegen, hogy a miniszteri leiratban kifejeződő éles megkülönböztetést tehessünk közöttük magának az ügynek a megkárosodása nélkül... A kettő együttvéve teszi a nemzet kultúrájának fejlesztésére ható egységes munkát, s aki a magyar népoktatásügy fejlődésére közrehatni akar, az egységes munkakör minden részletére ki kell terjesztenie a figyelmét...

Helytelen az a felfogás, mintha az adminisztratív ügyekben a hiányt vagy hibát csak az adminisztráló közegek vehetnék észre, s a helyes javítás irányelvei csak tőlük eredhetnének. Az adminisztráció, mint felülről lefelé ható cselekvés értékének a próbaköve az adminisztratív cselekvés célját képező iskolai viszonyokban van. Hol az adminisztráció ezeknek a viszonyoknak a fejlődését hathatósan elő nem mozdítja, vagy pláne – mint nálunk jelenleg –

³⁰ „Ez a lap az önálló és szabad tanügy szolgálatában állt eddig, annak szolgálatában fog állni a jövőben is” – írta a leköszönt Lakits Vendel szerkesztői helyét átvéő Somlyay József 1889. július 6-án. (1889/27. 430.)

sok tekintetben még hátráltatja is, ott semmiféle felsőbb fórum nem érezheti, nem láthatja annyira az adminisztratív bajokat, mint az iskola, tehát a tanító. De mert a tanítónak kötelessége a tanításügy fejlődése útjában észrevett *minden* akadályra az azt megszüntethető felsőbbség figyelmét felhívni; nyilvánvaló, hogy a magyar tanítóság *csak kötelezettséget teljesít*, midőn az országos összejövetelein az adminisztratív jellegű dolgok közül is rámutat azokra, amelyek az ő tapasztalatai szerint hátráltatják az ügy haladását. ... Komoly gondolkodású közéleti férfiakhoz, s általában a közügyekhez nem méltó kicsinyeskedés az, hogy alulról nem fogadunk el tanácsot, ha mégoly isteni igazság legyen is? Sajnos volt idő, midőn így gondolkoztak odafenn. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy művelt szellemű, szabadelvű gondolkodású, működésében *csupán csak az ügy javát* tekintő miniszterünk nem zárkózik el a tanügyi adminisztrációra vonatkozó reformoktól sem csupán azért, mert azoknak szükségét tanítók hangoztatják.

Gáncs legfeljebb akkor érne bennünket jogosan az »adminisztratív jellegű kérdések« miatt, ha tény volna, hogy a magyar tanítóság *általában* véve nemigen foglalkozik pedagógiai és didaktikai ügyekkel. Ez azonban nem így van. ... [A] magyar tanítóság még a mai nyomott viszonyok között is megteszi kötelességét ezen a téren is. Hogy az országos összejövetelnél *ezúttal* az adminisztratív ügyek lesznek túlsúlyban,³¹ az nem a tanítók hibája, hanem a viszonyok kényszerűsége. ...

³¹ A végrehajtó bizottság 1890. március 25-i ülésén döntött a IV. egyetemes tanítógyűlés összehívásáról augusztus 20-ára. Egyben az addig begyűjtött információi alapján 10 pontos javaslattal élt a helyi tanítóegyesületek felé a tanácskozás tárgysorozatára, véleményüket, kiegészítéseiket kérve július 10-ig. A következő témákat bocsátották megvitatásra: 1. A magyar nyelv tanítása a magyar és nem magyar ajkú népiskolában, kiváló figyelemmel a nemzeti szellem ápolására. 2. A tanítói állás biztosítása s a tanítók szolgálati viszonyainak szabályozása (szolgálati pragmatika), különös tekintettel a tanítói oklevél értékére. 3. A népiskolai tanterv módosítása, tekintettel az osztott és osztatlan népiskolákra. 4. A népiskolai tankönyvek, s ezek bírálatának kérdése. 5. A tanítói közszellem fejlesztése az általános és kötelező megyei tanítóegyesületek szervezése s az egyetemes tanítógyűlések állandósítása által. 6. Az állami szakszerű tanfelügyelet szervezése, tekintettel a néptanítók előléptetésére. 7. A tanítók anyagi helyzete. 8. Az Eötvös-alap ügyeinek rendezése. 9. A szakszotyok [köztük a tanítóképző intézeti s a kisdednevelési, nőnevelési – D. P.] jelentései. 10. Esetleges indítványok.” (*Somlyay* 1890/13. 202. és 1890/13/1. 215.) – A *Néptanítók Lapjában* Gyertyánffy István cikksorozatban foglalkozott az egyetemes tanítógyűlés témájával, s – talán némi VKM-sugalmazásra (?) – a 10 téma közül három téma napirendre tűzését vitatta: a szolgálati pragmatikára vonatkozót, mellyel úgymond a rövid távon teljesíthetetlen jámbor óhajások számát gyarapítják csak. A tanítói oklevél értékére és a tanfelügyeletre vonatkozó pontokat sem ajánlotta, hiszen az előbbiben némi bizalmatlanság megnyilvánulását látta a VKM iránt, az utóbbiban pedig „annak a vádnak lappangását” észlelte, miszerint „a jelenlegi népiskolai tanfelügyelet nem szakszerű”. A tanítóképzős tanárok érdekeit (is) képviselve hozzátette: „a tanfel-

A magyar tanítóságot nem szűnnek meg nógatni, biztatni a szakkérdések fejtegetésére, a szakképzettségben való tökéletesedésre, de nem gondoskodnak arról, hogy erre *kedve is legyen*. Méltányolja-e valaki a tanítóban a szak-képzettséget? Nyújt-e valaki, nyújt-e maga a kormány alkalmat arra, hogy a kiváló szakképzettségre szert tett tanító elnyerje törekvései jutalmát vagy az előmenetelben, vagy legalább erkölcsi elismerésben? Nem tapasztaljuk-e mindenütt, hogy éppen a tanítói szakképzettség az, amire a falusi baktértől a legmagasabb körökig senki egy fabatkát sem ad? Miért törekedjék a tanító-ság különösebb szaktökéletesedésre, mikor napról-napra, lépésről-lépésre tapasztalja, hogy a legnagyobb képzettséggel és a legnagyobb lelkiismerettel végzett munkát sem becsülik többre a kényszerűségből lemorzsolt napszá-mos munkánál? ...

A mi törekvéseink végcélja ugyanaz, ami a miniszteré: intenzív fejleszté-se népoktatásügyünknek, de mi ezt nem tartjuk még csak megközelíthetőnek sem a szóban lévő adminisztratív ügyek rendezése nélkül. ...

Még csak sajnálatunkat van hátra kifejezni, hogy a miniszter megtagadta anyagi támogatását tőlünk. Mindössze 2000 forintról volt szó, s nem is talál-tak rá »fedezetet«. Hanem egy képviseleti gyűlésre, mert annak eszméje, mint a napsugár, fölülről jött, találtak fedezetet 25-30 ezer forintig.³² ... Saj-náljuk, hogy így történt, de nem csüggedünk el. A végrehajtó bizottság élén-ken fogja ugyan érezni az elszállásolásnál a *remélt* összeg hiányát, de remél-jük, módját fogja ejteni a fővárosi tanítók közreműködésével, hogy ezen nem törik meg az egyetemes gyűlés hajója” – írták határozott álláspontot képvi-selve,³³ ám a miniszter együttműködési készségének hangoztatására, hason-lóan diplomatikusan: Ezt csak félreértés motiválhatta, de majd a gyűlés meg-nyugtatóan hathat, sugallták egyben a „jó miniszter” rossz tanácsadóira há-rítva a vita létrejöttét.³⁴

Határozottságuk és taktikájuk legalábbis a IV. egyetemes tanítógyűlés lét-rejőtte szempontjából sikeresnek bizonyult: a főváros biztosította a miniszter-től hiába várt 2000 forintot, s emellett a gyűjtés is komoly eredménnyel járt. Sikerült olyan légkört teremteniük, hogy Csáky Albin – miután belátta, hogy a halasztást ösztönző taktikája eredménytelennek bizonyult –, 500 forintot

ügyelői álláshoz egyik képzési irány avagy hivatali állás sem tarthat kizárólagos igényt”. (Idézte: *Lakits* 1890/17. 268–269.)

³² Az 1882. évi első „országos tanítói képviseleti közgyűlés” költségvetési támogatására utaltak itt.

³³ Lapjukban vastagon szedve tudatták kollégáikkal a rendező bizottság egyhangú határozatát: „ez évben az egyetemes tanítógyűlés okvetlenül meg fog tartatni”. (*Hajós* 1890/25. 402. – Kiemelés részben tőlem – D. P.)

³⁴ *Tanügyi kormány*, 1890/24. 381–384. (Kiemelések az eredeti szövegben.)

utalt ki (a korábban is rendelkezésére állt Röck Szilárd Alapból) az egyetemes gyűlés megtartására,³⁵ sőt Szathmáry György országgyűlési képviselő gyűjtőívén miniszterelnökével, gr. Szapáry Gyulával 50-50 forintot ajánlottak fel saját jövedelmükből. A VKM-álláspont némi módosulásának jeleként Berzeviczy Albert államtitkár is támogatta 20 forinttal az addig inkább elodázní próbált gyűlés megrendezését.³⁶

Mindazonáltal e változás korlátozottságára utal, hogy az 1890. augusztus 21-én a pesti Vigadó nagytermében, kb. 1300 résztvevővel megnyílt tanácskozáson Csáky Albin minisztert – a II. és III. egyetemes tanítógyűlésektől eltérően, nem államtitkára, hanem – *Kárffy Titusz* „közoktatásügyi miniszteri tanácsos” képviselte, aki tolmácsolta a meghívásért a miniszter köszönetét s üdvözlését. „A közoktatásügyi miniszter úr hazafiúi üdvözlését küldi általam... azt itt megjelent szakfériaknak, tanár és tanító uraknak, és általában a nevelés és közoktatásügy mindannyi fáradhatatlan munkásának és örének. Éber figyelemmel, szívvel-lélekkel fogja kísérni a miniszter úr a szakosztályoknak és a t. egyetemes tanítógyűlésnek a hazai közoktatásügy felvirágoztatására, valamint a tanítók jólétének előmozdítására irányuló minden életrevaló törekvését. Kívánja miniszter úr, hogy a szakosztályok és az egyetemes tanítógyűlés munkálkodását gyakorlati siker koronázza”.³⁷

Az állandó éljenzéssel kísért miniszteri üdvözlést követően a miniszteri tanácsos úr a „minisztérium egyik régi, de csöndes munkatársaként”, „a maga nevében” Eötvös Józsefnek 1848-ban papírra vetett gondolatait ajánlotta az összegyűlt pedagógusok figyelmébe: „Meglehet súlyos szenvedések, megpróbáltatások állnak még előttünk, de mi azért csak dolgozunk, de mi azért csak munkálkodunk és használjuk fel időnket. Erős hitem, hogy azon ügynek lesz diadala, amely mellett az emberek legnemesebb érzelmei és legjobb szándékai szállnak síkra, mert egy tartós jövőjű épületet csak erkölcsi alapokon, és tiszta kezekkel lehet felépíteni” – idézte Kárffy Titusz, majd hozzátette: „amit akkor Eötvös József csak kontemplált, az ma megvan, az intézetek és iskolák fennállnak. A nemzet, a törvényhozás, a kormány megtette kötelességét. Hogy ezekben az iskolákban nemzeti szellem ápoltsék, hogy ezekben az intézetekben és iskolákban az oktatás és nevelés, az erkölcs

³⁵ A minisztertől kapott 500 Ft-ot, azt írásban is megköszönve, a gyűlés értesítőjének és naplójának kiadására szánták. (*A tanítók hálája* 1890/31. 553.; *Kerner* 1890/29. 495–496.)

³⁶ *Felhívás gyűjtésre* 1890. 320–324.; *Egyesületi élet* 1889–1890. 342.; *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 477. és 480. A gyűjtésből a fővárosi (2000 Ft) és VKM (500 Ft) támogatáson kívül közel 3000 Ft jött össze, így a részvételi díjakkal együtt végül az összesen 8761 Ft 24 Kr bevétel jócskán meghaladta a gyűlés 6638 Ft 56 Kr-os kiadásait. (493–494.)

³⁷ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 35–36.

és tudomány együtt járjon, hogy ezekből az intézetekből és iskolákból testben és lélekben ép, erős, egészséges és minden ízében magyar nemzedék kerüljön ki és foglalja el utánunk a mi helyünket, ezt kívánom én, és ez már leginkább önöktől függ uraim, az önök derekas és lelkiismeretes munkájától, amihez adjon a mindenható Ég erőt, egészséget, türelmet és kitartást!”³⁸

A „hosszan tartó lelkes éljenzéssel” fogadott felszólalás mindazonáltal tartalmazott olyan jelzéseket, melyek aligha kerülhetik el a szöveg késői olvasójának figyelmét. Csáky Albin az „életrevaló” törekvések respektálását ígérte, s tanácsosa – ha kicsit közvetve is – Eötvösre hivatkozva *a szenvedések és megpróbáltatások közt is kitartó munkálkodásra bízta a jelenlévő pedagógusokat, türelmet és kitartást kérve tőlük a testben-lélekben ép, erős egészséges és minden ízében magyar nemzedék nevelése érdekében.*

Ezt követően a gyűlés létrejöttéért sokat tett Szathmáry György országgyűlési képviselő³⁹ elnöki megnyitójában vázolta, hogy hite szerint mi is a népoktatás, a tanítóság helye a korabeli Magyarországon. „Honnan van az... hogy ellentétben az ókori, rabszolgatartó reszpublikákkal, az újabb kori nagy köztársaságok, mint az észak-amerikai Unió vagy Franciaország, oly óriási áldozatokat hoznak a népoktatás, a népművelődés ügyének? Onnan van, mert annak, ami előttük, ti. a köztársaságok előtt, a legfőbb és legfontosabb, ti. az államformának, a nép műveltségében találják leghatalmasabb támaszát.

Nálunk... még az államformánál is magasabb érdek fűződik a népmilliók művelődéséhez, hozzáteszem, hazafias irányú művelődéséhez. És ez a magasabb érdek a nemzeti, az állami lét. ... Ha már az *egynyelvű és nagy nemzeteknél*, aminő pl. a német, oly rendkívül fontos szerep jutott osztályrészül a tanítóságnak, hogy amint mondták, a francia hadjáratot a német Schulmeisterek nyerték meg, nálunk a diadalmas hadjáratok dicsőségnél is nagyobb fel-

³⁸ A Magyarországi Néptanítók 1890. 36.

³⁹ Szathmáry György országgyűlési képviselő, 1890 őszétől VKM miniszteri tanácsos, az MTA levelező tagja, azon közéleti szereplők szűk köréhez tartozott, akik elkötelezettnek mutatkoztak a közoktatás, a népoktatás és azon belül a tanítóképzés korszerűsítése iránt: szorgalmazta az ehhez szükséges infrastruktúra kiépítését, a pedagógusok anyagi megbecsülését. Sokat tett a IV. egyetemes tanítógyűlés megszervezéséért, anyagi bázisának megteremtéséért, s tevőlegesen támogatta a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének (a továbbiakban TITOE) létrehozását. Ezért a VKM-be való kinevezését a *Magyar Tanítóképzőben* „kitörő lelkesedéssel fogadták (Személyi hírek 1890. 548.), s munkáját a IV. egyetemes tanítógyűlésen elnökké választással, a TITOE-ben – gr. Csáky Albin miniszter és államtitkára, Berzeviczy Albert mellett – „tiszteleti” taggá választással honorálták. Megköszönve az utóbbi megiszteteltést, válaszában hangsúlyozta: „amilyen a tanítóképző intézet, olyan a néptanító, s amilyen a néptanító, olyan a népiskolai oktatás eredménye”. (Nagy L. 1890/5. 545. Kiemelés tőlem – D. P.) Ld. továbbá: *Egyesületi élet* 1889–1890. 540.) 1898-ban bekövetkezett korai halála után a tanítók síremléket állítottak neki a Kerepesi úti temetőben.

adat vár a tanítóságra. ... [D]iadalmasan végig kell küzdenünk azt a belső hadjáratot, melyet a költő épp oly szellemesen, mint találóan, második honfoglalásnak nevezett.

Éppen az a körülmény, hogy mi *soknyelvű* nemzet vagyunk, sokszorozza, az a körülmény pedig, hogy *kis* nemzet vagyunk,⁴⁰ teszi *naggyá* a tanítóság feladatát... Várjuk – és ez az egyik legfontosabb missziója tanítóságnak –, hogy a nem magyar ajkú népmilliókat, melyek kritikus viszonyok közt esetleg széthúzó elemekké válhatnak, a magyar nemzeti műveltség és szellem által közelebb hozzák a magyar fajhoz. És mit várunk a tanítóságtól abban a tekintetben, hogy *kis* nemzet vagyunk? Várjuk azt, hogy a népmilliókat általában, bármely nyelvűek legyenek is, ugyancsak a műveltség és hazafias szellem által közelebb hozza a nemzeti intelligenciához.

Mi más ez... mint az *államhű és államfenntartó elemek összeolvasztása abban a kohóban, melynek neve: népiskola, s amelynek a kohómestere a néptanító? Mi más ez, mint az egységes nemzet rekonstrukciójának munkája, végezve a tanítóság által, mint amely tanítóság része lévén a nemzeti intelligenciának, közlöje és közege a nemzet intelligenciájában élő és erősen lüktető eszméknek és érzelmeknek. Nemzeti szellemmel telíti az iskola légkörét, nemzeti szellemmel adja meg az általa nyújtott műveltségnek azt a koloritot, mely a műveltséget nemzeti műveltséggé teszi, és viszont: ezen nemzeti műveltség segítségével nemesíti meg a kezébe került emberanyagot azzal, hogy honpolgárrá, hazafivá neveli. Ezekben van a népoktatásnak és a tanítóság működésének óriási jelentősége nemzeti s állami szempontból...*

De miért mondom én el mindezeket most itt? ...[A]zért, mert találkoztam felfogásokkal, melyek szerint földolog, a magasabb műveltséget nyújtó közép- és felső intézetekre a súlyt fektetni, földolog, hogy a nemzet sorsát intéző intelligencia művelt, hazafias és nemzeti szellemű legyen, a többi pedig inkább csak mellékes, majd elvégzi a többit az intelligencia. ... Én azt mondom, hogy nem elég csupán a magasabb műveltséget nyújtó intézményekre súlyt fektetni. Mert bármely művelt és nemzeti szellemű legyen is a nemzet sorsát intéző intelligencia, kétséget nem szenved, hogy a népek millióira csak úgy fog üdvös befolyást gyakorolhatni, s a népmilliókat csak úgy lesz képes, kivált kritikus időkben vezetni, ha a nép lelkét előbb a népiskola s a tanítóság

⁴⁰ Az 1890. évi népszámlálás szerint Magyarország történeti országterülete lakosságának anyanyelvi megoszlása a következő volt: 48,5% volt magyar, 13,1% német, 12,5% szlovák, 17,1% román, 2,5% rutén, 1,2 % horvát, 3,3% szerb, 0,5% vend, 0,6% cigány és 0,7% egyéb. A 2070 magyarországi örmény aránya százalékban nem volt kifejezhető. (*Magyarország népessége* 1996. 59.)

már fogékonnyá és képessé tette arra, hogy az intelligenciában élő eszméket és ideálokat befogadja.

Dobjuk ki közművelődési intézeteink közül a 16.000 népiskolát és mi fog maradni? Megmaradna a nemzet vékony rétegű felszínén a magas műveltség és nemzeti szellem, az igaz. De ott alant volna azután 13-14 milliónyi nyers néptömeg, melyet a nemzeti intelligenciától nemcsak műveltség, nemcsak nyelv, de ami mindezeknél fontosabb, a hazafias érzelmek dolgában is áthidalhatatlan tátongó űr választana el. ...

Aki félvállról és kicsinylően beszél Magyarországon a népoktatásról, az emlegetheti... az egységes nemzeti eszmét, de hogy ezen eszméről, annak tartalmáról, annak megvalósítási módjáról behatóbban gondolkozott volna, azt én kétségbe vonom. ... *[A] nemzeti műveltségnek, hogy egy új ezredév viharaival sikerrel dacolhasson, erős és mély gyökereket kell lebocsátania a néprétegek szívós talajába. És ezt a szolgálatot teszi meg a nemzetnek, az államnak a népiskola, a tanítóság.* ... Vajon a népiskola és tanítóság, midőn az általam imént jelzett célokat szolgálja, nem ugyanazt a célt szolgálja-e, melyet 1848-ban a nemesség maga elé tűzött, nem az egységes nemzeti eszmét szolgálja-e? ...

Azokat... kik szeretnek beszélni a nemzet egységéről, de félvállról szólnak a népiskoláról, emlékeztetem arra, hogy ugyanazon törvényhozók, kik 1868-ban törvénybe iktatták »az osztatlan egységes magyar nemzet« eszméjét, logikai sorrendet tartva, *előbb* megalkották a népoktatásról szóló... törvényt. ... Jóllehet, ma már nem valljuk azt, mint állítólag Szt. István idejében, hogy ti. az egynyelvű ország gyöngé és törékeny; mindazonáltal *az egységes nemzeti eszme alatt nem a nyelv egységét, nem a nyelvi unifikációt értjük és akarjuk érteni, hanem igenis értjük alatta az állam, a haza iránti érzelmek, a honfiúi erények és köteleességek érzetének egységét, amely egység, mint az 1868-i törvény is mutatja, megállhat a soknyelvűség mellett is.* ... Ez kell nekünk, ez a közös átézés, ez az összeforrasztás hatalmas tényezője. Ha ezt egyszer a népiskolák segítségével a népek millióiba sikerül belenevelni, akkor Magyarország nyugodtan nézhet egy új ezredév elé.

Tudjuk, vannak ugyan még egyes népiskolák itt-ott, melyek nem e szellemen működnek, melyek nem az egységes nemzeti eszme felé, hanem inkább az elkülönülés,⁴¹ a széthúzás felé törnek, de... ezek száma évről-évre

⁴¹ Nemcsak iskolák, egész nemzetiségi tanítóegyletek hajlottak az elkülönülés felé. A végrehajtó bizottság központi választmányának 1889. június 9-i ülésén számba vették az 1889. évi nagygyűléssel és az 1890. évi IV. egyetemes tanítógyűlésre való felkészüléssel kapcsolatos felhívásra a helyi tanítóegyletektől addig beérkezett válaszokat. Két egylet: „a Kolozs megyei és a

apad, összezsugorodik. ... [M]indezekből mi következik?... [A]z, hogy a nemzetnek... ezer oka van arra, hogy szeretetének egész melegével, rokonszenvének egész áldozatkészségével forduljon általában a kultúra, és különösen a népoktatás érdekei felé.⁴² Ennek dacára itt-ott még találkozunk közönyvel, szűkkeblűséggel, kicsinyléssel és általában oly jelenségekkel, amelyek ha egyedül mérvadók volnának viszonyaink megítélésére, azt kellene hinnünk, hogy vagy stagnálunk, vagy éppen visszafelé megyünk. De nem így van. ... A víz itt-ott örvénylik, a sekélyes helyeken úgy látszik, mintha visszafelé folya, de azért a nagy folyó hatalmas áramlata előre tör. ... És *ki adta meg a leghatalmasabb lökést, az elhatározó impulzust arra, hogy a népoktatás nemzeti irányba fejlődjék? Önök tudják: a harmadik egyetemes tanítógyűlés. Ez határozta el a magyar kötelező tanítását minden népiskolában. Alighogy ezt az eszmét 1878-ban kimondta, 1879-ben már bevonult a törvények közé...* [M]i ennek a törvénynek az eredménye a többi közt, mert több más eredménye is van? Az, hogy 1500-zal szaporodott azon népiskolák száma, amelynek tannyelve vagy kizárólag magyar, vagy magyarral vegyes.⁴³

Hála és elismerés illeti meg ezért a törvényhozást és kormányt, hogy ezt az eszmét törvénybe iktatta, hogy ezt az eszmét törvény által biztosította. De a kezdeményezés, az eszme propagálása, népszerűsítése... érlelése a közszellemenben, hogy végre törvénné válhatott, ez a tanítóság soha el nem múló érdeme”.⁴⁴

A népoktatás jelentőségét a nemzeti problémák kezelésében a maga módján felismerő – igazán nem nagyszámú – oktatáspolitikusok egyike, Szathmáry György országgyűlési képviselő beszédében plasztikusan jelenítette meg, hogy miben is látták az elemei népiskolák s tanítóik társadalmi küldeté-

szamosújvári gör. kat. román” jelezte, hogy „egyáltalán nem vesznek részt sem egyetemes, sem végrehajtó bizottsági nagygyűlésen”. (*Somlyay* 1889/24. 386–387.)

⁴² A közoktatásügyi bizottság számára készített jelentésében Szathmáry György így próbálta megnyerni az ügynek országgyűlési képviselőtársait: „Ha annak idején a kiváltságos osztály tudott önként tetemes áldozatokat hozni ama nagy célnak, hogy a népmilliók bevonassanak az alkotmány sáncái közé, a mai nemzedék előtt ennél nem kisebb cél lebeg, az ti., hogy a népmilliók mindinkább bevonassanak a hazafias szellem és kultúra sáncái közé. Ez a cél pedig nagyon megérdemli az állam részéről a lehetőségig fokozott áldozatokat, mert hisz a legsajátabb érdekeinek hozza meg azokat.” (Idézi: *Nagy L.* 1890. 64.)

⁴³ 1869-ben az elemi iskolák 42,2%-a volt magyar, 47,3%-a nemzetiségi és 10,5%-a együtt magyar és valamilyen nemzetiségi nyelvű. 1890-ben már az elemi iskolák 53,5%-ában magyarul, 29,5%-ában valamilyen nemzetiségi nyelven és 17%-ában két nyelven: magyarul s egy nemzetiségi nyelven folyt a tanítás. (*Balogh* 2002. 9.)

⁴⁴ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 39–43. (A hosszabb kiemelések a szövegben tőlem, a rövidebbek, az egy-két szavasok az eredeti szövegben – D. P.)

sét, s hogy mit is várnak a pedagógusok e közel 25 ezres „seregétől” a sok-nemzetiségű történelmi Magyarország fennmaradásáért vívott küzdelemben.

Gondolatmenete sok tekintetben összecsengett a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete (TITOE) főtitkárának, a népiskolai nevelés és tanítóképzés színvonalemelésének s a tanítótság helyzete rendezésének, a tanítói és tanári egyesületek együttműködése egyik apostolának, *Nagy Lászlónak*⁴⁵ szűk egy hónappal korábban a *Magyar Tanítóképzőben* kifejtett gondolataival: „Augusztus 20-án fog megnyílni a IV. egyetemes tanítói gyűlés. Megvallom őszintén, hogy az elfogultságnak bizonyos nemével gondolok e napra. *Nincs Magyarországon testület, bírói, jegyzői, ügyvédi vagy orvosi, amelynek fontosabb missziója volna, mint az ország tanítói karának. Kezébe van letéve az ország jövője, a nép nagy zöme erkölcsi jellemének, gondolkodásmódjának alakulása. Aki kisiskolában működött, vagy csak többször megfordult, tapasztalhatta, mint sajátítja el a benyomásokat élénken felvevő gyermeksereg a tanító szokásait, gondolkodását, ismeretanyagát és nemes vagy félszeg jellemét. Minden tanító, ha ti. maga is úgy akarja, a felvilágosodásnak, a jámborságnak, hazafiasságnak hivatott apostola, papja iskolájában. Nemzetünk igazi ereje nem a katonaságban, hanem a népiskolákban és az összes népoktatási intézetekben, tanítóképzőkben, kisdédóvókban van.* Amaz ad ugyan külső erőt, megvédi a politikai tekintélyt és függetlenséget, de a népiskola az, amely a benső erőt fejleszti, a nép szellemi és anyagi előhaladását biztosítja” – írta Nagy László, majd – az ezredéves perspektívát is magáénak vallva – cikke végén felhívással fordult kollégáihoz: „Az ország né-

⁴⁵ *Nagy László* 1881-től negyedszázadon át a Csalogány utcai, majd a VI. kerületi állami tanítónő-képzők tanára, később „címzetes igazgatója” volt – egészen (a forradalmakban játszott szakfelügyelői, ill. népbiztossági munkatársi szerepe miatt bekövetkezett) 1922. évi nyugdíjaztatásáig. Jelentős szerepet játszott a TITOE létrejöttében – első főtitkáráként, s a Magyar Tanítóképző felelős szerkesztőjeként –, arculatának kialakításában. A Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának tagjaként, választmányi tagjaként, majd alelnökeként, a Budai Tanítóegyesület alelnökeként, a Népnevelők Budapesti Egyesülete választmányi tagjaként, a Magyar Gyermektanulmányi Társaság ügyvezető elnökeként, a II. országos egyetemes tanügyi kongresszus kezdeményezőjeként (1893-ban), főtitkáráként, és több tanítói tanácskozas (pl. a VI. egyetemes tanítógyűlés) főszervezőjeként jelentős összekötő szerepet játszott a tanítók és volt tanáraik között. Kezdeményezéseivel nemegyszer közelíteni próbálta álláspontjukat és szervezeti együttműködésüket. 1890-től a *Magyar Tanítóképzőben* is állhatatosan szorgalmazta a tanítóegyesületek belépést a TITOE-be, majd az 1898. évi V. közgyűlésen ő javasolta, hogy a TITOE – alapító tagként – lépjen be „a magyar tanítók országos bizottságába”. Részletesebben lásd erről: *Kondor* 1890/46. 817.; *Felhívás* 1890/2. 218.; *Egyesületi élet* 1889–1890. 342.; 1890/29. 501–502., 1892–1893. 155., 322–323., 651–652.; *Nagy L.* 1890/3. 293–294.; *N.(agy) L.* 1893. 454–455.; 1893/1. 502–506.; *Egyesületünk* 1893/1. 651–652.; *A II. Országos* 1896/1. 3.; *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1898. 487.; *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 5., 12–14.; *Köte* 1983. 23–76.; *Donáth* 2007. 61–70.

hány év múlva fogja megülni ezredéves fennállásának ünnepét. Itt volna a kedvező alkalom annak megbeszélésére, hogy *népiskoláinkban, tanítóképző intézeteinkben miként volna előkészítendő az ezredéves ünnepély.*⁴⁶

S ha utóbbiról nem is, de *a nemzeti szellem ápolásáról s a magyar nyelv tanításáról* sok szó esett az egyetemes tanítógyűlésen, melynek első napirendi előadója *Láng Mihály* (Pancsováról) – mintha csak a fentieket folytatta volna – leszögezte: „A tanító lelkét hassa át a magyar nemzeti szellem. ... Nekünk nemcsak magyarul jól beszélő, de elsősorban a magyar nemzet legkisebb ügyéért is lelkesedni tudó tanítókra van szükségünk. Nemcsak a csatatéren dől el a nemzetek sorsa; a nemzetek jellemének megfelelő műveltség az, mely a csatában a győzelmet, békében a nemzetek fölényét biztosítja. Minden tanító tudjon jó magyarsággal írni és olvasni. ... A tanítóképző intézetek csak olyan tanítójelöltet képesítsenek a tanítói pályára, kinek lelkét magyar nemzeti szellem hatja át, és aki a magyar nyelvet úgy szóban, mint írásban teljesen bírja.”⁴⁷ Emellett szorgalmazta, hogy már a népiskola első osztályától kezdjék el a magyar nyelv oktatását, hogy az ismétlő- és ipariskolák nyelve csak magyar legyen. A magyar ajkú iskolákban a vidék tájnyelvét használják, s a nemzetiségi nyelveken tanítóknak a magyar beszédet minden tárgy tanításakor gyakorolják.⁴⁸

Egy másik előadó, *Erdélyi Lipót* az óvodák, az ifjúsági irodalom és a templom magyarosító hatását ajánlotta kollégái figyelmébe.⁴⁹ A vita során – a magyarul nem tudó tanítókat védelmező s a magyarul jól tudókat a népiskola első és utolsó osztályaiba koncentrálni javasló vágszeredi *Koralek Emil*-*lel* szemben – a nagykőrösi *Vargha István* a „ferde gondolkozású, magyar nyelvet teljesen nem tudó tanítóknak” a pályáról való „száműzését” szorgal-

⁴⁶ Nagy L. 1890/7. 357. és 361. (Kiemelés tőlem – D. P.) Vö.: *A Tanítóképző-Intézeti Tanárok* 1892/II. 3. és 16–42.) – 1903-ban *Bertalan Vince* – a *Katolikus Tanügy* Wlassics Gyula és br. Fejérváry Géza minisztereknek ajánlott vezércikkében – „nemzeti önvédelmi” szempontból, a népiskolát egyenesen „egy rangban állónak” vélte a laktanyákkal, s ezért a tanítók méltányos (hasonló) díjazását szorgalmazta. (1903/11. 84.) Lásd továbbá: *Brózsik* 1896/16. 246–248.; *Léderer* 1896/8. 113–115., 9. 129–131., 11. 165–167., 12. 181–183., 14. 214–216.; *Szalay* 1896/16. 248–249.; *Tudósító* 1896/28–29. 441–442.; *Groó* 1897/13. 193–199.; *Molinári* 1897/30. 465–467.; *Nemo* 1897/43. 675–676.; *Nagyméltóságú* 1897/11. 168–172.; *Az Országos* 1897/27. 426–427.; *A II. Országos* 1896. 2. k. 681–688.; *Bányai*, 1898/16. 242–246.; *Héczey* 1898/7. 102–104.; *Láng* 1898/8. 113–115.; *Peres* 1898/12. 178–180., 13. 197–198., 14. 210–214.; *Reisinger* 1898/6. 81–83.; *Sretvizser* 1898/2. 19–21.; *Czike* 1904/13. 100–102., 14. 108–110.; -y 1904/3. 17., 1904/17. 132.; *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 108–109.; *Barcsa* 1905/8. 433–437.; *Budaváry* 1920/18–20. 11.

⁴⁷ *A IV. egyetemes tanítógyűlés* 1890/1. 3–4.

⁴⁸ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 23.

⁴⁹ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 23.

mazta, hacsak a tanítótestület „erős közszelleme meg nem nyeri őket a magyar állameszmének”.⁵⁰ A budapesti *Miklós Gergely* megelégedett volna magyar nyelvi póttanfolyamra küldésükkel is. *Szántó Edéné* szabadkai tanítóképzős tanár a korai, a kisdédóvóban kezdődő magyarnyelv-tanítást szorgalmazta: „Meg kell értetni a gyermekkel, hogy a magyar nyelvet megtanulnia szent kötelessége, anélkül magyar nem élhet, azt nem tudni vétek.” Követelte, hogy „nem magyar nyelvű iskola hazánk területén ne legyen”. Emellett azon képzők „eltörlését” javasolta, amelyekben „a magyar nyelv tudása nélkül tanítókat képesítenek”. Javaslatát a gyűlés határozattá emelte.⁵¹

„A tanítói állás biztosításáról”, a tanítói szolgálati pragmatika szükségességéről és „a tanítói oklevél értékéről” szóló dokumentum előterjesztője – a losonci állami tanítóképző gyakorlóiskolájának tanítója –, *Peres Sándor* is kiemelte: „a népoktatás valláserkölcsi, állami és nemzeti céljainak megvalósulása elsősorban a néptanítók milyenségétől függ”. Ezért a pedagógiai színvonal biztosítása érdekében javasolta, hogy a gyűlés kérje a minisztert: a pedagógiai felügyelet, a szülők és tanítók közti viszonyt illető panaszok tekintetében szűnjék meg a „laikus” többségű iskolaszékek, gondnokságok hatásköre, s kerüljön ez a királyi tanfelügyelőhöz, ahogy a pályára kerüléskor minden tanító esküjét is ő vegye.⁵² Kérjék továbbá a minisztert, „kegyeskedjék intézkedni, hogy minden tanítóképző intézetünk egyenlő fokú kvalifikációt nyújtson, s a kifogástalan hazafias irány mellett magyar tanítási nyelvű legyen, hogy a felvételi vizsgálatok s a tanítóképesítés mindenütt szigorúbb legyen”⁵³, és tegye a tanítói oklevelet a magas kultuszminisztérium egyenlő

⁵⁰ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 23–24. – *Dániel Márton* országgyűlési képviselőnek a tanítóképzésről készült második jelentése szerint Magyarországon az 1887/1888. tanévben „a közel 25 ezres tanító seregben” 1333 olyan tanító volt, aki magyarul kevésbé, s 792 olyan, aki egyáltalán nem tudott, s az abban az évben kiadott 1137 tanítói oklevél között 154 olyan akadt, melyet nem magyar anyanyelvűek szereztek. (1889/2. 16.)

⁵¹ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 24. *A IV. egyetemes tanítógyűlés* 1890/2. 18–19.) Lásd ehhez továbbá: –y 1890/8.; *Zajzon* 1890/23. 370–373. – *A VKM XIX. jelentése* szerint az 1888/1889. tanévben a 16 702 magyarországi népiskola között 8844 kizárólag magyar tannyelvű, 2776 magyarra vegyes tannyelvű, 5082 nem magyar tannyelvű, nemzetiségi iskola volt. Az utóbbi két kategória 7858 iskolájából 3451-ben „a magyar nyelvet teljes eredménnyel”, 3084-ben „középszerű sikerrel”, s 1323-ban „nem megfelelő eredménnyel vagy nem tanították”. Az ország 24 645 tanítója között 21 597 magyar anyanyelvű volt, 1052 „a magyar nyelvet teljes oktatóképességgel bírta”, 1268 „csak kevésbé beszélt magyarul”, 728 „nem tudott magyarul”. (*Nagy L.* 1890/5. 576.)

⁵² *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 25.

⁵³ *A IV. egyetemes tanítógyűlés* előkészítése során kikérték a helyi, regionális tanítószervezetek, tanítók, tanárok véleményét a kongresszus napirendjéről, témáiról, s javaslataikat közölték a *Népnevelők Lapjában*. A színvonalemelést és színvonalkiegyenlítést érdekében több javaslat érkezett a képesítő vizsgálatok reformjával kapcsolatban. *Uffalussy Sándor* a felekezeti képzők szín-

értékűvé a középiskolai érettségi bizonyítványokkal”.⁵⁴ A vita során *Ember János* ungvári igazgató tanító ennél is tovább ment, s azt kívánta, hogy „*a tanítói oklevél értéke csak a továbbképzést illetőleg legyen egyenértékű az érettségi bizonyítvánnyal; mint diploma pedig adjon jogot mindazon erkölcsi előnyök élvezetére, amiket bármely más diploma nyújt*”.⁵⁵

A gyűlés népiskolai szférához kötődő szószólói tehát egyértelmű kapcsolatot láttak/láttattak a tanítók nemzeti hivatása, társadalmi, politikai, kulturális kulcsszerepe, képzettsége és – az általuk szorgalmazott – anyagi és erkölcsi megbecsülése között. Ennek érdekében a tanítóképzés színvonal-emelését s a tanítói oklevélnek „az úriemberi” státusz előfeltételének tekintett érettségi bizonyítvánnyal való egyenértékűvé tételét szorgalmazták,⁵⁶ továbbá annak

vonalat bírálta, s azt javasolta, hogy a képesítő vizsgabizottságokból ki kell hagyni a hozzá nem értő laikusokat, s hogy e vizsgákra csak a negyedik év végi vizsgát tetteket vagy érettségizetteket bocsássonak. (1890/5. 72–73.) Az Ung vármegyei tanítók a tanítóképezdek egyenrangúságát és a „*tanítóképességi vizsgálatok centralizációját*” szorgalmazták. Az Abaúj-Torna megyeiek a képzőknek a középiskolákkal való egyenjogúsítását követelték. (*Lakits* 1890/10. 154.) *Ember János* a tanítói oklevelet a továbbtanulás szempontjából az érettségivel egyenértékűnek tekintette, s egyenértékűségük érdekében a *képesítő vizsgálatok központosítását szorgalmazta*. „A felsőbb oktatás minden ágában központosítva vannak bizonyos vizsgálatok. A jogász s a pap a doktori vizsgálatot csak az egyetemen teheti le, a *tanárképesítés pedig egészen az állam kezében van; hasonló módon államosítható a tanítóképesítés is*. Az állami tanárképesítéssel igen szépen megférnek a felekezeti jogok; meg fognak férni az állami tanítóképzéssel is. ... A tanítóképesítés jogát az ország 10-12 állami tanítóképezdjéhez lehetne kötni, melyek bármelyikében az egységes tanterv követelményei szerint szerezhetne oklevelet a tanítójelölt.” (1890/19. 302–303.) *Nagy Lajos* azt proponálta, hogy „hagyassék meg a különböző felekezeteknek a tanítóképzés joga, de mondassék ki, hogy *tanítókat csak az állam képesíthet* olyformán, hogy a tanítóképezdek számaránya szerint az országban 2 vagy 4 tanítóképesítő bizottságot állít fel. Az így nyert tanítói oklevél *egyenlő értékűnek mondassék ki az érettségi bizonyítvánnyal*, amellyel magasabb iskolákba is lehessen belépni.” (1890/34. 618. Kiemelések végig tölem – D. P.) Lásd ehhez a magyarországinál előrehaladottabb korabeli horvát-szlavón gyakorlatot bemutató cikket: *Margitai* 1890/2. 269–270. és *Nagy L.* 1890/3. 289.

⁵⁴ A IV. egyetemes tanítógyűlés 1890/1. 10. (Kiemelés tölem – D. P.) *Bányai Jakab* ehhez kapcsolódva javasolta: mondja ki a tanítógyűlés, hogy a tanítói oklevelet az 1883. évi I. törvényben érettségi bizonyítványhoz kötött állások betöltésénél azzal egyenértékűnek kell tekinteni. (Uo. 12.) Lásd ehhez: *n-* 1890. 121.

⁵⁵ A IV. egyetemes tanítógyűlés, 1890/2. 19. (Kiemelés tölem – D. P.) – *Mazsu János* tanulmányában a tanítóképzést a „felső középiskolai szintbe” sorolta, helyesen említve, hogy nem volt érettségi-jük, másutt még párbajképeseknek is tekintette őket – ami érettségi hiányában igencsak esetleges lehetett. (2012. 36., 74. és 79.)

⁵⁶ A VKM 1882. január 3-i, 37.946/1881. számú, a pénzügyminiszternek írt levelében még úgy nyilatkozott, hogy a tanítóképzők elvégzése a középiskolákéval egyenértékűnek tekinthető. Ezt 1887. július 25-én, 27.904. számú levelében csak a közvetlen állami irányítás alatt álló és az izraelita képzőkre szűkítve értelmezte, azzal, hogy az egyházi képzők megfelelő színvonaláról nincs meggyőződve. Célszerűtlennek tartotta ugyanakkor az oklevelek közötti de facto színvonalbeli

is hangot adtak, hogy távolabbi céljuk más diplomák színvonalának elérése. Utóbbi – a felszólaló szándékától függetlenül – implicite magában foglalta a felsőfokú képzés igényét is.

Ilyen hangulatú közegben korántsem volt könnyű helyzetben *Bokor József* előadó – egyetemi (magán?)tanár a budapesti tudományegyetemről – az ezernél is több frusztrált, nehéz helyzetébe belefáradt, türelmetlen pedagógushoz intézve szavait. Csak diplomatikusan utalhatott arra, hogy a tanítói oklevél akkori formájában messze nem volt diploma értékű. Indirekt módon még a tanítóképző intézeti tanárok képzésére, képesítésére vonatkozó, azt a budai Pedagógium hatáskörébe utaló 1887–1888. évi miniszteri rendeleteket (28903. és 11555. sz.) is opponálta. Úgy vélte, a tanítók jogos karrier-elvárásai megvalósulásának feltétele a továbbtanulás kell hogy legyen. Kifejtette: „szükségesnek tartja, hogy a tanítóság előlépése a képezdei tanárság, a tanfelügyelőség, a tanügyi adminisztráció felé biztosíttassék.”⁵⁷ Ki kell egészíteni az 1868. évi törvényt egy olyan intézet szervezésével, vagy már meglévőnek kifejtésével, mely a *népoktatás akadémiája* legyen, s melyben a népoktatással foglalkozó összes hivatalnokok kvalifikációjukat megnyerhetnék.”⁵⁸

Ha kevesen is, de már ekkor is akadtak „a népiskolai érdekkörben”⁵⁹ olyanok, akik távolabbra tekintettek. Nem vett részt a kongresszuson, így ott nem is hallathatta véleményét *Rédl Ferenc*, aki már 1889. február 9-én, tehát másfél évvel korábban a *Népnevelők Lapjában* kifejtette: a tanítóképzés korszerűsítéséhez, az önképzésre képes, kreatív tanítók képzéséhez gyökeres változtatásra lenne szükség. „[I]tt volna már az ideje, hogy a tanítói pályára lépőktől is középiskolai érettségi vizsgát föltétlenül kívántassék meg, mely esetben a képzőintézet nem négy-, hanem csak kétévi tanfolyamból állna, mely idő alatt a jelöltek csakis pedagógiai és didaktikai kérdésekkel foglalkoznának, s így a kellő általános műveltséggel s elméleti szakképzettséggel lépnének ki az életbe. Az ily módon megreformált képzőintézet tanárai csak

különbség jogi deklarálását, ezért inkább lemondott az érettségi bizonyítvánnyal azonos elbírálás bevezetéséről. (A magyarországi népoktatásügy 1898. 134–135.)

⁵⁷ A karrierlehetőség mellett komoly professzionális szempontok (és horvátországi példák) is szerepet játszottak a tanítók és képzős tanáraik tanfelügyelőséggel kapcsolatos törekvéseiben. *Nagy László* 1890-ben, még a tanítógyűlés előtt, arról számolt be, hogy a hivatalos lapban közzétett, újonnan kinevezett iskolalátogatók között 45 lelkész, 16 földbirtokos, 9 ügyvéd, 19 kasznár, is-pán, erdész, 6 orvos, 19 különféle hivatalnok s csak 6 tanító és 1 képzőintézeti tanár akadt. (1890. 64.; *Margitai* 1890/2. 271. Vö.: *Miklós* 1907. 551.)

⁵⁸ *A IV. egyetemes tanítógyűlés*, 1890/3. 38. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: *Rédl* 1889/6. 90.; *A magyarországi népoktatásügy* 1898. 184–190.

⁵⁹ Nagy Péter Tibor terminológiája.

oly egyének lehetnének, kik az egyes szakmákra [tanári – D. P.] képesítést nyertek, s emellett bizonyos ideig – de legkevesebb 5-6 évig – valamely nyilvános elemi iskolánál működtek, s azután egy külön e célból összeállított szakbizottság előtt szakmájuknak módszertani kezeléséből írásbeli és szóbeli vizsgát tettek. Természetesen az ily módon képzett tanítóknak és tanároknak egészen más társadalmi állást kellene adni, mint amilyenben most részesülnek” – hangsúlyozta Rédl Ferenc, akaratlanul is rámutatva a problémában rejlő „csapdára”.⁶⁰

A tanítók és képzős tanárok a következő fél évszázadban egyaránt azért törekedtek arra, hogy képzettségüket minél rangosabb intézményben, minél magasabb kvalifikációt jelentő végbizonyítvánnyal, diplomával zárhassák, mert ettől várták egyfelől az érettségizett vagy diplomás „úriemberekkel”, másfelől a jól fizetett és magas presztízsű középiskolai tanárokkal való egy szintre jutást,⁶¹ s mindannyian kívánták a tanfelügyelői munkakör elérésének lehetőségét. (A csapda egyfelől abban rejlett, hogy az oktatáspolitikai irányítói – egyebek között – sokáig, éppen a magasabb képzettséggel járó magasabb fizetés költségei miatt, nem álltak/állhattak e törekvések mögé, s játszottak időnyerésre évtizedeken át. Másfelől pedig abban, hogy a zömükben polgári iskolát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanító/tanárképzőt s tanítóképző intézeti tanári tanfolyamot végzett, így érettségivel nem rendelkező tanítóképző intézeti tanárok egzisztenciális veszélybe kerültek volna az érettségire épülő felsőfokú tanítóképzés meghonosítása által, hiszen nem doktorálhattak, s tudományos fokozat híján aligha maradhattak volna egy főiskolai jellegű intézmény oktatói.⁶²)

Az 1890 augusztusában történtek kapcsán összességében megállapíthatjuk: a 12 év után megrendezett IV. országos egyetemes tanítógyűlés egyszer-

⁶⁰ Rédl 1889/6. 90. (Kiemelés tőlem – D. P.)

⁶¹ Ld. ehhez: Margitai 1890/1. 199.; Dániel 1890. 582.; Nagy L. 1890/2. 243–251.; 1890/3. 294.; Az 1891. évi 1890. 488.

⁶² A kétharmad részt alacsonyabb társadalmi rétegekből rekrutálódott tanítóképző intézeti tanárok magatartását természetesen befolyásolta, hogy – hacsak külön le nem érettségiztek – 1938-ig nem doktorálhattak, s így egyetemi magántanári címet sem szerezhettek. Márpedig jól tudták: az egyetemeken, akadémiákon, majd a polgáriskolai tanító/tanárképzőben a felsőfokú besorolást követően a rendes tanárok többsége habilitált, s okkal feltételezhették, hogy hasonló elvárásokat indukálhatott volna a tanítóképzők főiskolai szintre emelése. Korántsem képességeik vagy felkészültségük szintje révén kerültek – tanítványaikhoz hasonlóan – hátrányos, „zsákutcás” helyzetbe: erre utal, hogy amikor a képzési rendszer e „köztes szférájához” tartozók elől elhárultak a tradicionális jogszabályok mobilitást gátló fékjei, az egykori Apponyi kollégisták 54%-a egyetemi doktorátust, 22%-a kandidátusi fokozatot és 2%-uk tudományok doktora fokozatot szerzett. (Tóth 1996. 136–161.; Felkai 1994. 84.; Nagy P. T. 1997. 102–104.; Kornis 1927, szerk. 465.)

re volt a korábban már-már álló- s hidegháborúvá fajuló korszak lezárása a tanítók és a VKM kapcsolatát illetően, s egy új korszak kezdete, a kölcsönösen diplomatikus érdekérvényesítési játszmák nyitánya, melyben a felek – objektív helyzetük, társadalmi-politikai beágyazottságuk és igencsak korlátozott mozgásterük keretein belül – próbálták álláspontjukat érvényesíteni. A kongresszus határozataiban a tanítók kitartottak korábbi anyagi, egzisztenciális követeléseik mellett a bérekkel és a nyugdíjakkal kapcsolatban. Szociálisan, s a szakma társadalmi presztízse, vonzereje, így a pályára lépők színvonala szempontjából teljesen indokolt kéréseik mértéke (600–1200 forintos fizetés+korpótlék) még csak tárgyalási alapul sem szolgált a kormányon belül az ágazat érdekeit képviselni próbáló miniszter számára. Csáky Albin – egyértelmű gesztusként – az állami tanítók bérét 400 Ft-ra emelte, de a túlnyomó többséget kitevő egyháziakkal kapcsolatban csak a 300 Ft-os minimum elérését tartotta lehetségesnek, s a korpótlék fokozatos bevezetését. Ezért, újra és újra udvariasan, jóindulatát és korlátozott mozgásterét hangoztatva átvette a lényeges változtatásokat szorgalmazó tanítói petíciókat, jogszerűséget követelt a tanítói egyesületek körében,⁶³ s tette, amit akart/tudott tenni az adott körülmények s kormányzati preferenciák között.⁶⁴

Ennek érzékeltetésére álljon itt előbb az egyetemes gyűlést követő vezércikk néhány mondata a *Népnevelők Lapjából* s az egyetemes gyűlés tanítók anyagi helyzetének javítására vonatkozó határozatait a miniszter elé táró „emlékirat” egy részlete – a tanítói álláspont érzékeltetésére. Majd a másik fél részéről Csáky Albin miniszter felszólalásának két részletét idézzük a képviselőház költségvetési vitájából s az annak nyomán megszületett 1893. évi XXVI. törvényt (annak 1896. évi tanítói reflexiójával).

A végreható bizottság helyett a – hamarosan a VKM által is elismert, személyi összetételében is lényegesen változott, elsősorban vidéki tagokkal bővült – Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága,⁶⁵ ill. annak orgánuma,

⁶³ 1890. szeptember 20-án a VKM 6686. számú rendeletével figyelmeztette az egyházmegyei főhatóságokat a belügyminiszter 1508/1875. számú, az egyletek alakulására és ellenőrzésére vonatkozó rendeletének szigorú betartására, mivel a tanítóegyesületek kisebbsége nem tett eleget e kötelességének. A BM-rendelet különbséget tett politikai, humanisztikus, nyereszkesedési, közművelődési és gazdasági egyletek között, kikötvé hogy ezeknek nem lehet közös alapszabályzata, s mások lehetnek a tagjai. (*A magyarországi népoktatásügy* 1893. 738–739.)

⁶⁴ *Grátia* 1889/7. 104–105.; *A tanítói* 1889/31. 495–496.; *Száva* 1889/33–34. 532–534.; *A tanítók* 1889/43. 697–700.; *Simkó* 1889/48. 774–776.; *A tanítók* 1889/50. 812–815.

⁶⁵ Az alulról szerveződő IV. egyetemes tanitógyűlés által választott Magyarországi Tanítók Országos Bizottságának alapszabályait a VKM 1891. július 8-án hagyta jóvá 27 328. sz. rendeletével. Ebben olvashatjuk: „A »Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága« az egyetemes tanitógyűlések s a magyarországi tanítók más alakban nyilatkozó egyetemének összes rá bízott teendőit intézi el

a *Népnevelők Lapja* 1890. augusztus 30-i vezércikkében reflektált a történetekre. „Az annyira félt, annyira ellenzett, annyira üldözött egyetemes gyűlés megtörtént és sem a világ nem fordult fel, sem az állam alapjai meg nem rendültek, sem az emberek erkölcsi élete nem süllyedt alá. Forradalom szimptomái sem mutatkoztak sem az isteni, sem az állami, sem a társadalmi törvények ellen. Pedig mindezen végveszedelem múlhatatlan bekövetkezését kézzel-lábbal igyekeztek bizonyítani azok, aki megszokták a hatalom, a parancsnoklás gondolatát, s idegessé lesznek annak még csak a felvetésére is, hogy rajtuk kívül még más is merészeljen a maga, Isten kegyelméből nyert józan eszével önállóan gondolkodni s szabadon vélekedni. Ne foglalkozzunk többé ezekkel! Az idők feltartóztathatatlan folyása közben szükségszerűen s széttéphetetlen láncolatban bekövetkező tények kérlelhetetlen logikája irgalom nélkül fogja elseperni mindazokat, akik önző hatalmi érdekektől vezetve, a haladás örök törvényét vélik megváltoztathatni. Hadd erőlködjenek! Hadd higgyék, hogy múltó hatalmukkal képesek megállítani a horizont felé törekvő napot. Az ő hatalmuk elmúlik, mint minden múlandóság, de az igazság élni fog és előretörni, mert az igazság örök és változtathatatlan. Ez örök és változtathatatlan igazság szüntelen előretörésének egyik nyilvánulása volt a IV. egyetemes tanítógyűlés is, mint történeti tény, a hasonló tények láncolatában. S örömmel tapasztalhattuk, hogy ez a kis »regiment«, mely az eszmefejlődés képviselőjében zászló alá állott, a gondviselés kegyelméből nem volt híjával sem a komoly, higgadt felfogásnak, sem az ügyért való lelkesedés szent hevének” – írták egyebek között.

A nehéz küzdelmek, sok szervezőmunka révén sikerrel megrendezett gyűlés utáni első, kicsit euforikus reakció emberileg érthető, s mivel nem a természettudósok s a történetfilozófusok, hanem a tanítók közlönyéről van szó, nyugodtan eltekinthetünk az általuk vázolt történeti és világkép alapos elemzésétől. Számunkra az fontos, hogy a történetek alapján úgy vélték: egyszer s mindenkorra lezárult az egyoldalú hatalmi diktátumokon alapuló korszak, melyben az ország, az oktatáspolitikai irányítói nem vagy alig kíváncsiak az érintettek véleményére. 125 év tapasztalatával a hátunk mögött tudjuk, hogy az autokratikus/diktatórikus hatalomfelfogás és irányítási módszer milyen virulensnek bizonyult hazánk (és régióink) történetében, s hogy a legkülönbözőbb ideológiák és világfelfogások egymással gyakran késhegyig menő

és a tanítók közös társadalmi ügyeit felkarolja; ide értve a tanítóképzés, tanfelügyelet, kisdidaktika, s tágabb értelemben vett népnevelés ügyeit is...” (*A magyarországi népoktatástudomány* 1893. 750. és 741–754. Lásd ehhez: *A magyarországi tanítók* 1890/31. 557–558.; *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 347–352.; Nagy L. 1905. 3–4.; Kelemen 1993. 15–18., 2007. 99–101.)

harcot folytató képviselői milyen erős késztetést éreztek/éreznek az iránt, hogy aktuális elképzeléseiket rendeleti úton, jogi aktusokkal a társadalom jelentős, éppen érintett csoportjainak megkérdezése nélkül keresztülhajtadják. A cikk szerzői a történelmileg nem túl távoli időben, elsőként már a dualizmus korában, maguk is szembesülhettek ezzel, de 1890 késő nyarán úgy érezhették: túl vannak ezen. Igaz, az írás végén maguk is arra intették kollégáikat, hogy „el ne szundikáljunk »a dicsőség babérjai« mellett! ... csak tovább a megkezdett úton! A mi számunkra még nem érkezett el a pihenés a munka után.”⁶⁶

S valóban: a tanácskozás határozatait emlékiratok, folyamodványok sorában összegezték, majd továbbították a miniszternek és más politikai aktoroknak.⁶⁷ A tanítók anyagi helyzetének javításáról szóló emlékiratukban örömmel konstatálták, hogy „az okleveles tanítók aránya ma 88%, ami azt tanúsítja, hogy a tanítói kar intelligenciája hasonlíthatatlan az 1868 előtti ludi magisterekéhez képest, kiknek kvalifikációját akkoriban számba sem vehették. A tanítói kar ez intelligenciájának tudatában igen kíváncsi, hogy a közeljövőben várható fizetésrendezés motívumát ne a nemzetgazdasági kereslet és kínálat hamis tétele szabja meg, hanem az erkölcsi életben egyedül mértékadó szabály, hogy az összesség érdekében működő minden közhivatalnok megtalálja életfeltételeinek szükséges alapját. Ehhez képest a községi jegyzők fizetési minimumaképp – azoknak a községi jegyzőknek, kiknek mellékjövedelmeikről a törvényben van gondoskodva – 400 forintot szabott meg a

⁶⁶ *Munka után* 1890/35. 637–639.

⁶⁷ Az országos bizottság működéséről az V. egyetemes tanítógyűlés számára készített beszámolóból kiderül, hogy a tanítók anyagi helyzetéről és a tanítói nyugdíjtörvény revíziójáról készített folyamodványokat a bizottság elnöksége személyesen adta át *gr. Apponyi Albertnek*, „hogy azt a képviselőháznak benyújtsa, s azok támogatására őt felkérje. Az elnökség ezen eljárásának, ha más nem is, de az az erkölcsi haszna megvolt, hogy a magyar törvényhozás csarnokában, a beérkezett kérvények tárgyalása alkalmával több jeles szónok emelte fel hathatós szavát a magyar néptanítói kar tarthatatlan anyagi javítása érdekében.” (*A II. Országos* 1896/II. 4.) *Apponyi Albert* évtizedek múltán, emlékiratában így emlékezett az 1893. évi XIV. törvény előkészítésében játszott szerepére: „E törvény tárgyalásánál hosszabb beszédben fejtettem ki a népoktatásra vonatkozó azon alap gondolataimat, amelyeket később mint vallás- és közoktatásügyi miniszter érvényesíteni iparkodtam. A felekezeti oktatást fenn akartam tartani, de egyszersmind az államhatalomnak a kezébe hatályosabb eszközöket akartam adni az összes iskolák hazafias irányának biztosítására. Ez utóbbi szempontból a javaslat engem nem elégitett ki, és már az általános vitánál rámutattam azokra az intézkedésekre, amelyeket szükségességeknek látnék. Csáky Albin... kritikámat nemcsak nem vette rossz néven, de egyenesen meghívott az ügyek bizalmas megbeszélésére, amelynek folyamán a módosítások egész sorozatában állapodtunk meg az általam kitűzött irányban, és azzal a benyomással váltunk el beszélgetésünk végén, hogy jó munkát végeztünk. Így jött létre az 1893. évi XIV. tc., előfutára az én miniszerségem alatt megalkotott 1907. évi XXVI. és XXVII. törvényeknek.” (1921. 210.)

törvény. A mellékjövedelemmel egyáltalán nem bíró tanítók fizetési minimumául, ide nem számítva a kántori állás javadalmait, 600 forintot szükséges szabni, s egyúttal kimondani, hogy a pénzügyekben felbecsült naturalék közvetlen behajtása alól a tanítók mentessenek fel, azokat maga a község, illetve a hitközség egyszerre, készen szolgáltatassa át a tanítónak. A most mondott hatszáz forintot oly minimumnak tekintjük, mely a ténylegesen nagyobb fizetéseket nem érintheti, s egyúttal a községek lakosainak számához és anyagi erejéhez mérten, mint ezt az 1868. évi XXXVIII. tc. is méltán kifejti, arányosan emelendő” – írták (fenntartva az ötévenként emelkedő korpótlékra vonatkozó igényüket is).⁶⁸ S bár maguk úgy érezték, hogy „az anyagi helyzet javítását illetőleg a tanítóság nem kért sokat s nem kért újat: tisztességes és kvalifikációjához méltó biztos megélhetést, nyugodt életet biztosító fizetést, melyet fontos munkája által amúgy is kiérdemelt”⁶⁹ – ez igencsak messze esett a VKM elképzeléseitől, lehetőségeitől.

Egyértelműen erre utalt *Csáky Albin* miniszter válasza a tárca költségvetéséről szóló 1890. november 28-i vitájában a T. Házban. Kiss Albert és Hagara Viktor képviselők felvetésére válaszolva, a miniszter előbb leszögezte, hogy teljesen lojális a kormány törekvéséhez az ország pénzügyi egyensúlyának megőrzésében. Ezért a tárca törekvéseit a költségvetés mozgásteréhez igazítja. Majd a tanítók helyzetével kapcsolatban „ismételten és határozottan kijelentette”, hogy „a tanítói fizetéseket meghagyni a jelen állapotban abszolút lehetetlennek tartom, és okvetlenül intézkedni kell az iránt, hogy a tanítók fizetése véglegesen szabályoztassék. De ha e tekintetben bizonyos határon túlmegyünk, s ha bizonyos túl nagy kívánságoknak kívánunk hódolni, akkor lehet, hogy ezáltal veszélyeztetjük magát a célt. Nekem elsősorban az lebeg szemem előtt, hogy biztosítsuk minden tanító számára a törvény által [22 éve! – D. P.] megállapított minimumot, és pedig nemcsak az állami iskoláknál, hol tényleg ennél nagyobb fizetések is vannak, nemcsak a községi iskoláknál, hanem a felekezeti iskoláknál is. ... [K]ijelenthetem, hogy eziránt már törvényjavaslat készül nálam, amelyet – remélem – nemsokára fogok a T. Háznak benyújtani. Alapszik pedig a törvényjavaslat azon, hogy Magyarország összes elemi iskoláiban minden tanítónak legalább 300 Ft fizetése

⁶⁸ *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 311–312.

⁶⁹ *Schwetz* 1890. 529. A TITOE főtitkáráként *Nagy László* is döntő jelentőséget tulajdonított a tanítók anyagi helyzete javításának: „Ha népoktatásügyünknek felvirágzása elsősorban a tanítók anyagi ügyeinek megoldásától függ, úgy az *intenzív* fejlődésnek másik sarkalatos tényezője bizonyára a tanítóképzés. Amaz anyagi, emez szellemi feltételekről gondoskodik, a kettő egymást kiegészíti, egymástól elválaszthatatlan, mint a test és a lélek; az egyiknek tökéletlensége megbénítja a másikat.” (1890/3. 290.)

legyen, és hogy a tanító e fizetést készpénzben kapja, ne pedig mindenféle terményekben, és hogy ne legyen kénytelen azt úgyszólván összekunyerálni. Minthogy... sok helyütt a felekezetek nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt a minimális 300 Ft-ot biztosíthassák, önként érthető, hogy az államnak segélyzőképp fog kellene közbelépni. Ebből jelentékeny teher fog az államra hárulni, mely eddigi számításom szerint, körülbelül 6-7 százezer forintot tesz. De ha az állam már e nagy terhet elvállalja, természetes, hogy ezzel szemben az államnak bizonyos jogokat is kell biztosítani, nevezetesen befolyást kell biztosítani az államnak arra nézve, hogy micsoda tanerővel láttatik el az iskola” – válaszolta elképzelését a miniszter.⁷⁰

A külön tanulmányban elemzendő, igen tanulságos képviselőházi, felsőházi és társadalmi viták nyomán született 1893. évi XXVI. törvény szövege és „szelleme” egyaránt azt tanúsítja, hogy Csáky Albin – az ötévenkénti, maximum 250 forintot elérő korpótlékkal kapcsolatos, jövőre vonatkozó ígervényén, valamint a 400 forintos tanítói fizetési minimum államsegéllyel történő támogatására vonatkozó, s néhány egyéb apró engedményén kívül – következetesen ragaszkodott eredeti elképzeléséhez:

„1. § A népiskolai közoktatás tárgyában hozott 1868. évi XXXVIII. tc. 142. §-ának azon rendelkezései, melyek az elemi népiskolai rendes és segéd-tanítók fizetését szabályozzák, a hitfelekezetek által fenntartott népiskolák rendes és segédtanítóira is kiterjesztetnek.

⁷⁰ A *tanítók* 1890/49. 863–864. – Ezt követően Csáky Albin egyéb témák (pl. a kisdóvásról szóló törvényjavaslat) érintése után, Komlóssy Ferenc képviselő kérdésére reagált. Ő a tanítók lapszerkesztéséről intézkedő rendelettel kapcsolatban kérte a miniszter magyarázatát. Válaszában hangsúlyozta, hogy a felvető részéről egy kis félreértés vagy tévedés forog fenn, mert „nem áll az, mintha egyáltalán eltoltam volna a tanítókat lapok szerkesztésétől, csak arra figyelmeztettem őket, hogy az engedély ehhez minden esetben kikérendő. Másodszor ezen rendeletben kimondtam... hogy politikai lapok szerkesztésére nem akarok ezentúl engedélyt adni. Ezt, úgy hiszem, nem szükséges bővebben indokolnom, át fogja látni mindenki, hogy *nem kívánatos, hogy a tanító politikával is foglalkozzék és politikai pártviszályokba elegyedjék. Pedagógiai és irodalmi tárgyú lapok szerkesztése abszolút nincs kizárva, sőt ellenkezőleg, szívesen látom, hogyha a tanítók ezzel foglalkoznak, csak hogy mivel meg kell ítélni, vajon iskolai elfoglaltságával összefér-e az, hogy más foglalkozást is vállaljon, miniszteri engedélytől kell függővé tenni, hogy az illető lap szerkesztésére vállalkozhassék. Hozzáteszem még, hogy csakis a szerkesztésről van szó. A lapokban való írás, s cikkírás és levelezés nincs kizárva*” – magyarázta, árnyalta korábbi rendeletét a miniszter (865). Tegyük hozzá: a lapok (és az egyesületek) közötti ilyen különbségtétel a gyakorlatban korántsem lehetett egyszerű, hiszen az oktatással kapcsolatos orgánumok (egyesületek) egy része, pl. a *Néptanítók Lapja*, a *Népnevelők Lapja*, a *Magyar Tanítóképző* stb. egyaránt foglalkoztak pedagógiai, módszertani és oktatáspolitikai kérdésekkel. A rendelet révén a miniszter befolyáshoz jutott az ilyen lapok irányvonalának befolyásolására.

E szerint e népiskoláknál tisztos lakáson és legalább egy negyedholdnyi kerten kívül a rendes tanító fizetése 300 forintnál, a segédtanítóé pedig 200 forintnál kevesebb nem lehet. Hasonlóképp kiterjesztetnek a hitfelekezetek által fenntartott népiskolákra az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk 139. és 140. szakaszai is, melyek szerint a megürült tanítói állomások legfőljebb fél év alatt betöltendők és ezen idő alatt az iskolában segédtanító alkalmazandó; továbbá, hogy a tanító halála esetén özvegye és árvái a halálozás napjától számított fél évig az egész fizetést és lakást élvezik.

2. § Az összes elemi népiskolák tanítói 50 forint ötödéves korpótlékban részesülnek, amely öt ízben válik esedékessé, és 250 forintig emelkedhetik.

E korpótlék a 300 forintnál nagyobb fizetésbe be nem számítható.

E korpótlék alapját képező szolgálati idő azonban csak a jelen törvény hatálybalépésével veszi kezdetét.

Egyes iskolafenntartóknak a korpótlékra vonatkozólag már fennálló, vagy ezután alkotandó szabványai jelen rendelkezés által nem érintetnek, ha azok a tanítókra nézve legalább is ezen §-ban megállapított mérvű kedvezményt biztosítják.

3. § A tanító fizetése, amint eddig szokásban volt, állhat készpénzen kívül természetben kiszolgáltatott járandóságokból vagy földbirtok jövedelméből is, a jelen törvény 5. és 6. §-aiban foglalt megszorítással.

4. § A tanító készpénz fizetését köteles az iskolafenntartó havonként vagy évnegyedenként, de mindig előlegesen kiszolgáltatni” – írták elő, s a következő paragrafusokban rendelkeztek a végrehajtás mikéntjéről és garanciáiról, a természetbeni járandóságokkal kapcsolatos tanítói elvárásoknak megfelelően.

Komoly csalódást okoztak ugyanakkor az 1868. évi törvényben rögzített bérminimum mértékének fenntartásával s azzal, hogy – újra csak a népiskolai törvényre hivatkozva, a pedagógusok elvárásával szembemenve – úgy rendelkeztek, hogy a kántortanítók kántori járandósága is beszámítandó a tanítói fizetésbe. Az egyházi és községi iskolafenntartókat viszonylag rövid határidőkkel arra kötelezték, hogy biztosítsák tanítóik számára a törvényben előírt minimális bért, vagy ha erre az iskolai pótladó kivetése mellett sem képesek, folyamodjanak államsegélyért. Előírták a korábban már a minimálbérnél magasabb bérek további folyósítását, s kizárták annak lehetőségét, hogy az addigi bérek leszállításával, pótszegély igénylésével az államra próbálják hárítani terheik egy részét. E „pótszegélyek” folyósítását úgy az alaphér, mint a bérpótlék tekintetében – három éven belül – kilátásba helyezték. Amennyiben ezek éves összege az alaphérhez a 60, ill. a pótlékhoz a 90 forintot meg-

haladta, állami befolyást követeltek a tanítók kinevezésébe, elbocsátásába s bizonyos, az állam érdekeit érintő ügyekben a fegyelmi eljárások kezdeményezésébe, ill. lezárásába; s ha az egyházi iskolafenntartók ettől tartózkodtak volna, úgy – a közigazgatási bizottságok révén – annak lefolytatásába is. Amennyiben a kinevezéssel kapcsolatos, törvényeken alapuló, állami kifogást az iskolafenntartók másodszor is figyelmen kívül hagynák, úgy a miniszter nevezhette ki az állásra a tanítót, azzal a kikötéssel, hogy csak az adott hitfelekezethez tartozóról rendelkezhetett. Bizonyos esetekben (gazdaságossági vagy politikai megfontolásból) az állam arra is jogot formált, hogy a felekezeti vagy községi iskolák helyett állami iskolát állítson.

A törvény 13.§-ában szabatos meghatározását adták annak, hogy mi tekintendő államellenes irányúnak a tanítók tevékenységének megítélésében. Annak minősült „minden cselekmény, mely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul – történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül vagy más állam területén, élőszóval, írásban vagy nyomtatvány, képes ábrázolat, tankönyvek vagy egyéb taneszközök által”.⁷¹

Az 1893. évi XXVI. törvénynek az állam egységének, nemzeti identitásának erősítésére s az állami befolyás növelésére irányuló törekvéseit megértéssel fogadták a tanítói szervezetek többségének véleményét reprezentáló fórumokon.⁷² Ám a szociális helyzetüket, bérezésüket érintő intézkedéseket –

⁷¹ Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól.

<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509> 2015.09.22. Lásd ehhez: Mann, 1994. 25.

⁷² Peres Sándor rendkívül tanulságos adatai (és az egyetemes tanítógyűléseken született határozatok motívumait megvilágító kommentárjai) szerint 1896-ban Magyarországon 291 tanítóegyesület működött. Közülük „tisztán magyar nyelvű volt 254, német nyelvű 7, tót [szlovák – D. P.] nyelvű 2, szerb nyelvű 3, román nyelvű 20, rutén 1, magyar és tót 1, magyar és német 1, tót és rutén 2, csupán más nyelv 35, magyarral vegyes 2. Összes egyesületeink között 87,2% tehát a tisztán magyar nyelvű, s csak 12% a más nyelvű és 0,6% a magyarral vegyes nyelvű” – konstatálta a londoni képző gyakorlóiskolájának tanítója, majd az egyes nemzetiségi szervezetek arányát összevetette a nemzetiségeknek az ország lakosságán belüli arányával. „[M]íg a lakosok között a magyar 48,52%, addig tanítóegyesületeink között 87,2%; a románok ott 17,07%, itt csak 6,9%, a németek ott 12,46%, itt 2,4%, a tótok ott 12,51%, itt 0,6%, a szerbek ott 3,26%, itt 1%, a rutének ott 2,5%, itt mindössze 0,9% arányban vannak képviselve. – A tanítóegyesületek jellegét tekintve magyarok az általános tanítóegyesületek, a római katolikusok, a református felekezetiiek mind. Az Árva megyei általános tanítóegyesületben a tárgyhoz szólás tót, a bács-kulai római katolikus jellegűben német nyelven is meg van engedve. Magyar az izraelita tanítók egyesülete is. Az evangélikus tanítóegyesületek (40) közül 7 német, 1 (a vasi felső) magyar és német, 2 (a lip-tői és türöci) tót, 1 (a kishonti) magyar és kivételesen tót nyelvű. A német nyelvű egyesületek mind a százszok között vannak. A görögkatolikus és görögkeleti felekezet tanítóinak egyesületei mind román, szerb avagy rutén és tót nyelvűek. – Ebből tény ugyan, hogy a százsz evangélikus,

előbb még törvényjavaslat formájában a parlamenti pártok felkeresésével változtatni próbálták, majd ennek sikertelensége után – elégtelennek tartották.

Hajós Mihály, az országos bizottság titkára, az V. egyetemes tanítógyűlés alkalmából készített jelentésében Csáky Albin miniszternek a memorandumaik átvételekor tanúsított szívélyességét követő eljárásáról, a törvényről s annak hatásáról a következőket írta: „Ami »tanítók anyagi helyzetét« illeti, tudjuk milyen szomorúan intéztetett el, daczára annak, hogy a »Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága« minden tőle telhetőt elkövetett, hogy kérésünk kedvezően intéztessék el. Tudjuk, hogy a 300 forintos minimumot újból törvénybe iktatták, s Csáky Albin gróf tárcáját kötötte a 300 forinthez. Törvénybe iktatták újra a 300 forintot, csak annyit mondtak ki, hogy 400 forintra kiegészítheti az állam, ha azt az iskolafenntartó hatóság kéri.

Bármily kellemetlenül érintette is ez a tanítókat, némi haladás ebben a tekintetben is érezhető volt. Az iskolafenntartók, különösen a törvényhatóságok, siettek tanítóik díjazását emelni. Az ötödéves pótlék ügyét is csak némileg rendezték. ... A nyugdíjtörvényt is újjászervezték... Minden igényünket ez sem elégítette ki ugyan, de az a körülmény, hogy 40 évi szolgálat után teljes fizetéssel, de 300 forintnál kevesebbel semmi esetre sem nyugdíjazható a tanító, mindenesetre haladás. Nagy kár, hogy a nyugdíjintézet azokról a

ezen kívül a görögkatolikus és görögkeleti vallású tanítók túlságosan mellőzik az állam nyelvét, melyet pedig egyesületeikben már csak azért is gyakorolhatnának, mert hiszen iskoláinkban a magyar nyelv köteles tantárgy. Viszont örömmel konstatálható az államnyelvnek terjedése és uralkodása a római katolikus és evangélikus felekezeti iskolák tanítói között a tót, a felső-magyarországi, dunántúli és bánati német lakosságú vidékeken. – Tanítóegyesületeink 87,2%-a egészen magyar; ez azt igazolja, hogy a hazai intelligenciának, melyhez a tanítóság is tartozik, nyelve általában a magyar, és hogy tanítóságunk az államnyelvhez való ragaszkodásban kiváló példával jár elől, s annak terjesztésében valóban nagy sikerekkel munkálkodik” – írta Peres Sándor. Majd „örömmel” sorolta fel az 1868 óta magyarosodott tanítóegyesületeket: a pozsonyit, a szépesit, a dél-magyarországi általánost, a vasi felsőt, a kishonti evangélikust, a bács-kulai római katolikus s Bács megyei reformátust, melyek teljesen vagy zömmel magyar nyelvűvé váltak. (Peres 1896. 31–32.) A Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága tisztviselőjeként, megbízottjaként fellépő szerző e „győzelmi jelentésével” hűen tükrözte kartársai többségének álláspontját. Még csak fel sem merült benne a kérdés, mely szövege mai olvasójában óhatatlanul megfogalmazódik. Vajon a lakosság nemzetiségi arányától való jelentős eltérés nem járt-e azzal a veszéllyel, hogy az ilyen összetételű szervezet országos fórumai – melyeken az amúgy is kis-számú nemzetiségi szervezetek kevéssé vagy alig vettek részt – emiatt már nem is tekinthetők a gyermekek anyanyelvi oktatását biztosítani hivatott hazai tanítóság reprezentatív fórumainak? Nemzetiségi szempontból természetesen egyáltalán nem tekinthetők annak. Ám elbeszélésünk főszereplői (ritka kivétellel) nem is törekedtek erre, hiszen – az oktatáspolitikai irányítóhoz hasonlóan – a politikailag, „lelkileg” egységes magyar nemzetállamért folytatott harc katonáinak tartották magukat, olyanoknak, kiknek hivatása a magyar nyelv és kultúra szupremáciájának biztosítása, pozíciójának folyamatos javítása, befolyásának növelése a történelmi Magyarországon.

kartársakról, kik elaggva, ki vannak zárva abból, nem intézkedett, pedig csak az a bűnük, hogy 1870 előtt is tanítók voltak. De ebben az irányban is megindítottuk a mozgalmat, s a közelmúltban Wlassits Gyula miniszterünk⁷³ a törvényhozás színe előtt erre vonatkozóan ígéretet tett” – írta Hajós Mihály⁷⁴, igényeik fenntartása mellett a kis előrelépéseket is honorálva az immár minden politikai huzavona nélkül, a II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus szekciójaként összehívott V. egyetemes tanítógyűlés előtt.

Wlassics Gyula miniszter e kongresszus megnyitó ülésén hangsúlyozta: „Egy céltudatos közoktatásügyi politikának csak akkor válik a tanügyi kongresszus igazi támaszává, ha a létező szükségletek, a gyakorlati közoktatási politika keretében mozognak határozatai, és ezeknek meghozatalánál is számot vetnek a nemzet rendelkezésére álló erőforrásaival.”⁷⁵

1. 2. Viták a II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus szekciójában: az V. egyetemes tanítógyűlésen

Mindazonáltal az 1896. július 3-án és 4-én összeült *V. egyetemes tanítógyűlés* – amely a II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus szekciójaként tevékenykedett – az előadó Földes Géza javaslatára, Verédi Károly tanfelügyelő és mások mérsékletre, a reális lehetőségekhez számbavételére vonatkozó miniszteri felszólításra való emlékeztetése ellenére, határozatban szorgalmazta, hogy

1. „*Legyen az iskola nemzeti, s amit a törvény megkövetel az állami és községi iskolától, ugyanazt követelje meg valamennyi iskolától.*”⁷⁶
2. *Tantervet csak az állam adhasson valamennyi iskolának, de az egyházi oktatás tárgyát és anyagát az érdekelt felekezetek állapítsák meg.*

⁷³ Wlassics Gyula miniszteri tevékenységéről lásd: Mann 1993. 83–111., 1994. 13–40. és 2005. 43–49. T. Kiss 1993. 541–542.

⁷⁴ *A II. Országos 1896/II. 22.*

⁷⁵ *Wlassics 1896/28. 2.*

⁷⁶ Már az 1848. évi első egyetemes tanügyi kongresszus vitái során előtérbe került a közös iskolák ügye, s kemény viták folytak az államosítás szükségességéről és akadályairól. Végül kompromisszumos megoldás született: „az álladalom állít tanintézeteket a tanszabadság teljes biztosítása mellett” – ami az egyházi és magán intézmények fennmaradását is feltételezte. (Tavasi 1848, szerk. 84.) Az 1870. évi első egyetemes tanítógyűlés még egyértelműben fogalmazott: „élénk rokonszenvét fejezte ki” „a közös iskola iránt, s annak a hitfelekezeti iskolák felett elsőséget tulajdonít, mégpedig: 1. humanitási, 2. pedagógiai, 3. vallásos, 4. nemzeti, 5. polgári, 6. különleges magyar nemzeti, és 7. nemzetgazdasági szempontból”. (*A Magyarországi Néptanítók 1870. 9.*)

A különböző fokozatú iskolák tanterve között legyen az összefüggés olyan, hogy a tanuló tanulmányait minden nehézség nélkül folytathassa tovább.

3. Az iskolák fölött a felügyelet – tekintet nélkül az iskolafenntartóra – közvetlenül állami legyen. A tanfelügyelő hatásköre minden iskolában ugyanaz legyen.⁷⁷
4. *A tanítóképesítés pusztán pedagógiai legyen, a következő elvek alapján:*
 - a) *az általános műveltséget a tanító a középiskolában szerezze meg;*
 - b) *a neveléstani tárgyakat a tanítók is ugyanabban a terjedelemben tanulják, mint a középiskolai tanárok;*
 - c) *a tanképesítés csak a nevelési tárgyakra vonatkozzék;*
 - d) *a tanítói oklevelek ezek szerint értékileg a középiskolai tanárokéval teljesen egyenlő értékűek, csupán a tárgyi szakképzettségre vonatkozóan különböznek;*⁷⁸
5. *A pedagógiai képzítés egyenlő lévén, nyissák meg az utat a tanítónak a magasabb rangú iskolák tanképesítéséhez is, hogy így a valódi tehetség érvényesüljön.*⁷⁹
6. Bármely jellegű iskolában működő tanító fegyelmi ügyében állami vagy az állam ellenőrzése alatt álló hatóság ítélkezzék.⁸⁰
7. Az iskolaszékeket, gondnokságokat meg kell szüntetni, s a tanügyet bele kell illeszteni a községi közigazgatásba. A tanító vagy igazgató legyen a községben éppen olyan előadója az iskolaügyeknek, mint

⁷⁷ Berzeviczy Albert (előbb kultuszminisztériumi államtitkár, majd miniszter), a képviselőház alelnöke, a kongresszus plenáris ülésén, „*az egységes nemzeti közoktatás*” érdekében – egyebek között – hasonló határozati javaslatlalt élt. (A II. Országos 1896. 156.) A tanfelügyelők munkáját addig meghatározó 1876. évi 20 311. sz. VKM-rendeletet és annak kiegészítését lásd: *A magyarországi népoktatástyű* 1893. 438–475. Berzeviczy tevékenységéről lásd: Mann 1993. 112–123., 2005. 50–52. T. Kiss 1993. 490.

⁷⁸ Lásd ehhez: Kiss 1933/4. 108–109.

⁷⁹ Már az első egyetemes tanítógyűlés 1870-ben is kérte: „Alapos és tökéletes tudományos kiképzést nyerhessenek, kik magasabb pedagógiai tökéletességre jutni vágyanak.” (A Magyarországi Néptanítók 1870. 10.)

⁸⁰ E tekintetben Wlassics Gyula miniszter 1896. februári állásfoglalását tükrözte elvárásuk. „[A] mindennapi gyakorlatomból egyes fegyelmi ügyek elintézésénél látom, hogy az államellenes üzemek miatt a fegyelmi eljárás módosítása határozottan szükségessé vált, mert az egyházi főhatóságok egy része az államellenes üzemek miatti fegyelmi eljárást nem kezeli azzal a szigorral... mellyel azt kezelni kellene, tehát ebből a szempontból, pl. az államellenes üzemek miatti fegyelmi eljárás revideálása szempontjából nagyon üdvös és hathatós intézkedéseket lehet tenni.” (Miniszterünk 1896/6. 2.)

amilyen a miniszter az országgyűlésen, a tanfelügyelő a vármegyén. A tanfelügyelő az iskolaügyekben a tanítóval levelezzen s a képviselő-testület határozatait a tanító hivatalból fellebbezhesse.

8. A tanfelügyelő legyen szakember, minősítését a törvényben határozottan ki kell jelölni. E javaslat értelmében az elsősorban pedagógiai képesítés lehet.⁸¹
9. Valamennyi iskolában a hitoktatók legyenek a tantestületeknek tanácskozási és szavazati joggal bíró tagjai.
10. A tanítók fizetése csak készpénz lehessen és azt az adóhivataltól kapják. A pályára lépéskor legalább a XI. díjosztály alsó fokozatába tartozzon mindenki s kétévenként haladva érje el hat év alatt fizetése ugyane díjosztály felső, 700 forintos fokozatát, ettől kezdve számítassék a 10 százalékos ötödéves pótlék.⁸² A lakbér alapjául az állami hivatalnokokra érvényes szabályzatot alkalmazzák.⁸³ A nagyvárosok

⁸¹ A népiskolai hatóságokról szóló 1876. évi XXVIII. törvényt kiegészítő, a köztisztviselők minősítéséről rendelkező 1883. évi I. törvény 8. §-a szerint népiskolai tanfelügyelőtől, segéd-tanfelügyelőtől középiskolai vagy tanítóképző intézeti tanári, polgári vagy népiskolai tanítói képesítést, esetleg „valamelyik egyetemi tanfolyam bevégzését” várták el. A tanügyi szak „tollnokai” érrettségivel vagy tanítói oklevéllel rendelkezők lehettek. (*A magyarországi népoktatásügy* 1893. 299–301.) Mindazonáltal a tanfelügyelői kar jelentős része pedagógiai végzettség nélküliekből állt. *Halász Ferenc* 1897. évi összeállítása szerint „abban az időben a tanfelügyelői karban 14 doktori diplomás, 1 okleveles ügyvéd, 5 okleveles tanár, 17 jogvégzett, 8 teológus, 2 okleveles polgári iskolai tanár, 1 okleveles tanító és jogi készülségű, 13 okleveles tanító és 6 diplomával nem bíró egyén működött”. (Idézi: *Miklós* 1907. 551.) Korábban még rosszabb volt a helyzet, s ezért *Gárdonyi Géza* egy 1888-as cikkében hangsúlyozta: „A laikus tanfelügyelő kiszámíthatatlan kárára van a népnevelésnek, s mivel hazánkban a tanfelügyelőknek fele sem szakember, nagyon természetes, hogy sem a tanügy, sem a tanítók érdeke nem mozdul előre. ... A tanfelügyelői külön képesítést... csak a már működő tanfelügyelőkre tartjuk szükségesnek, a leendő tanfelügyelő urak vigyék azt a tanítói oklevélben az állásukra.” (*Dokumentumok* 1849–1919. 184–185. Lásd ehhez: *A Magyarországi Néptanítók* 1870. 10.; *Ember*, 1890/22. 352–353.; *Nagy L.* 1890. 64.; *Felkai* 1994. 35.; *Kelemen* 2002. 76–80.)

⁸² Már az 1870. évi első egyetemes tanítógyűlésen kérték, hogy 600 Ft legyen a néptanítók minimálbére, melyhez ötévenként 50 Ft-nyi korpótlék járulna. A segédtanítók bérének minimumát 400 Ft-ra kívánták emelni vagy 200 Ft fizetést plusz teljes ellátást kértek a számukra. (*A Magyarországi Néptanítók* 1870. 11.) Az 1893. évi IV. tc. melléklete szerint a XI. fizetési osztály éves bérei 500–700 Ft között voltak, melyhez 150–300 Ft „lakpénz” járt. (*A magyarországi népoktatásügy* 1893. 653. Lásd ehhez: *Pethő* 1991. 58–62.; *Kelemen* 1993. 25.; *Felkai* 1994. 83–86.; *Szabolcs* 2001. 46–51.)

⁸³ Tetszésnyilvánításokkal kísért előadásában a tudós matematikus, *Beke Manó* a kongresszus plenáris ülésén kifejtette: „A tanító és tanár egy egész nemzetre csakis akkor gyakorolhat olyan hatást, aminőt modern nemzeti alakulásunk igényel ha a) a tanítói állás anyagilag és erkölcsileg folytonosan a kor igényeihez képest emeltetik; b) ha a tanító semmiféle olyan akciótól, mely a tanítói működésének csorbítása nélkül a közügy érdekében kifejthető, el nem tiltatik; c) ha az iskola a

és drágább helységek tanítói kapjanak személyes pótlékot. Igazgatókat és érdemesebb tanítókat sorolják be a X. díjosztályba s ebben legalább hat év alatt ériék el a magasabb fizetési fokozatot.⁸⁴

11. A nyugdíjazás szabályait valamennyi tanítóra és tanárra egységes alapon kell rendezni, s a szolgálati időt 40 évről a tanítókra nézve szállítsák le legalább 35 évre.”⁸⁵

Az állami szerepvállalás bővítését, „*az iskola egységes jogát*” követelő javasolataik⁸⁶ mellett, *hogy átfogó képét adják a tanítóságot akkoriban foglalkoztató kérdéseknek*, arra is rávilágítanak, hogy a túlnyomó többségükben egyházi intézményekben tevékenykedő tanítók központi intézkedéstől várták, hogy helyzetük a körükben akkoriban kisebbségben lévő állami tanítók⁸⁷ lét- és munkakörülményeihez váljanak hasonlatosakká. Ez úton remélték elérni azt is, hogy tevékenységük során minél kevesebb, a professzionális kérdésekben járatlan előljáró irányításának/felügyeletének legyenek kiszolgáltatva, s hogy ambiciózus társaik számára a tanügyigazgatásban is megnyíljon a továbblépés, a karrier lehetősége.

Idézett állásfoglalásukból is kitűnik: *nem kívántak általános államosítást*,⁸⁸ sőt – ahogy az alábbiakban látni fogjuk – a képzőintézeti tanároktól

vidék szellemi életének és erkölcsi érzületének ápolásával az egész társadalom vezetőjévé válik.” (A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus 1896/29. 4.)

⁸⁴ A polgári, felső népiskolai és tanítóképzős tanítók és tanítónők kivételével az elemi népiskolai tanítók kimaradtak az állami tisztviselők, altisztek és szolgák illetményeinek szabályozásáról szóló 1893. évi IV. törvénycikkből, azzal, hogy az ő bérüket külön szabályozzák. (Erről s az akkori „fizetési illetményekről” lásd: *A magyarországi népoktatásügy* 1893. 644–653. és 715–731.) Ahogy a fentiekben erről már szó volt, csalódást okozott számukra „a községi, valamint a hitfelekezettek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről” szóló 1893. évi XXVI. törvénycikk is, hiszen elmaradt a köztisztviselői fizetési osztályokba sorolásuk. (Törvények és jogszabályok <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=650>. Más-ként értelmezte e törvényt: *Felkai* 1994. 83.) Összevetésül megemlítjük, hogy az 1893. évi IV. tc. 12.§-a értelmében az altisztek bére 400–500 Ft, a hivatalszolgáké 250–400 Ft között lett meghatározva, kikötte, hogy a postánál és távirddnál alkalmazott szolgák bérének minimuma 300 Ft alatt nem lehet... (A magyarországi népoktatásügy 1893. 648.)

⁸⁵ *Az V. egyetemes* 1896/28. 7.; *A II. Országos* 1896/II. 38–39. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: *Magyarországi Néptanítók* 1896/II. 38–40.; *Kozári* 2012. 58–90.; *Felkai–Zibolen*, 1993. 88. és 100.; *Felkai* 1994. 85.; *Kelemen* 2007. 15–16. és 97–98.

⁸⁶ Nagyobb állami szerepvállalást, felelősséget, egységesebb szabályozást sürgetett a kongresszus központi előadója (a vidéki képzők miniszteri megbízottja, a tanítóképzős tanárok reprezentánsa), *Sebestyén Gyula* is „az állam és az iskola, a társadalom és az iskola” összefüggéseit taglalva, azzal az eltéréssel, hogy ő határozati javaslatában szorgalmazta: „tanítói és tanári képesítést csak az állam adhat”. (A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus 1896/29. 3–4.)

⁸⁷ *Nagy* 2001. 22–29.

⁸⁸ Lásd ehhez: *Dokumentumok* 1849–1919. 197.

eltérően, még a tanítói képesítés államivá tételét sem szorgalmazták.⁸⁹ Egyes felszólalók ugyan (pl. Kórodi Miklós Selmechányáról) valamennyi tanítóképző államosítását is szükségesnek ítélték,⁹⁰ de a többség csak Bányai Jakab (Nagybecskerek) felvetését támogatta, mely szerint „a hazafiatlan irányú képzők bezárandók”, s osztották azt a javaslatát is, mely szerint „a tanító állásának elfoglalása előtt a magyar államhoz való hűségre tegyen esküt”.⁹¹ Vargha István (Nagykörös) és Bontilovics Gusztáv (Ozora) javaslatait is rokonszenv kísérte a tanítógyűlésen. Szerintük „a nemzetiségi vidéken lakó, a magyar nyelvet nem bíró vagy tanítani nem akaró tanító nyugdíjaztassék”, vagy végkielégítéssel munkaköréből eltávolíttassék,⁹² s a magyarnyelvismeret szempontjából kevésbé kényes területen nyerjen alkalmazást.⁹³

Bár túlzásnak találhatták, s így visszhang nélkül hagyták Schäffer Károly arra vonatkozó javaslatát, hogy „Magyarország összes népiskolájának nyelve csak a magyar legyen”, élénk figyelemmel kísérték Láng Mihály eperjesi kisdédóvóképző igazgató előadását „a magyar nyelv tanításáról a nem magyar ajkú iskolában”.⁹⁴ Ebben az (e témát már a IV. egyetemes tanítógyűlésen is előadóként prezentáló) ismert pedagógus abból indult ki, hogy a korábbi határozatokkal nem értek célrt. Ezért előbb arról értekezett, hogy milyen legyen az együttműködés a nemzetiségi területi kisdédóvók és elemi népiskolák között a magyar nyelv elsajátíttatása érdekében (már ahol voltak óvo-

⁸⁹ E tartózkodó magatartás magyarázatát az egyházi, különösen a katolikus tanítóság – egyházaik álláspontját tükröz – állásfoglalásában lelhetjük meg. Jól mutatja ezt, hogy 1900. augusztus 14-én, a katolikus tanítók II. országos kongresszusa határozatban követelte: „a katolikus tanítóképzőknek a tanítóképesítő joga, az állam ellenőrző jogának elismerése mellett teljes épségben fönntartassék, s mindennemű törekvést, mely e jog elkobzására irányul, elítél és jogtalan erőszaknak tart”. 1902. október 15-én III. kongresszusuk is kiállt a képesítési jog megőrzése mellett, s deklarálta: a katolikus szellemű tanítóképzés garanciáját a katolikus képzők felállításában és „minden igényeknek megfelelő színvonalra való emelésében” látja. (*A katolikus tanítók* 1900/16. 125.; *A Magyarországi Katolikus* 1901/7. 52. *Katolikus nevelés* 1902/20. 153.; *Váczy* 1904/12. 92. Kiemelések a jegyzetben tőlem – D. P.) Vö.: *Egyleti* 1895/1. 8.; *Földes* 1904. 18–25.

⁹⁰ *A II. Országos* 1896/II. 79. és 83–84.

⁹¹ *Az V. egyetemes* 1896/28. 6.; *A II. Országos* 1896/II. 76–77. és 83–84. Lásd ehhez: *Bíró S.* 2002. 165–166. Berzeviczy Albert 1904. évi törvényjavaslatának ellőbb 48., majd 56. §-a tartalmazott már egy ilyen esküszöveget. (*Törvényjavaslat* 1904. 451.; *A népoktatási* 1904. 599.)

⁹² Összecsengve a fentiekben már idézett 1893. évi XXVI. törvény 13. §-ával. (*Törvények és jogszabályok* <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=6509>)

⁹³ *Az V. egyetemes* 1896/28. 6–7.; *A II. Országos* 1896/II. 80–81. – *Wlassics Gyula* adatai szerint a magyar tannyelvű iskolák az összes iskolák 57%-át tették ki. A „magyarul semmit nem tudó tanítók száma [aránya – D. P.] 2%... a magyar nyelvet sikerrel nem tanítják 652 gör. kat., 846 gör. kel. 234 ág. ev. iskolában” – konstátálta a miniszter. (1896/28. 1.) Ld. ehhez: *Nagy* 2001. 15.

⁹⁴ *Az V. egyetemes* 1896/28. 6–7.; *A II. Országos* 1896/II. 31–35. és 80–84.

dák).⁹⁵ Majd kifejtette: „Ahol kisededóvó még nincsen, vagy ha van, de olyan gyenge, hogy 3 éven át a kisededet magyar beszédre rá nem szoktatja,⁹⁶ ott a népiskola I. osztályában elsősorban a magyar beszéd gyakorlásával kell foglalkoznunk, tekintet nélkül arra, vajon magyar vagy nem magyar tannyelvű-e az iskola. ... *A nem magyar tannyelvű iskolák I. és II. osztályaiban a nevelés és tanulás nyelve kizárólag a magyar*; a III. osztálytól felfelé a tanító délelőtt magyar, délután anyanyelvén vagy megfordítva tanít. Ily eljárás mellett a gyermekek 12 éves korukban szépen fognak magyarul beszélni, de emellett tudni is fogják mindazt, amire a népiskolában őket meg kell tanítani. *Ismerek sok tanítót, aki ily eljárással egy emberöltő alatt a nemzedéket megmagyarosította.* ... A nemzetiségek bizonyára felzúdulnak, ha látják, gyermekeik a 6-7-8. éves korban csakis magyar nyelven neveltetnek; de megnyugszanak, mert azt is tapasztalják emellett, hogy a 10, 11, 12 éves korú gyermekek szépen haladnak az anyanyelvi oktatásban is” – fejezte be saját 1890-es álláspontjánál radikálisabb, *a többség által elfogadott* (az állami oktatáspolitikai által hivatalosan fel nem karolt, ám hallgatólagosan szívesen látott⁹⁷) javaslatában a képzős igazgató.⁹⁸

Egyetértésükön – bármiképp ítéljük is meg/el ezt manapság – nincs mit csodálkozni, hiszen ebben a kérdésben akkoriban rendkívül közel állt a tanítók és a képzős tanárok álláspontja. Ahogy a későbbiekben látni fogjuk, utóbbiak is markáns intézkedéseket sürgettek „az iskolák nemzeti hivatásának” kiteljesítése, a nemzetiségi törekvések háttérbe szorítása érdekében. Belső meggyőződés, sajátos nemzeti ethosz és a népiskolai ágazat és ágensei társadalmi fontossága hangsúlyozásának szándéka egyaránt vezethette őket, amikor szinte egymással versengve, egymásra licitálva igyekeztek demonstrálni, mennyire átérzik és képviselik a *Wlassics Gyula* miniszter kongresszusi

⁹⁵ A kisededóvókról rendelkező 1891. évi XV. törvénycikkről és végrehajtási utasításairól lásd: *A magyarországi népoktatásügy* 1893. 1–160., valamint *Mikó* 1944. 453–454.; *Bíró* 2002. 176.

⁹⁶ A kisededóváról szóló 1891. évi XV. tc. 34. §-a szerint a kisededóvónó-képző intézetekben kötelező tantárgyak voltak a magyar nyelv és irodalom, valamint a hazai történelem, alkotmánytan és földrajz. (*Okirattár* 1890. 100.; *A magyarországi népoktatásügy* 1893. 122.; *Balogh–Sipos* 2002, szerk. 131.)

⁹⁷ Erre utalhat, hogy *Wlassics Gyula* kultúrpolitikáját vázolva a T. Házban egy nemzetiségi iskolákkal kapcsolatos képviselői felvetésre kijelentette: „Magam is abban a nézetben vagyok, hogy ezekben az iskolákban a magyar nyelvnek – mint államnyelvnek – nagyobb térfoglalása kétségtelenül helyén van, és annak mai mértéke nem elégséges.” (*Mann* 1987, szerk. 115.)

⁹⁸ *Felkai* 1971, szerk. I. 231–233. (Kiemelések tőlem – D. P.) *A II. Országos* 1896/II. 32–33. és 67–76.; Vö.: *A IV. egyetemes tanítógyűlés* 1890/I. 5–6.

megnyitóbeszédében mindenk fölé helyezett „nagy nemzeti szempontot”.⁹⁹ Követték miniszterüket abban is, hogy folytatni kívánta az 1879. évi XVIII. törvényben kifejezésre jutott irányt,¹⁰⁰ s az annak végrehajtását segítő gyakorlatot, a „dotáció, segélyezés rendszerét, a felekezeti tanítók illetményeinek kiegészítését”, s hogy az 1868. évi XXXVIII. törvény revíziójával kívánt gondoskodni arról, „ne lehessen az iskola nemzetiségi izgalmaknak a fészke, ne lehessen olyan, ami a magyar állameszmének árt”.¹⁰¹ Azt remélték, hogy e fontos államügyben demonstrált együttműködési készségük révén, kulcsszerpüket hangsúlyozván, rávehetik az oktatási kormányzat vezetőit s az éves állami költségvetés összeállítóit szakmai javaslataik és egzisztenciájukat érintő kéréseik méltánylására. Ezek között a fentiekben idézett állásfoglalásuk 4. és 5. pontjaiban szerepeltek, a tanítóképzés/képesítés felsőfokúvá tételére, a tanítói végzettségnek a középiskolai tanárihoz való közelítésére vonatkozó javaslatok.¹⁰²

S bár a továbblépésről különböző elképzeléseik voltak – közös minimumként –, valamennyien elvárták, hogy teljes értékű érettségi bizonyítvány birtokában „a nemzet életében vezető szerepre hivatott értelmiség”¹⁰³ egyen-

⁹⁹ „Önök Magyarország tanítói. Kell, hogy önöknek minden törekvése oly közoktatási intézmények alkotására irányuljon, melyek elérhetővé teszik, hogy a tudomány és kultúra minden kipróbált eszközeivel felvértezett nemzedékek a magyar állameszmétől és nemzeti hivatástól teljesen áthatva szálljanak ki az iskolákból az élet nagy harcaira” – hangsúlyozta Wlassics Gyula. (1896/28. 3.; *A II. Országos* 1896. 150–152.)

¹⁰⁰ Lásd ehhez: Mikó 1944. 434–436.; Mann 1993. 117–118., 2005. 35.; Balogh 2002. 9–10.; Nagy P. T. 2005. 80–82., 2011. 198.; Kozári 2005. 58–61.; Farkas 2008. 23–25.

¹⁰¹ *Miniszterünk* 1896/6. 3.

¹⁰² *Az V. egyetemes* 1896/28. 7.; *A II. Országos*, 1896/II. 38. – 1886-ban Gárdonyi Géza is a végzettséget és státuszt összekapcsolva bízta a falusi tanítókat: „Az úri osztállyal szemben ne legyen a tanító szolgálai alázatossága, inkább legyen büszke, és legyen mintegy a homlokára írva, hogy a néptanító a legtisztelendőbb hivatalnok a társadalomban, aki méltán foglal helyet a vidék intelligens körében. ... [M]a már csaknem annyi tudományt visz a tanító az iskolába, mint egy pap vagy ügyvéd; nem lehet a mostani tanítókat a régiekkel egy kategóriába sorolni.” (*Dokumentumok* 1849–1919. 182–183.)

¹⁰³ 1911-ben Szabó Adolf, és Klein Ármán cikkeikben joggal kifogásolták a hivatalos lapban közzétett miniszteri deklarációt arról, hogy „a tanítóságot a nemzetfenntartó intelligencia ellenőrzése alá kell helyezni”. (Szabó A. 1911/4. 111.; Klein 1911/5. 158. Vö.: Rédl 1889/6. 90.; Lakits 1896/3. 2–3.) Az érettségizetteket úriembernek, a nemzet vezetésére hivatottaknak tekintő szemlélet manifesztálódott pl. Wlassics Gyula miniszternek a középiskolai tanterv revíziójáról kibocsátott 1896. december 15-i rendeletében: „a nemzet vezető osztályainak úgy kell nevelődniük, hogy a művelődési anyag leglényegesebb részeiben találkozzék valamennyinek közös tudata”. (Idézi: Mann 2005. 45.) Hasonló megfogalmazással találkozunk – a középiskolákról szóló – 1934. évi XI. tc. 32 400/1936. V. 1. VKM sz. végrehajtási utasításában is: „A középiskola a nemzeti életben vezető szerepre hivatott értelmiség nevelésére szolgáló iskolafaj. Ezért nem szakműveltséget ad, hanem a nemzet korszerű művelődési eszményének és művelődési színvonalának megfelelő

rangú tagjaivá válhassanak (egyebek között a katonai szolgálattal kapcsolatos kedvezmények,¹⁰⁴ a munkavállalási lehetőségek s a bérbesorolás szempontjából). Okkal-joggal sérelmezték ugyanis, hogy még az 1893. évi XXVI. tc. révén elért korpótlék-rendszer bevezetését követően is csak 25-30 szolgálati év után juthattak az állami tisztviselők XI. fizetési osztályának közelébe (alig elérve „az irodatisztek, segédtsztek, számtisztek, írnokok, tollnokok, házgondnokok” bérszínvonalát).¹⁰⁵ A helyi társadalomban betöltött kulcsszerepükre tekintettel elvárták, hogy semmiképp se legyenek „alábbvalók”, mint a falvakat irányító helyi vezető réteg (a pap, a jegyző, az orvos, a mérnök, a gazdatiszt stb.) más tagjai.¹⁰⁶

általános műveltséget.” In: *Antall J.* 1986, szerk. 141. (Kiemelések tőlem – D. P.) Vö.: *Mazsu* 2012. 74–80.

¹⁰⁴ Az országgyűlés közoktatási bizottságának tagja, *Dániel Márton* már 1889. január 19-i jelentésében jelezte, hogy nem elégségesek az 1882. évi XXXIX. tc.-ben a tanítójelöltekre és tanítókra vonatkozó kedvezmények: „kívánatos volna, hogy kimondassék, miszerint a tanítóképezdék is besoroltatnának azon tanintézetek közé, melyeknek végbizonyítványai az egyéves önkéntesi szolgálatra jogot adnak. Ennek kimondása nemcsak a tanítóképezdék színvonalának az azokat méltán megillető magaslatra emelése, hanem egyszersmind a hadseregben és a honvédségben a tiszthiány fedezése céljából is kívánatos; de indokolt... a tanítói oklevél megszerzésével járó műveltség fokánál fogva is, mely semmivel sem áll mögötte a gimnáziumi vagy reáliskolai érettségi, kereskedelmi akadémiai vagy középkereskedelmi iskolai végbizonyítvány megszerzéséhez megkívánható képzettségnek. De meg különben is, amit az osztrák törvényhozás megadott újabb időben az osztrák tanítóképezdéknek, azt a magyar tanítóképezdék is elvárhatják a magyar törvényhozástól.” (18–19.) Lásd ehhez: *Schwetz* 1889/22. 350.

¹⁰⁵ *Mácsay* 1947/6. 3–5. – *Gránma Döme* tanító már 1889-ben követelte: „Nem az legyen első kérelmünk, hogy tanulmányainkhoz, képességünkhöz és nemes feladatunkhoz illő, törvényileg biztosított helyzetet adjanak a társadalomban? ... [N]em jogos-e, hogy... legalább (és ez legyen a minimum) annyi évi fizetést kapjunk, mint a járásbírói írnok, útmester, szemlélsz avagy »altisztból« lett postamester.” (1889/7. 104.) Lásd ehhez továbbá: *Becker* 1940/II. 11–15., 1942. 20. és 29. Lásd továbbá pl.: az 1907. évi XXVI. és XXVII. törvényeket, valamint: *A tanítók* 1893. 134–135.; *Wlassics* 1896/1. 1–3.; *Péterfy* 1896/1. 3–4.; *Bertalan* 1902/24. 185–188.; *Szabó* 1911/4. 109–111.; *Rózsa* 1911/9. 315–321.; *Memorandum* 1911/11. 381–385.; IX, X, XI. 1911/12. 439–440.; *Juhász* 1925/25. 1.; *Felkai* 1994. 83–86.; *Kelemen* 1993. 25–27. *Mann* 1993. 119.; *T. Kiss* 1993. 216–218. stb.

¹⁰⁶ Lásd erről pl.: *A II. Országos* 1896. I. k. 2. rész, 661.; *A Harmadik Egyetemes*, 1928. 177–185. Vö.: *Csáky E.* 1895/5. 49–50.; *Mélyek* 1895/12. 108–109. vö.: *Nagy* 1994. 52–65.)

**1. 3. Exkurzus a korabeli oktatáspolitikai prioritásairól:
Berzeviczy Albert törvényjavaslata s a vele kapcsolatos tanácskozások
a népiskolák, a tanítók és a tanítóképzés
„nemzeti, népnevelői hivatásáról”**

A Tanítók Országos Bizottsága által a kongresszust követően is sűrűn ismételt kéréseik teljesülését illetően némi reménysugarat jelentett a tanítóság számára, hogy 1903. november 3-tól *Berzeviczy Albert* lett a vallás- és közoktatásügyi miniszter. Ő ugyanis már korábban, államtitkárként tájékozódott a tárca ügyeiről, s 1896-ban, a II. egyetemes tanügyi kongresszus plenáris ülésén, „*az egységes nemzeti közoktatás*” érdekében – törekvéseikkel rokon – határozati javaslattal élt. „A népiskolai törvény a maga egészében revízió alá veendő, e revízió alkalmával a tanító-képesítés állami bizottságra ruházandó, a képezdék szervezete és tanrendszere a mai követelményeknek megfelelően szabályozandó, s az állami ellenőrzés a hitfelekezetek és községek közreműködésének megbénítása nélkül – az iskolák hazafias irányú működésének biztosítása szempontjából az államilag nem segélyezett iskolákban is hatályosabbá teendő” – fejtegette Berzeviczy Albert.¹⁰⁷

A VKM élére kerülővén hónapokon belül demonstrálta, hogy szándékai komolyak: *törvényjavaslatot bocsátott szakmai vitára*,¹⁰⁸ melyben a tanügyi kongresszuson 1896-ban leggyakrabban bírált jogszabályok, a népiskolai (1868. évi XXXVIII.), a magyar nyelv tanításáról szóló (1879. évi XVIII.) és a községi és felekezeti tanítók fizetésrendezéséről szóló (1893. évi XXVI.) törvények módosítását kezdeményezte.

A bel- és pénzügyminisztérium vezetői mellett parlamenti képviselők, tanügyi szakemberek, iskolafenntartó egyházi vezetők, egyetemi tanárok, igazgatók, a Tanítóképző Tanárok Országos Egyesületének elnöke, valamint a Tanítók Országos Bizottságának elnöke kaptak meghívást az 1904. május 27-től június 3-ig tartó 6 ülésre, melyeken a miniszter vagy a VKM más vezetői elnökölték, reagáltak a felvetésekre. A tanácskozás megnyitó értekezletén *Berzeviczy Albert* jelezte, hogy a „javaslat mint előadói tervezet” kerül a tanácskozás elé, melynek iránya nem változhat, de részleteiben nyitott a módosító javaslatok megfontolására. „Ez az irány: a nemzeti szellemű sikeres népnevelésnek egyfelől anyagi és szellemi feltételeit megteremteni, másfelől azt

¹⁰⁷ *A II. Országos* 1896. 156. (Kiemelés tőlem – D. P.) Lásd továbbá: *A népoktatás reformja* 1904/21. 1.

¹⁰⁸ *A népoktatás reformja* 1904/21. 1. – A törvényjavaslat I–III. fejezeteiről itt, a tanítóképzést-képesítést és a felügyeletet érintő kérdésekről a képzős tanárok álláspontjának ismertetésekor, a későbbekben foglalkozunk részletesebben.

hatályos felügyelettel és ellenőrzéssel biztosítani. Az anyagi föltétel főképp a tanerők tisztességes ellátása minden fajta nyilvánossági jogot élvező iskolánál, a szellemi feltétel a tanerők képzési színvonalának emelése, s biztosítása különösen annak, hogy *Magyarországon minden népiskolai tanerő az állam iránti hűség és odaadás szellemétől legyen áthatva, s a magyar nyelv, mint állami nyelv oktatásának teljes képességével bírjon.* A felügyelet és ellenőrzés hatálya megkívánja a tanfelügyelet intenzívebb szervezését, *az állami és nemzeti érdek ellen súlyosan vétő, vagy sikeres népoktatásra képtelen tanerők megfenyítését, illetőleg eltávolítását,* valamint a tankötelezettség szigorú érvényesítését. ... Sem a tankötelezettség kiterjedése, sem a népiskolai ismeretanyag, sem a tanítóképzés végcélja, sem a magyar nyelv ismeretére vonatkozó követelmények mértéke tekintetében nem megy túl a javaslat régibb törvényeink rendelkezésein. A mindennapi tankötelezettség esetenkénti megtoldása csak arra való, hogy az elemi népiskola részére eddig előírt tananyagot elsajátíthassák azok is, akik azt rendes hatévi mindennapos tankötelezettség alatt elsajátítani nem voltak képesek.

A magyar nyelv tanításának célja és mértéke szorosan abban a körben mozog, amelyet a kormány az 1879. évi törvény által adott felhatalmazás alapján kibocsátott tantervben a nem magyar tannyelvű iskolák számára előírt. ... E rendelkezések célja nem az, hogy hazánk nem magyar ajkú lakosait faji és anyanyelvi mivoltukból erőszakosan *kivetköztessük.* Céljuk az lesz, *hogy az államnyelv általános ismerete által az érintkezésnek egy oly eszközét biztosítsuk, mely által nemzetünk egybeforradása lehetségessé váljék,* mert egy nemzet, melynek tagjai egymást megérteni nem tudják, alkothat geográfiai fogalmat, de egységes állami, egységes nemzeti mivolta nem egyéb fikciónál. Továbbá a rendelkezések célja, hogy a polgári egyenjogúságot – mely nélkül a nemzetiségek egyenjogúsága sem állhat meg – valóban érvényre emelje, *mert az állam nyelvének ismerete nélkül az állam polgára képtelen magát minden viszonyában valóban egyenlő joggal és egyenlő erővel érvényesíteni.* Nem akarunk senkit nemzetiségéből kivetköztetni, de *saját érdekükben* megkívánjuk a nemzetiségektől, hogy az állam nyelvét megtanulják” – fejtegette a miniszter, javaslata mérsékelt, kompromisszumos voltát hangsúlyozva az egyházi iskolafenntartók autonómiájának kapcsán is.

„Csak ahol a legeminensebb állami és nemzeti érdek forog kockán, ott annak megvédését nyilvános iskolában, a tanítóval mint köztisztviselővel szemben az állam nem bízhatja a felekezeti hatóságokra: ezek autonómiájukat legsikeresebben és leghazafiasabban azzal fogják a maga sérthetetlenségében megóvhatni, ha gondoskodnak róla, hogy az államnak ilyen, úgys

csak szigorúan körülírt esetekre vonatkozó beavatkozására oka és alkalma ne legyen.”

Úgy vélte, hogy „indokolatlanul hangzott föl a javaslat ellen az a vád, mintha az államosítási tendenciát rejtegetne.”¹⁰⁹ A miniszternek egyedüli célja, hogy népiskoláink *jók* legyenek, jó hazafias szellemű valláserkölcsei nevelés és eredményes tanítás tekintetében; hogy az iskola állami, községi, vagy felekezeti-e, az másodrendű célszerűségi kérdés, melyet többnyire a helyi viszonyok szerint lehet csak eldönteni. Mikor a magyar állam arra az álláspontra helyezkedik, hogy tetemes áldozat árán maga segíje a közoktatásunk körül oly kiválóan érdemesült felekezeteket avégből, hogy iskoláikat a kor követelményeinek megfelelően megjavítsák és megerősítsék, s ezáltal az állam iskoláival szemben versenyképesebbé tegyék, ezzel mindent inkább tanúsít, mint kíméletlen és telhetetlen államosítási tendenciát” – állította a miniszter. A vita során is hangsúlyozta, hogy korántsem csak finanszírozás, hanem elvi megfontolásból nem ért egyet az általános államosítást szorgalmazókkal.¹¹⁰

Hasonló intenciójuk *a törvényjavaslatnak a tanítóképzésre vonatkozó rendelkezései* is – folytatta a miniszter –, amikor „a ma mintaszerűnek tekintett képezdek mértékét általánosítják s egyúttal az államsegéllyel megadják a fenntartónak a módot arra, hogy képezdeiket e mértéknek megfelelően rendezzék be. A képzés tervezett módja alkalmas lesz távol tartani vagy kiselejtezni a tanítói pályára nem hivatott elemeket és módot nyújtani az államnak a képzés szellemének, általában a képzettségnek, *főképp a magyar nyelvi oktatásra való képességnek hatályos ellenőrzésére.*

Az állami tanfelügyeletet a javaslat az iskolafelügyelők intézménye által igyekszik intenzívebbé tenni; ez mintegy sokszorosítása lesz a tanfelügyelő működésének, a tanfelügyelői hatáskör decentralizációja nélkül, kiterjesztése a tanfelügyelői szervezetnek új állások létesítése s a hivatalnoki apparátus növelése nélkül” – jellemezte törvényjavaslatát Berzeviczy Albert.¹¹¹ Tanulmányunk választott tárgya és lehetséges terjedelme nem teszi számunkra szükségessé/lehetségessé, hogy az egyébként igen érdekes vita egészét rekonstruáljuk. Csak a „hallgattassék meg a másik fél is” elve alapján, s az akkori „nemzetiségi és kultúrpolitikai klíma” érzékeltetése érdekében néhány nemzetiségi és magyar egyházi vezető s parlamenti képviselő, valamint vilá-

¹⁰⁹ Lásd ehhez: Nagy P. T. 2011. 49–92. és 165–210.

¹¹⁰ *A népoktatás reformja* 1904/23. 1.

¹¹¹ *A népoktatás reformja* 1904/22. 1–3.

gi szakember álláspontját s a miniszter reakcióját ajánljuk olvasóink figyelmébe; a tanítóképzéssel kapcsolatosan elhangzott vélemények lényegét.

Az első napi tanácskozáson nagy vihart kavart *Metianu János* nagyszebeni érsek, görögkeleti metropolita hozzászólása, mely szerint a törvényjavaslat indokolása „félreértésre adhat alkalmat a tekintetben, hogy a hazában hazafiatlan hitfelekezetek is *lehetnének*. Ami a saját hitfelekezetét illeti, kijelenti, hogy saját hitfelekezete hazáját igazi odaadással szolgálja és szereti, és ezt fogja tartani mindenkor szem előtt. ... A javaslat kiveszi a felekezetek kezéből az önkormányzati jogot. A felekezeti iskolák századokon át melengették a hazaszeretetet, és állami történetünk bizonyítja, hogy a felekezetek nem az állam gyöngítésére, hanem annak erősítésére működtek eddig is. Beleütközik a neveléstudomány sarkelveibe a javaslat akkor, amikor az iskola céljául nem az általános emberi művelődést szabja ki, hanem azt, hogy a felekezeti, nem magyar tannyelvű iskolák tanulói egy nyelvet, ez esetben a magyar nyelvet elsajátítsanak. [Bekiáltások: A magyar állam nyelve, tessék megtanulni! Ne üljön itt, aki a magyar nyelvről így beszél! A magyar nemzet nyelve az, amely kenyeret ad az úrnak! És a magyar főrendiház nyelve!] A magyar nyelv ellen, amelyet felekezetének iskoláiban nagy szorgalommal tanítanak, ellenszenvvel nem viseltetik, de a növendékek oktatása más nyelven, mint anyanyelvükön, nem történhetik. Hivatkozik az 1868:XXXIII. [XXXVIII. ?] tc.-re is. Nincs a világon nép, amely két nyelven tökéletesen beszélne. Ismer kétnyelvű egyéneket, de kétnyelvű népet nem ismer. Az iskolával csak felvilágosítani lehet a népet, nem megsemmisíteni. A törvényjavaslat megszabja az elemi iskolai tananyagot... amelyet el kell a tanítási esztendőben végezni. De a felekezeti iskolákra még azt a pluszt is kirója, hogy a nem magyar anyanyelvű tanulóknak a magyar nyelvet is el kell sajátítaniuk, és így a tanítóknak és a tanulóknak vagy a többi ismereteket kell elhanyagolniuk, vagy pedig a magyar nyelvet. Márpedig a hazaszeretetet nem valamely nyelv tudása vagy nem tudása határozza meg. Pedagógiai szempontból is lehetetlen, de sérti az iskolafenntartók jogát is. Az, hogy a tanítók olyan tárgyból is vizsgálzzanak, amelyet a tanítóképzésben más nyelven tanultak, oda vezet, hogy *a nem magyar nyelvű tanintézeteket* mindjárt a javaslat törvényre emelkedésével *szüntessük meg*. [Helyeslés.] Mert hiszen minden iskolát végzett növendék tudja, hogy... a tantárgyakból csak azon a nyelven tehet vizsgát, amelyen az illető tantárgyakat tanulja. Ellenzi a törvényjavaslat azon szakaszait, amelyekben megköveteltetik, hogy a magyar tannyelvű népiskolából a hittan és az erkölcstan nem az illető felekezet anyanyelvén, hanem magyar nyelven taníttassék. Ez nem iskolai, hanem egyházi

ügy. ... Minden felekezet hirdesse a maga nyelvét, és a hatalom, amely valamely egyházat nyelvének elhagyására kényszerít, saját maga mondaná ki önmaga fölött a halálos ítéletet” – állította Metianu metropolita.¹¹²

Tartalmilag rokon mondanivalóját másképp hangszerelte *Bogdanovics Lucian* budai görögkeleti szerb püspök: „A cél helyes, mert a magyar nyelv ismerete csak üdvös lehet mindenkire. A kérdés csak az, hogy e cél elérése érdekében szükség van-e olyan szigorú intézkedésekre, amelyeket az egyházak magukra nézve sérelmesnek tartanak. Ha a nemzetiségek ragaszkodnak nemzetiségükhöz és vallásukhoz, az nem ellenkezik a hazaszeretettel. A magyar nyelv érdekében tett intézkedések azért keltettek bizonyos idegenkedést a nemzetiségekben, mert úgy látszik, mintha a nemzetiségek elmagyarosítása volna a főcél.”¹¹³ Mihelyt világossá lesz ennek ellenkezője, a magyar

¹¹² *A népoktatás reformja* 1904/22. 8.

¹¹³ A magyarországi nemzetiségek szempontjai iránt is nyitottságot mutató magyar politikusok egyike, *Mocsáry Lajos* – a Függetlenségi Pártból kiközösítve, akkor éppen a Román Nemzeti Párt („tisztelőbeli”) képviselőjeként – a kisdédvásárról szóló törvény parlamenti vitájában 1891. január 29-én a magyar nyelv terjesztése versus nemzetiségek fenntartásai kérdésről kifejtette: „[A] magyar nemzet bátran hivatkozhat rá, hogy az egész világ előtt, hogy akkor, midőn a magyarságot akarja itt megerősíteni, terjeszteni; nem tesz egyebet, mint hogy a haza és állam iránti köteleltségét teljesíti. Mert nem tesz egyebet, mint hogy meg akarja erősíteni azt az elemet, mely ezen országot alkotta, ezer éven át fenntartotta, és amely hivatva van arra, hogy továbbra is fenntartsa és reá a maga bélyegét rányomja. Ámde ebben az országban vannak más nemzetiségek is, melyek szintén élni akarnak; melyek a maguk nyelvével, jellegével, kultúrájával akarnak haladni az emberiség céljai felé. Ezek a nemzetiségek az általános magyarosítási törekvésben, és különösen abban, ha e törekvések keresztülvitelére maga az állam vállalkozik, egyenesen létükben, fennmaradásukban látják magukat veszélyeztetve. ... Bátran hivatkozhatunk arra, hogy a magyar nemzet... ezeréves fennállása óta más nemzetiségekkel szemben erőszakot soha nem használt, elmondhatjuk azt is, hogy ez ettől a rendszabálytól is távol van. De a veszély benne van az általános magyarosítás eszméjében. És ez nagyon alkalmas arra, hogy megteremtse az ország lakosai között egy olyan antagonizmust, mely, ha ki nem egyenlített, lehetetlen elérni azt a célt, hogy ezen ország minden polgára a közös állam javára való állandó törekvésben egyesüljön. Miként lehet megszüntetni ezt az antagonizmust? Nézetem szerint csak úgy, ha a magyarság, a magyar nemzet, elfogadva a helyzetet úgy, amint van, nem abban keresi konszolidációjának biztosítékait, hogy itt mindenáron létrejöjjön egy teljes nyelvegység, hanem, ha a maga terjeszkedésében csak azon határig megy el, ahol annak természetes feltételei megvannak. ... De ott, ahol ennek természetes feltételei nincsenek meg, mert egy és más nemzetiségnek a saját nemzetiségéhez való erős ragaszkodásába ütközik, ott minden erőltetés a legnagyobb veszéllyel jár és annál rosszabb politika, mert úgymint eredménytelen.” A vita során *Csáky Albin miniszter* kijelentette, hogy ő nem fog Flitsch és Mocsáry urakkal vitatkozni, mert „oly képviselő urakkal, akik a magyar államhoz való ragaszkodásukat azzal bizonyítják, hogy a magyar nyelvnek bármily mértékben való terjesztését perhorreszkálják [attól idegenkednek, hibáztatják]; oly képviselő urakkal, akik a magyar nyelv művelésének, használatának és terjesztésének szabadságát egyes-egyedül az országban lévő nemzetiségek számára akarják fenntartani, de ezt a jogot megtagadják egyenesen a magyar nemzetől, a magyar államtól ... oly képviselő urakkal nem tudok egyetérteni és nem fogok

nyelv tanulásának nem fog útjában állni semmi. A hit- és erkölcstan tanításának az egyház nyelvén kell történnie. A görögkeleti egyházat a törvény is elismeri nemzetiségi egyháznak. A szerb egyháznak hivatalos és liturgikus nyelve a szerb, amiből az következik, hogy a növendékeket is ezen a nyelven kell vallás-erkölcsi oktatásban részesíteni.”¹¹⁴

Mihályi Viktor gyulafehérvári görögkatolikus érsek tagadta, hogy az egyházi hatóságok ne tennének meg mindent a magyar nyelv tanításáért, s hogy ne teljesítenék ellenőrzési kötelezettségeiket. „Az egyházak megteszik a tőlük telhetőt. A fegyelmi eljárás tekintetében kifogásolja, hogy a hanyagság büntetését kiveszik az egyházi hatóság kezéből. Egyáltalán, baj lesz, ha a tanító kétféle állandó ellenőrzés alá esik. Sérelmesnek tartja ezt az egyházi hatóságokra nézve is. Azt kívánná, hogy a meglevő tanítóképzők ezen túl is képezhessenek tanítókat, legalább a saját felekezetük számára. Ezt indokolják az erdélyi viszonyok. Törvényben van biztosítva az erdélyi részekre nézve az iskolaépítés és fenntartás joga az egyházak számára” – hangsúlyozta, hozzátéve, hogy „Erdély vallási békéje azok épségben tartásától függ”.¹¹⁵

Zelenka Pál tiszamelléki evangélikus püspök elfogadta a javaslatot, de kérte, hogy azt küldjék meg a felekezeti főhatóságoknak, „hogy azok bizalma és közreműködése e törvény végrehajtásához meg legyen szerezhető. Az állam a jelen tervzetben csak a sújtó kezét érezteti, a másikat, az áldó kezét nem nyújtja benne. Ez volna az ingyenes oktatás, mert akkor felelne meg az elemi iskola a hozzá fűzött céljának. Intézkedni kell, hogy a tanítóság tekintélyét fokozzuk, ezt pedig csak a tanító anyagi helyzetének kellő javításával vagyunk képesek elérni. *A felekezeti tanítókat ugyanolyan fizetésben kell részesíteni, mint az államiakat.* A fegyelmi hatáskört pedig ne bizzuk a vármegyére, ahol mindenféle tekintet hozzájártszik. A tanítóképzésre nézve azt mondja, hogy sok tanító, aki nem tud magyarul, a mostani hiányos tanítóképzésnek az áldozata. Nem elég azt követelni a tanítótól, hogy bírja a magyar nyelvet, a magyar hajlamot is kell bírnia. Magyar hajlamot, magyar szellemet idegen szellemű tanítóképzőből senki sem vihet ki magával! Magyar tannyelv kell a képzésben.”

Antal Gábor dunántúli református püspök úgy vélte, hogy „a javaslat nem sérti a felekezetek autonómiáját, sőt, ha ez autonómiából valamit föl is kelle-

egyetérteni soha” – szögezte le, a T. Ház általános és hosszas helyeslése közben, a miniszter. (*Kemény G.* 1867–1892, szerk. 795–797.)

¹¹⁴ *A népoktatás reformja* 1904/22. 11. – A részletes vitában Bogdanovics Lucian az ismétlőiskolák teljes államosítását indítványozta. (*A népoktatás reformja* 1904/23. 15.)

¹¹⁵ *A népoktatás reformja* 1904/22. 12.

ne áldozni, egyháza ez áldozatot szívesen meghozza, mert ez áldozat a nemzeti egység és a magyar állam érdekét mozdítja elő csupán. ... Megvallja... hogy a törvényjavaslatban foglalt eszközöket elégtelennek tartja. ... Ha már a történelmi fejlődés elvét tiszteletben tartva külön szempontok szerint bánunk a felekezeti iskolákkal, legalább ne tegyünk különbséget a községi és állami iskolák között. Ne csak az előbbieket tanítási nyelve legyen magyar, hanem az utóbbiaké is. [Sic!] Nemcsak a tanítóképzést, de a tanítóképzést is teljesen magyarra és államivá szeretné tenni. Meggyőződése szerint, ha a tanítóképzést kiadják a felekezetek a kezükből, éppen nem veszítenek, mert ha az állami képzőintézetek mellett felekezeti internátusokat alapítanak, azokban a jelöltek vallásos nevelését sokkal intenzívebbé tehetik” – vélte, talán kollégáit is meglepve s a terhes kiadásoktól szabadulni próbálván a püspök.¹¹⁶

A tanácskozáshoz címzett levelében markáns álláspontot képviselt *Bartók György* erdélyi református püspök is: „[Ö]römmel üdvözlö a törvényjavaslatot, mert abban nem az egyházi autonómia gyöngítését, hanem a magyar nemzeti állam megerősítését látja. A felekezeti autonómia határai ott végződnek, ahol az állam érdekei megvédelmezésének szüksége kezdetét veszi. ...[A]z állam mindenütt gondoskodik a magyar ajkú növendékek magyar nyelvű oktatásáról és ne bízta azt sehol az idegen ajkú felekezetekre. A tanítóképzést egészítse ki az ingyenesség. A német nyelv ne legyen kötelező a tanítóképzőkben. Határozza meg a törvény az elemi iskola bizonyítványainak értékét. Az állami iskolákban ne csak a hittan, hanem az úgynevezett szertartásnyelv is magyar legyen” – szorgalmazta az erdélyi viszonyok közti konkurenciaharcban, vallások és nemzetek közti rivalizálásban az állam komolyabb szerepvállalását igényelve.¹¹⁷

Firczak Gyula munkácsi görögkatolikus püspök úgy vélte, hogy „a törvénytervezet bizonyos tekintetben megszorítja az egyházak jogait, mégis megnyugtatóan hat rá, mert célszerűségi, pedagógiai és magyar nemzeti irányt követ. Emellett bölcs mérséklettel kerüli a túlzásokat.” Az, hogy teljesen megtanítsuk a gyermekeket az állam nyelvére, joga és kötelessége az államnak. Ennek érdekében „hangsúlyozta, hogy a tanítóképzést teljesen magyarra kell tenni”. „A jó tanügyi politika államfönntartó erő. De ennek első követelménye, hogy minden ízében magyar legyen. Második követelménye a valláserkölcsi alap megőrzése.”¹¹⁸

¹¹⁶ *A népoktatás reformja* 1904/22. 10.

¹¹⁷ *A népoktatás reformja* 1904/22. 10.

¹¹⁸ *A népoktatás reformja* 1904/22. 13.

A magyar nyelv terjesztésének híveiként és nemzeti törekvések támogatóiként, s – ennek ellentételeként – bizonyos autonóm jogaik, iskoláik, tanítóképzőik megőrzése érdekében léptek fel a tanácskozáson a római katolikus egyház reprezentánsai is.

Az elsőként felszólaló *Steinberger Ferenc* kanonok (a budapesti központi papnevelde kormányzója), a katolikus tanítók országos bizottságának egyházi elnöke leszögezte, hogy a javaslat azon rendelkezésében, amelyben „a tanítóképesítés államosíttatik, a mindenki részére biztosított tan- és nevelési szabadság megsértését látja. Az egyház akár be is zárhatja tanítóképző iskoláit” – tette hozzá legnagyobb iskolafenntartóként némi sértődöttséggel (burkolt fenyegetéssel?). „Ezt... a római katolikus egyház nem érdemli meg, mivel minden tanítóképezdéje magyar, és a magyar műveltséget szolgálja.”¹¹⁹ Azt helyesli maga is, hogy magyar nyelven történjék a képesítés.”¹²⁰

Komlóssy Ferenc pápai prelátus, c. prépost, esztergomi kanonok általában helyeselte a javaslatot, de hiányolta, hogy „a nemzetiségi törekvések ellen nincs elég szigorú intézkedés a törvényjavaslatban. ... [M]indig híve volt a felekezeti iskolának, de csak addig, amíg a magyar nemzeti eszmét szolgálja. Ha a felekezet lelép erről az alapról, úgy neki sem kell felekezeti iskola. Nézete szerint ez a törvényjavaslat éppenséggel *nem alterálja* [zavarja] a felekezetek jogkörét, és a felekezetek maguk lesznek okai annak, ha államosítani fogják iskoláikat. Képtelenségnek tartja, hogy 7 tanítóképezdében ezután is *nem a magyar nyelv lesz a tanítás nyelve*. Ilyen kedvezmény a nemzetiségeknek sehol sincs adva. Végül kijelenti, hogy a magyar katolikusoknak egyáltalában nincs okuk félni attól az intézkedéstől, amely kimondja, hogy az állam érdekeit sértő fegyelmi vétségek megtorlása a közigazgatási bizottsághoz utaltatik, sőt tapsolni fog az egész katolikus világ, ha a miniszternek sikerül eljárni egy oly egyénnel szemben, aki államellenes tendenciákat vallott.”¹²¹ Majd a részletes vitában „azt kívánta, hogy ne csupán az állami, de az összes iskolákban magyar legyen a tanítás nyelve. Az I. és II. osztályban az anyanyelv kisegítő lehet, a III. osztályban párhuzamosan tanítsanak az anyanyelven és magyarul, a IV.-ben pedig kizárólag magyarul. Mindkét tagozatban 1-1 K tandíj hozassék be” – kérte, sokaktól eltérően.”¹²²

¹¹⁹ Lásd ehhez: *Donáth* 2008/I. 18–19.

¹²⁰ *A népoktatás reformja* 1904/22. 7.

¹²¹ *A népoktatás reformja* 1904/22. 7–8.

¹²² *A népoktatás reformja* 1904/23. 15. – Komlóssy Ferenc és Fehér Lipót felszólalásaiban plasztikusan jelenik meg, miként keveredett az államnyelv elemi, a nemzetiségi állampolgárok számára is hasznos elsajátíttatására való törekvés a magyar nyelv asszimilációs célú terjesztésére irányuló aspirációkkal.

Várossy Gyula székesfehérvári püspök az 1848. évi XX. törvény 3. §-ára hivatkozva azt szorgalmazta, hogy az állam adja meg „a felekezeteknek – elsősorban a katolikus egyháznak – azt a segítséget, amelyre iskoláik kellő színvonalra való emeléséhez szükségük van”. Majd hozzátette, hogy a tanítóképzőknél „állami vizsgabizottságra nincs szükség, hiszen a kormány a maga biztosát eddig is elküldte a képesítővizsgákra. Ezután is elküldheti, s ez éppen elég az állami ellenőrzés szempontjából, melyet a katolikus egyház nem perhorreszkál [nem idegenkedik tőle, nem hárítja el].”¹²³

Fehér Ipoly pannonhalmi főapát természetesnek találta, hogy „ott, ahol az állam e javaslat szerint bizonyos autonóm jogokat biztosít a közreműködők számára, azokkal szemben a főfelügyelet ellenőrzési jogát fönntartja magának. ... *Ez az államnak nem annyira joga, mint kötelessége.* [Tetszés.] Mert ha áll az egyesre nézve az a bölcséleti elv, hogy »prius vivere« elsősorban, ti. biztosítani saját létének biztonságát, úgy áll ez az államra nézve is, hogy biztosítson a maga számára olyan feltételeket, amelyekkel az ő egységét megvédheti. [Taps.] *Ehhez pedig az államnak az egységes nyelvre okvetlenül szüksége van.* [Általános helyeslés.] De ezzel szemben viszont méltányos és természetes, hogy azokat, kik különben ezen eminenter [legfőképpen, elsősorban] állami feladatot részben magukra vállalják, az állam bizonyos erkölcsi és anyagi támogatásban részesítse... [M]inden ilyen közreműködő abban a mértékben élvezhesse az állam által biztosított hatáskört, amilyen mértékben hozzájárul azon célnak előmozdításához, amelyet az állam maga elé tűzött. Szerinte tehát minden tényező az autonóm jogkörből csak annyiban volna részeltethető, legyen az felekezet, község, magános vagy társulat, amilyen mértékben az állam céljainak megvalósításában közreműködik. Anélkül, hogy bárkivel szemben rekriminációkkal [vádaskodással, panasszal] akarna élni, csak az igazságot konstatálja, hogy a felekezeti iskolák között mégis nagy különbség van; vannak, akik az állam munkájában méltán megállják a versenyt, vannak, akik hátramaradnak... [s] akik azzal ellenkeznek.”¹²⁴

A katolikus egyházfők közül végül Csernoch János kanonok (későbbi hercegprímás), országgyűlési képviselő kért szót: alapvetően helyeselte „azt az álláspontot, amelyet a miniszter a javaslatban elfoglalt. Az egyházak érdekeit könnyű lesz – ha van bennük jóakarát – egy és más dolog megkorrigálásával megóvni. Elsősorban javításra szorul az állami képesítés kérdése. Sze-

¹²³ A népoktatás reformja 1904/22. 8–9.

¹²⁴ A népoktatás reformja 1904/22. 9.

rinte elég, ha a kormány a képesítésnél megelégszik ellenőrző szerepével” – vélte katolikus kollégáival egybehangzóan.¹²⁵

Sajátos átmenetet képezett az egyházi és világi hozzászólók között (liptószentiváni) *Szentiványi Árpád* országgyűlési képviselő, aki megdicsérte a minisztert „hazafias törvényjavaslatáért”, majd jelezte, hogy „neki ez kevés, mert azt tartja, hogy annak a célnak az elérésére, amelyet a törvényjavaslat szolgál, csak egy mód van, hogy minden felekezeti iskola egy tollvonással eltöröltessék... [Élénk mozgás, az elnök csenget.] Szóló a lutheránus egyházkerület felügyelője, és mégis, habár nem felekezeti megbízásból van itt, a maga részéről ehhez szívesen hozzájárul” – mondta sokakat meglepve, majd kérte, hogy mivel a javaslat autonómiába tartozó jogokat is érint, „a miniszter tegye át a javaslatot a felekezetekhez tárgyalás végett”.

Nem tudni, miként válogatták ki a vitára meghívottakat, de az elhangzottakból úgy tűnik, szempont lehetett az is, hogy a különböző, egymással szembenálló vélemények körében Berzeviczy Albert álláspontja „középutasnak” minősülhessen. Talán ezért alakult úgy, hogy *szinte minden meghívott országgyűlési képviselő általában az iskolák vagy legalább a tanítóképzés államosításának s a tanítóképzés magyarrá téételének követelését hangoztatta*. Abban a körben akkor természetesen merőben más megfontolásokból, mint amelyekből az akkor még parlamenten kívüli Magyarországi Szociáldemokrata Párt programjában szerepelt.¹²⁶ Számukra az állami iskola/tanítóképző „magyar tanítási nyelvű és szellemű” intézményt jelölt, követelésükkel a magyar nemzetállam megteremtését vagy legalább az az irányban tett lépéseket szorgalmazták. Sok tekintetben egybecsengő felszólalásaikból – hely hiányában – csak a légkör érzékeltetése végett szemezgethetünk. *Tuba János* képviselő üdvözölte a miniszter törekvését, mértékletességét, majd hozzátette: „a jövő fejlődését feltétlenül az oktatásügy államosítása felé kell terelni”. *Okolicsányi László* képviselő magát „a népoktatás államosításának feltétlen híveként” jellemezte, s úgy vélte, hogy fel kellene vállalni a küzdelmet ezért. Addig is „ki kellene mondani, hogy a népiskolák utolsó két vagy három osztályában ne csak tárgy legyen a magyar nyelv, de egy pár tárgyat magyarul tanítsanak. *A tanítóképzés feltétlenül magyar legyen, ne csak a képesítés.*”¹²⁷ *Justh Gyula* képviselő szerint „az elemi népoktatás és a

¹²⁵ *A népoktatás reformja* 1904/22. 9.

¹²⁶ A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1890. decemberi pártgyűlésén már „a népoktatás államkezelés alá vételét” s a felekezetektől való „teljes elkülönítését”, s minden községben „felekezet nélküli népiskolák alapítását” szorgalmazta. (*Dokumentumok 1849–1919.* 197.)

¹²⁷ *A népoktatás reformja* 1904/22. 10.

tanítóképzés államosítandó. Ha nem is érhető el még teljesen az államosítás, de mindenesetre már most államosítani kell a *tanítóképzést... [s] az állami ellenőrzést hatékonyabbá kell tenni*. A tanítóképzésnek feltétlenül magyarnak kell lennie. Hiánya a tervezetnek, hogy a tanítóknak kontemplált [tervelt] fizetése megélhetésüket nem biztosítja.”¹²⁸ Barta Ödön képviselő nem szólt államosításról, ellenben az hangsúlyozta, hogy az 1879. évi XVIII. törvényt azért nem lehetett végrehajtani, mert „aktív rezisztenciával állunk szemben, s ily helyzetben nem szabad a teljes igazság kimondásától félni”. Majd hozzátette: „megütközéssel kell... látnia, hogy ebben a nemzetből átruházott jogterületben kiváló tényezők egyenesen a magyar állam érdekével ellentétben... az igazságot, amely alkotmányunk egyik sarktétele, nemcsak mellőzték, hanem a lehető legkíméletlenebbül támadták. Összetévesztették e tanácskozás keretében a felekezetet a nemzetiséggel. *A felekezetek joga nem nemzeti-ségi jog*” – hangsúlyozta.¹²⁹ Rákosi Jenő felsőházi tag elismerését fejezte ki a miniszternek azért, hogy „az autonómia és a merev államosítás között az arany középutat választotta”, s kifejtette, hogy a maga részéről a „fősúlyt a *tanítóképzésre* fekteti, amelyet *kizárólag az állam részére reklamál*”.¹³⁰ Komjáthy Béla képviselő először leszögezte, hogy „a közoktatás államosítását szükségesnek tartja”, majd a papképzéssel foglalkozott, „melyhez nemzeti szempontból sok kifogás fér. Még rosszabbul vagyunk a tanítóképzés tekintetében, ez annál súlyosabb baj, mert a tanítók vannak a néppel a legsűrűbb érintkezésben. Arra kell törekednünk, hogy a tanítók megszeressék a magyar nyelvet. Ezt csak úgy érhetjük el, ha kimondjuk, hogy a *tanító vizsgálat [Sic!] csak magyar nyelven tehető le*.”¹³¹ Nedeczky János képviselő örömmel üdvözölte a javaslatot, mely véleménye szerint „semmiféle autonóm jogot nem sért; kívánja az ingyenes oktatást, és hogy a *negyedik osztályról csak az kapjon bizonyítványt, aki az állam nyelvét teljesen elsajátítja*. A tanítói fizetés minimuma 1000 korona legyen. A tanítóképesítés *teljesen magyar* legyen. Az óvodák a községekben mindenütt felállíttassanak, s a játék nyelve azokban is mindenütt a magyar legyen”.¹³²

¹²⁸ *A népoktatás reformja* 1904/22. 10.

¹²⁹ *A népoktatás reformja* 1904/22. 11. – Barta Ödön képviselőnek abban igaza volt, hogy az egyházi autonómia jogai nem azonosak a nemzetiségi jogokkal, arról azonban, sok felszólalóhoz hasonlóan, „megfelelkezni” látszott, hogy az egyházi iskolafenntartók autonóm jogai közé tartozott az oktatási nyelv meghatározása – 1879-től kezdve persze a magyar nyelv, mint az elemi népiskolákban is kötelező tantárgy oktatása mellett.

¹³⁰ *A népoktatás reformja* 1904/22. 11.

¹³¹ *A népoktatás reformja* 1904/22. 12.

¹³² *A népoktatás reformja* 1904/22. 13.

Fináczy Ernő egyetemi tanár szerint „a magyar állampolgárság integráns részének kell tekintenünk a magyar nyelv tudását”, s szorgalmazta, hogy az iskolai bizonyítványok, év végi értesítők csak magyar nyelven legyenek kiállítva. „Egy végvizsgát kíván a tanítóképzőkben az összes tantárgyra nézve. Azután pedig egy képesítővizsgát különösen oly ismeretekből, melyek a tanítói foglalkozáshoz tartoznak és az állami szempontot érintik.” A képesítő vizsgabizottságokat – a javaslatától eltérően – egységesen kívánta felállítani.¹³³

Beőthy Zsolt professzor „a felügyelet hatásosságának fokozását” kívánta, s jelezte, hogy „a teljes államosításnak nem barátja, mert az egyházak becses közreműködését nem tartja nélkülözhetőnek. A tanítóképesítő államvizsgákat egészen magyar nyelvűnek óhajtja, s e végből azok a tárgyak, amelyek szakvizsgálat tárgyai lesznek, minden tanítóképzőben magyar nyelven taníttassanak. *A nem magyar nyelvű tanítóképzők tantárgyai sorából a német nyelvet kiküszöbölendők*” tartotta, „hogy így a növendékek annál inkább elsajátíthassák a magyar nyelvet”. „Szükségtelennek és veszélyesnek” ítélte, hogy „a magyar ajkú iskolákban a nem magyar ajkú növendékek a szertartástanra nem magyar nyelven taníthatók”.¹³⁴

A vita nagy részén személyesen is részt vevő miniszter többször reagált a felvetett kérdésekre/problémákra. Mi csak a témánk szempontjából érdekes azon mozzanatokat ajánljuk olvasóink figyelmébe, melyek kiegészítik, ill. árnyalják az általa a bevezetőben elmondottakat. *Berzeviczy Albert az állami tanítói képesítővizsgával kapcsolatban*, „Steinberger Ferenc apátkanonok megjegyzésére, hogy a javaslat a tanszabadságot sérti, továbbá, hogy ellentmondás van abban, hogy a képzés és a képesítés nincsen egy kézben”, kifejtette: „senki sem értelmezte a tanszabadságot úgy, hogy az egyúttal a képesítés szabadságát is magában foglalja. Az államnak kötelessége azon fontos közérdekek szempontjából, amelyek a képesítéshez fűződnek, mindennemű közfunkcionáriusoknak képesítését, annak föltételeit és módozatait *a saját hatáskörében* megállapítani. *Az állam tehát nem mondhat le ezen jogáról*, mert ő kezekszik a közönségnek arról, hogy az, aki bizonyos képesítés birtokában van, e képesítés megszerzésével csakugyan megszerezte azt a tudást... amelyet a közérdek szempontjából az illetőtől a maga funkcióinak körében joggal lehet megkövetelni. Éppoly téves az az állítás, hogy ellentmondás van abban, hogy a képzés és a képesítés nincs egy kézben. Ennek a fölfogásnak az egész művelt világ gyakorlata ellentmond” – hangsúlyozta a

¹³³ *A népoktatás reformja* 1904/22. 13.

¹³⁴ *A népoktatás reformja* 1904/22. 13.

miniszter, külföldi példák sorát ajánlva a tanácskozás résztvevőinek figyelmébe.¹³⁵

Majd a tanítói záróvizsgáztatás folyamatát jellemezte: „Milyen eljárást tervezünk? Azt, hogy már *magánál az alapvizsgánál* érvényesüljön majdnem egész terjedelmében és hatályában az az eljárás, amely ma a végleges képesítővizsgára elő van írva. Hisz ott van a kormánybiztos, akinek joga van a bizonyítvány kiszolgáltatását, éppen esetleg a magyar nyelv nem kellő tanítása okából felfüggeszteni. A törvényjavaslat ugyanis megköveteli, hogy már az alapvizsgánál igazoltassék, hogy a ... növendék a magyar nyelvet oktató képességgel bírja. Ezután jó a gyakorlat, és utána a tulajdonképpeni képesítővizsga. Ennél pedig a vizsgabizottság többsége az állam bizalmi embereiből áll. Az elnök és a vizgabiztosok számának fele, tehát *a többség az állam bizalmi embereiből kerül ki*, akik... mindenesetre sokkal hatályosabban fogják úgy a magyar nyelv szempontját, mint a többi állami szempontot érvényre emelni, mint a tanfelügyelő, aki egész elszigetelten állt a képesítőbizottságban. [Helyeslés.]

Ezzel a képezdének és a képesítésnek a nyelvére is rátértem... Eddig a magyar nyelv a nem magyar tannyelvű képezdében *csupán tantárgy volt*. A középiskolai törvény, az 1883:XXX. tc. a középiskolákra és az érettségi vizsgákra nézve azt rendeli, hogy a magyar nyelv és irodalom a két felsőbb osztályban magyarul tanítandó, és ugyanezen tantárgyak az érettségi vizsgáknál magyarul kérdezendők.¹³⁶ Ezzel szemben ez a javaslat a képesítővizsgánál a tantárgyak többségét magyar nyelven kívánja kérdeztetni, illetve ez a javaslat azt mondja, hogy *a képesítővizsga nyelve a magyar*, s csak kivételesen engedtetik meg azon növendékeknek, akik nem magyar tannyelvű képezdében végezték tanulmányaikat, hogy a tantárgyak kisebb részéből nem magyar, hanem az illető képezde tannyelvén tehessék le a vizsgát. Azt hiszem, *nemcsak az eddigi állapottal, de azzal szemben is, amit a középiskolai törvény az érettségi vizsgára nézve előír, nagyobb haladás foglaltatik a javaslatban, mintsem, hogy lekicsinyelni lehetne.*

Belátom és elismerem, hogy maga az a rendelkezés, hogy a képesítővizsgánál a tantárgyak nagyobb része magyarul kérdeztetik, *szükségessé fogja tenni, hogy a képezdében már magánál e tantárgyak tanításánál érvényesüljön a magyar tannyelv.* ...[N]agyon megszívlelendőnek, figyelemre méltónak tartom... hogy ezt a két követelményt: a képezdek tannyelvét és a képesítővizsgánál alkalmazandó nyelv kérdését miképp hozzuk teljes összhangba.

¹³⁵ A népoktatás reformja 1904/23. 3–4.

¹³⁶ Lásd az 1883. évi XXX. törvény 7. §-át. (Balogh 2002. 109.)

[Helyeslés.] ... Magam is abban a meggyőződésben vagyok, hogy *mindazt, amit a magyar nyelvnek, mint államnyelvnek joga magával hoz és követel, mindazt, amit a magyar állami egység érdekei elutasíthatatlanul megkívának, érvényesíteni kell.* De vonjuk meg gondosan ennek határát, s ne menjünk ezen túl. Ne méltóztassanak megfélemlkezni róla, hogy nálunk a magyar és nem magyar elemek számaránya nem az, mint aminő számarány mutatkozik egyes nagy nemzeti államokban, melyek... az államnyelv érvényesítésében még sokkal messzebbmenő, kíméletlenebb rendszabályokat engedhetnek meg maguknak. Méltóztassanak figyelembe venni, hogy épp a szellemi élet ezen köreiből *főlöskégy súrlódásokat, keserűségeket előidézni nem szabad.* [Élénk helyeslés.]

Megvallom, szerettem volna, *ha a hazánkbeli nemzetiségek fölsimerték volna, hogy az adott körülmények között, a közvélemény áramlatával szemben az, ami ebben a javaslatban foglaltatik... minimuma a követelményeknek* [Élénk helyeslés] és mint ilyent, ezt... *ők szívesen és készséggel magukévá tették volna.* ... És nem csodálom, hogy midőn még ez a minimuma is a követelményeknek a nemzetiségek részéről... meglehetősen éles ellenkezéssel találkozott, ez sokakban fölkelti azt a gondolatot, hogyha már ezért is harcolnunk kell, ennek a harcnak árán miért ne szerezhetnénk mindjárt még többet? ... [M]égis arra kell kérnem a t. értekezlet tagjait, hogy *ezzel a jelenséggel szemben se tévesszük szem elől a mérséklet követelményeit...*

És... hogy áll a dolog a felekezetekkel és a nemzetiségekkel? Azok a bajok, amelyek ellen mi a magyar nyelv s az állami és nemzeti egység szempontjából védekezni akarunk, kétségtől nemzeti iskolákban fordulnak elő. Senkinek esze ágába sem jut bármely nemzetiséget a maga egészében vádolni akarni, hogy ott akár államellenes üzemek, akár a magyar nyelv tanításával szemben merev ellenállás mutatkoznék. ... Előfordulhat, hogy valamely, például szociális izgatás fajmagyar iskolákban is felütheti a fejét, és szükségessé teheti az erőteljesebb állami beavatkozást. De a jelenlegi helyzetben... azok a jelenségek, amelyek ellen a védelmet szervezi a jelen törvényjavaslat, a nemzeti iskolákban fordulnak elő. Ámde *nemzeti iskolák, mint olyanok, mint közjogilag szervezett testületek nem léteznek.* Hiszen... az 1868. évi nemzeti törvénynek... heves vita után létrejött legnagyobb vívmánya tulajdonképpen az, hogy visszaverte azt a törekvést, mely oda irányult, hogy a nemzetiségeket terület szerint és területileg megszervezze, Magyarországot föderatív állammá tegye. Tehát *nem alkotnak közjogi szervezetet, mint olyanok.* Hiszen *nem a nemzeti iskolák, hanem a nemzeti iskolák egyénnek biztosít a törvény jogokat a nyelvre nézve.* [Úgy van!] Az iskolák,

melyek itt szóban forognak, *felekezeti iskolák*; a jogok, amelyek ma utunkat állják arra nézve, hogy az eddig alkotott törvényeknél szigorúbban és erőlyesebben szerezzünk érvényt, *nem nemzetiségi, hanem felekezeti jogok*. ... [H]iába dekretálnók [elrendelnők] a magyar nyelvnek messzebbmenő jogait is, hiába dekretálnók, hogy az összes tanítóképzőkben a tannyelv magyar legyen, hogy a képesítővizsgáknál kizárólag a magyar nyelv használtassék, ha nem adnánk – megint csak a felekezeti jogok bizonyos megszorításával – jogot és módot az államnak arra, hogy a törvénynek ezen rendelkezéseit [végrehajtásukat – D. P.] ellenőrizhesse. Hogy ott, ahol azok nem követtetnek és a törvény rendelkezésein sérelem esik, eljárasson, és a törvénynek érvényt szerezhessen.

Azt hiszem tehát, hogy *a magyar nyelv jogainak továbbtolása a nemzeti-ségi jogok rovására ily garanciák nélkül, minőket ez a törvényjavaslat a tanítói fegyelem és a képesítés államosítása szempontjából tartalmaz* – mert ez a két kardinális intézkedés van a javaslatban –, *egészen hatástalan maradna*” – hangsúlyozta, a mai történeti köztudatban elsősorban Apponyi Albert nevéhez kötődő, valójában már Berzeviczy Albert törekvéseinek lényegét is jellemző nemzeti/nemzetiségi oktatáspolitikát megvilágítva.¹³⁷ Törvényjavaslata ebben a vonatkozásban egybecsengett a tanítók fentebb vázolt elképzeléseivel, ám a számukra egzisztenciálisan döntő ponton, a bérrendezést illetően mélységes csalódást, heves tiltakozást váltott ki.

1. 4. A VI. egyetemes tanítógyűlés vitái

Ambivalens reakciójuk hű képét adta *a magyarországi néptanítók VI. egyetemes gyűlése*, melyre 1904 júliusában, Budapesten került sor, s melyet megnyitásakor a miniszter személyesen üdvözölt, jelezve, hogy a népoktatás megújításához törvényi szintű változtatásokra van szükség, s hogy ezek megvalósításában számít a tanítók támogatására.¹³⁸ A köszöntője után azonnal távozó miniszter nem hallhatta, hogy a szavait követő udvarias, ismételt lelkes eljenzést már az első, a tanítók fizetésrendezését taglaló napirendi pontnál mélységes elégedetlenség váltotta fel. *A törvényjavaslat* ugyanis *a községi és hitfele-*

¹³⁷ *A népoktatás reformja* 1904/23. 3–9. (A legutóbbi kiemelés tőlem, a többi az eredetiben – D. P.)

Lásd ehhez: Apponyi 1921. 198–199., 210., 256.

¹³⁸ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 69–70.

kezeti tanítók és segédtanítók¹³⁹ bérminimumát 800, ill. 600 koronában (400, ill. 300 forintban) állapította meg,¹⁴⁰ azzal, hogy aki ennél többet keresett, az abban megtartandó, aki viszont kevesebbet, annak számára ezt a bért a törvény elfogadásától számított 9 hónapon belül biztosítani kell, s ha ezt a fenntartó nem képes biztosítani, akkor államsegélyt kérhet egészen 1000 koronás bérig. Az ötévenként járó korpótlékot 100 koronában állapították meg, rögzítve, hogy azt hat alkalommal kaphatja meg a tanító, s ha szükséges, ehhez is államsegélyt kérhetnek az illetékesek.¹⁴¹ Bár a törvényjavaslat a tanítók korábbi javaslatainak megfelelően a segély mértékétől függő állami befolyásnövelést, szigorúbb ellenőrzést, s különösen az iskolakötelezettség betartását,¹⁴² a „zugiskolák” létrehozását,¹⁴³ fenntartását, a magyar nyelv tanítását és a „nemzethűséget” érintő kérdésekben komoly szankciókat, állami fegyelmi eljárásokat ígért,¹⁴⁴ a kilátásba helyezett fizetésemelés csekély mértéke elkese-

¹³⁹ A törvényjavaslat végleges változatában nem szerepelt a „segédtanító” besorolás, helyette, azonos bérrel az ösztöndíjas tanítójelölt vagy gyakornok megnevezést használták. (*A népoktatási* 1904. 596–598.)

¹⁴⁰ 1892-ben tért át Magyarország az ezüst alapú forintra az arany alapú koronára, ezért az időszak dokumentumaiban gyakran az egyik, vagy a másik valutát szerepeltették. (*Kozári* 2012. 82.)

¹⁴¹ *Törvényjavaslat* 1904. 446–447. A korpótlékhoz szükséges szolgálati időt 1893. október 1-jétől számították volna.

¹⁴² A kötelező iskoláztatást a községi előjáróság intése után sem respektáló szülőt, gyámot vagy gazdát 100 (a végleges javaslatban 60) koronáig, az iskola működését illetéktelenül megzavaró személyt 20 (50) koronáig terjedő pénzbírsággal fenyegették. (*Törvényjavaslat* 1904. 442.; *A népoktatási* 1904. 597. és 603.)

¹⁴³ „Zugiskolának tekintendő mindazon tan- és nevelőintézet, amelyben több tanköteles gyermek a népiskolai tantárgyakra együttesen tanítatik anélkül, hogy az ilyen iskola fenntartói külön egyházi (hit-), vagy polgári községet, avagy jóváhagyott alapszabályok mellett iskolai célokra alakult társulatot (egyletet) képeznének, vagy hogy a fenntartó magán egyének ily intézet fenntartására az 1868:XXXVIII. tc. 16–21.§-ai értelmében jogosultsága lenne. Zugiskolának tekintendő továbbá az oly vallásiskola is, amelynek tanítója nem magyar állampolgár, s amelyben a vallás oktatásán kívül világi tárgyak is taníttatnak anélkül, hogy az iskola a törvény értelmében népiskolának elismerhető volna.” Az ilyen iskolák fenntartója, tanítója, igénybe vevője egyaránt 800 koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtható. (*Törvényjavaslat* 1904. 442.) A végső változatban azt is rögzítették, hogy vallásiskolába 8 éven aluli gyermekek egyáltalán nem járhatnak. (*A népoktatási* 1904. 596.)

¹⁴⁴ „Bármilyen jellegű népiskolánál alkalmazott tanító ellen, tekintet nélkül arra, vajon van-e fizetésének kiegészítésére államsegély engedélyezve vagy sem, a közigazgatási bizottság van jogosítva fegyelmi eljárást, az 1876. XXVIII. tc. 7.§-ában megszabott módon foganatosítani a következő esetekben: a/ Ha a tanító a magyar nyelv tanítását elhanyagolja, vagy azt nem a jelen törvény 14. és 15. §-ában kitűzött célnak megfelelő sikerrel tanítja. b/ Ha az iskolában a kormány által eltiltott tankönyvet (akár nyomtatásban, akár kéziratban), vagy ilyen taneszközöket használ. c/ Ha államellenes irányt követ. Államellenes iránynak tekintendő különösen minden cselekmény, amely az állam alkotmánya, nemzeti jellege, egysége, különállása, vagy területi épsége, továbbá az állam nyelvének törvényben meghatározott alkalmazása ellen irányul, történt legyen az akár tanhelyiségben, akár azon kívül, vagy más állam területén élőszóval, írásban vagy nyomtatvány,

redett reakciókat váltott ki a kongresszus résztvevőiből. A kérdés egyik előadója, az 1200 koronás bérminimumot javasló, ám kisebbségben maradt *Gábel Jakab* szerint a már hivatalban lévő 24.255 községi és felekezeti tanító közül 600 koronát 5278, 800 koronát 4747, 900 koronát 5000, 1000 koronát szintén 5000, 1200 koronát 4230 tanító keresett addig. Számítása szerint ezért a javasolt bérminimum az érintett tanítók túlnyomó többsége (18.977 fő) számára semmiféle béremelést nem adott volna. Ezért javasolta az 1200 Ft-os minimumot, mely a pénzügyminiszter által jóváhagyott 3 millió koronával szemben 7,5 millió koronájába került volna a kormánynak.¹⁴⁵

Kollégái azonban ragaszkodni kívántak az V. egyetemes tanítógyűlés határozatában megfogalmazott elvekhez és mértékekhez, így – *Dobó Sándornak* a 300-400 Ft-ból tengődő tanítócsaládok igazán drámai helyzetét bemutató hozzászólása után¹⁴⁶ – *Száva János* javaslatait fogadták el, melynek lényegesebb mozzanatai a következők voltak: „A népnevelés és oktatás elsősorban állami érdek lévén, az iskolafenntartás joga elsősorban az államot illeti. Magyarország minden iskolájának legelsősorban a magyar nemzeti állam céljait kell szolgálnia. Magyarország minden iskolájának tehát egy a hivatása, a rendeltetése – egy a feladata. Ennélfogva, bármilyen jellegű az iskola, minden magyar néptanító a magyar állam tisztviselőjének tekintessék: ugyanezért az ország összes tanítóinak illetményei a hasonló minőségű és szakképzettségű állami tisztviselők illetményeihez mérten – azokkal egyenlően állapítandók meg. A minősítés fokmértéke az érettségi bizonyítvány, amellyel a tanítói oklevél egyenlő értékűnek és egyenlő jogosításúnak kimondatik.” A javaslatok támogatásának magyarázataként kiemelték, hogy az iskola közhivatal, a tanító köztisztviselő, s ezt törvényben szükséges deklarálni. „Ezek alapján megállapítjuk és kimondjuk, hogy a tanítót köztisztviselői állásánál, minősítésénél és szakképzettségénél fogva az állami tisztviselők részére megállapított X. és IX. díjosztályú fizetések illetik meg és a magyar tanítóság e két fizetési osztály illetményeire való jogát fenntartja. Számolva azonban a viszonyokkal, egyelőre azt kívánjuk, hogy Magyarországon minden tanítónak, aki magyarul tud és magyarul tanít,¹⁴⁷ tekintet nélkül az

képes ábrázolat, tankönyvek, vagy egyéb taneszközök által. d/ Ha az 1903. IV. tc. 18. §-ának ellenére kívánciorlási ügyekkel foglalkozik.” (*Törvényjavaslat* 1904. 448–449.)

¹⁴⁵ *A Magyarországi Néptanítók* 1904.75. *A Néptanítók Lapjának* vezércikke szerint már a kormány javaslata 7 577 509 koronába került volna a hat korpótlékkal együtt. (*A népoktatás reformja* 1904/21. 3.)

¹⁴⁶ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 78–81.

¹⁴⁷ A magyar nyelv ismeretét az 1879. évi XVIII. törvény értelmében a tanítói munka feltételének tekintették, ezért fogalmazhattak így. (Lásd: *Balogh* 2002. 105–106.)

iskola jellegére... egyenlő fizetése legyen. ... [U]gyanannyi kezdő fizetést kapjon, amennyi az állami tisztviselőknek a XI. díjosztály harmadik fizetési fokozatában jár,¹⁴⁸ s kétévkenként haladva érje el hat év alatt fizetése ugyan-ezen díjosztály felső (1800 koronás) fokozatát; ettől kezdve számítassák az 5 ötdéves korpótlék 200 koronájával.”¹⁴⁹ Az államháztartás helyzetével, a pénzügyminiszter álláspontjával nem számoló,¹⁵⁰ a VKM által javasolt mérték közel másfélszeresét követelő határozatuk értékelésénél figyelembe kell venni, a megelőző évtized inflációját, s azt, hogy időközben komoly béremelésre került sor az állami szférában. Ezért a 100 Ft-os béremelésre vonatkozó miniszteri javaslat révén a tanítóság lényegében azon a szinten maradt volna, amelytől szabadulni kívánt 1896-ban.¹⁵¹ Türelmetlenségüket jelzi, hogy külön határozatban kötelezték a Tanítók Országos Bizottságát: parlamenti képviselőkkel, pártokkal, társadalmi szervezetekkel kapcsolatba lépve, tegyen meg mindent e határozat érvényesítéséért.¹⁵²

¹⁴⁸ A XI. fizetési osztályhoz járó „lakpénzt” is kérték, s a drágább városokban „személyes pótlékot” az ott dolgozóknak. Az igazgatók és érdemesebb tanítók számára kérték a X. fizetési osztály megnyitását is, s azt, hogy a tanítók egyéb tevékenységéért (kántorság, hitoktatás) járó bérét ne számítsák be a kötelező bérminimumba (ámde a nyugdíjba igen), s azt, hogy bérét minden tanító az államtól kapja. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904.86.)

¹⁴⁹ *A Magyarországi Néptanítók* 1904.84–85. (Az idézett szó szerinti szövegek sorrendjét megtartva, pontokba rendezését elhagytam, kiemelés tőlem – D. P.)

¹⁵⁰ A szaktanácskozás 4. napján *Pap Elek* miniszteri tanácsos közölte: „a pénzügyminiszter azt az összeget, ami a törvényjavaslatba föl van véve, *véghatárnak tekinti*”. A szaktanácskozást megnyitó beszédében *Berzeviczy Albert* úgy vélte, hogy „a tanítók illetményének a javaslat szerint való javítása nem mondható csekélynek. Ha mégis olyan követelések hangzanak föl, amelyek a tanító minimális fizetését 1400 koronában, maximális fizetését 2400 koronában kívánják megállapítani, az ily követeléseket csakis a kivitel lehetőségével számolni nem akaró agitációnak tudhatjuk be.” Majd a tanácskozás végén hozzátette: „Európa azon országai közül, amelyekben törvény szabályozza a tanítói fizetéseket, a kezdő tanító fizetése 7 országban 800 K, 6 országban 1000 K és csak 1-ben 1400 K, de viszont van ország (Spanyolország), ahol csak 600 K és egy (Olaszország) ahol 700 líra a tanító kezdő fizetése. A törvényjavaslatban megállapított 800 K kezdő fizetés, mely egyébiránt 1000 K-ra egészíthető ki, nem marad tehát nagyon az európai, a miennél jóval gazdagabb országok tanítóinak kezdő fizetése mögött.” (*A népoktatás reformja* 1904/22. 2. és 14.)

¹⁵¹ Erre utal, hogy 1893-ban a XI. fizetési osztály maximális bére 700 Ft (1400 korona) volt. (*A magyarországi népoktatásügy* 1893. 653.) A Berzeviczy-féle törvényjavaslat emellett díjfizetés nélkül kötelező feladattá kívánta tenni az állami és államsegélyben részesülő tanítók számára a mindennapi 6 osztályt követő 3 éves ismétlőiskola óráinak ellátását is (a heti 36 óras kötelező órakereten belül), azzal, hogy amennyiben valakinek eddig fizettek érte, megtarthatja járandóságát. (*Törvényjavaslat* 1904. 445.; *A népoktatási* 1904. 598.)

¹⁵² *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 86–87. Hasonló tendenciát mutattak a VI. egyetemes tanítógyűlés *nyugdíjjal* kapcsolatos törekvései is: a szükséges szolgálati időnek a 30 szolgálati évre kötelezett középiskolai és képzős tanárokéhoz közelítését (s valamennyi munkában töltött év be-

Korántsem csak a jövedelmi problémák befolyásolhatták döntésüket: jelentős szerepe lehetett az akkori realitásokkal kevésbé számoló társadalmi presztízs szempontoknak is. Erre utal, ahogy a társadalmi megbecsülésüktől elválaszthatatlan tanítóképzés és képesítés kérdéséhez viszonyultak. Ahogy a tanítóképzős tanárok álláspontját elemző fejezetben erről részletesebben szó lesz majd, a törvényjavaslat IV. fejezete messzemenően tükrözte a tanítóképzős tanárok korábbi javaslatait, melyek egyben számoltak a tanítóság korábban többször megfogalmazott igényével a tanítói oklevélnek az érettségi vizsgálattal való egyenértékűségére és a továbbtanulás lehetőségére vonatkozóan. Bár a kongresszus felhívásában a tanítóképzés nevesítve nem szerepelt, a népoktatási törvény revíziója témán belül, annak negyedik alpontjaként, foglalkoztak a kérdéssel, sőt a tanítógyűlés szervezőinek felkérésére a TITOE által szervezett tanítóképzési szakosztályban külön foglalkoztak a gyakorlati képzés problémáival is.¹⁵³

A tanítóképzés témája szempontjából a tanácskozás kedvező feltételekkel indult, hiszen a kongresszus rendezőbizottságát a *Magyar Tanítóképző* felelős szerkesztője, Nagy László vezette, akit egyben a VI. egyetemes tanítógyűlés alelnökévé is megválasztottak. A téma első előadója pedig Mohar József győri tanítóképzős tanár volt, aki lényegében a Berzeviczy-féle törvényjavaslat IV. fejezetében leírtakkal rokon, ám attól lényeges pontokban különböző (a tanítóképzős tanárok álláspontját vázoló fejezetben kifejtendő) TITOE-álláspontot vázolta. Javaslatai követték a TITOE 1898–1902 közötti állásfoglalásaiban foglaltakat, így már a bevezetőjében hangsúlyozta a *törvényi szabályozás* szükségességét.¹⁵⁴ Bizonyos pontokon a vitatott törvényja-

számítását), a 40 éves korhatár 35 évre való leszállítását kérték, s azt, hogy szűnjenek meg a külön tanítói nyugdíjpénztárak és valamennyi tanítóra egységesen ugyanazok a járulékfizetési, nyugdíjazási, özvegy- és árvaellátási szabályok vonatkozzanak. (Uo. 121–152. Lásd ehhez: Kozári 2012. 60–90.)

¹⁵³ A gyakorlati képzés részletproblémái, melyekről a szekcióban szó volt, túlmutatnak e tanulmány (és kompetenciánk) keretein. Ezért a hosszú előterjesztésből s az azt követő vitából csak három mozzanatra utalunk futólag: kíváncsúnak, ösztönzendőnek tartották, hogy a gyakorlóiskolai tanítók magasabb képesítést szerezzenek, de ezt nem írták elő kötelezően. Örömmel konstataálták, hogy a képzős tanárok szívesen foglalkoztak a gyakorlóiskola s a gyakorlati képzés problémáival. Brózsik Pál javaslatát elfogadva javasolták a miniszternek, hogy kezdő tanítókat csak többtanítós iskolánál alkalmazzanak, hogy ott idősebb kollégáik támogatásával némi gyakorlatot szerezhessenek. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904. 214–215.) A VKM az 1905. évi 57.313 és 76.996. számú és az 1907. évi 40.391. számú rendeletekben szabályozta újra a tanító- és tanító-nőjelöltek gyakorlati képzését. (*Halász szerk.* 1910. 943–948.)

¹⁵⁴ Lásd ehhez pl.: A TITOE 1902. január 26-i és 1904. október 28-i állásfoglalásait a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltárában (a továbbiakban: GyMSM GyL) VIII. 55/a.

vaslat módosítását szorgalmazva a következőket kérte határozatba foglalni:¹⁵⁵

1. „A tanítóképzés és képesítés kizárólag az állam joga s kötelessége. Megfelelő biztosítékok mellett a hitfelekezetek is állíthatnak és tarthatnak fenn tanítóképzőket. E biztosítékok itt következő elvek alapján a megalkotandó törvényben állapítandók meg.
2. A tanítóképzők a középiskolák IV. osztálya fölé szervezett, négy évfolyamú pedagógiai szakiskolák legyenek. *A felvétel kizárólag iskolai bizonyítvány alapján történjék.*¹⁵⁶
3. *Úgy a tanítóképzés, mint a képesítés csakis magyar nyelven történhessék.*¹⁵⁷ Az elméleti és gyakorlati pedagógiai tantárgyaknak a jelenleginél nagyobb tér és több idő jusson; ezek mellett a magyar nemzeti vonatkozású tárgyakra kiváló gond fordítandó.¹⁵⁸
4. *Az összes tanítóképző intézet tantervét a megalkotandó törvény alapján a közoktatásügyi miniszter állapítja meg; tankönyveikül pedig csakis a közoktatásügyi kormány által engedélyezett könyvek használhatók.*¹⁵⁹
5. A tanítóképesítés állami és országos tanítóképesítő vizsgabizottságokra ruházandó.¹⁶⁰ E vizsgabizottságok úgy állítandók össze, hogy

¹⁵⁵ Mohar József ismertetett javaslatában a kiemelések végig tölem – D. P. Ezekkel a törvényjavaslat-tól eltérő pontokra szeretném felhívni a figyelmet,

¹⁵⁶ A törvénytervezet első változata kivételképp megengedte a végzettséget igazoló dokumentum felvételi vizsgával való pótlását. (*Törvényjavaslat* 1904. 451.) Am a tiltakozások hatására ez a végső változatból kimaradt. (*A népoktatási* 1904. 603.)

¹⁵⁷ A törvényjavaslat csak az állami, községi, társulati és magánjellegű tanítóképzőkben írta elő a magyar oktatási nyelvet, az egyháziaknál a fenntartó joga maradt más nyelv választása, ám ez esetben a magyar nyelvet és irodalmat legalább olyan heti óraszámban kellett tanítaniuk, mint a magyar tannyelvű képzőkben. (*Törvényjavaslat* 1904. 452–453.) A végső változat szerint magyarul kellett volna tanítani ezen túlmenően Magyarország történetét, földrajzát és alkotmányát is. (*A népoktatási* 1904. 600.)

¹⁵⁸ Lásd ehhez: *Gombos* 2011. 24–26.; *Takács* 2014. 53–56., 64–66., 70.

¹⁵⁹ A törvényjavaslat a miniszter e jogát csak az állami, községi, társulati és magán jellegű tanítóképzőkben biztosította. Az egyháziak maguk dönthettek tantervükről és tankönyveikről, azzal a kikötéssel, hogy a törvényjavaslatban előírt tárgyakat legalább olyan terjedelemben kell tanítani, mint az állami képzőkben, s hogy az elkészült tanterveket, ill. a nemzeti szempontból kényes tárgyak tankönyveit be kell mutatni a VKM-nek, annak felülvizsgálatára, hogy azok nem tartalmaznak-e állam-, alkotmány- vagy törvényellenes tanokat. (*Törvényjavaslat* 1904. 453.; *A népoktatási* 1904. 604–605.)

¹⁶⁰ A VKM „minden, a jelen törvény rendelkezéseinek megfelelően szervezett tanító- vagy tanítónőképző intézet mellé állami tanítóképesítő szakvizsgáló bizottságot alakít és e bizottságok szervezetét rendeleti úton állapítja meg”. E bizottság elnöke a tanfelügyelő, tagjai igazgatók, tanárok, tanítók s más „szakférfiak” lehettek. (*Törvényjavaslat* 1904. 456–457.; *A népoktatási* 1904. 608–609.) – E tekintetben időközben jelentősen változott a TITOE többségi álláspontja. Nagy László

azokban a tanítóképző intézeti tanárok mellett kiváló elemi iskolai tanítók is helyet kapjanak.¹⁶¹

6. A tanítóképesítő vizsgálat egy, legfőljebb 2 évi tanítói gyakorlat után teendő. Ez csupán a tanítói szaktárgyakra, ti. a népiskolai nevelés és oktatás elméletre és gyakorlatára, továbbá a népiskolai szervezetterra terjedjen ki.¹⁶² E vizsgálatokat megelőzőleg és az iskolai tanulmányok befejeztével a tanítójelölt *tanítói érettségi vizsga sikeres megál-lása az egyetem filozófiai fakultására való beiratkozásra is jogosít.*¹⁶³
7. Tanítóképző intézeti tanári állást *csakis tanítóképző intézeti tanári képesítéssel bíró* magyar állampolgárok tölthetnek be. *A tanítóképző intézeti tanárképzés és képesítés törvényesen és úgy szabályozandó, hogy súlypontja az egyetemre essék,* alapja pedig a tanítói oklevél le-gyen.¹⁶⁴
8. *A tanítóképzők feletti felügyeletet a közoktatásügyi kormány tanító-képző intézeti főigazgatók által gyakorolja.* Főigazgató csak tanító-képző intézeti tanár, illetőleg igazgató lehessen”¹⁶⁵ – javasolta Mohar József.

1901. október 27-én terjesztette a választmány elé javaslatát „az elemi népiskolai tanítói képesítő vizsgálatok módosításáról”, melyben már megkülönböztette a 4. év végi alap- és az 1-2. évi gyakorlatot követő „szakvizsgálatot”. Akkor az utóbbival kapcsolatban még nem esett szó országos bizottságról, s lényegében az 1904-es törvényjavaslattal azonos álláspontot bocsátottak országos vitára 1902. január 26-án. Egy 1904. október 28-i, a törvényhozókhoz intézett beadványukban azonban már „elvi kérdésként” ragaszkodtak az országos képesítő bizottság felállításához. (GyMSM GyL VIII. 55.) Lásd ehhez: *Margitai* 1890/2. 269.

¹⁶¹ E gyakorlat máig fennáll, s tapasztalataim szerint hasznos az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán.

¹⁶² Ez direkt utalás az V. egyetemes tanítógyűlés határozatára.

¹⁶³ A törvényjavaslat változatai „tanítóképesítő alapvizsgálatról” és „tanítóképesítő szakvizsgálatról” szólnak. Előbbire vonatkozóan csak annyit rögzítenek, hogy az maximum két éves ideiglenes tanítói alkalmazásra jogosít (az e vizsgát letevőt a végső változatban ösztöndíjas tanítójelöltnek nevezték, aki önállóan csak rendkívüli engedéllyel dolgozhatott.) A végleges alkalmazásra s a nyugdíjintézetbe való belépésre a tanítói gyakorlat után két éven belül leteendő szakvizsgálat jogosít, s az ennek nyomán kiállított új, emelt szintű oklevél „a köztisztviselőkről szóló 1883. I. tc. tekintetéből a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal egyenlő értékűnek tekintetik”. (*Törvényja-vaslat* 1904. 455–459.; *A népoktatási* 1904. 598–602.) A továbbtanulás lehetőségéről nem szolt az előterjesztés.

¹⁶⁴ Ahogy erről a képzős tanárok álláspontjának ismertetésekor részletesebben szólnak majd, a tör-vényjavaslat – a végső változatban már csak az egyházi képzőkkel kapcsolatban – sokkal meg-engedőbben fogalmaz, lényegében csak leírja a képzők tanári testületeinek tényleges összeté-telet, s nem foglalkozik a tanítóképző intézeti tanárképzéssel. (*Törvényjavaslat* 1904. 454.; *A nép-oktatási* 1904. 600. Tíz évvel korábbi álláspontját a tanítóképző intézeti tanárképzésről és képesí-tésről ld.: *Nagy L.* 1890/I. 143.; *Mohar* 1893. 333–349.)

¹⁶⁵ Ahogy erről a képzős tanárok álláspontjának ismertetésekor ugyancsak részletesen szó lesz, a törvényjavaslat V. fejezete – a népiskolai törvényt követő addigi gyakorlatnak megfelelően a

Előadótársai közül a budapesti *Minke Béla* csak annyival egészítette ki az elhangzottakat, hogy hangsúlyozta: „a tanítói érettségi vizsgálat a középiskolai érettségivel teljesen egyenértékűnek tekintessék” a továbbtanulás, a fizetés és a társadalmi presztízs szempontjából egyaránt.

A harmadik előadó – a szintén budapesti *Ember Károly* – elfogadhatatlannak tartotta, hogy „a tanító oklevél nélkül menjen ki az életbe, mert akkor negyven esztendővel visszafelé megyünk. Igen sok helyen az iskoláknál állandóan ilyen ambuláns tanítókat fognak alkalmazni” – figyelmeztetett a javaslatban rejlő valós kockázatra,¹⁶⁶ majd kijelentette: „a képzés és képesítés intenzívebbé tételéhez szívesen hozzájárul, ha az a tanítói kar erkölcsi értékének emelésére szolgál, de az oklevél nélkül való alkalmaztatást nem fogadja el. Ha kell alapvizsga, az elsőt tegyék a harmadik, a másodikat a negyedik év végére” – proponálta az alapvizsgának az érettségivel való egyenértékét kizárva. *Brózsik Pál* (Nagyágról) a javaslat 8. pontját opponálva – a tanítói és tanítóképző intézeti tanári érdekkülönbség jeleként – határozatban kérte kimondani, hogy „a tanítóképzés egységes legyen oly mértékben, hogy a képesített tanító előléptetés útján képzőintézeti tanár és tanfelügyelő legyen”.¹⁶⁷ A továbbtanulás, a továbbképzés nélküli előlépés vagy legalábbis helyben maradás óhaját reprezentálta – a többség által támogatva – a mezőtúri *Kecskeméthy László* is, aki azt óhajtotta, hogy „az eddig [alacsonyabb képzési szint és követelmények mellett – D. P.] kiadott tanítói oklevelek is ruháztassanak fel azzal az értékkel, amely értéket az új diplomának ad a törvény”. A vitában már-már elvérzett Mohar-féle javaslat nagy részének elfogadását végül *Nagy László* és *Minke Béla* érte el. Előbbi úgy vélte, hogy *Ember Károly* ötletének megfogadása esetén lépnének vissza 1868-ig, nem Mohar József javaslatának elfogadása révén, ezért ennek támogatását kérte a küldöttektől. A gyakorlóév ellen berzenkedő Gööz József levezető elnököt (a

gyakran csak tanítói, jogászi stb. képesítéssel rendelkező – királyi tanfelügyelőkre s munkatársaikra bízta e feladatot, igaz az országgyűlésnek benyújtott végleges változatban már szakvizsgát követelt tőlük. (*Törvényjavaslat* 1904. 459–460.; *A népoktatási* 1904. 602. és 613–614.)

¹⁶⁶ Ezt a kockázatot a törvényjavaslat végső változata korlátozta a tanítók alkalmazási feltételeinek körülírásával és az ösztöndíjas tanítójelöltek alkalmazásának korlátozásával. (*A népoktatási* 1904. 598–599.)

¹⁶⁷ *A Magyarországi Néptanító*, 1904. 116–117. (Kiemelés tőlem – D. P.) – *Brózsik Pál* felszólalása jól mutatja, hogy a karrierorientált tanítók egy része milyen módon vehette semmibe a középiskolai és a főiskolai/egyetemi végzettség közötti különbséget. Ha „öntudatos” tanfelügyelőként így viselkedett valaki egy képzős ellenőrzés, képesítő vizsga elnöklés stb. alkalmával, az joggal válthatta ki a képzős tanárok berzenkedését s törekvését e valóban abszurd helyzet megváltoztatására. Véleményüket *Nagy László* tolmácsolásában ismerhetjük meg ezzel kapcsolatban, az alábbiakban.

Néptanítók Lapjának szerkesztőjét) végül Mike Béla áthidaló indítványa vette rá a kompromisszumos szavaztatásra. Kezdeményezte ugyanis, hogy *a javaslatot a gyakorlóév(ek) nélkül fogadják el*. Így is történt.¹⁶⁸

A tanítói érettségi és a képesítő vizsga különválasztását lényegében lehetetlenné tevő, így végül is értelmetlen határozatnak persze nem volt perdöntő jelentősége, hiszen ez csak egy állásfoglalás volt, amely – ahogy az összes többi is – a törvényhozót s a javaslattevő minisztert nem kötelezte semmire,¹⁶⁹ ámde némi bepillantást engedett a tanítói és tanári törekvések azonos-ságába és különbségeibe. Többnyire sikeres együttműködésük alapja a mindkét fél részéről megfigyelhető törekvés volt arra, hogy – ha csak lehetséges – kerüljék a konfliktusokat, s csak olyan esetben vállalták az összeütközést, ha ez elkerülhetetlennek látszott. E mentalitás jegyében a tanítógyűlés tagjai nem szavazták meg Brózsik Pál idézett javaslatát, hiszen a többség nem kívánt tanítóképzőben tanítani. A tanfelügyelővé válás lehetősége pedig – már az V. egyetemes tanítógyűlés követelése nyomán – megnyílt előttük,¹⁷⁰ s az pedig, hogy a királyi tanfelügyelők vagy mások felügyeljék-e a tanítóképzőket, csak a képzős tanárok számára volt perdöntő, így ebben, némi vita után, engedtek egykori tanáraiknak.

A tanítógyűlés résztvevői lényegében egyetértettek a Berzeviczy-féle törvényjavaslat hatosztályos mindennapi és háromosztályos ismétlőiskolára vonatkozó elképzelésével, igaz ők – *Simon Károly* előterjesztése nyomán – az előbbit „alsó fokú általános irányú”, utóbbit „felsőfokú szakirányú” iskolának nevezték. Maguk is az iskolakötelezettség szigorúbb érvényesítését szorgalmazták,¹⁷¹ annak teljesítését a népoktatás ingyenessé tételével, a tanulási gyermekek internátusi elhelyezésével, a szegények ingyenes ellátásával, tankönyvek biztosításával kívánták elősegíteni. A választójogot is négy osztály sikeres elvégzésétől kívánták függővé tenni. Mindenki számára köte-

¹⁶⁸ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 117.

¹⁶⁹ Nem is vették figyelembe a törvényjavaslat módosításakor. (*A népoktatási* 1904. 608–611.)

¹⁷⁰ A törvényjavaslat az iskolalátogatók körével bővítette a tanfelügyeletben a tanítói közreműködés lehetőségét, a 100 erre felkérendő pedagógus ezt „rendes hivatala mellett”, miniszteri megbízásra, napi- és utazási költség fejében tehetné volna. (*Törvényjavaslat* 1904. 459.; *A népoktatási* 1904. 613–614.; *A népoktatás reformja* 1904/21. 3. Lásd ehhez: Nagy L. 1890. 64.) – Ez részben találkozott a tanítógyűlés felügyelettel kapcsolatos állásfoglalásaival, melyekben – *Simon Károly* és *Brózsik Pál* javaslatára – a tanfelügyelet szakjellegének megerősítését (a laikus iskolaszék és gondnokság „eltörlését”) s a tanítói gyakorlattal rendelkező, hozzáértő tanfelügyelők, iskolalátogatók alkalmazását szorgalmazták. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904. 99.) Ennek érdekében a végső előterjesztésben a tanfelügyelői szakvizsgát is előírták. (*A népoktatási* 1904. 602. és 613.)

¹⁷¹ A törvényjavaslat 6–15 évesek, a tanítógyűlés határozata 7–16 évesek számára írta elő a tankötelezettséget. (*Törvényjavaslat* 1904. 441.; *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 104–106.)

lező minimummá kívánták nyilvánítani az állami tantervben foglaltakat, ugyanakkor – a törvényjavaslattól eltérően¹⁷² – az egyházi iskolafenntartókat nem kötelezték volna ismétlőiskolák létrehozására. A „felsőfokú szakirányú” iskolákban – ismét eltérve a törvényjavaslattól – a tanítók munkájának külön bérézését szorgalmazták.¹⁷³

A képzős tanárokhoz hasonlóan elégtelennek találták a magyar nyelv tanítása, terjesztése érdekében a törvényjavaslatban foglaltakat.¹⁷⁴ Vita nélkül elfogadták *Benedek Samu* javaslatát:

1. „Kívánjuk a magyar nyelv és a magyar szellem fokozottabb mérvű, belterjesebb művelését, minden rendű és jellegű iskolában és a társadalomban egyaránt.
2. *Minden iskola temploma és hatalmas fényszórója legyen a magyar nemzeti állameszmének.*
3. *Minden nem magyar tannyelvű iskola töröltessék el a hazaföld színeről.*
4. *Minden iskola magyar legyen – vagy ne legyen.*¹⁷⁵
5. *Minden iskola mellé – jellegre való tekintet nélkül – az illető iskolafenntartó által magyar foglalkozási nyelvvel kisdédóvó intézet szervezendő, a népiskola 4 alsó osztályának kötelező tanítási nyelve kizárólag a magyar,¹⁷⁶ a nem magyar ajkú közösségekben fennálló nép-*

¹⁷² A törvényjavaslat abban az esetben kötelezte erre az egyházi iskolafenntartókat, ha helyben nincs olyan más jellegű iskola, melynek ismétlő tanfolyamára a hat osztályt elvégzett növendékeik beíratkozhatnának. Ha volt községi iskola, erre nem kötelezték őket, ám helyiségeiket e célra ingyen kellett az ismétlőiskola rendelkezésére bocsátaniuk. (*Törvényjavaslat* 1904. 444–445.; *A népoktatási* 1904. 598.)

¹⁷³ *Törvényjavaslat* 1904. 443–446.; *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 104–107.

¹⁷⁴ „Az állami elemi népiskolában minden kötelezett tantárgy magyar nyelven tanítandó; a hit- és erkölcsan tanításánál azonban a magyar nyelv mellett, az illető egyházi főhatóság kívánatára a szertartási nyelv használata is meg van engedve. A nem állami elemi népiskolák tanítási nyelvét az iskolafenntartók állapítják meg, ha azonban valamelyik nem magyar tannyelvű népiskolában a növendékeknek legalább 20%-a magyar anyanyelvű, a magyar nyelv is mint tannyelv használandó.” (A végső változatban ez esetben kötelezővé tették a magyar tannyelv használatát.) „Amenyiben az iskolafenntartó az általa megállapított tannyelvet megváltoztatni kívánná, ehhez a válás- és közoktatási miniszter jóváhagyása szükséges. Az olyan magyar tannyelvű elemi népiskolákban, amelyekbe nem magyar anyanyelvű növendékek is járnak, ezeknek anyanyelvi oktatása felől a lehetőséghez képest szintén gondoskodás történik” – olvashatjuk a törvényjavaslatban. (*Törvényjavaslat* 1904. 443.; *A népoktatási* 1904. 597.)

¹⁷⁵ A törvényjavaslat végleges változatában már valamennyi ismétlőiskolában magyar tanítási nyelvet írtak elő. (*A népoktatási* 1904. 597.) Lásd ehhez: *Végh* 1904/25. 2.

¹⁷⁶ Ebben továbbmentek az V. egyetemes tanítógyűlés határozatában foglaltaknál, hiszen – ahogy erről korábban szó volt – abban „csak” az I–II. osztályokban kívánták előírni a magyar nyelv kizárólagos használatát. *A II. Országos* 1896/II. 32–33. és 67–76.; *Felkai szerk.* 1971. I. 231–233.

iskolák 5. és 6. osztályaiban azonban a növendékek anyanyelve heti 3 órában rendes tantárgyként tanítható.

6. A magyar népoktatásra vonatkozó 182 különféle alapelvű és célú törvények egységes vezérlő eszme és irány szerint kodifikálандók.”¹⁷⁷

Javaslatához Benedek Samu még hozzátette: „Az állam, amelynek mi is fiai vagyunk, csakis nemzeti, annak kultúrája pedig csakis magyar lehet. Éppen ezért sír a mi lelkünk, hogy az 1868:XXXVIII. tc. és az 1879:XVIII. tc. szűk keretei még ma, évtizedek után sincsenek kellő mértékben kitágítva, nem merjük azokat nemzeti tartalommal megtölteni.”¹⁷⁸ Nem akarom, és nem akarhatjuk a felekezeti iskolafenntartókat az anyanyelvüktől megfosztani. [Felkiáltások: Meg kell fosztani! Halljuk! Halljuk! Felkiáltások minden oldalról.] Határozati javaslatom a népnevelési törvény módosítása, illetőleg kodifikálása tárgyában vagyok bátor betérjeszteni. [Folytonos zaj.]”¹⁷⁹

Ezt követően az előértekezlet korelnöke, korábbi tanítógyűlések harcos szónoka, Vargha István emelkedett szólásra: „Elszomorító tény, hogy Magyarországon ezredéves múltunk után is még mindig az egységes magyar nyelv tanításával kell foglalkoznom. Ez a tengeri kígyó mindig, minden alkalommal felmerült itt is, amott is, és ez valóban szégyene a magyar nemzetnek. Magyarok vagyunk, és mégsem beszélünk magyarul. Óhajtható volna a magyar nyelv tanításának egységesítése. Mondassék ki, hogy elkezdve a népiskolától, illetőleg az óvodától fel egészen az egyetemig, magyar legyen a tanítás nyelve. Az idegen nevűek cseréljék ki nevüket tősgyökeres magyarrá. [Lelkes éljenzés.] Továbbá a szertartás... kizárólag magyarul történjék. [El-lentmondások: Az az egyház körébe tartozik! Arról itt most nem határozhatunk.] Határozati javaslatom röviden: Minden ember legyen magyar, kit e föld hord, s egével betakar.”¹⁸⁰

¹⁷⁷ A Magyarországi Néptanítók 1904. 108. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁷⁸ „14. § Az 1879. évi XVIII. tc. 4. §-ának a magyar nyelv kötelező tanítását tárgyazó rendelkezése a nem magyar tannyelvű elemi népiskolákban olyan mértékben valószínű meg, hogy a nem magyar anyanyelvű gyermek az elemi népiskola mindennapi hatéves tanfolyama alatt a magyar beszédet annyira elsajátítsa, hogy az ő életviszonyainak megfelelően gondolatait magyarul tisztán és szabatosan ki tudja fejezni, továbbá tudjon magyarul folyékonyan olvasni, helyesen írni és számolni. 15. § A magyar nyelv tanítására vonatkozó tantervet a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg. Azt a tantervet úgy a községi, mint a hitfelekezeti népiskolák kötelesek követni és érvényesíteni” – olvasható a törvényjavaslatban. (Törvényjavaslat 1904. 443.)

¹⁷⁹ A Magyarországi Néptanítók 1904. 107. (Kiemelések a zárójelesekén kívül tőlem – D. P.)

¹⁸⁰ A Magyarországi Néptanítók 1904. 107–108. (Kiemelések a zárójelesekén kívül tőlem – D. P.) A Néptanítók Lapja 1904. május 26-i vezércikkében a törvényjavaslat kapcsán hangsúlyozottan

110 év távolából nem könnyű elképzelni, miképp is gondolkozhattak, érezhettek, lelkesedhettek és harcolhattak a kiegyezés körül kirajzolódó „egységes politikai nemzet” fogalmat „egységes kulturális nemzetfogalommal” felváltó s a fennem egyetemesnek hirdetett, ám vitáiból és határozataiból kivehetően valójában igencsak részleges reprezentációjú tanítógyűlés résztvevői. A ránk maradt jegyzőkönyvek, naplók tanúsága szerint nemesnek vélt céljaik érdekében készek voltak – az 1900. évi népszámlálás szerint is az ország közel felét kitevő – nemzetiségi polgártársaik¹⁸¹ identitását, nevét, gyermekeik nevelésének megválasztásához való jogát megkérdőjelezni. Elfeledni minden pedagógiai, lélektani tudásukat arról, hogy vajon kisgyermekkorban az anyanyelven vagy bármely más nyelven való tanulás teheti-e sikeressé a kis nebulók óvodai, iskolai fejlődését, s azt is, hogy az ezen intézményekkel kapcsolatos siker-, ill. kudarcélményeik miként hathatnak ki, talán egész életpályájukra. E – részben anakronisztikus – kérdésfelvetésekkel csak azt szeretnénk jelezni, hogy a kultúrkörünkben, pedagógusok között – talán – ma már elképzelhetetlen légkör¹⁸² érzékeltetése érdekében miért idéztünk ilyen hosszasan, szó szerint az 1904. évi tanítógyűlés jegyzőkönyvéből, melyből egyértelműen kivehető, hogy az akkori tanítók és képzős tanáraik mit láttak legfőbb küldetésüknek, „hazafias” („hazaffy-as”?) kötelességüknek. Az akkori Európában – a kései nemzetállami törekvésekhez kapcsolódóan – még igen gyakori mentalitás minden tekintetben tiszteletreméltó társadalmi, kulturális törekvésekkel asszociálódott pedagóguskörökben (is).

Jól példázzák ezt a VI. egyetemes tanítógyűlésen a *népnevelési egyesületek létrehozását*¹⁸³ szorgalmazó javaslatok.

idézték, hogy „az 1879:XVIII. tc. életbelépte óta immár 24 év telt el, mégis az 1900. évi népszámlálás azt a képtelen helyzetet állapította meg, hogy a magyar anyaország népességnek jó 40%-a nem beszéli az állam nyelvét és... hogy a nem magyar anyanyelvű lakosságnak 83,2%-a nem ért, nem beszél magyarul”. (*A népoktatás reformja* 1904/21. 4.)

¹⁸¹ Az 1900. évi népszámlálás adatai szerint Magyarország történeti országterülete lakosságának anyanyelvi megoszlása a következő volt: 51,4% magyar, 11,9% német, 11,9% szlovák, 16,6% román, 2,5% rutén, 1,1% horvát, 2,6% szerb, 0,5% vend, 0,3% cigány, 1,2% egyéb. (*Magyarország népessége* 1996. 59.)

¹⁸² Iskolák egész körének „eltörölését követelni a föld színéről” akkoriban sem volt éppen pedagógushoz méltó cselekedet.

¹⁸³ Eötvös József már 1867-ben kezdeményezte „népnevelési egyletek” megalakítását, „azon meggyőződésből indulva ki, hogy miután hátramaradásunk a népnevelés mezején tagadhatatlan, és alkotmányos szabadságunk, sőt nemzeti létünk biztosítása azt kívánja, hogy sokat tegyünk egyszerre és sokat rövid idő alatt, a kormány és törvényhozás maga e roppant feladatnak eleget nem tehet. Itt az egész nemzetnek akarni és cselekedni kell, s minthogy ez csak úgy eszközölhető, ha az egész nemzet ezen ügynek a fontosságát belátja, s egyszersmind tért talál, melyen a közös munkában részt vehet, én ezen legfontosabb nemzeti ügynek előmozdítására nem ismerek jobb,

Az első előadó, Kovács Béla „a népnevelési egyesületeknek az egész ország területén való megalakítását hasznosnak és szükségesnek tartotta. Úgy vélte, hogy „a népnevelési egyesületeknek kizárólagos célja: a társadalmat az iskolával szorosabban összekapcsolni és ezáltal a nemzeti népoktatást és főleg a nevelést haladásában, fejlődésében segíteni. Ezen nemes munka közepette senkinek felekezeti elveit, meggyőződését nem érinti.” Szükségessé vélte, hogy „a messze kihatású eszmét a magyar tanítóóság mindenoldalról megvilágítsa”, ezért javasolta, hogy a gyűlés utasítsa az országos bizottságot: „kérje meg az összes tanítóegyesületeket, hogy a népnevelési egyesületek kérdését legközelebb tartandó közgyűléseiken behatóan tárgyalják, és ezen tárgyban kimondott határozataikat a magyar tanítók országos bizottságával közöljék.” Javasolta továbbá az állami, társadalmi és egyházi hatóságokkal való kapcsolatfelvételt az ügy támogatása érdekében.¹⁸⁴

A második előadó, Minke Béla – kevésbé az iskola és társadalom kapcsolatára koncentrálva – azt kérte, hogy a testület mondja ki:

1. szükségesnek tartja az ilyen egyesület létrehozását „a nép szellemi, erkölcsi és anyagi érdekeinek fejlesztése szempontjából”.¹⁸⁵
2. A népnevelési egyesületekből a felekezeti, pártpolitikai irányzatok kizárandók, egyedüli és elsőrendű feladata a magyar nemzeti közművelődés megerősítése, fokozása.
3. Ennek elérése érdekében felkéri az országos bizottság útján a magas kormányt, hogy létesítését mozgósítsa elő azáltal, hogy a politikai és felekezeti főhatóságokat annak erkölcsi és anyagi támogatására hív-

nem ismerek más módot, mint melyet indítványoztam” – vagyis a népnevelési egyesületek megalakítását, melyekben döntő ágensként számított a tanítóokra és tanárookra, akik, ha rendes tagokká lettek, tagsági díjat nem fizettek. (Eötvös 1976. 334. és 349.)

¹⁸⁴ A Magyarországi Néptanítók 1904. 157–159. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁸⁵ Radó Vilmos a Magyar Pedagógiában 1892-ben körvonalazta, hogy mire is kell felkészíteni a tanítójelölteket. „[N]e csak a nép gyermekeinek, hanem magának a népnek is legyenek nevelői, a közegészségügy öre, a hiányzó orvosok megbízható helyettesítői, legyenek ügyes mezői gazdák, pomológusok [gyümölcsstermesztők], méhészek, selyemhernyó-tenyésztők, értsenek mindenféle háziiparhoz, legyenek a zenét alaposan értő kántorok, akik nemcsak a templomban tudják kötelességüket teljesíteni, hanem tudjanak dalköröket is szervezni és vezetni, tudjanak legalább valamit a süketnémák s a hülyék tanításához, legyenek képesek működésük helyén a tűzoltást szervezni, a tanítónő esetleg lehessen gouvernante [nevelőnő családoknál], ezért tudjon jól franciául, zongorázni stb.” Az iskolán kívüli népműveléshez szükséges ezen „ügyességek, tudnivalók” elsajátíttatása helyett Radó Vilmos a magában az iskolában szükséges kompetenciák megszerzését tartotta célszerűnek. A méhészetet 1889-ben, a selyemhernyó-tenyésztést 1890-ben, a kántor- és a tűzoltóképzést 1891-ben s a gazdasági oktatás 1894-ben tették a tanítóképzés tanfolyamává. (Okirattár 1889. 53–54., 1890/1. 348–349.; Az idézet: Szakál 1934. 88–90. Kiemelés tőlem – D. P.)

ja, illetőleg kérje fel, és közvetve az egész társadalom érdeklődésének, buzgó támogatásának felkeltésére hasson.

4. A cél elérése érdekében minden a nevezett hatóságok és a társadalom útján nyerhető eszközt biztosítson szolgálatára, minők *az ifjúsági egyesületek,*¹⁸⁶ *szociális irányú körök, társadalmi intézmények, különösen a tanítótéstudatok.* Felolvasások, gyakorlati irányú és szívre, lélekre jótékonyan ható szórakoztató előadások az e célra bevonható intelligens, jóra törekvő elemek közremunkálásával tartassanak, úgy hogy a szervezés lelke lehetőleg mindig a tanító legyen.”

Az országos bizottság és a belügyminisztérium hathatós közreműködését kérte egy szabályzat kidolgozásához, engedélyeztetéséhez, hogy már az 1905-1906. tanévtől elindulhasson a szervezetek érdemi működése.¹⁸⁷ Javaslata két szempontból is élénk eszmecserét váltott ki. Egyfelől az iskola és a nemzeti kultúra felemelkedéséért folytatott tevékenység széles alapra helyezéséért, társadalmasításáért indított mozgalom célját, eszközeit illetően.¹⁸⁸ Másfelől ebben a tanítói egyesületek feladatát látván, többen azok szerveztségének, súlyának, jelentőségének, társadalmi befolyásának növelésére, új funkciókkal való felruházására láttak lehetőséget.

Zsedényi Aladár azt proponálta, hogy mondja ki a tanítógyűlés: „*mint édes hazánk nyelvének elsősorban hivatott művelője és védelmezője, a magyar nyelvet a közelmúltban ért sérelmek miatt, továbbá az itt elfogadott, s különösen anyagi érdekeinket védő javaslatoknak gyakorlatba való biztosíthatása céljából osztály és nemzetpolitikai faktorrá kíván tömörülni*”. Javaslata mellett érvelve fiatalos ösztönességgel, szókimondóan felfedte a tanítói törekvések Achilles-sarkát: „a népnevelési egyesületek úgy itt a fővárosban, mint vidéken... azt mutatják összességükben, hogy a magyar tanítósgban

¹⁸⁶ A VKM 21.015/1902. számú s az azt kiegészítő 41.856/1903. sz. rendeleteiben a 15 éven túli, a népiskolából kilépő ifjúság nevelésének jelentőségére hívta fel a tanfelügyelők figyelmét, hiszen a legfogékonyabb korban vannak, s jóra és rosszra egyaránt könnyen csábíthatók. Ezt követően az állami iskolai gondnokságok számára kiadott utasításokban (pl.: 53000/1909. sz.) foglalkoztak ezzel, kiemelve a hazafias, vallás erkölcsi nevelés mellett a nem magyar ajkú vidékeken a magyar beszéd további begyakoroltatásának jelentőségét. (*Hivatalos Közlöny* 1903. 7.; *Halász szerk.* 1910. 656. és 1059.; *A Szabad Tanítás Pécsen 1907-ben* 114–115.)

¹⁸⁷ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 161–162. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁸⁸ Az 1876. évi XXVIII. tc. 8. §-a „a népoktatásügynek előmozdítása és fejlesztése végett az egyes törvényhatóságok területén népnevelési bizottságok felállítását” rendelte el, melyek indítványozási joggal bírtak a törvényhatóság összes népoktatási ügyére vonatkozóan, s melynek tagjai között a királyi tanfelügyelő, a miniszteri megbízott és jeles, az ügy iránt érdeklődő közéleti személyiségek mellett 1-1 tanító is helyet kapott. (*Kőrösi-Szabó*, 1912. 365.)

egy oly erő rejlik, oly hatalom lappang, amely hatalom előtt minden társadalmi osztálynak, minden faktornak, feltétlenül fejet kellene hajtania. Igen ám, csakhogy... ez a hatalom csak lappang, ez az erő csak rejlik. Sem a hatalmát, sem az erejét semmiféle téren semmiféle tekintetben, ama dimenzióban, azon korlátok közt és abban a mederben, melyben kellene, meg nem mutatja. Mindnyájan látjuk, hogy édes hazánk nyelve a közelmúltban veszélyben forgott, olyan veszélyben, mely elől édes hazánk nyelvét nekünk magyar tanítóknak, mint a magyar nyelvnek elsősorban hivatott művelőinek és terjesztőinek kell megmenteni. *[Élénk helyeslés.]*” Ezen eddig kihasználatlan „hatalmukat” azért nem voltak képesek anyagi érdekeik, követeléseik elérésének szolgálatába állítani – vélte Zsedényi Aladár –, „mert nem vagyunk olyképp szervezve”. „Mindenesetre a népnevelő egyesületeknek, de különösen minden egyes magyar tanítónak kötelessége, hogy igenis arra törekedjék, miszerint megmutassa azt, hogy ez az intelligens, ez a tanult, képzett magyar tömeg, ez igenis képes arra, hogy eredményeket érjen el, hogy elgördítse az akadályokat maga elől, amelyeket látható és láthatatlan kezek gördítenek a mi boldogulásunk útjába. ... Nem állampolitikai tendenciából folytatom szómat, hanem igenis kívánom, hogy a magyar tanítóság osztály és nemzeti szempontból tömörüljön.”¹⁸⁹

Némiképp hasonló ötlettel állt elő Makkay János előadó is, aki „a nép romlott erkölcsének gyökeres regenerálása végett – mely erkölcsi romlottság nem annyira az egyénben fejlődik külső okok behatása folytán, mint inkább az anyák nevelői tudatlanságában és a rossz családi nevelésben gyökerezik – ... az »Országos Magyar Népnevelési Egyesület« szervezését nemcsak kívánatosnak, de felette szükségesnek is” tartotta. „Feladata legyen: Magyarország népnevelésügyének fejlesztése nemzeti irányú testi, erkölcsi és gyakorlati életre nevelés által. Az új egyesület olvassza magába a jelenlegi kötelező tankerületi egyesületeket, vármegyei, városi és helyi tagozattal (anyakörök). Fogadja kebelébe nemcsak a tanítókat, hanem a haza társadalmának minden tagját. E tagozat élén álljon az országos bizottság, s alakuljon át igazgatóválasztmánnyá, annyi szakosztállyal, amennyit az ügy részlete megkíván; elnöke pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter legyen. ... Minden tanító önként, szabad akaratából legyen tagja az egyesületnek s tartsa erkölcsi kötelességének az eszme apostolává szegődni.”¹⁹⁰

Az öt követő Bertalan Vince ellenben azt javasolta, mondja ki a tanítógyűlés, hogy „a magyar tanítói kar együvé tartozandósága, érdekének elő-

¹⁸⁹ A Magyarországi Néptanítók 1904. 166–167. (Kiemelések tőlem – D. P.)

¹⁹⁰ A Magyarországi Néptanítók 1904. 165. (Kiemelések tőlem – D. P.)

mozdítása, a társadalom szociálpedagógiai irányítása céljából teljesen elégségesnek tartja a képviseleti alapon való országos szövetkezést, melynek szervezett központja legyen az ezen egyetemes gyűlést rendező országos bizottság”.¹⁹¹

A javaslatok e különös kavalkádjából két motívum mindenképpen figyelemreméltó: az egyik az akkoriban Európa-szerte teret nyert művelődési mozgalmak (népnevelés, szabadtanítás, szabad liceum, a magyar Uránia stb.) és az új pedagógiai irányzatok (pl.: szociálpedagógia) hatása és sajátos asz-szociálódása a tanítók hagyományos vidéki szerepével s a VKM aktuális törekvéseivel.¹⁹² A másik – ugyancsak elválaszthatatlanul az akkori társadalmi-politikai folyamatoktól és anyagi helyzetük javítására vonatkozó kéréseik lényegi kudarcától – annak keresése, hogy miként lehetne javítani érdekérvényesítő képességüket s meggyőzni a kormányzatot törekvéseik méltánylásáról. A nemzeti, nemzetiségi kérdésben egyre hevesebben hangoztatott „kulcsszerepük” mellett a társadalom modernizációjában, a falu, a mezőgazdasági termelés korszerűsítésében is támogatást ígértek, a népnevelésben, a szabadtanításban való fokozott szerepvállalásuk felajánlásával. Néhányan ezt a „do ut des” [adok, hogy adj] elve alapján szervesen összekapcsolták volna saját társadalmi-gazdasági felemelkedésükre irányuló törekvéseikkel.¹⁹³ A legnyersebben Zsedényi Aladár által megfogalmazott árukapcsolást a többség nem támogatta, így az első két előadó javaslatának kombinációja emelkedett határozattá,¹⁹⁴ de a gyűlés egészében ott motoszkált a hatékonyabb szervezeti forma és társadalmi hatás keresése – s a saját sorsuk teljesebb befolyásolására irányuló törekvés.

¹⁹¹ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 165–166.. (Kiemelések tőlem – D.P.)

¹⁹² *A századfordulót követően a VKM rendszeresítette a tanítói továbbképző tanfolyamokat*, melyek döntő feladatát is körvonalazta: „1. Az iskola jó tanítót kíván, e feltételt biztosítja a tanításban való örökös önképzés és a tudományos pszichológia. 2. A tanító, mint tanító, és mint polgár tagja a nemzetnek; e kétirányú kötelékben kifejeződő kötelesség azon tárgyakban való teljes biztonságot s emelkedettséget involvál, melyekben a nemzet szellemi és anyagi élete kifejeződik: e két tárgy pedig nemzeti irodalom és nemzeti történet. 3. A tanító azonban, mint tanító és mint polgár tagja az őt közvetlenül környező társadalomnak is; e tagság mindenkire nézve aktív természetű; ... jártassággal kell bírnia: erre szolgálnak a szociális ismeretek” – hangsúlyozták, majd egy év múlva „a természetstudományok legújabb vívmányait” is a tananyagba illesztették. (*F. S.* 1905/I. 138–139. Kiemelés tőlem – D.P.)

¹⁹³ *Mihályfi József* a vita során „aprópénzre váltani” is kész volt ezt az elvet, amikor – jogosan – azt javasolta, hogy „minden tanító, aki népnevelési egyesület létesítése és vezetése körül eredményes működést fejt ki, az állam részéről, az illető egyesület választmányának előterjesztésére, esetleg a községi előljárásságok kérelmére évi 100–200 korona tiszteletdíjban részesüljön”. Kollégái azonban nem reagáltak e javaslatra. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904. 169.)

¹⁹⁴ *A Magyarországi Néptanítók* 1904. 172.

Jól példázza ezt *Földes Géza* előadó, aki a „*felügyelet, fegyelmi ügy és szolgálati pragmatika*” témában előterjesztett határozati javaslatában azt kívánta, hogy bármely jellegű iskola tanítója egységes fegyelmi szabályzatnak és eljárásnak legyen alávetve, s hogy e „fegyelmi ügyeket szakértők (tanítók) intézzék”. Ezért kezdeményezte,

- hogy „*a vármegyei tanítói egyesületek tanítókamarákká alakuljanak át, s az 1868. évi XXXVIII. tc. 147. §-a alapján ennek a vármegyei tanítókamarának minden nyilvános iskolai tanítója hivatalból tagja legyen*”,
- s hogy a vármegyei tanítókamarák két-két képviselőt küldjenek az országos tanítókamarába, melynek székhelye Budapest.
- A megyei tanítókamara tagjainak összessége alkossa a közgyűlést, mely választmányt küld ki, s az alakítja meg a tanítók fegyelmi bizottságát. „A fegyelmi bizottság tagjai esküt tesznek, hogy ítéleteikben az igazságot szolgálják.” Ugyancsak a választmány küldi ki tagjai köréből az „*ítélő tanácsot*”.
- A vármegyei és országos kamarák évenként tartsanak közgyűlést, a választmányok negyedévenként ülésezzenek.
- Költségeiket a kamarai tagsági díjból fedeznék utazási kedvezmények igénybevételével.
- „A tanítókamarák, bár hivatalos jellegűek, de automatikus jogokkal ruházandók fel. Ezek között a legfontosabbak: *a vármegye iskolai életében a benső iskolai élet irányítása, helyi tanítástervek, módszeres tanmenetek megállapítása, tankönyvek megbírálása, ifjúsági- és népkönyvtárak szervezése, s a tanítók fegyelmi ügyeiben való ítélkezés.*” „*Úgy a megyei, mint az országos kamarák hivatalos nyelve a magyar.*”
- A tervezetben részletesebben leírt fegyelmi eljárás során a fenntartók képviselői a vádat proponálnák, de az ítéletet első fokon a megyei, másodfokon az országos kamara ítélőtanácsa hozta volna, mely ellen – legalábbis a tervezet szerint – még a közigazgatási bírósághoz fordulni sem biztosítottak helyet.
- Az országos bizottságtól várták egy vitára bocsátandó tervezet elkészítését, melyet véglegesítve a miniszternek nyújtottak volna be a kamarák létrehozása érdekében.¹⁹⁵

¹⁹⁵ *A Magyarországi Néptanítók 1904. 94–98.*

A megyei közigazgatási és népnevelési bizottságok, főszolgabírók, polgármesterek, tanfelügyelők jogait a tanítói érdekképviseletnek delegálni próbáló, meglehetősen radikális elképzelést a gyűlés résztvevői rokonszenvvel fogadták, legalábbis ami a fegyelmi jogkört illeti. Az iskolák tantervébe való beavatkozást – mely a tanítói, tanári testület kompetenciájába tartozott addig is – nem kívánták a kamarák jogává tenni.¹⁹⁶

E javaslatnak a későbbiekben semmiféle érdemi hatása nem lett, hiszen a végleges törvényjavaslatban is megmaradtak a fegyelmi jogkörök a közigazgatási bizottság, ill. az illetékes egyházi főhatságok és a VKM hatáskörében.¹⁹⁷ Majd az 1907-ben – a VKM 73.776. számú rendeletével – kiadott, állami tanítókra, tanítónőkre és szaktanítókra vonatkozó fegyelmi szabályzatban is minden jogkör megmaradt a közigazgatási bizottság s az általa kiküldött bizottságok, a szolgabírók, tanfelügyelők stb. hatáskörében.¹⁹⁸ Nem is a későbbi hatása miatt ajánlottuk olvasóink figyelmébe a tanítógyűlés e határozatát, hanem azért, mert egyértelműen *megjelent benne az új szervezeti formák, hatáskörök keresése és az „iskolamestereknek” a saját sorsuk érdemi befolyásolására vonatkozó igénye.*

2. AZ „ISKOLAMESTEREK MESTEREINEK”, A TANÍTÓKÉPZŐK TANÁRAINAK ÁLLÁSPONTJA

A tanítóképzés szerkezetét, a képzés színvonalát, a maguknak tulajdonított oktatásirányítási hatásköröket, s különösen a tanítók által szorgalmazott felsőfokúvá válás lehetőségét illető állásfoglalásaiban jóval mérsékeltebbnek mutatkozott a – javarészt a tízezres létszámú tanítóóság soraiból kiemelkedett – *néhány száz* (időnként közel ezer) *tanítóképző intézeti tanár*.¹⁹⁹ Sajátos képzettségük, ugyanakkor a tanítókéhoz képest előnyös (ám azonos szinten alig konvertálható) státuszuk²⁰⁰ s a tanítóképzés értékes tradícióinak féltése a tanítóképzés reformjával kapcsolatban zömüket konzervatív, „fontolva haladó” álláspont képviselőjére ösztönözte.

¹⁹⁶ A Magyarországi Néptanítók 1904. 97–98.

¹⁹⁷ A népoktatási 1904. 598–599.

¹⁹⁸ Halász szerk. 1910. 676–693.

¹⁹⁹ Preska Gábornéval 2006-ban folytatott kutatásunk szerint az 1868/69-es 17,8 ezerről, a csúcspontot jelentő 1913–14-es tanévig 34,5 ezerre nőtt a népiskolai tanítók, s 230-ról 1129-re a tanítóképző intézeti tanárok száma. (Donáth 2008/I. 4. és Donáth–Preskáné 2007.) Vö.: Kelemen 2001. 61.

²⁰⁰ Vö.: Dániel 1889. 25., 34–35. és 66–75.; Nagy L. 1890/4. 509.; Sebestyén 1896. 90–94.

2. 1. Rövid visszatekintés: a tanító(nő)képző tanárok professzionális szervezkedésének, útkeresésének első évtizedei

Megmutatkozott ez saját szakmai-szociális érdekképviselői szervezetük létrejöttének közel két évtizedes történetében is. A magyarországi tanítóképzés kiemelkedő alakja, *Gyertyánffy István* már 1871/1872-ben, a székelykeresztúri tanítóképző igazgatójaként felvetette a tanítóképzők közötti „asz-szociáció szükségességét” s a mindnyájukat „egyaránt érdeklő néhány fontos kérdésben eszmecserét, lehető közmegállapodást, s ennek folytán együttes eljárásokat, s ahol szükséges, *fellépéseket* indítványozott”, hangsúlyozva: ahhoz, „hogy a népnevelés boldogulhasson, a tanítóképezdéknek kell felvirágozniuk”.²⁰¹ „Egyesületi együttműködés útján sokkal jobban lehet ápolni a közügyeket, mit szétforgácsolva” – biztatta kollégáit az igazgató úr,²⁰² de kezdeményezésére a képzők felétől még csak válasz sem érkezett. Pedig igen nagy szükség lett volna az összefogásra, a közös útkeresésre, egymást képzésre, hiszen a népiskolai törvénnyel megteremtett állami tanító(nő)képzés – egy másik tanulmányban áttekintendő – első évtizede a tanári kart illetően is igen nehéz körülmények között telt el. Közel két évtized távolából visszatekintve *Gyertyánffy István* úgy emlékezett, hogy „kvalifikáció tekintetében meglehetősen tarka volt ez a testület. Leginkább teológiai, jogászai, orvosi pályáról *letört* emberekből, kiérdemesült házi nevelőkből és – nem valami nagy számmal – középiskolákra képesített tanárokból állt elő az első hadsereg. Így ment ez tovább is, körülbelül az 1874–1875. iskolai évig, vagyis addig, míg az 1873–1874. iskolai évben felállított polgári iskolai tanítóképző képesített növendékei kiléphettek az életbe.”²⁰³

Mindazonáltal – a *Magyar Tanügy* 1873–1874. évfolyamainak tanúsága szerint – foglalkozni kezdtek a képzős tanárok az egyesülés kérdésével,²⁰⁴ olyannyira, hogy az 1874. évi II. egyetemes tanítógyűlés tanítóképzős szakosztályában *Szabó Lajos*, a lévai tanítóképző igazgatója indítványozta egy budapesti székhelyű „*Országos Képezdei Tanáregylet*” létrehozását, melynek célja „általában a népnevelés, s különösen a tanítóképezdék szellemi... [s] anyagi érdekeinek előmozdítása. Evégből évenként legalább egyszer rendszeren a fővárosban, esetleg az ország oly más városában, hol férfi- vagy

²⁰¹ Idézi: *Nagy L.* 1890/6. 468. és 1889/17. 276. Lásd továbbá: *Peres* 1896. 55.; *Gyertyánffy* 1913. 5.

²⁰² Idézi: *Nagy L.* 1889/17. 276

²⁰³ *Gyertyánffy* 1898. 6.

²⁰⁴ *Nagy L.* 1890/6. 468.

nőtanító-képezde létezik, egyetemes tanácskozás tartandó. Emellett az idevágó tanírodalomnak figyelemmel kísérése – a tanítóképezdéket, s általában az elemi oktatást illető reformeszmék megvitatása végett évenként legalább 40-50 ívet tartalmazó folyóirat létesítendő, mely időhöz kötöttség nélkül 4-5 íven jelenjen meg. *Rendes tagjai* lehetnének az egyletnek az országban létező férfi- és nőtanító-képezdéknél alkalmazásban lévő tanárok, tanítók és nők, kik hatévnyi folytányos [folytonos – D. P.] kötelezettség mellett, évenként 3 forint tagsági díjat és a folyóirat számára egy önálló, legalább fél ívnyi (nyomtatásban) cikket díjtalanul az egyletnek beszolgáltatnak. E szellemi munkásság nélkül bárki csak *pártoló tag* lehet. Ezenkívül az egyetemes gyűlés választhat *tiszteletbeli tagokat*. Az egylet bízhatná meg rendes tagjait – az általa megállapított irányelvek szerint – *népiskolák és tanítóképezdek számára célszerű tan- és vezérkönyvek írásával*” – javasolta az egyletnek komoly hatáskört vindikáló s tagjaira komoly kötelezettséget róvó igazgató úr, majd részletes tervvel élt a javasolt egylet vezetőségének összetételére, működésének módjára.²⁰⁵

Ettől eltérő, a jegyzőkönyv szerint „ezzel ellentétes” javaslattal élt a székelykeresztúri képző igazgatója, *Kozma Ferenc*:

1. „Az egyetemes tanítógyűléseken a képezdei tanárok mindig megjelenvén, ott egy szakosztályt alkotnak.
2. Ezenkívül, koronként vándorgyűléseket tartanak a különböző képezdei székhelyeken.
3. Eszmecsere folytatására a »Néptanítók Lapja« szolgál, ami azonban nem zárja ki, hogy egyes terjedelmesebb kérdések a létező szaklapok akármelyikében is megbeszéltessenek.”²⁰⁶

Kozma Ferenc javaslata két szempontból is nagyobb megértésre talált a képzős tanárok között. Egyrészt, mert úgy érezték (pl. Róth Vilmos, Soós Antal, Dékány Ferenc), hogy az önálló lapindításhoz még nincs meg az erejük, s gyorsan „buknék” e kísérlet. Másrészt – ahogy Dékány Ferenc csongrádi képezdei igazgató megfogalmazta – Szabó javaslatát „igen merevnek, sőt károsnak tartja, mert így el lennének különítve a néptanítóktól”.²⁰⁷ Kételemek merültek fel a rendszeres vándorgyűlésekkel kapcsolatos költségek miatt is. Végül szótöbbséggel Kozma Ferenc javaslatát fogadták el, s egy szervezőbizottságot választottak Gyertyánffy István, Róth Vilmos, Szabó

²⁰⁵ *A Magyarországi Néptanítók* 1874. 265–266. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

²⁰⁶ *A Magyarországi Néptanítók* 1874. 266–267.

²⁰⁷ *A Magyarországi Néptanítók* 1874. 267.

Lajos, Kozma Ferenc és dr. Emericzi Géza részvételével.²⁰⁸ Döntésük óvatosságról tanúskodott: helytelennek vagy korainak tarthatták a tanítók mozgalmától (a normaiskolai gyökerektől, a népiskolai identitástól), ill. a minisztérium orgánumatól való látványos különválást, s attól is tarthattak, hogy a képzős tanárok körében nem érett meg még kellőképpen az összefogás szándéka.

Erre utalt, hogy a következő, az 1878. évi III. egyetemes tanítógyűlésen oly kevés képzős tanár(nő) jelent meg, hogy még szakosztályt sem voltak képesek alakítani. A jelenlévők felkérték Gyertyánffy Istvánt, hogy 1879 húsvétjára hívja össze az állami és felekezeti tanítóképzők pedagógusait. A megtárgyalandó témákat is körvonalazták („pl. képezdei rendtartás, képezdei tanárok képzése és képesítése, a túlterhelés problémája, a nem magyar ajkú néptanítók képzése s az állami és felekezeti képzők összehangolása”), az előadókat is kiválasztották, „azonban a gyűlésből nem lett semmi.”²⁰⁹

„Valószínűleg személyi ellentétek merültek fel, noha a tanítóképzős tanárok egy része meg semmiféle kedvet sem érzett az egyesüléshez. 1886-ban végre a dévai tanítóképző tanártestülete, s benne az igazgató, *Hetyey Gábor* megindította a Magyar Tanítóképző c. lapot, s ebben az egyesülést hévvel, lelkesedéssel, kitartással propagálta. A munka nem volt könnyű. A felekezeti tanítóképző tanárok nagy része mit sem akart tudni az egyesülésről. De nem támogatta ezt a törekvést több állami tanítóképző tanári kara sem. Ennek okát abban találjuk – írta *Peres Sándor* a magyarországi tanítóegyesületek történetéről írt munkájában –, hogy az egyesülés barátai az összes tanítóképzés bizonyos egységességét, a tanítóképző intézeti tanárok magasabb fokú képzését s a fizetés emelését emlegették, mint égető kérdéseket. Pedig ezek elseje a felekezeti tanítóképző intézeti tanároknak, másodika a budapesti tanítóképző intézet [a Pedagogium – D. P.] tanárainak (akik a tanítóképző intézeti tanárok nagy részét képezték, mint polgári iskolai tanítókat), s ezek tanítványainak, harmadika pedig az erélyesebb fellépés elleneseinek nem tetszett. Az egyesülésre törekvésben teljesen együtt haladt a dévai tanári karral a losonci, amely 1888-ban Losoncra gyűlésre hívta az összes hazai tanítóképző intézet tanári karát.²¹⁰ Ez a gyűlés [is] elmaradt, mert nem jelentkeztek rá

²⁰⁸ *A Magyarországi Néptanítók* 1874. 267.

²⁰⁹ *Peres* 1896. 55.

²¹⁰ A losonciak kezdeményezését ösztönözte Regéczy József egyesülést sürgető cikke a *Magyar Tanítóképző* 1888. február 15-i számában. (*Nagy L.* 1890/6. 469.)

olyan számban, aminővel az egyesületnek biztos alapját vethették volna meg.”²¹¹

Mindazonáltal az összefogás pártolói rövidesen mégis sikert könyvelhettek el. Ennek okát *Nagy László* – az 1890. évi közgyűlésre készült titkári jelentésében – abban látta, hogy „az 1868 óta lefolyt két évtized sok jót hozott a tanítóképzésünknek is, de éppen annyit el is mulasztott, a hiányok és hibák mindinkább feltorlódtak tanítóképzésünk haladásának útján. A gondolkozóbbakban és buzgóbbakban mindinkább erősödött a vágy ez akadályokat eltisztítani. De belátták azt is, hogy ehhez nem elég a kormányhatalomnak, vagy még inkább egynéhány tanítóképző tanárnak még titáni ereje sem. ... Az említett körülményekhez járult még egy másik is: a kormány és a törvényhozás még mindig nem teljesítették a tanítóképző tanárok jogos kívánságait arra nézve, hogy fizetésük egyenlővé tétessék a középiskolai tanárokéval. A nyomasztó anyagi helyzet... a tanárok egy részét elcsüggesztette, de más részét küzdelemre készítette. ... [A]z 1888 óta megindult mozgalomban a vezérszerep *Hetyey Gáboré* volt. Igaz ugyan, hogy a... tanítóképzés terén felmerült bajok elmergesedése, a körülmények gyakorolta nyomás nélkül, most sem lehetett volna eredményhez jutni... Megemlítem továbbá... hogy a losonci gyűlés *országosnak* volt tervezve, amelyben bármely állami és felekezeti tanár szabadon vett volna részt. S csak azért, mert belátták a vezetők, hogy a sikertelenség egyik oka talán éppen a kezdeményezés széles alapja volt, tervezték a tavaly Budapesten tartott közgyűlést 1. képviseletinek, 2. az állami tanárok szűkebb körére szorítva. Az állami képző tanárok gyűlése tehát sohasem tekintetett végcélnek, hanem lépcsőnek az általánosabb egyesüléshez.

1889. április 14-én, virágvasárnapon kezdődött az *állami tanítóképző tanárok* emlékezetes gyűlése, amelynek legfontosabb eredménye az lett, hogy *április 16-án, 18 évi vajúdás után létrejött a [akkor még elnevezésében is „Magyarországi” – D. P.] Tanítóképző-Intézeti Tanárok Országos Egyesülete*. A gyűlésen az egyesüléshez az indítványt *Zajzon Dénes*, mint e tárgynak előre kiszemelt előadója tette meg, ki által benyújtott alapszabály-tervezet letárgyaltatott és némi módosítás után elfogadtatott.”²¹² Az összejövetelen képviselt 19 állami képző delegáltjai megválasztották az új – utóbb lényegében a kezdeményezők által is csak 1890-ben véglegesen megalakulnak te-

²¹¹ *Peres* 1896. 55.

²¹² *Nagy L.* 1890/6. 469–470. (Kiemelés részben tőlem – D. P.)

kintett²¹³ – szervezet vezetőit is. Elnöke a tanítói mozgalom kiemelkedő alakja, az Eötvös Alap és a Tanítók Háza kezdeményezője, Péterfy Sándor budapesti tanár, alelnöke Hetey Gábor dévai igazgató, titkára Nagy László, jegyzője Felméry Albert, pénztárosa Zajzon Dénes lett. 23 választmányi tagot is delegáltak (köztük négy tanárnőt), azzal, hogy a választmány a később csatlakozók közül további 7 személyt jelölhet a testületbe.²¹⁴

Emellett a tanácskozás során áttekintették az évtizedek során „feltorlódtott problémák” egy részét is. Elsőként *Scherer Sándor* – későbbi bajai igazgató, majd országos szakfelügyelő, ill. főigazgató – a *tantervről* kifejtette, hogy a tanítóképzőkben az oktatás kettős célt szolgál: általános műveltség mellett tanítónak képez. Úgy vélte, hogy „csak úgy közelíthetjük meg jobban a fontosabbat, a tulajdonképpent, ha az általános képzés súlyát az eddigieknél jobban toljuk át az előkészítő iskolákra, a polgári és középiskolákra, annál nagyobb intenzitással tartuk meg a szakképzést a tanítóképző intézetek számára. Ez involválja magában egyrészt a polgári iskolai oktatás rendezését, másrészt, hogy a tanítóképző intézetekben tegyük gyakorlatibbá az oktatást, szaporítsuk a pedagógiai órák számát, különösen a 4. osztályban, s osszuk be lehetőleg az első három osztályra az általános műveltséget adó tárgyakat. Tervezte alapos megvitatás és javaslatétel céljából bizottsághoz utasított” – olvashatjuk Nagy László beszámolójában, direkt és indirekt módon újranyitva a képző jellegére, az általános és szakmai képzés helyére, arányára vonatkozó sok évtizedes vitát.²¹⁵

Somogyi Géza arra hívta fel a figyelmet, hogy „alig van fontosabb tanügyi érdeket szolgáló iskola Magyarországon, amely oly kevésbé volna ellátva az ő speciális céljait szolgáló tankönyvekkel, mint a tanítóképzők. A közép- és egyéb iskolák számára írt *tankönyvek* a tanítóképzők számára nem alkalmasak” – hangsúlyozta, mire a jelenlévő küldöttek elhatározták, hogy „az egyesület törekedjék a tananyag részletes kidolgozása által a baj megszüntetésére hatni, másrészt a kormány figyelmét megfelelő tankönyvek írásának szükségességére felhívni”.²¹⁶

²¹³ Az 1890. évi első közgyűlésen vettek részt először – ha nem is nagy számban – egyházi képzők tanárai, akkor kaptak képviselői lehetőséget a választmányban és a szűkebb vezetőségben is, ezért addig a szervezet de facto csak az állami tanárok szövetségéként funkcionált. Tevékenysége 1890-től tekinthető országosnak, nevének megfelelően megalakultnak. (Lásd ehhez: *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. és *Nagy L.* 1890/6.)

²¹⁴ *Nagy L.* 1889/17. 278.

²¹⁵ *Nagy L.* 1889/17. 277.

²¹⁶ *Nagy L.* 1889/17. 277.

Radó Vilmos a képesítővizsgákra vonatkozóan sajnálattal konstataulta, hogy – az időközben korszerűsített középiskolai képesítőktől eltérően – azok még évtizedekkel azelőtt megállapított formájukban zajlanak, holott a tanítóképzés időközben négyévéssé vált. Különösen két javítandó hibát ajánlott kollégái figyelmébe: „sokat ölelnek fel egyszerre, többet, mint amennyit a helyes pedagógiai elvek szerint egy jelölttől egyszerre kívánni lehet. Továbbá... cél nélkül megkönnyíti a magánúton készülőknek helyzetét, akiktől előképzettségnek iskolai bizonyítványokkal való kimutatása nem kívántatik. Ezért alkalmazkodva a tantervre vonatkozó közgyűlési határozathoz ajánlja:

1. hogy a vizsgát osztassék kétfelé, *alapvető* és *tulajdonképpen szakvizsgálatra*. Az előbbi állana az általános műveltségre tartozó tantárgyakból és a 3. évfolyam végén ejtenék meg. Utóbbi pedig a 4. évfolyam bevégezése után tétetnék le, és tárgyait kiválóképpen a pedagógiai stúdiumok és a gyakorlati tanítás képeznék.
2. Kívánja, hogy a magánúton készüők csak az évenként tett osztályvizsgálatok kiállása után bocsájtassanak képesítő vizsgálatra, s ekkor is feltüntetendő okleveleikben a magánúton készülés.

E proposíciókat a közgyűlés helyeseknek és alkalmazandóknak találta. Elvben célszerűnek vallotta *Borbély* Sámuel indítványát is, amely szerint a jelölt a 4. évfolyam és egy gyakorlati év kitöltése után bocsájtatnék pedagógiai szakvizsgálatra. Éppen így elvileg helyesnek találta külön országos [képesítővizsga] bizottság alakítását is, de a jelenleg fennálló viszonyok között egyiket sem tartotta kivihetőnek²¹⁷ – olvashatjuk az alapítógyűlés igen toleráns, konszenzuskereső állásfoglalásaiban, melyekben, mint alább látni fogjuk, újabb évtizedes viták alaptémáira reflektáltak az állami tanárok képviselői.

További visszatérő témák: az igazgatótanács és az igazgató viszonyának kérdése, a képzős tanárok szolgálati pragmatikájának igénye, a képzős tanárok gyakorlóiskolai látogatásainak problémája, s végül az internátus és konviktus szükségessége – bár előadók felkészültek azok bemutatására – idő hiányában a következő közgyűlésre halasztódtak.²¹⁸ Az sem kerülheti el figyelmünket, hogy – nyilván a *Pedagogium* tanári kara megnyerésének szándékával – nem említették a témák közt a tanítóképző tanárok képzésének és képesítésének kérdéseit, melyekről megoszlott a képzős tanárok véleménye-

²¹⁷ Nagy L. 1889/17. 277–278.

²¹⁸ Nagy L. 1889/17. 278.

nye. Abban, hogy még az állami képzők egy része sem vett részt e tanácskozáson emellett még része lehetett annak a – fentiekben jelzett, tanítói szervezetekkel kapcsolatos VKM-hozzáállás ismeretében artikulálódó, óvatos – megközelítésnek, mely szerint egy ilyen szervezet létrehozásához „a kezdeményezésnek a kormánytól kell kiindulnia, mert hiszen ez tulajdonképpen neki áll elsősorban érdekében, és kiválóan a kormányra háríthat haszon egy ily szakértekezletből. Ez a felfogás, dacára a viszonyok mindinkább sürgető voltának, erősen tartotta magát. Sőt, a megalakulás alkalmával is sokan csak oly feltétellel mentek be az egyesületbe, ha sikerül a kormány támogatását határozottan kinyerni” – írta jelentésében²¹⁹ Nagy László, plasztikusan jelenítve meg azt, hogy az értekezlet bezárása után annak résztvevői milyen hangulatban indultak a miniszterrel való találkozásra.

„Bizonyos aggodalmas érzelmeket meg nem tagadhatva... másrészt lelkesedéstől áthatva, és ügyük igazságának érzetében, reménységgel a szívükben vonultak fel az egybegyűlt tanítóképző tanárok Budára a kultuszminisztériumba, hogy kulturális életünk egy újszülöttét, a tanítóképző tanároknak sokak által óhajtván várt egyesületét bemutassák. Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága, elnökünk, Péterfy Sándor üdvözlő szavaira a következő, egyesületi életünkre elhatározó befolyású beszédet tartotta: »Örömmel vettem hírét, hogy egybegyűlve saját ügyeiket megbeszélni óhajtják, s hogy ezt nekem tudomásomra hozzák. Még nagyobb örömömre szolgál, hogy egyesületté alakultak. Egyesületi együttes működés útján sokkal jobban lehet ápolni a közügyet, mint szétforgácsolva. A hírlapokból már tudomást vettem tanácskozásukról. *Megnyugtathatom önöket, hogy esetleges propozícióikat mindig behatóan fogom megfontolni*, és remélem, fogok azok között olyanokat találni, amiket a népnevelés és a tanítóképzés terén érvényesíthetek. Mindig könnyebbségemre esik, ha szakemberektől kaphatom az információt. Hogy érdeklődöm az önök ügye iránt, ezt a közelmúltban is tapasztalhatták. Örömmel veszem az önök megjelenését, mert a személyes találkozás mindig előnyére válik az ügynek.«

Leírhatatlan volt a lelkesedés, mit a fent idézett szavak keltettek. Míg közoktatásügyünk vezére egyrészt egy kardcsapással megnyerte a tanítóképző tanárok belső ragaszkodását, addig megszilárdította a még mindig ingatag alapot egyesületünk fejlődéséhez” – emlékezett Nagy László,²²⁰ arról is tájékoztatva, hogy a következő, 1890. évi közgyűlésükön – a pragmatikus megfontolásokon túl – miért választották tiszteleti tagnak Csáky Albint,

²¹⁹ Nagy L. 1890/6. 470.

²²⁰ Nagy L. 1890/6. 470–471.

Berzeviczy Albertet és Gönczy Pált. A miniszter után ugyanis a két VKM-államtitkárnál is tiszteletét tette a küldöttség.

Berzeviczy Albert a köszöntésre adott válaszában jelezte: megítélése szerint „Magyarország jövője attól függ, hogy mennyit leszünk képesek a legközelebbi évtizedeken keresztül a kultúra céljaira áldozni. A kultúrának egyik legfontosabb tényezője a népnevelés; *hogy pedig a népnevelés boldogulhasson, a tanítóképezdeknek kell felvirágozniuk.* Ezért is örvendek az egyesület létrejöttének, mert így módjukban lesz tapasztalataikat és nézeteiket nyilvánítani. Üdvözlöm önökben az iskolamesterek mestereit, munkájukban pedig számíthatnak legodaadóbb támogatásomra.”²²¹

Gönczy Pál államtitkár is örömét fejezte ki, hogy egyesületté alakultak, „mert az egyesülésben mindig van erő. Az egyesek nézeténél mindig többet ér az egyesületek által nyilvánított vélemény, mert az inkább ment az egyoldalúságtól. Mindenkor méltányolni fogom jóra irányuló törekvéseiket.”²²²

A VKM kompetens vezetői egybehangzóan üdvözölték tehát az egyesület megalakulását, s alapszabályának a május 4-i választmányi ülésen elfogadott szövegét minden nehézség és időhúzás nélkül július 7-én jóváhagyták a 28.856/1889. számú rendelettel. A korabeli iratok hiányában nem tudni, mi lehetett az oka, hogy az egyesület alakulását így fogadták. Része lehetett ebben annak, hogy a tanítóképzés és a népoktatás korszerűsítésének szükségességét belátván, támaszkodni kívántak a képzős tanárok kollektív bölcsességére, magyarázó szándékára, s annak is, hogy a kimeneti követelmények egységesítését, az állami és egyházi képzők munkájának szorosabb összehangolását kívánták ösztönözni, s ebben segítségükre lehetett egy – szándékai szerint –, a képzős tanárok összességét reprezentálni hivatott egyesület. Talán az is megfordult egyik-másik vezető fejében, hogy az immár 4 évfolyamos tanítóképzésnek egyre inkább középiskolai jellege lett, s ezért idővel kiemelendő lehet a népiskolai törvény kereteiből, minek során jól jöhet egy ezt (is) szorgalmazó szervezet szakmai támogatása. S végül: az is valószínű, hogy a VKM-nek a tanítószervezettel kapcsolatos taktikaváltása, azzal kapcsolatos tapasztalatai is szerepet játszhattak a TITOE létrejöttéhez való viszonyában. Egyfelől azért, mert a képzős tanárok vezetői (Péterfy Sándor, Nagy László, Peres Sándor stb.) egyben a tanítói mozgalom befolyásos vezetői is voltak, másrészt talán azért is, mert az újra és újra megfogalmazódó bér- és nyugdíjproblémák kezelése során – költségvetési szempontból – kedvezőnek tarthatták, ha azok pedagóguscsoportonként külön-külön artikulá-

²²¹ *Nagy* L. 1889/17. 279.

²²² *Nagy* L. 1889/17. 279.

lódni, s úgy is kezelhetők (bár anyagi áldozatot nem tudtak/szerettek volna hozni ezért).²²³ A megosztás, a „divide et impera” elv alkalmazásának szándéka sem zárható ki a motívumok közül.

Bármi is vezette a TITOE alakulását egyaránt üdvözlő minisztériumi vezetők megnyilvánulásait, azok ösztönzően hatottak az addig tartózkodó, hezitáló testületekre, köztük a budai Pedagogium tanári karára: öt képviselőjük már május 5-én bekapcsolódott a választmányi munkába.²²⁴ A választmány intenzív toborzókampányba kezdett, felhívások sorát tette közzé a legkülönbözőbb pedagógiai lapokban (köztük a Gyertyánffy István szerkesztette *Néptanítók Lapjában* is), melyekben beszámolókat közöltek a szervezet munkájáról. 1889. szeptember 14-én a választmány úgy döntött, hogy nyit a néptanítók felé,²²⁵ s szorgalmazták a tanfelügyelők csatlakozását is.

2.2. Viták a IV. egyetemes tanítógyűlés tanítóképzős szakosztályában (a TITOE első közgyűlésén)

1890. augusztus 17-én, a IV. egyetemes tanítógyűlés tanítóképzős szakosztályában, (a TITOE első közgyűlésén) Nagy László így összegezte az egy és negyedéves megfeszített tagtoborzás eredményeit: „Jelenleg az egyesületnek

²²³ 1890. május 5-én a TITOE választmánya támogatási kérelmet nyújtott be a VKM-hez, melyben – a miniszteri válasz szerint – „a tanítóképzés fontos kérdéseivel foglalkozó közgyűlések mentől alaposabb előkészítése érdekében kívánatos intézkedésekre és folyóirata bővítésére évi 800 forint államsegélyt kér[t]”. Június 3-i 21 638/1890. sz. rendeletében a VKM közölte: „fedezet hiányában a kérelmet ezúttal teljesíthetőnek nem találtam. Hiszem azonban, hogy a képezdei tanárok egyesülésbe való tömeges belépése nem fog késni, mely esetben az egyesület anyagi támogatás nélkül is képes lesz a maga elé tűzött üdvös célokat megvalósítani.” (*A miniszter válasza* 1890/I. 344.) A *Magyar Tanítóképző* 1890. június 25-i, „Törekedjünk hatni a közvéleményre!” – beszédes – című vezércikkében Nagy László így reagált a történetekre: „A kormány megtagadta az anyagi támogatást, ami... nagy baj, mert szegények vagyunk. Vitorláinkat össze kell vonnunk, s elesik a többi közt az az igen fontos eszme, hogy a közgyűlésünkön tagtársainknak a *külföldi* intézetek meglehetősen teljes tanterv- és tankönyvgyűjteményét mutathassuk be... Habár a kormány segélyben nem részesít minket, mégis midőn rendeletében közgyűlésünk tárgyait »a *tanítóképzés* fontos kérdéseivel foglalkozók«-nak és »a *közgyűlés mentől alaposabb előkészítését* kívánatosnak« mondja... *teljes bizalmával* ajándékoz meg bennünket.” (*Nagy L.* 1890/3. 292.)

²²⁴ Nagy László jelentésében így számolt be erről: „A középponti választmány legelső feladatának tartotta, hogy legkiválóbb tanítóképző intézetünknek, a budai Pedagogiumnak jeles tanári karát az egyesületnek megnyerje, ami sikerült is, mert hiszen nem választott el bennünket elvi különbség. A tanári testület készséggel engedett a felhívásnak, s a május 5-én tartott választmányi ülésen már annak öt tagja vett részt a közös munkában”. (1890/6. 471.)

²²⁵ Nagy L. 1890/6. 472–473.

a legújabbán belépett Sebeszta Károly és gr. Festetich Bennó tanfelügyelő urakkal együtt 220 tagja van, akik közül állami intézeti tanár, tanító és tanítónő 180, felekezeti 21, római katolikus hitoktató1, királyi tanfelügyelő 13, népiskolai tanító 4, és végre, mint országgyűlési képviselőt, Szathmáry György urat tisztelhetjük soraink között. Ha tekintetbe vesszük, hogy 685 képzőintézeti tanár van Magyarországon, úgy lehetetlen azon szomorú tényt nem konstatálnunk, hogy még mindig csak a nagy kisebbség között él a tanítóképzés közügyei iránt érdeklődés, melynek hiánya miatt 20 esztendő óta annyit panaszkodtunk. Igaz, hogy legalább 250-re megy azok száma, akiket csak laza kötelék fűz a tanítóképző intézetekhez, akik tehát ott a működést csak mellékfoglalkozásnak tekintik. ... [V]annak tanítóképző tanáraink, akiknek lelkükben él az érdeklődés, és szívesen is belépnének, de a nyomorúságos anyagi viszonyaik tartják vissza őket. ...

Még kedvezőtlenebbnek tűnik... az arány, ha... azokat is számításba vesszük, akik, ha nem is a tanítóképző intézetekben, de tanítóképzéssel foglalkoznak. Ide tartoznak a tanfelügyelők és maguk a tanítók. Tanfelügyelőink általában a tanítóképző intézetek munkájának folytatására vannak hivatva, sőt jó részük képzőintézetek közvetlen felügyeletét végzi... [N]em mulasztathatjuk el kifejezni abbeli reményünket, hogy az egyesülési eszmék, törekvések az ő körükben is nagyobb mozgalmat, hódításokat fognak létesíteni.

Tanítóink általában bizonyos tartózkodó állást foglaltak el a tanítóképző tanárok sorakozásával szemben. Én ezt különösen annak tulajdonítom, hogy nem ismerik eléggé egyesületünk kitűzött céljait és működését. Egyesületünk célja nem más, mint a tanítóképzés ügyére fejlesztően hatni, úgy az intézeti oktatást, mint a már kész tanítók képzését illetően. Mivel a műveltség adja meg az igazi tekintélyt és jogot a magasabb aspirációkhoz, úgy az anyagi, mint a hivatali előmenetelt illetően, kinek sem áll érdekében inkább a tanítóképzés ügyének fejlesztése, a tanítók önművelődési hajlamának felébresztése, mint a néptanítóknak. A műveltebb elem tudja ezt igen jól és egészen öntudatosan cselekszik, midőn a tanítóképzés bajaival behatóan, sőt néha idegesen foglalkozik. Értsük meg egymást, közös a cél, legyen közös legalább az egyesületi életben a működés mezeje... Talán nem volna célszerűtlen, ha egyesületi tagjaink úgy társadalmi, mint irodalmi úton ismertetések által rövid idő alatt megtennék a kellő lépéseket, hogy egyesületünk minél nagyobb elterjedést nyerjen elsősorban a tanítóképző tanárok és tanfelügyelők, továbbá a néptanítók körében” – hangsúlyozta titkári beszámolójában²²⁶

²²⁶ Nagy L. 1890/6. 473–474. – Nagy László már a *Magyar Tanítóképző* 1890. június 25-i vezércikében kitért arra, hogy a külön egyesület alakítása bizonyos fenntartásokat szült tanítói körök-

Nagy László. Arra is felhívta kollégái figyelmét, hogy a közgyűlés időzítésének megválasztásánál is arra tekintettel döntöttek, hogy jelezzék: „*egyesületünk a néptanítói kartól nem külön szakadva, hanem vele karöltve igyekszik haladni*”.²²⁷

A további tagtoborzást serkenteni kívánó – ezért nyomatékosan önkritikus – beszámoló végeredményben komoly előrelépésről adott számot, különösen az állami tanítóképzős tanárok szervezettségét illetően, hiszen alig több mint egy év alatt a kb. 435 főfoglalkozású tanár és tanító közel fele a szervezet tagdíjfizető tagjává vált, s közülük csak 20-an voltak egyházi képzők alkalmazottai.²²⁸ A tanár/tanító tagok közt az államiak és egyháziak aránya kb. 9:1 volt. Ennek javítása döntő jelentőséggel bírt a tanítóképzés egyetemes színvonala s a TITOE jövője szempontjából,²²⁹ hiszen a 72 képző kö-

ben. „Azon alkalommal, hogy a tanítóképző tanárok a tanítóképzés speciális ügyeinek művelése, továbbfejlesztése céljából külön egyesületté verődtek össze többször felmerült az a szemrehányás, hogy a tanítóképző tanárok nem akarnak a tanítókkal együtt munkálkodni, lazítják a népiskola és a tanítóképző közötti szoros kapcsolatot; s el akarják a lehetőségét venni annak, hogy a tanítók mélyebben beleszólhassanak a tanítóképzés ügyeibe. Ez állítások eddigi is alaptalanok voltak, most pedig, hogy egyesületünk az egyetemes tanítógyűléssel kapcsolatban tartja közgyűlését, a bizalmatlanság, a féltékenység szavai, azt hiszem, teljesen el fognak némulni. Mert igaz ugyan, hogy *egyesületünk önállóságát nem fogja feladni*, a tanítóképzés ügyeit saját kezdeményezéséből és mindentől függetlenül fogja tárgyalni; mégis a körülményeknél fogva meg lesz a kedvező alkalom annak dokumentálására, hogy *bennünket ugyanazon eszmék hevítenek, mint tanítóinkat*. Kívánjuk mindenekfelett a tanítói anyagi nyomorúságok, égbekiáltó állapotok megszüntetését, a nyugdíjügynek méltányos, az állami tisztviselőkkel *lehetőleg* analóg rendezését. Ki sem óhajta jobban, mint mi, hogy a tanfelügyelői intézmény célszerűen átalakíttassék, és szükségesnek tartjuk, hogy ezen állásokra *tanítók* alkalmaztassanak. A tanítói oklevél értékének alászállása éppoly fájó sebet mart testünkön, mint a tanítókn. Vesződünk mi is népiskola tantervével... Egyáltalában... a növendékek kiképzésénél mindenkor a népiskolát és a jövőendő tanítót tartjuk szem előtt.” (Nagy L. 1890/3. 293–294.)

²²⁷ Nagy L. 1890/6. 478.

²²⁸ 125 év elteltével a TITOE utódja, az Óvó- és Tanítóképzők Egyesülete (ÓTE) vezetői, azt hiszem, elégedettebbek lennének egy ilyen szervezetségi aránnyal, igaz mára az intézményközi koordináció fontos szerveként a dékáni kollégiumra s a tantervfejlesztő bizottságra is támaszkodhatnak a képzők a közös ügyek rendezése, a minisztériummal való kapcsolattartás s az érdekérvényesítés során.

²²⁹ Egyértelműen erre utalt, hogy nemcsak az új választmány tagjai közé választottak egyházi képzőkben dolgozókat (Bánóczi Józsefet, Petrovác Józsefet és másokat), hanem *egy újabb alelnöki státusz* szervezésével *állandó helyet biztosítottak a felekezeti képzők képviselőjének a szűkebb vezetői testületben is*. Elsőként Mócsy Antal kalocsai katolikus igazgatót érte e megtiszteltetés, aki a voksolás után szólásra emelkedett: „Tudja, hogy megválasztása engedmény a felekezetekkel szemben az egyesületnek állami szolgálatban lévő, s nagy többséget képviselő tagjai részéről. Az ő megválasztása elismerése annak, hogy a felekezeti tanítóképzők, midőn egyrészt vallásuk szellemében híveket nevelnek az egyháznak, másrészt jó hazafiakat nevelnek a hazának. Az ő megválasztása beismerése annak, hogy az állami tanítóképzőkben is a leendő tanítókat, törvényinkkel és tantervünkkel egyezően hiterkölcsei alapon kell nevelni. Ilyen értelemben megválasztá-

zül 47 felekezeti volt.²³⁰ Idővel sikerült némi haladást elérni ez ügyben, bár közel hat évtizedes története során a TITOE-ben az állami, s azon belül is a fővárosi tanárok komoly befolyása mindvégig érezhető volt. Megjelent ez az 1890. augusztusi közgyűlésen is, ahol az egy évvel korábbinál jóval több, az ország 29 helységéből érkezett 64 küldött (köztük több egyházi tanár, négy tanárnő, valamint 7 tanfelügyelő) és néhány vendég, összesen tehát kb. 70 fő tanácskozott a tanítóképzés és a szervezet ügyeiről.²³¹

A királyi tanfelügyelők és a tanítók bevonására tett erőfeszítések mindenképp gesztusértékűek voltak. Azzal, hogy a TITOE-ben „rendes”, ill. „rendkívüli” tagi státuszt kínáltak nekik,²³² s másképp is²³³, jelezték, hogy a képzős tanárok szoros együttműködésre törekednek velük. Be kívánnak kapcsolódni az elemi népiskolai tanfelügyelet és a tanítói továbbképzés munkájába, s azt is, hogy a tanítószervezetektől való különválás nem jelenti részükről az azoktól való eltávolodást, a közös vezetők révén is megvalósuló korábbi együttműködés feladását. A népoktatás egyes területei képviselőinek szakmai

sát örömmel fogadja, s midőn az előlegezett bizalomért köszönétét nyilvánítja, ígéri, hogy ami gyenge tehetségéből s még rendelkezésre álló idejéből telik, azt az egyesületi munkálkodás terén szívesen áldozza a legfontosabb ügy, édes hazánk népének magyar nemzeti szellemben való nevelése előmozdítására” – deklarálta Mócsy Antal, megjelölve azt a közös alapot, amelynek révén szükségesnek és lehetségesnek tartja a világi és felekezeti tanárok együttműködését egy közös szervezetben. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 466–467. Lásd ehhez: *Felhívás* 1890/3. 612–613.)

²³⁰ A KSH és a VKM adataiban, melyre az idézett szerzők hivatkoztak, általában együtt szerepeltek az elemi és polgári iskolai tanítóképzők (már csak azért is, mert pl. a budai Pedagógiumban ezek együtt működtek).

²³¹ A küldöttek közül Budapestet 12-en, Kolozsvárt, Csáktornyt, Baját és Zilahot 4-4-en, Kiskunfélegyházát, Székelykeresztúrt, Losoncot 3-3-an képviselték, a többi helység képzőit 1-2 küldött reprezentálta. A fővárosi képzők számát, és a TITOE vezetői közti részvételüket figyelembe véve ez az arány természetesnek tekinthető. A VKM-et a közgyűlésen *Lévay Ferenc* osztálytanácsos képviselte, aki a miniszter „legnagyobb figyelméről” biztosította a gyűlés résztvevőit, s a maga részéről jelezte: „kötelességének tartja a tárgyalás meghallgatását, s a kifejtendő eszméknek és elveknek illetékes helyen való hű tolmácsolását, hogy az ügynek ez által is szolgálatot tegyen”. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 444., 446–448. és 453–454.)

²³² A VKM által 1889. július 7-én jóváhagyott alapszabály szerint: „9. §. Rendes tagokká lehetnek a magyarországi összes tanító- és tanítónőképző intézetek alkalmazásban lévő vagy nyugalmazott tanárai, tanítói és tanítónői, továbbá a hazai királyi tanfelügyelők és segéd-tanfelügyelők. 10. §. Rendkívüli tagokká lehetnek a hazai összes tanintézeteknél működő vagy nyugdíjat élvező tanárok, tanítók, továbbá a tanári és tanítói és tanítónői pályára képesített jelöltek.” Mindkét kategóriába soroltak évente 4 Ft tagdíjat fizettek, s megkapták a *Magyar Tanítóképző* számaint, ám míg az előbbieket választották és választhatók is voltak a TITOE-tisztségekre, az utóbbiak csak tanácskozási joggal rendelkeztek (15–16. §-ok). (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/1. 95–96.)

²³³ Deák Lajos tanfelügyelőt előadónak kérték fel a felvételi vizsgák témájában, Verédy Károly tanfelügyelőt pedig beválasztották a TITOE választmányába. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 448. és 466.)

szerveződését – munkájuk javítása szempontjából – hasznosnak látták, ha és amennyiben a közöttük lévő kapcsolatok nem szakadnak meg, ha a közös népoktatási érdeket nem veszítik szem elől, s fenntartják azokat a fórumokat, amelyeken e közös ügyekben megegyezés születhet. Ugyanakkor – mivel idővel a tanfelügyelők is önálló fórumot kerestek munkájuk koordinálásához,²³⁴ s mivel a képzős tanárok intézményeik felügyeletét a népiskolai tanfelügyelettől részben vagy egészében elváló, önálló szervezetben látták optimálisan megvalósíthatónak – a népiskolai tanfelügyelőkkel való ilyen szoros együttműködés nem lehetett hosszú életű.

Hosszabb távon a népoktatás továbbfejlesztésével kapcsolatos együttműködési kényszer s a tanítók és tanáraik nézetkülönbségei miatt ambivalensen alakult a TITOE és a tanítói szervezetek viszonya is. Egyfelől azért, mert az ambiciózus tanítók egy része különösebb továbbképzés nélkül szeretett volna képzős tanárrá, ill. a képzők munkáját is vizsgáló tanfelügyelővé lenni, ami ellen a képzős tanárok okkal léptek fel. Másrészt azért, mert a közszolgálati bérrendszer többé-kevésbé máig fennálló sajátosságai miatt, a tanítók reprezentánsai előbb-utóbb belátták, hogy csak magasabb képzettség révén remélhetik társadalmi státuszuk emelkedését, s ezért külföldi minták nyomán előbb az érettségi bizonyítvány megszerzését, majd az érettségire épülő – felsőfokú – tanítóképzés bevezetését kezdték szorgalmazni,²³⁵ ami, ahogy korábban is

²³⁴ Nagy László „A tanfelügyelők mozgalma alkalmával” c. cikkében egyrészt üdvözölte a tanfelügyelők önálló szerveződését, azt, hogy megértették: az erők egyesítése révén lehet „a nemzet hatalmas fellendülését elősegíteni”, a tanfelügyelők egységes eljárását segítő „közszellemet” kialakítani, melyet a népoktatás szempontjából nagyon szükségesnek látott. „A tanítóképző intézetek adják meg (vagy legalább kellene megadniuk) a tanítói karnak a közszellemet, de a tanfelügyelőknek kell ápolniuk és továbbfejlesztelniük azt” – fejtegette, aláhúзва a képzők és a tanfelügyelők közötti „összhang” szükségességét. „Ha valamikor, úgy most van szoros összetartásra szükségünk, s éppen ezért... nagy kárát vallaná annak népoktatásügyünk, ha egymástól *teljesen* elkülönült csoportokra oszolva szaggatnánk a természetes kapcsolatokat; ha népoktatási rendszerünk egységét széthúzás által bontogatnánk. Népoktatásunk egyes ágainak erősödniük kell, de egy közös törzsbe is kell összefutniuk. Úgy az elemi és polgáriskoláknak, mint a tanítóképzésnek és tanfelügyeletnek megvannak a speciális ügyeik, amelyeket csak az illető szakon mozgók ismernek tüzetesen... Egymás dolgába csak kontárkodhatunk, de alaposan bele nem szólhatunk. De vannak nekünk közös ügyeink, amelyek a népoktatás minden ágát beszövik, általános nemzeti érdekeink, amelyek kulturális életünket mozgatják. A közös ügyek megkívánják a közös tanácskozást, a közös érdekek az összetartást. Erre a célra szolgálhatnak az *egyetemes tanítógyűlések*” – írta, a sokszínűség mellett az egységet is szorgalmazva Nagy László. (Nagy L. 1890/4. 491–492.)

²³⁵ 125 éve honnan is sejthették volna, hogy álmuk a felsőfokú tanítóképzésről ténylegesen csak akkor valósulhat meg 1959-ben, amikor – az általános képzési színvonal emelkedése révén – pozíciójuk a társadalmi munkamegosztásban, a szakmák hierarchiájában, s ehhez kötődő bérhelyzetük alig változik...

utaltunk rá, egzisztenciális fenyegetést jelenthetett a középfokú képzők érettségivel, tudományos fokozattal nem rendelkező pedagógusai számára. Természetesen ezt sem láthatták előre a TITOE vezetői 1890-ben, ezért kezdeményezéseiket csak a maguk történeti kontextusában szabad értékelnünk.

E rövid ki/előzetekintés után, visszatérve Nagy László 1890. évi titkári beszámolójához, annak még egy, a TITOE céljait s eszközeit megvilágító részletét szeretnénk olvasóink figyelmébe ajánlani, melyben a *Magyar Tanítóképző* átvételéről és törekvéseiről referált annak újdonsült (fő)szerkesztője. A január 1-jétől Nagy László, Heteyi Gábor és Herrmann Antal által szerkesztett folyóirat – megnevezésének megfelelően – kiemelten foglalkozott a tanítóképzés helyzetével, problémáival. Ennek kapcsán beszámolójában Nagy László hangsúlyozta: „fel kell dolgoznunk tanítóképzésünk tananyagát, módszertanilag, értekezésekben és mintaleckék bemutatása által, aminek az a jó oldala is meglesz, hogy a legalkalmasabb módon fogja előkészíteni a talajt célszerű tankönyvek írásához”. Majd a népoktatással kapcsolatos feladatokra áttérve kifejtette: „A tanítóképzés eszméje nemcsak a növendékek oktatását, hanem a már működő tanítók eljárásának tökéletesítését is magában foglalja. E célt közlönyünkben egyrészt azért érjük el, ha figyelemmel kísérjük és taglaljuk népoktatásunk... ügyeit, támogatjuk a tanítók üdvösnek vélt mozgalmait. Másfelől főképpen... azért, hogy egyes pedagógiai, didaktikai, metodikai elveknek a népiskolai oktatásra való alkalmazását egyes példákon kidolgozva bemutatsunk.” A gyakorlatorientált megközelítés mellett Nagy László és kollégái szerkesztőkként fogékonyaknak mutatkoztak az elméleti megalapozás, a pedagógia tudományos kérdéseivel való foglalkozás iránt is: „[H]azánkban a tanítóképző tanárok testülete éppúgy hivatva van a tudományok ezen ágának továbbfejlesztésére, mint az orvos, a jogász, a közép- és felső iskolákban az egyes szaktanárok a saját szakterületük előbbrevitelével. Az összes tantestületek közül a tanítóképző intézeti az, amely nem mellékes célból, hanem szakszerűen foglalkozik a pedagógiával.”²³⁶ Ezért önmagukat a népiskolai pedagógia (majd néhány év múlva többen közülük „a gyermektanulmány”) letéteményeseinek tartották, az elmélet és a praxis szoros összekapcsolásának híveiként, óvatosan megkülönböztődve az egyetemi-akadémiai neveléstudomány művelőinek, ill. módszereinek egy részétől. Az „iskolamesterek mestereiként”, az „iskolamesteri” hagyományok bizonyos elemeinek továbbfejlesztőiként próbáltak holisztikus látásmóddal közelíteni az általuk vizsgált, gondozott életvilághoz: a népiskolát, a tanítóképzést a min-

²³⁶ Nagy L. 1890/6. 475–476.

dennapi tapasztalatokból kiindulva vizsgálták – kitartó, lépésről lépésre, fontolva haladó megújításuk, korszerűsítésük jegyében. Lapjukat, a *Magyar Tanítóképzőt* is ennek szolgálatába állították, külföldi tapasztalatokat is feltérképező,²³⁷ fontos szakmai műhelyt teremtve a gyakran divergáló nézetek konfrontálása, közelítése s a következő lépéshez szükséges többségi álláspont kikristályosítása érdekében – Nagy László kezdeményező, ösztönző, mediátori szerepével.

A TITOE e korszakának másik kulcsszereplője Péterfy Sándor elnök, a szervezet első hivatalos közgyűlését megnyitó, 1890. augusztus 18-i, „rövid, de magvas beszédében” vázolta „az egyesület magasztos feladatát. Az országban csak úgy lehet jólét, ha a haza polgárai úgy a maguk, mint a haza s Isten iránti kötelességüket híven teljesítik. Ezekre az állampolgárok nagy zömét, a népet a néptanítók tanítják meg, s viszont: a néptanítók nagy és fontos feladataikra a tanítóképzőkben készülnek elő. Nagy és fontos feladatok várnak tehát az egyesületre s a képzős tanárookra. Nálunk Magyarországon kétszeres nehézségekkel kell megküzdenie a néptanítóknak, s a képzős tanároknak, különösen a haza iránti kötelességeik teljesítésénél, mert a törvényhozásunk még mindig nem alkotott nemzeti népművelési irányt, s a társadalom is elhanyagolta azt. *A tanítóképző tanároknak, s így egyesületünknek fő feladata tehát a magyar nemzeti irányú népnevelés megteremtése és felvirágoztatása.* Hiszi, hogy az erők összegyűjtése által már a jelen közgyűlés is hivatva lesz arra, hogy hazai tanítóképzésünket s általában népoktatásügyünket előbbre vigye.” Majd – mintegy a „magyar nemzeti irányú népnevelés” kontextusát is kijelölve – Péterfy Sándor megemlékezett arról, hogy „az egyesület éppen királyunk [I. Ferenc József – D. P.] születésnapján tartja közgyűlését, s mikor Magyarország tanítói együtt tanácskoznak, lehetetlen, hogy a legmélyebb hálával és hódolattal ne gondoljanak a magyar királyra. [A közgyűlés tagjai felállnak.] Kívánjuk tehát, hogy a magyarok Istene tartsa meg Őfelségét és Családját nemzetünk javára! [Lelkes éljenzés.] Ezzel a gyűlést megnyitja” – olvashatjuk a hivatalos jegyzőkönyvben.²³⁸

A TITOE ily „krédójával” megnyitott, 1890. augusztus 19–20-i közgyűlésén, amely IV. egyetemes tanítógyűlés tanítóképzős szakosztályaként ülésezett

²³⁷ Nagy L. 1890/3. 292.; 1890/6. 476.

²³⁸ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 447. – A megnyitó beszédet követően, Szathmáry György országgyűlési képviselő javaslatára, a belvárosi plébániatemplomba vonultak ünnepi hálaadó istentiszteletre.

– a tanítóktól eltérően, ám a miniszteri intenciónak megfelelően²³⁹ – nem foglalkoztak a tanítóképzés generális reformjának kérdésével, a képesítő vizsgák centralizációjával, államosításával, az érettségivel való egyenértékűvé tételével (bár egyes javaslatok ebbe az irányba mutattak).

Mindazonáltal a közgyűlés határozatai nyomán gr. Csáky Albin miniszterhez intézett emlékiratuk bevezetőjében összefoglalták, hogy a népiskolai törvény életbe lépése óta felhalmozott tapasztalataik nyomán miben látják a magyarországi tanítóképzés azon problémáit, melyek „szabad fejlődését és mélyebbre ható működését gátolják”. „Ilyen hiányok a tanítóképzés minden ágában mutatkoznak... a felügyeletében, adminisztrációjában, személyzeti ügyeiben, mégis legéletbevágóbbnak tartjuk a tanügyi szervezetben rejlőket, mert ezek adják a működés szellemét és irányát. Tanítóképzőink tetemes része még mindig három évfolyamú lévén, tanítóink közül számosan kellő képzettség nélkül nyerne oklevelet. De a négy évfolyamra berendezett állami és felekezeti intézeteknek is megvan azon alaphibája, hogy nem nyújtanak a célnak teljesen megfelelő pedagógiai szakképzettséget, különösen a gyakorlati képzés sok kívánnivalót hagy fenn. Általában nincs oly részletes tantervünk, amely a tanároknak oktatói és nevelői eljárásukban biztos útmutatóul szolgálna. A felvétel és tanképesítés nincs úgy szabályozva – hogy a tanítóképzés iránt jogosan támasztható követelmények kielégítésére elegendő biztosítékot nyújthatnának. A tanári testület sincs kellőképpen szervezve. Az elősorolt ügyek rendezésétől várjuk különösen, hogy a tanítóképzés gyakorlatibb, az oktatás egyes intézetekben egyöntetűbb, a tanári karok működése egységesebb legyen. Szóval azt kívánjuk, hogy tanítóképző intézeteink mindazon feltételekkel és eszközökkel elláttassanak, amelyek azokat a miniszteri tantervben kitűzött magasztos célok elérésére képesítik” – írták²⁴⁰ a közgyűlés vitái summázataként s javaslatok magyarázataként.

Elsőként a *felvételi „vizsgálatokkal”* kapcsolatos szabályozás kérdéseit tárgyalták a képzőkbe kerülő tanulók korban és képzettségben egységesebb

²³⁹ Útmutatóul szolgált a vallás- és közoktatásügyi miniszternek a népoktatásról szóló XIX. jelentése az 1888/1889. tanévről, melyben Csáky Albin következő útmutatását olvashatták (s közölték a *Magyar Tanítóképzőben*) a TITOE vezetői: „A tanítóképzés terén életbeléptetendő reformok tekintetében megindítottam ugyan az anyaggyűjtést; azonban óvatosságra int az a körülmény, hogy maguk az érdekelt tényezők is igen messzire elágazó véleményeket nyilvánítottak a reformok módoszataira nézve. Itt is kevésbé a rendszer megváltoztatására, mint inkább a részletekben való javításra és tökéletesítésre van szükség, és arra, hogy jobb előképzettségű növendékek kerüljenek a képzőintézetekbe, ami viszont szoros összefüggésben van a tanítók jobb javadalmazásának kérdésével.” (Nagy L. 1890/4. 503.)

²⁴⁰ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 2.

gárdájának kialakítása érdekében. A probléma az 1868. évi XXXVIII. törvény 86. §-a s a 28.999/1887. sz. VKM-rendelet alkalmazása révén alakult ki, melyek hiányosságai révén „a legkülönbözőbb korú és képzettségű tanulók kerülnek a tanítóképző intézetekbe. Ugyanis nemcsak, hogy legalább négyféle iskolából kapjuk növendékeinket... gimnáziumokból, reáliskolákból, polgári és felsőbb népiskolákból, hanem felvételi vizsgálat útján bejutnak olyanok is, akik az elemi népiskolának négy osztályát végezték. Éppen ilyen különbségeket találunk korban is, amennyiben 15 évtől 25-ig minden korbeliek együvé kerülnek. Az idézett intézkedések hiányossága okozta azt is, hogy testi hibában vagy gyengeségben szenvedő, minden zenei képesség nélküli, tehát a tanítói hivatalra alkalmatlan egyének jutottak oklevélhez” – magyarázták a tanácskozást követő felterjesztésben, hozzátéve, hogy „a felvételi vizsgálat a személyes érdekek pártolására [is] alkalmat adhat”, ezért mellőzendő.²⁴¹

Ezt az álláspontot képviselte a felkért előadó, *Deák Lajos* tanfelügyelő is, rámutatva vizsgált kérdés fájó pontjára: „tanítóképzésünk jelen állapota nem oly kedvező, minőnek lennie kellene, s ennek oka főképp a tanítók súlyos anyagi helyzete, amiért is a tanítói pálya nem vonzó, s így intézeteink nem nagyon válogathatnak a jelentkezőkben. Mindemellett is szükségesnek tartja a tanítói képzettség emelését, ami maga után fogja vonni az anyagi állapotok javulását is.”²⁴² Kíváncsú tehát, hogy a felvételi vizsgálat, ha el nem is ejtik egészen, legalább korlátoztassék és határozottan körülírassék” – kívánta az előadó²⁴³, elsősorban a férfiképzőket tartva szem előtt, hiszen a tanítónőkép-zőkben nem mondhattak le a felvételi vizsgákról a nők számára „rendelkezésre álló szakpályák elégtelenségéből” fakadó nagyfokú túljelentkezés miatt.²⁴⁴ Nem bocsátkozhatunk az előadó valamennyi javaslatának ismertetésébe, hiszen témánk szempontjából csak annak van jelentősége, hogy az egységes színvonal érdekében a 15–18 éves ifjaktól a közép- vagy középfokú iskola IV. osztályos bizonyítványát vagy a felső népiskola befejezését tanúsító dokumentum felmutatását, s a jelentkezők magyarnyelv-tudására, „zenei hallására és testi épségére” vonatkozó vizsgálatot proponált, mégpedig a képzők orvosa és tanárai közreműködésével. A magánúton készülőktől is

²⁴¹ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 4–5.

²⁴² Deák Lajos várakozásának ellentmondott a XIX. miniszteri jelentés a közoktatás állapotáról, amely elismerte, hogy „a tanítói képzettség a tanítóképzésnek jelen viszonyai között is magasabb fokon áll, mint a javadalmazásuk mértéke”. Idézték: *A Tanítóképző Intézeti Tanárok*, 1890/2. 5.

²⁴³ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok*, 1890. 448.

²⁴⁴ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok*, 1890/2. 6.

megkívánta az ilyen bizonyítványok beszerzését az összes hiányzó osztályra vonatkozóan. Felvetette a képzők közötti átjárás kérdését is azzal, hogy ahol a tanterv egybevág, az akadály nélkül lehetséges, „de az oly felekezeti képzők alsóbb osztályaiból, melyek nem 4 évfolyamúak, az állami képzők felsőbb osztályába lépni akaró növendék az alsóbb osztályokban nem tanult tárgyból felvételi vizsgálatot tesz”.²⁴⁵

Az előadó javaslatát élénk vita követte. Többen (s végül a szavazásnál a többség) a felvételi vizsga korlátozását támogatták, s a képességvizsgálatokon kívül a jeles és jó rendű bizonyítványt felmutatóktól csak a magyar nyelv ismeretét követelték volna meg, egyúttal a magántanulók bejutásának megnehezítését pártolták. Mások a felvételi vizsga fenntartása mellett érveltek a gyengébb bizonyítványúak esetében, vagy általában, a tanítói pályához szükséges személyes tulajdonságok vizsgálata érdekében. Az egyházi és vidéki képzők képviselőinél felmerült, hogy komoly szigorítás mellett kellő számú növendék nélkül maradhatnak, s mivel számukra a felekezeti utánpótlás-nevelés is döntő szempont volt, a felvételi vizsgák szabályozottabb fenntartása és bizonyos esetekben a magántanulók felvétele mellett érveltek.

Mócsy András, a kalocsai katolikus tanítóképző igazgatója egyenesen úgy vélte, hogy „a felvétel ilyen szigorítása nem méltányos, nem igazságos, nem liberális, és az ügyre nézve sem kívánatos. Ugyanis tény az, hogy a középiskolákból rendszerint a gyenge tanulók mennek a tanítóképző intézetekbe, mert a tehetséges buzgó tanulók még küzdelem árán is tovább folytatják tanulmányaikat a középiskolában. Ez így lesz azután is... ha a tanítói fizetés minimuma 300 forintról... 600 forintig emeltetik fel, mire hamarjában nincs kilátás. Mert még az évi 600 forintos fizetés sem fogja a középiskolák jobb tanulóit a tanítóképzőkbe vonzani, hiszen minden más pálya jobb fizetéssel és előnyösebb társadalmi helyzettel kecsegtet. Az írnoknak is 600 forint fizetése van, pedig a törvény nem kíván tőle egyéb minősítést, mint négy középiskolai osztály elvégzését. [T]öbb gyenge tehetségű és elégséges oklevéllel bíró tanítványa hagyta el a tanítói pályát, hogy írnok legyen. Van olyan is... aki... most mint telekkönyvvezető működik, s mint ilyen bír legalább 1200 forint jövedelemmel. ... 20 éve foglalkozik tanítóképzéssel, és ezen elég hosszú idő arról győzte meg őt, hogy legkevesbé készít elő a tanítóképző intézetre a középiskola, különösen a gimnázium, jobban készít elő a polgári iskola. Legszívesebben venné azonban a felső népiskola 3. osztályát végzett ifjakat a tanítóképzőbe. Azonban éppen a polgári és felső népiskolák nem-

²⁴⁵ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok*, 1890. 449.

igen honosodtak meg hazánkban, ezért örülni kellett, hogy akadtak buzgó falusi tanítók, akik azon jobb tehetségű és szorgalmas tanulóikat, akik szüleiknek anyagi helyzeténél fogva a városokban tanulmányaikat nem folytathatták, előkészítették a tanítóképző felvételi vizsgájára. Az előkészítés rendszerint kiterjedt a zenére is. Az ily módon előkészített és felvett növendékek rendszeren jobb oklevelet érdemeltek a gimnázium 4-5. osztályából kikerült növendékeknél... mert amazok tehetséget, szorgalmat, szerénységet hoztak magukkal, emezek pedig többé-kevésbé gyenge tehetséggel s a középiskolai növendékek sokféle hibájával jöttek a tanítóképzőbe” – fejtegette. A növendékhánytól való félelméről, valamint szociális érzékéről tett tanúbizonyságot azzal is, hogy javasolta: a megszigorítandó felvételi vizsgán megbukottak számára a tanítóképzőkben indítsanak egyéves előkészítő osztályokat, ha a felvételin úgy tűnik, hogy ennyi idő alatt a jelentkezők előkészíthetők a képzős tanulmányokra. Hasznos lehet ez a magyarul nem tudók esetében is, vélte az igazgató úr, többek rokonszenvét kiváltva a képző 0. évfolyammal való kiegészítésére vonatkozó, ám végül az anyagi feltételek hiánya miatt nem méltányolt javaslatával.²⁴⁶ A többség az előterjesztése mellett kitartó *Deák Lajos* javaslatát emelte határozattá, a miniszterhez történő felterjesztésben hasznosítva a vita résztvevőinek egyes felvetéseit.

E disputából még egy felszólalás kívánczik kiemelésre: *Holló Sándor* jelezte, hogy „ámbar *óhajtaná a tanítók egyetemi képzését is*, de a viszonyokkal számolva elfogadja a felvételi vizsgálatot akképpen, hogy annál minimumnak a felső népiskolai tananyag vétessék”.²⁴⁷

A tanár úr felsőfokú tanítóképzésre utaló felvetésével s még inkább – külföldi példák nyomán – a tanítók körében egyre gyakrabban felbukkanó nézetel polemizáltak a VKM-hez benyújtott emlékiratukban a TITOE vezetői, akik egyébként a tanterv, a tananyag és a tanulók túlterhelése kapcsán az általános és szakképzés egyidejű megvalósításának nehézségeivel birkóztak a középfokú képzésben. A témánk szempontjából rendkívül fontos, *a felsőfokú tanítóképzés bevezetését, az általános és szakképzés különválasztását opponáló fejtegetést* teljes terjedelmében idézzük. „Habár külföldön itt-ott, mint Svájcban mozgalom indult meg, sőt hazánkban is hallhatók néha nézetek, hogy a tanítóképző intézet ne legyen más, mint szakiskola, s ne nyújtson

²⁴⁶ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 450–451. – A szintén katolikus képzőből érkezett *Petrovácz István* a felvételi eljárással kapcsolatos állásfoglalás elhalasztását javasolta, az előkészítő osztály felállítását az adott körülmények között, „fedezet hiányában” nem tartotta kivihetőnek. (Uo. 452.)

²⁴⁷ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 450. (Kiemelés tőlem – D. P.)

mást, mint szakképzettséget, s a kellő általános képzettség megadását a középiskolákra bízta; mindamellett még az ezt sürgetők is megengedik azt, hogy a jelen viszonyok között ez az elv még nem keresztülvihető. A tanítói hivatal, habár annak magasztosságát ma már általában elvileg elismerik, még nem díjaztatik annyira, és a társadalmi-politikai életben még *tényleg* nem örvend oly tekintélynek, hogy a tanítóképző intézet középiskolát elvégzett ifjakból toborozhatná növendékeit. Az a módja tehát a képzésnek, hogy a tanítóképző intézetek tisztán a szakműveltséget nyújtsák, az általános műveltség teljes elhagyásával, gyakorlatilag kivihetetlen. A külföldi intézetek sincsenek e rendszer szerint berendezve. Az a körülmény pedig, hogy hazánknak több helyén a tanítóképző intézet a gimnáziumnak függeléke, sőt néhol a tanítói növendékek a középiskolai tanulókkal együtt hallgatják a tárgyakat, éppen nem bizonyít az említett rendszer mellett, sőt inkább ellene, mert tapasztalat szerint e viszony mellett a tanítóképző intézetnek alárendelt szerepe van, s az ezen iskolából kikerült ifjak tanítói képzettsége a célnak nem megfelelő és hiányos.

De elvi szempontból is sok előnnyel jár az, hogy ugyanazon intézet számára legyen fenntartva az általános és szakképzés megadása. Vegyük csak el az általános műveltség megadását tanítóképzőinktől, megszűnik a most létező szoros kapocs az általános és szakképzés között, minek pedig több tekintetben nagy hasznát tapasztaljuk. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy *a tanítói pályára ifjainkat nemcsak oktatni, hanem nevelni is kell.*²⁴⁸

Egyszóval különösen *gyakorlati szempontból nem tartanánk célszerűnek a rendszerváltoztatást, sőt tanítóképzésünk oly irányba való fejlesztését sem, amely csakis a középiskolai oktatással igyekeznék azt szoros kapcsolatba hozni, s a képzés kezdetét mindinkább a középiskola végére terelni. A jelenlegi rendszernek fenntartását javasoljuk, de kívánjuk annak javítását, továbbfejlesztését*” – írták,²⁴⁹ saját, egy évvel korábbi előadójuk (Scherer Sándor) felvetésétől a viták nyomán részben eltávolodva, ám a VKM XIX. jelentéséből kiolvasható miniszteri útmutatásra „rímelve”²⁵⁰ a TITOE vezetői.

Ezt az álláspontot proponálta, némi hangsúlyeltolással, a tanítóképzés színvonalának javítása s egységessé tétele érdekében *Kapi Gyula* soproni

²⁴⁸ Ettől kezdve a tanítóképző tanárok többségi véleményének reprezentánsai – az 1918–1919. évi forradalmi időszak kivételével – közel fél évszázadon át arra hivatkozva hártották a felsőfokú tanítóképzés megteremtését, hogy az nem nyújtana elég időt a tanítói hivatásra való felkészítésre, az arra való „ránevelésre”.

²⁴⁹ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 11. (Kiemelés tőlem – D. P.)

²⁵⁰ Vö.: Nagy L. 1890/4. 503.

igazgató „*A tanterv módosítására*” vonatkozó előterjesztésében. Mindenekelőtt jelezte, hogy az előadói értekezlet az 1882. évi miniszteri tanterv „jeleségeinek magtartását s fogyatkozásainak kijavítását” kívánta.²⁵¹ „Miniszteri tantervünk 4 évfolyamra van beosztva, s ez anyagot 3 osztályú képzőintézetünk 3 évfolyamra nem szoríthatják a teljesség és a siker veszélyeztetése nélkül, amiért kell, hogy minden intézetünk 4 osztályú legyen. ... Tantervünk hibája, hogy a szak- és általános képzést egymásba olvasztja, kellő szabotossággal nem körvonalazza, s intézeteink szakjellegét nem domborítja ki. Ezért szükséges a tanterv oly módosítása, hogy az általános képzés az első 3 évfolyamban lehetőleg befejeztessék, s a 4. évfolyamban a szakképzés uralkodjék. A tanítók szaktudományának: az elméleti és gyakorlati nevelés-tudománynak óraszámát határozottan emelendő, s főképp a tanítás-nevelés gyakorlatára kell jóval több időt fordítanunk a mainál. ... [A]z egyes tárgyak tanítási terve részletesebben kidolgozandó, mint a most érvényben lévő tantervben van. Az egyes tárgyakból az anyag megállapítása legyen tekintettel: a tanítóképzők általános emberi és speciális hazafias s pedagógiai céljaira; nem az ismeretek sokaságára, hanem azok képző voltára és gyakorlati alkalmazhatóságára; az elemi és ismétlő iskolák tantervére, a tanítók társadalmi feladatára, a növendékek előképzettségére; a gyakorlati képzésre; a képesítő-vizsga követelményeire, s arra, hogy alapul és buzdítón szolgáljon a tanítók önképzésére.”²⁵²

A jelenlévők többsége egyetértett azzal, hogy a hittani,²⁵³ az elméleti és gyakorlati pedagógiai, s a magyar nyelvre,²⁵⁴ zenére és énekekre vonatkozó

²⁵¹ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 445.

²⁵² *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 454–456.

²⁵³ A ránk maradt jegyzőkönyvekben, emlékeztetőben nem találunk utalást arra, hogy a hittan óraszámát emelni szándékoztak volna a gyűlés résztvevői. Ha ez nem a jegyzők tévedése, akkor a választmány dönthetett erről, annak fényében, hogy az ének-zene óraszámát Kapi Béla a kántorképzésre hivatkozva kérte emelni, hiszen a népiskolák háromnegyed részében a tanító egyben a kántori feladatokat is ellátta, és sok helyütt a falusi dalárda vezetője is volt. Emellett a VKM-nek írt emlékiratukban deklarálták: „Úgy a tanítói hivatás, mint a növendékek lelki élete szempontjából tanítóképzésünk lényeges feladatának tartjuk a vallásos kedély fejlesztését, mélyítését, a vallásos türelmesség ápolását. Szükségesnek tartjuk, hogy az egész tanári testület át legyen hatva e feladat magasztosságától, s a kellő alkalmakat megragadjon a növendékeket Isten imádságára, saját hitének szeretetére, másokénak tiszteletben tartására buzdítani. Habár ilyen módon az egész képzőintézeti nevelést jellemezte a vallásosság, mindazonáltal a vallástanítás fontosságának külső elismerése céljából, valamint azért, hogy a növendékeknek alkalmuk legyen a népiskolai vallástanítás módszerét elsajátítani, kívánatos a hittani órák számának szaporítása, illetőleg a IV. évfolyamban való szerepeltetése” – írták a közgyűlés nyomán az egyházi képzők tanáraival kiegészített TITOE-választmány nevében. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 20–21. és *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 454. Kiemelés tőlem – D. P.)

órák számát növelni kell, s hogy minden képzőben az illető környék nemzeti-ségi viszonya szerint a magyar mellett egy másik nemzetiségi nyelvet, míg a magyar területeken lévő intézetekben a német nyelvet tanítsák. Úgy határoztak, hogy a földrajz a III. osztályban tanítandó, „történelemből főleg a művelődéstörténet adassék elő; s a heti órák maximuma 33 legyen”.²⁵⁵ E változások a tanári kar óraszámának növekedésével jártak volna, s a segédtanári állással kapcsolatosan súlyos panaszok merültek fel, ezért javasolták a VKM-nek: „a rendes tanárok létszáma emeltessék, a segédtanári állás szüntettessék meg, s helyette három évig tartó helyettes tanárság hozassék be; rendes tanárokkul a nők is alkalmaztassanak;”²⁵⁶ s a gyakorlati tárgyak, mint a rajz, ének, zene és testgyakorlás tanárai rendes tanári ranggal és fizetéssel láttassanak el”.²⁵⁷

Ennek hátterében az állt, hogy az 1888/1889. tanévben az országban 341 rendes tanár, 91 segédtanár, 164 óradíjas és 114 hitoktató működött a tanítóképzőkben. A XIX. VKM-jelentés ezzel kapcsolatban hangsúlyozta: „a rendes és állandóan szervezett segédtanári állás fontossága ezen intézeteknél szembeötlő. Mert mindaddig, míg e kettős állás bármelyikét is óradíjas oktatóval töltik be az intézetet fenntartók, maga a végcél tétetik kockára.”²⁵⁸ A dokumentumot a *Magyar Tanítóképzőben* ismertető Nagy László ehhez kapcsolódó kommentárja megvilágítja számunkra a közgyűlési határozat egyik mozgatórugóját: „Úgy látszik, a jelentés a segédtanári állás előtt az »állandóan szervezett« jelzőt különösen hangsúlyozza, miből az tűnik ki, hogy a tanügyi kormány tovább is fenn akarja tartani mai alakjában ezt az intézményt. Mi ugyan nem látjuk be, hogy miért ne tölthetné be a segédtanári állást rendes tanár akkor, mikor előbbi legalábbis ugyanolyan pedagógiai és didaktikai munkát végez, mint utóbbi. De ha mindennek ellenére a segédtanári állás

²⁵⁴ „A magyar nyelv és irodalom tantervünkben jelenleg 10 órásszámmal szerepel. Ez nem áll kellő arányban e tantárgy fontosságával. »A középiskolában az idegen nyelvekre fektetik a főszólyt, a népoktatási intézetekben a nemzet nyelvét kell előtérbe állítanunk, mint a nemzeti kultúra legesélyesebb kincseinek tárházát. Ezt kell tennünk különösen nekünk, kiknek jórészt idegen ajkú ifjakkal van dolgunk.«” – idézték indokolásul Kapi Gyulától a VKM-nek írt emlékiratban. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 20.)

²⁵⁵ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 8. és A IV. egyetemes tanítógyűlés 1890/2. 29.

²⁵⁶ A tanító(nő)képzőkben működő tanár/tanítónők emancipációja a XIX–XX. századforduló körüli évtizedekben, lépésenként következett be.

²⁵⁷ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 8. – A „gyakorlati tárgyak” tanáraival kapcsolatos problémák a képzők kis tanulólétszámából, valamint az általuk tanított tárgyak alacsony óraszámából adódtak a VKM szerint. Rendes tanári foglalkoztatásukat csak kétszakosként, magasabb heti óraszámok mellett tartották rentábilisnak, lehetségesnek.

²⁵⁸ Idézi: Nagy L. 1890/4. 509.

fennmarad, teljes tisztelettel feltesszük a kérdést, fogja-e azt a tanügyi kormány reformálni? Meg fogja-e szüntetni azt az érthetetlen állapotot, hogy a segédtanárnak, aki egyenlő képzettséggel legalább egyenlő munkát végez a rendes tanárral, oly alárendelt szerepe legyen a testületben, hogy még szavazati joga sincs? Fog-e segíteni a méltányosság szempontjából azon, hogy a segédtanárok a sokszor elcsigázó 8-10 évig tartó munkától előbb felmentes-senek, s az előléptetésnek beláthatatlan időig tartó bizonytalanságából valami szabályzat őket kiszabadítsa? Fog-e a rendes tanárok létszáma emeltetni? Közoktatásunk vezérének irántunk, a tanítóképző tanárok iránt való jóindulata, ismeretes igazságérzete remélünk engedi, hogy ezen a bajon is, mint ahogy az már a legégetőbbekkel részben megtörtént, mielőbb segítve lesz.”²⁵⁹ Ehhez szolgáltak ötlettel a közgyűlési határozattal.

A tantervet érintő közgyűlési állásfoglalásokról összességében megállapítható: a négyéves tanítóképzéshez az – „előképelmélet”²⁶⁰ jegyében kiadott – 1882. évi 3998. sz. miniszteri tanterv²⁶¹ részleges korrekciójára vonatkozó javaslataik (melyek kibontását a választmányra bízta) távol estek a tanítók generális kvalifikációt emelő kezdeményezéseitől. Még saját gyakorlóiskolai tanítóikkal kapcsolatban sem gondoltak képzési színvonaluk lényeges emelésére. A közgyűlésen a gyakorlati képzéssel kapcsolatos problémákat taglaló *Peres Sándor* arra vonatkozó javaslatát, hogy a „gyakorlóiskolai tanítói állás emelendő azáltal, hogy ez állásra csak elméletileg és gyakorlatilag kitűnően képzett tanító alkalmaztassék, és fizetése egyenlővé tétessék a rendes tanárokéval”, általánosságban támogatták ugyan, ám arra vonatkozó kérdését, hogy ennek érdekében „nem volna-e célszerű kvalifikációjuk emelése?” – nemmel válaszoltak. *Péterfy Sándor* javaslatára a közgyűlés – a korábban és később történtek fényében egyaránt tévesen – arra az álláspontra helyezkedett, hogy a „minisztériumot ne a kvalifikáció emelésére kérjük, hanem arra, hogy a fizetést ne a képzettség fokához, hanem az állás fontosságához mérje, s így adja meg a gyakorlóiskolai tanítóknak az általuk joggal kiérdemelt rendes tanári fizetést”.²⁶²

²⁵⁹ Nagy L. 1890/4. 509. – Nagy László itt nem említette, hogy a segédtanárok fizetése messze elmaradt a rendes tanárokéétól. Az idézet végén arra utalt, hogy a miniszter akkoriban rendezte a rendes tanárok fizetését.

²⁶⁰ „A tanítóképzései tanításnak a népiskolai tanítás előképének kell lennie” – olvashatjuk a tanterv vezérelveiben. (*A magyarországi népoktatásügy* 1898. 38.) E tantervről lásd: *A közoktatási* 1893. 427–429.; *Gombos* 2011. 21–24.

²⁶¹ Lásd: *A magyarországi népoktatásügy* 1898. 37–47.

²⁶² *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 458. és 460. – Tették ezt annak ellenére, hogy gr. Csáky Albin miniszter 1890. január 27-én Nógrád megye tanfelügyelőjének 1730. sz. rendeletében az

A jórészt 3 éves egyházi képzők tanáraival kiegészülve még megfontoltabban, óvatosabban haladó álláspontot képviseltek a *tanítóképesítő vizsgákkal* kapcsolatban. Saját előadójuknak, *Arányi Antal* iglói igazgatónak – az egy évvel korábbi tanácskozásukon elfogadottak szellemében körvonalazott – az alap és szakvizsga különválasztására vonatkozó javaslatát sem fogadták el, pedig az igazgató úr hosszasan ecsetelte, hogy milyen tarthatatlan állapotok uralkodnak a 19 tárgyból képesítő vizsgát kívánó akkori helyzetben. A képesítő vizsgák 4-5 napja alatt is csak igen sietősen lehetett meghallgatni a jelölteket, ezért – hangsúlyozta *Arányi Antal* – „a mi mai tanítóképesítő vizsgáink jobban hasonlítanak a tananyag §-ainak eldarálásához, mint értelmet, az ismeretkörön áthatoló higgadt áttekintést, tanítói érettséget feltüntető vizsgához. A jelölt, látva azt a lázas sietséget, maga is csak kapkodva felel, s célja lesz a vizsgálót a külső tudással elámítani, anélkül, hogy az anyagot értelmesen feldolgozná.”²⁶³ Ebből, s más itt most nem felidézendő mozzanatokból az előadó arra a végkövetkeztetésre jutott, az addigi szisztéma megszüntetendő, s „helyette egy alapvető vizsga és egy... tulajdonképpeni szakvizsgát lenne behozandó. Amaz az általános műveltséget alkotó I., II. és III. osztályok tantárgyainak kezeléséből a III. évfolyam végén, emez pedig a szakképzettség alapjául szolgáló pedagógiai tudományokból lenne a IV. év végén megtartandó.”²⁶⁴ E javaslatát – mely a részben 3 éves felekezeti képzők számára értelemszerűen elfogadhatatlan volt – *Scherer Sándor*, *Péterfy Sándor* és *Csepreghy Endre* alapvizsgálat-ellenes felszólalása után a többség elvetette.²⁶⁵ Utóbb, a VKM-hez intézett emlékiratukban a TITOE-nek az egyházi tanárok megnyerésére törekvő vezetői ezt – diplomatikusan, a motívumok némely elemét árnyékban hagyva – azzal magyarázták, hogy „a közgyűlés nem kívánta a III. évfolyam végét oly terjedelmes és szigorú vizsgálattal, amilyen az alapvető képesítő vizsgát lenne, megterhelni. A III. osztály növendékei annyira el vannak látva teendőikkel, hogy nem érnének rá a képesítő vizsgára alaposan felkészülni. Általában kívánjuk ugyan, hogy... az

állami képzők gyakorlóiskolai tanítói nevében fizetésüknek a rendes tanárok szintjére emelésével kapcsolatos kérdésére kifejtette: „Bár teljes mértékben méltányolom a gyakorlóiskolai tanítók által ellátott teendők jelentőségét és súlyos voltát, mindazonáltal tekintettel arra, hogy a gyakorlóiskolai tanítók illetményei jóval magasabbak, mint a velük ugyanazon képesítéssel bíró népiskolai tanítókéi; mindaddig, amíg nevezettektől az elemi népiskolai tanítóságnál magasabb külön képesítés nem fog kívántatni, a kérelem teljesítését kilátásba helyezendőnek nem tartom.” (*A miniszter válasza* 1890. 94.)

²⁶³ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 461.

²⁶⁴ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 462.

²⁶⁵ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890. 463.

osztályvizsgák komolyabban vétessenek, mint eddig, de nem óhajtjuk, hogy a rendes osztályvizsgákon kívül, közben még egyéb nehéz vizsgákkal akadályoztassék a képzés menete.”²⁶⁶

A képesítővizsgára vonatkozóan úgy döntöttek, hogy arra a negyedik tanév lezárása után kerüljön sor. Részei: „írásbeli pedagógia munkát, szóbeli elméleti vizsga (tárgyai az összes pedagógiai tárgyakon kívül, hittan, magyar nyelv és irodalom, a nemzeti történet, alkotmánytan és a zene), s végül gyakorlati vizsga. A magánúton készült tanulók ezentúl csak az esetben tehetnek tanképesítő vizsgát, ha legalább a középiskola négy osztályát elvégezték, és ezenkívül a képezdei osztályvizsgákat is időnként, megelőzőleg leteszik. Az érettségi vizsgálatot tett jelöltek... a pedagógiai tárgyakból és énekből vizsgálandók meg szigorúbban. A tanképesítő vizsgálatot a nyilvánossági joggal bíró tanítóképző intézetek tanári kara végzi. *A vizsgálatot a jelölt a maga tanítóképző intézetében tegye le a tanári kar, a tanfelügyelő és a felekezeti vallásvizsgálók előtt. Ellenőrző közegül szakembert nevezzen ki a kormány. A képesítő vizsga anyaga a miniszteri tantervben megállapított anyaggal és szellemmel megegyező.*”²⁶⁷

Álláspontjukat indokolva a VKM-hez benyújtott emlékiratukban „fájdalommal utaltak azon visszás helyzetre, hogy míg tanítóképzőinkben általában a tanítóképesítés színvonalának emelésére törekszünk, addig felekezeti képzőink jelentékeny részénél a tanítóképesítés nem üti meg azon mértéket sem, amely a többi képzőnél általában jelenleg megkívánatik. Vannak tanítóképzőink, és pedig nem is kevesen, amelyekben a képesítővizsgán a tanítójelölttől nem kívánnak nagyobb ismeretkör, mint amennyit egy jobb felső népiskolai tanuló tud. Ezen elszomorító viszonyok gyors és hatékony intézkedést kívánnak nemcsak a felekezeti hatóságok, hanem az állam részéről is. A legtökéletesebb biztosíték a törvény és a rendeletek pontos betartását illetően az volna, ha országos vizsgabizottságok szervezetnének. Azonban teljesen osztozunk a magas kormánynak azon nézetében, hogy ez esetben az állami tanítóképző intézetek hátrányban volnának a felekezetiakkal szemben, amelyekre ezen intézkedés a törvény értelmében nem volna kiterjeszthető. Megalkusunk tehát a viszonyokkal mindaddig, míg tanítóképzésünk törvény útján újrászerveztetni nem fog” – vélték, majd arra hívták fel a miniszter figyelmét, hogy „míg a szaktanárok a képesítővizsgák alkalmával az érdemsorozat megállapításánál [az osztályzásánál – D. P.] csak indítványozhatnak, addig az igazgatótanács tagjainak szavazati joga van. Ez annyiban visszás,

²⁶⁶ A Tanítóképző Intézeti Tanárok, 1890/2. 38–39.

²⁶⁷ A IV. egyetemes tanítógyűlés 1890/2. 30. (Kiemelés tőlem – D. P.)

amennyiben egy többnyire *laikusokból* álló testület dönt, a *szakvéleménnyel* szemben. Mély tisztelettel kérjük ezen abnormitás megszüntetését²⁶⁸ – írták diplomatikus türelemmel, tudván tudva, hogy általában mégoly mérsékelt javaslatainknak is csak egy része talál megértő fülekre miniszterialis körökben.²⁶⁹

2.3. *Viták a II. egyetemes tanügyi kongresszus „tanítóképzési szakosztályában”*

Ugyanakkor a képzős tanárok általában – a tanítókhoz hasonlóan – kevésbé mérsékelten jártak el bizonyos görögkeleti, görögkatolikus és evangélikus nemzetiségi tanítóképzők szellemiségét és törekvéseit érintő kérdésekben, s a tanítóképzéssel kapcsolatos nagyobb állami felelősség- és szerepvállalás sürgetésében. Ennek korai és talán leglátványosabb megnyilvánulásával a *II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus „tanítóképzési szakosztályülésén”*, 1896. július 7-én találkozhattak a résztvevők, amikor Mohar József előterjesztését tárgyalták a „tanítóképző intézetek állításáról és elhelyezéséről”. A tanár úr – mint a későbbiekben is, az újabb tervezetek kapcsán – igen markánsan fogalmazott: „*A tanítóképzésben nemcsak nagy kulturális, hanem egyszersmind nagy politikai erő is rejlik. Ezt az a tényező használhatja fel céljaira, amelynek kezébe a tanítóképzés le van téve. ... [E]zt az elvet vallja országgyűlési beszédeiben és jelentéseiben maga a miniszter, Wlassics Gyula is... Ha áll e tétel, akkor nem a politikai előrelátás csekély jeléről tesz-e tanúbizonyságot, hogy éppen a magyar állam adja ki kezéből ezt a fontos jo-*

²⁶⁸ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1890/2. 41.

²⁶⁹ *A VKM 1892. évi 12 152. sz. rendeletével szabályozta az állami elemi iskolai tanító- és tanítónőképző intézetekben tartandó képesítővizsgák rendjét.* Ebben meghagyta a képzők tanári karának jogát arra, hogy a tanfelügyelő vagy miniszteri megbízott elnöklété mellett, az igazgatótanács tagok jelenlétében (de az osztályzásban való részvételük nélkül) képesítő vizsgákat tartsanak. E vizsgák a rendelet értelmében elméleti (írásbeli és szóbeli), valamint gyakorlati részből álltak. Az írásbeli vizsgák körét a TITOE javaslatánál jóval tágabban határozták meg: magyar (nemzetiségi nyelvű képzésnél részben nemzetiségi) nyelven írandó pedagógiai dolgozatot, magyarról németre fordítást, geometriai és természettudományos-gazdasági feladatokat, mértani rajzot és szépirást kellett prezentálniuk a tanítójelölteknek a szóbeli és gyakorlati vizsgák előtt. A szóbeli vizsgák közé a javasoltak mellett bekerült a földrajz és a számtan. Az ének-zenét pedig a gyakorlati tárgyak közé sorolták. Miniszteri jóváhagyáshoz kötötték a magánúton tett képesítővizsgákat. (*A magyarországi népoktatásügy* 1898. 124–151.)

got, amelynek az állameszme megerősítése érdekében még ma is kemény harcot kell folytatnia? Akkor, ha nem kényszerhelyzetről, hát nem könnyelműségről tesz-e tanúbizonyságot, hogy ezt a jogot nemcsak kiadja, hanem éppen ellenségeinek kezébe teszi le?! Ellenségen azon hitfelekezeteket értem... amelyek ezt az erőt, fájdalom, óriási sikerrel használták és használják fel ellenünk! Mélyen tisztelt Szakosztály! Ez a fent említett jogkiterjesztésnek legfontosabb, a magyar államra nézve egyszersmind a legveszedelmesebb következménye. A többi következményeknek csupán egyikére mutatok rá, amely abból származott, hogy a sok fenntartó hatás mellett a tanítóképzés ügye nemcsak nem fejlődött úgy, ahogy a népnevelés és a haza érdekei megkívánták volna, hanem szégyenletesen elmaradt. *Ma sem nemzeti, sem egységes irányban kifejezett tanítóképzésről nem lehet szó. [Igaz!]*

Hát annak mi a következménye, hogy a törvény a tanítóképzést egyik hatóságra nézve sem mondotta ki kötelezőleg? A tanítóhiánynak sok oka van, közöttük a legjelentősebb mindenestre a tanítók mostoha díjazása, de nem utolsó a kérdésben lévő ok sem! A törvény említett hiányának illetően következményét napjainkban, amikor egyes iskolafenntartók, mint pl. a protestáns egyházak, a nagy teher alatt csaknem összeroskadva, sorra zárják be képzőiket, fogjuk még csak a maga teljességében megérezni. Semmiféle mentegetéssel nem lehet ily körülmények között mentegetni az államnak azon mulasztását, hogy a törvény által megszabott képzői létszámot fel nem állította; ezen mulasztással nemcsak a tanítóhiány megteremtésében működött közre, hanem a törvénytiszteletben a hitfelekezeteknek rossz példát szolgáltatott.

Mi volt végül annak következménye, hogy a törvény a képzők elhelyezéséről nem intézkedvén, azok nagy része kis községekbe és nemzetiségi városkákba jutott? A törvény ezen hézagának következményei röviden összefoglalva ezek: a képzők mai elhelyezése veszélyezteti a tanítónevelés és oktatás legfontosabb elismert céljait.²⁷⁰ ... Ha ártalmára volt a nemzeti állam kifejlésének a tanítóképzés jogának szétforgácsolása, sőt az egységes állameszme ellenségeinek a kezébe adása: akkor a jövőben... *mondjuk ki, hogy a szükséges tanítókról az állam tartozik gondoskodni... [Á]llapítsa meg a revízió azon elveket, amelyek a képzők elhelyezésénél követendők. A legfontosabb ezen elvek közül éppen a legvitatottabb: az államosítás elve.* Ez a kérdés foglalkoztatta Magyarország tanítóit és nevelőit az első tanügyi kongresszus óta csaknem minden jelentékenyebb összejövetelük alkalmával.²⁷¹ ...

²⁷⁰ Hasonló megfontolásból 1890-ben Zajzon Dénes is több állami tanító(nő)képző áthelyezését szorgalmazta. (1890/2. 501.)

²⁷¹ Ld. ehhez pl.: Somogyi 1893. 383.; Molinári 1897/30. 465–467.; -y István 1904/3. 17.

A tanügyi közvélemény ma már csaknem osztatlanul az államosítás mellett foglal állást. [Dr Karácsony Imre közbeszólt: Nem áll!] De igen, úgy van! Alig van számba vehető orgánus, amely nem ez eszméért küzdene, alig van számottevő testület vagy egyesület, melynek nem ez volna a zászlójára írva, vagy legalábbis nem ez volna titkos vágya.

Ezen tényező legfontosabb érveinek egyik csoportját azon elvi jelentőségűek képezik, amelyek a lépéstől egységes és nemzeti irányú népnevelés kifejlését és ennek következményeképp a nemzeti kultúra fellendülését várják; másik csoportját azon gyakorlati jelentőségűek teszik, amelyek az államosításhoz kötik a magyar tanítóság anyagi, szolgálati és társadalmi érdekeinek egyedül kielégítő megoldását. Az intéző körök felfogását talán leghívebben akkor ecsetelem, ha közoktatásügyünk jelenlegi vezérének, Wlassics Gyula miniszter úrnak az összkormány nevében a képviselőház színe előtt tett következő kijelentését idézem: »az államosítást, mint kizárólagos szervezési elvet, a jelen kabinet nem fogadhatja el, ellenben a fokozatos államosítási rendszer híve, sőt ennek nagyobb mértékben való keresztülvitelét szükségesnek tartja«. Dacára annak, hogy mi e kérdés eldöntésére egyedül a tanügyi közvéleményt tarthatjuk illetékesnek, a legmélyebb tisztelettel és megnyugvással fogadhatjuk a gyakorlati politikusnak ezen nagy fontosságú kijelentését, mert ebből az államosítás elvének a közeljövőben kivívandó teljes diadalát olvashatjuk ki. *De legyen a fokozatos államosítás elve bár hosszú életű, annak megvalósítását minden bizonnyal a tanítóképzéssel kell megkezdenünk, mint amely ügynek arra a legégetőbbben szüksége van.*²⁷² ... *Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a tanító az iskola, akkor el kell fogadnunk azt is, hogy az iskola és az iskolával a jövő annak a kezében van, aki a tanítót képezi.*²⁷³ *Itt van annak a kulcsa, hogy az egyházak oly szívósan ragaszkodnak az*

²⁷² Már az első egyetemes tanügyi kongresszuson, 1848-ban, az iskolák egészére vonatkozóan (Tavasi szerk. 1948. 60–73.), majd az első egyetemes tanítógyűlésen 1870-ben a tanítóképzéssel kapcsolatban is komoly viták folytak e kérdésben. Utóbbin Rákóczy Lajos pesti tanító, a kérdés előadója javasolta: „Legyen... minden képezde államintézet... ha az állam tartja kezében a képezdét, ő gondoskodik azokról, s ő adja meg azok irányát.” Ám e javaslata nem nyerte el a többség támogatását, így nem került be a tanítóképzésre vonatkozó határozatok közé. (A Magyarországi Néptanítók 1870. 10. és 70–71.)

²⁷³ Wlassics Gyula néhány hónappal később, a népoktatási törvény revíziójával kapcsolatban hangsúlyozta: „különösen behatóan foglalkozom a polgári iskolák reformjával és a tanítóképezdek színvonalának emelésével”. Majd Mohar József mondandójával összezsengve hozzátette: „ne éljünk semmiféle tanulmányi rendszer iránt nagy illúzióban. Sokat ronthat a rossz tanterv, a rossz tanulmányi rendszer – de mindent megjavíthat a hivatása magaslatán álló elégedett tanító. [Igaz! Úgy van!] Fő elvem volt és marad, emelni a tanári és tanítóképzést – de vele együtt iparkodjunk megkorrigálni az állam és társadalom értékítéletét.” (Miniszterünk 1896/45. 1. és 3. Kiemelések tőlem – D. P.)

iskolához, tehát a tanítóképzőkhöz is; itt van annak a legfőbb oka, hogy nekünk, akik a magyar állameszme megerősödését, illetőleg egy magyar nemzeti állam kifejlését, egytől egyig mindenekfelett óhajtjuk: miért kell a tanítóképzés államosítását sürgetnünk.

Mert... kik tartják ma kezükben a tanítóképzést? Bár a törvény... minden képzelhető tényezőnek megadja a fenntartás jogát, mégis az állam mellett a többi tényezők közül csak a hitfelekezetek jöhetnek számításba, amelyek a 73 tanító- és tanítónő- és óvónőképzőnek túlnyomó többségét, vagyis 63%-át tartják fenn.²⁷⁴ A hitfelekezetek ezzel kétségkívül hervadhatatlan érdemeket szereztek a haza kultúrájának fejlesztése körül; csekély személyem mindig azok között volt, akik ezen elismeréssel lelkük egész melegével adóztak. A viszonyok azonban megváltoztak és *a felekezeti képzőknek egy nagy része ma már a képzés foka, egy része pedig a képzés szelleme tekintetében nem képes kielégíteni jogosan támasztott igényeinket.* ... Avagy tekintsen be bárki (de nem hivatalos minőségben) a balázsfalvi, nagyszebeni, karánsebesi, zombori és még egynéhány képző műhelyébe; nem fog-e a haragtól és a szégyentől pirulva arra gondolni, hogy az onnét kikerült apostolok hivatvák a magyar állam alattvalóit nevelni, a magyar génuszt szolgálni? *[Igaz! Úgy van!]* Nekem volt alkalmam meggyőződést szerezni, és nyíltan kimondom, hogy *azon képzőknek mindenike kisebb vagy nagyobb mértékben melegágya a magyarosodás gátlására, sőt itt-ott a magyar állam egysége megbontására irányuló tendenciáknak.* Ezek az iskolák (a teológiák mellett) a nemzetiségi izgatásoknak és bujtogatásoknak fészkei; *a magyar államnak, hacsak élte második ezredét kockára tenni nem akarja, ezeket a fészkeket mennél előbb szét kell tipornia!* *[Éljenezs!]* Ez a legfőbb oka és már magában véve is elégséges oka annak, hogy a tanítóképzők államosításának elvét a mélyen tisztelt szakosztálynak elfogadásra melegen ajánljam.²⁷⁵ ... Az egész tanítóképzés

²⁷⁴ *Sebestyén Gyula*, a vidéki képzők miniszteri biztosa (később tanítóképzős szakfelügyelő) szerint a 66 tanító- és tanítónőképző intézet között 23 állami, 42 felekezeti (63,6%) és 1 „társadalmi úton létrejött” akadt. (1896/11. 361.) Lásd ehhez: *Donáth* 2008/I. 6–9.

²⁷⁵ 1896 februárjában *Wlassics Gyula* miniszter erről így nyilatkozott: „*Nemzeti létkérdésben nincs se kicsiny, se nagy áldozat, semmiféle opportunizmus, annak exigenciája abszolút. De én elvileg nem vagyok a kizárólagos államosítás mellett. Azok, akik a kizárólagos célt tűznek ki maguk elé, ugyebár csak azt a célt akarják elérni, hogy a hazafias nemzeti szellem ápoltság, az államnyelv terjesztessék. Ugyebár ez az, ami a kizárólagos államosítás elvének mintegy hordozója, lelke? De ha így van, én vagyok bátor arra hivatkozni, hogy a legtöbb felekezeti iskolában, a községi iskolák legnagyobb részében mindenestre ez a cél el van érve, ti. a nemzeti szellem ápolása, sőt a magyar nyelv terjesztése és sikeres oktatása körül kiváló érdemeket is szereztek. ... Azt a nagy nemzeti célt, melyet a kizárólagos államosítástól várnak, ők épp úgy megvalósítják, mint ahogy megvalósítanak az államosítás által.* ... Tagadhatatlan, hogy bajok léteznek, de azt hiszem, a cél

államosítása mintegy 6 milliójába, évenkénti fenntartása pedig mintegy 2 milliójába kerülne az államnak.²⁷⁶ ... [D]e tudom azt, hogy akkor, amikor az egész népoktatásügyre az állam évenként csak négymilliót költ, és amikor a kulturális kérdéseknek egész sora vár megoldásra: ezt az áldozatot a közeljövőben nem fogjuk meghozhatni. Azért a kérdést minden oldalról jól meg-hányva-vetve, akkor, amikor a tanítóképzés jogát az állam kezébe tesszük le, *meg kell nyugodnunk (és meg is nyugodhatunk) abban, hogy az állam ezen őt megillető jogát megossza azon fenntartó hatóságokkal, amelyek kielégítő biztosítékot képesek nyújtani a képzés fokának és irányának a törvény követelményeivel és az állam érdekeivel teljesen megegyező voltáról.* Azonban még ez esetben is a képzést ellenőrző és azt irányító eszközöket, illetőleg biztosítékokat kell az állam kezébe adnunk; *ezen eszközöket és biztosítékokat én az állami felügyeletnek a mostaninál sokkal intenzívebbé tevésében, legfőképpen pedig a tanítók állami képzésében látom.*

Ha a tanítóképzés az államnak kétségbevonhatatlan joga, akkor övé annak lerázhatatlan kötelessége is. ... [A] mai növendéklétszám mellett nem 70,²⁷⁷ hanem legalább 120 képzőre volna szükségünk, ezért az államnak egyidejűleg arról is gondoskodnia kell, hogy képzőit azok célszerűbb elhelyezése, nagyobb számú ingyenes, kedvezményes helyek létesítése, megfelelő építkezés és felszerelés által a mostaninál nagyobb növendéklétszám befogadására tegye alkalmassá. ... A tanítóképzők legnagyobb része ma a felekezetek kezében van és ... ez szükségessé teszi a felekezeti képzők fejlesztését, ami csak az államsegéllyel lesz eszközölhető. ... Ha a tanítóképzés az állam joga és kötelessége, akkor valóban mi sem természetesebb, mint az, hogy az állam segítse is azokat, akik őt kötelessége teljesítésében támogatják. *A segélyezés lehetővé tenné az államnak fokozott beavatkozását is; a fokozatos államosítás*

elérhető más eszközökkel is, és ha elérhető, úgy nem szabad a kizárólagos államosítás álláspontjára helyezkedni. Elérhető az iskola beléletének tökéletesítésével, és pedig ha pl. a tankönyvek, a tanterv, a tanrendszert, továbbá a tanítók elleni fegyelmi eljárás tekintetében bizonyos, az eddiginél hatásosabb garanciákat állítunk fel. Ezek igen fontos elemei az iskola életének arra, *hogy az állam ingerenciáját, amennyire az állam szuverenitása szükséges, az autonómiák tiszteletben tartása mellett érvényesíthesse.*" (Miniszterünk 1896/6. 2–3.)

²⁷⁶ Összevetésül említjük: *Sebestyén Gyula* adatai szerint az 1894/1895. tanévben a képzőintézetek fenntartása 1.248.196 Ft-ba (ebből az államiaké 888.601 Ft-ba, a többieké 359.595 Ft-ba) került az állami költségvetésnek, mely összegből 267.897 Ft-ot fordítottak a növendékek segélyezésére. (1896/11. 361.) Lásd ehhez: *Felkai* 1994. 80–82.

²⁷⁷ Mohar József előadásában 72, 73, ill. 70 tanító(nő) és kisdóvóképzőről beszélt kissé pontatlanul. Az év végén *Sebestyén Gyula* 66 elemi iskolai tanító(nő)képzőintézetről tudósított, amelyekben hatszáz tanár mintegy ötezer növendéket oktatott. (1896. 109.; 1896/11. 361. Vö.: *Nagy L.* 1890/4. 508.)

elve megvalósításának bizonyára ez volna a leghelyesebb, legcélravezetőbb módja. ...

Az elhelyezésnek képét a következőkben nyújtom: a 72 képző közül (hová az óvónőképzők is bele vannak számítva) 17 a Duna völgyében, 18 az Alföldön, 7 a Dunántúlon, 13 a Felvidéken, 3 az Erdős-Kárpátok vidékén és 13 a Királyhágón túl van elhelyezve. Ezen adatok... arról győznek meg bennünket, hogy a magyarság által lakott vidékek tanítóképzőkben a legszegényebbek, holott itt a népesség a legsűrűbb, a jóllét a legnagyobb. Ezen bennünket sem földrajzi, sem néprajzi szempontból ki nem elégitő elhelyezést azon hibás közoktatási politika hozta létre, amely elsősorban azt tartotta szem előtt, hogy a nemzetiségi vidékeket kell mindenekelőtt kultúrintézményekkel, mégpedig lehetőleg államiakkal benépesíteni. ... A tanítóképzők elhelyezésének ezen hibáján azáltal segíthetünk, hogy a felállítandó új állami képzőket az Alföldön és a Dunántúlon helyezzük el.

A tanítónevelésnek egyik legfontosabb célját, a hazafias nevelést tesszük kockára azáltal, hogy fejlődő lelkű és nemzetiségi származású növendékeinket a nemzetiségi küzdelmek kiszámíthatatlan hatásának tesszük ki. Ma már mindenki tudja, hogy a képző nem helyi, hanem országos érdekek szolgálatába rendelt intézmény, *ma már mindenki látja, hogy nem a képzővel, hanem az abból kikerült tanítóval lehet sikerrel magyarosítani.* ... [A] képzők kis községekben és nemzetiségi városkákban történt elhelyezése csakugyan céltevesztett volt” – szögezte le tudatosan provokatív, élénk vitát kiváltó előadásában Mohar József.²⁷⁸

Elsőként a győri királyi katolikus tanítóképző igazgatója – áldozópap és jeles orientalista –, dr. *Karácsony Imre* reagált az előadó felvetéseire: „*Én tiltakozom az ellen, hogy az államosítást, mint elvet kimondjuk*, mert akkor politikai térre csapunk át, ahol mi, felekezetek, jogainkat²⁷⁹ védelmezni fogjuk. Azt hittem, hogy a szakosztályban arra fogunk hivatkozni, melyikünk szolgálja jobban a hazát, melyikünk működik nemzetiesebb, hazafiasabb

²⁷⁸ *A II. Országos* 1896. 679–686. (Kiemelések tölem – D. P.) – A vitában később Mohar József is elismerte: „igaz, hogy én a beszédemben kiélestittem az államosításnak a szükségességét, de ezt, megvalloim őszintén, azért tettem, hogy azt a csekélyt is, amit e javaslatomban nyújtottam, még inkább érezhetővé tegyem, és talán feltétlenül elfogadtassam. Ez volt az, amiért szükségesnek tartottam annyira kiélestitni az egyes felekezeti képzők államosításának szükségét. Nemzeti-ségi képzőkről nem beszélhetünk, mert azok felekezeti képzők. ... [M]ert a törvény a képzők felállításának jogát a felekezeteknek biztosítja.” (*A II. Országos* 1896. 692.)

²⁷⁹ A későbbi vitában Karácsony Imre hangsúlyozta: a képzők állítása „az államnak és a felekezeteknek a joga, kötelessége azonban csak az államnak. Hagyjuk meg a felekezetek iskolaállítási jogát.” (*A II. Országos* 1896. 692.)

szellemben. *Maradjon meg a verseny az állam és a felekezetek között.* Nem az a kérdés, hogy ki fizeti a felekezeti képzők költségeit, hanem, hogy elég hazafias-e annak működése. Igen sokan vagyunk az idősebbek, de a fiatalabbak közül is, akik felekezeti iskolában végeztük tanulmányainkat. Ki meri azt mondani, hogy jobb hazafi, mint mi vagyunk?²⁸⁰ Ezért én határozottan amellett vagyok, hogy maradjon meg a verseny az állam és a felekezetek között.²⁸¹

Simkó Endre békülékenyen hozzátette: „*Nem állami, nem felekezeti, hanem minden tekintetben jó tanítóképzőre van szükségünk.* Nem a jelleg, hanem a szellem és a jó siker a fő. ... [K]érem a szakosztályt, helyezkedjünk arra a gyakorlati jelentőséggel bíró álláspontra, hogy *állami segíellyel csináljunk jó képzőket...* minden ízében hazafias, magyar szellemű képzőket.”²⁸²

A vita félresiklásától tartva szót kért *Nagy László* is: „szükségesnek tartom a magam részéről kinyilatkoztatni, hogy milyen irányban vihető keresztül célszerűen az államosítás. Én azt hiszem, hogy kétfelé kell választani a dolgot: ti. *meg kell különböztetni bizonyos anyagi részét a dolognak, hogy kinek van joga iskolákat és tanítóképző intézeteket felállítani és továbbá kinek van joga és kötelessége gondoskodni arról, hogy az iskolák és tanítóképző intézetek is oly irányban működjenek, mint az a nemzeti állami követelményeknek megfelel.* ...[H]ogy a felekezeti vagy pedig más tényezők által fenntartott intézetek, mint ilyenek eltöröltessenek és az állam kezébe menjenek át, ezt, azt hiszem, közöttünk senki sem kívánja, senki sem óhajtja egyáltalában megvalósíthatónak; talán a szabadság érdekében sem kívánatos, hogy az állam kizárólag a maga számára vindikálja a fenntartásnak a jogát.”²⁸³ [*He-*

²⁸⁰ A római katolikus tanítóknak – a kongresszus idején tartott – nagygyűlésén *dr. Komlóssy Ferenc* prépost-kanonok alelnök hangsúlyozta: „*Mi is hívei vagyunk az egységes nemzeti nevelésnek és ezt a katolicizmus nagy táborában sikeresen vittük keresztül. Iskoláink, tanszékeink mellett a templom, illetve a szószerk magyarosít.* Egységes tanterv szerint tanítunk mindenütt és az nem helyezkedik ellentétbe az állami tantervvel, pusztán egyes tárgyak intenzívebb fölkarolásánál különbözik attól, a polgári iskoláknál, a felsőbb leányiskolákban, *tanító- és tanítónőképző intézeteinkben pedig egészen az állami tanterv szerint tanítunk.*” Amihez a *Néptanítók Lapjának* tudósítója hozzátette: „A hazafias szellemtől áthatott, a békét és testvériséget hirdető beszédet a gyűlés lelkes éljenzéssel fogadta.” (*A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus 1896/29. 10–11. Kiemelés tölem – D. P.*) Lásd ehhez: *Donáth 2008/I. 18–19.*

²⁸¹ *A II. Országos 1896. 688–689. (Kiemelések tölem – D. P.)*

²⁸² *A II. Országos 1896. 689. (Kiemelések tölem – D. P.)*

²⁸³ *Wlassics Gyula* miniszter nem sokkal később az országgyűlésben erről így nyilatkozott: „*Minden egykezetem az, hogy állam és egyházak karöltve működjenek a közös célok elérésére és mindegyik nagy erkölcsi testület a külön rendeltetése által megszabott külön célját zavartalanul valósíthassa meg. Az országgyűlés színe előtt sokszor és bővebben fejtettem ki, hogy az igazi magyar kultuszpolitika nem az állam és az egyház szétválasztása.* Nem ugyanis abban az értele-

lyeslés.] Ami azonban az intézet működésének szellemi részét illeti, ahhoz joga van az államnak, hogy minden biztosítékkal ellássa a tanítóképző intézeteket, hogy azok az állam és a nemzet érdekeinek megfelelően működjenek. Ez, úgy veszem észre, ezen szakosztálynak meg általában a tanítóképző egyesületnek is az álláspontja”²⁸⁴ – vélelmezte, majd a szünni nem akaró vitát csendesítendő később hozzátette: „az állam joga és kötelessége gondoskodni, hogy a tanítóképzők úgy szellemi, mint anyagi tekintetben a megfelelő színvonalon álljanak. Ha ezután az állam úgy találja, hogy e célnak nem felelnek meg, hogy a jelenlegi testületek nem képesek erről gondoskodni, akkor egészen is a kezébe veheti; de ha úgy találja, hogy képesek feladatuknak megfelelni, akkor hagyja meg a kezükben, legalább azok kezében, akik képesek jól gondoskodni”²⁸⁵ – hangsúlyozta.

Beható vita után a többség végül az állami felelősség deklarálására hajlott, s határozatában kimondta:

1. „Tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézetek állítása és fenntartása az államnak joga és kötelessége.
2. Az állam ily intézetek felállítására engedélyt, fenntartására pedig segélyt adhat községeknek, felekezeteknek, társulatoknak és egyeseknek; de ezt az engedélyt, illetőleg segélyt meg is vonhatja tőlük.
3. Az állítási engedély, illetőleg fenntartási segély akkor adható meg, ha a képző országos szempontból szükséges és a törvényes követelményeknek minden tekintetben képes eleget tenni; az engedély, esetleg segély akkor vonandó el, ha a képző országos szempontból felesleges, a törvényes követelményeknek nem képes eleget tenni, avagy működése államellenes irányt vett. Az állam által adott segély fejében és annak arányában a kormánynak befolyás biztosítandó az illető intézetek vezetésére s kormányzására; ezeknek feltételei törvény által állapítandók meg és esetről esetre szerződésileg biztosítandók.
4. Az állam kötelessége a szükséghez képest kellő számú tanítóképző felállításáról és fenntartásáról gondoskodni.

ben, hogy az állam és egyházak kölcsönösen az indifferentizmus álláspontjára helyezkedjenek. Csupán az állami és egyházi dologi hatáskörök szétválasztása volt és marad a vezérlő elv, mi egészen mást jelent, mint az állam és egyház merev szétválasztása. A magyar állam előtt nem közönyös a vallásosság – sőt fennállásának [Igaz! Úgy van!] leghatalmasabb biztosítékát, minden világi törvénynél nagyobb erejét az igaz, őszinte, a szabadság tiszta levegőjében fakadt önkéntes vallásosságban látja.” (Miniszterünk 1896/45. 3–4. Kiemelések tőlem – D. P.) Lásd ehhez: Mann 1993. 86–93.; Felkai 1994. 10–23.; Nagy P. T. 2011. 183–192.

²⁸⁴ A II. Országos 1896. 689. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²⁸⁵ A II. Országos 1896. 693.

5. A tanító-, tanítónő- és óvónőképző intézetek az ország területére arányosan megosztva állítandók fel, illetőleg tartandók fenn.
6. *A tanító-, tanítónő- és óvónőképzők csak olyan városokban állíthatók fel, illetőleg tartandók fenn, ahol magyar nyelvű és érzelmű társadalom van, és amely városok a képző vidékének közművelődési központjai.*
7. A már felállított képzők elhelyezése ezen elvek alapján módosítandó.²⁸⁶
8. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a képzők építésére és felszerelésére vonatkozólag mintaterveket és szabályzatot dolgoztasson ki; ezek az összes magyarországi képzők építésénél és felszerelésénél szem előtt tartandók.²⁸⁷

A kongresszus tanítóképzős szakosztályában az ott tárgyalt többi kérdés tárgyalása során is megfigyelhető volt bizonyos gyakrabban lappangó vagy diplomatikusan kezelt, ám néha markánsan felszínre kerülő feszültség a különböző tanítóképzők képviselői, elsősorban persze az állami és felekezeti képzők delegáltjai között. Választott témánk (a tanítók hivatásával, helyzetével s a felsőfokú tanítóképzés bevezetésével, ill. a középfokú tanítóképzés reformjával kapcsolatos viták vizsgálata) s e tanulmány lehetséges terjedelme nem teszi számunkra szükségessé, ill. lehetségessé, a II. egyetemes tanügyi kongresszus szekciós vitáinak szisztematikus felidézését, ezért csak a témánkhöz szorosabban kapcsolódó jelentős mozzanatokat s a tanítóképzés és képesítés kérdésében kialakított szakosztályi álláspontot ajánlhatjuk olvasóink figyelmébe.

Előbb azonban Dániel Márton²⁸⁸ és Sebestyén Gyula 1889–1890-es és 1896-os összegző megállapításaira támaszkodva próbáljuk meg röviden jelezni: milyen feszültségek, a tanítóképzésen belüli egyenetlenségek, felfogás és színvonalbeli különbségek állhattak e viták hátterében. „A tanítóképzők

²⁸⁶ Korábban már idézett első jelentésében Dániel Márton is úgy vélte, hogy az állami képzők továbbfejlesztése, „az internátus általános behozatala előtt szemlét kellene tartani az állami tanítóképezdek jelenlegi elhelyezése fölött, s összehasonlítva a felekezeti képezdek elhelyezésével. Amennyiben dislokatiók szükségessége merülne föl, ennek is egyidejű keresztülvitelével volna megállapítandó az állami képezdek végleges elhelyezése.” (1889. 22.)

²⁸⁷ *A II. Országos* 1896. 696–697. (Kiemelések tőlem – D. P.)

²⁸⁸ Dániel Márton országgyűlési képviselő három jelentést is készített a tanítóképzésről s a tanítókról 1889–1890-ben az országgyűlés közoktatási bizottsága számára, melyben az éves miniszteri jelentések mellett komolyan támaszkodott a tanítóképzős tanárok és tanítók szervezeteinek, véleményformáló lapjainak állásfoglalásaira is. (Lásd: 1889., 1889/2., 1890.)

állításáról és elhelyezéséről” szóló vitából is kitűnt: egyes nemzetiségi ortodox, görögkatolikus és evangélikus tanítóképzők (különösen az előbbieket), egyházaik álláspontját tükrözve, burkoltan elhanyagolták a magyar nyelv tanításával kapcsolatos törvényi kötelezettségüket, s a magyar állam által kívánatosnak tartott s elvárt lojális, hazafias állampolgári nevelés terén is csak kevésbé mutatkoztak együttműködőnek, sőt a román és szerb nemzetiségi/nemzeti törekvések bázisaiként tevékenykedtek.²⁸⁹

A nyelvtanítással kapcsolatos nehézségek különösen szembeötlőek lettek az után, hogy a népoktatási tanintézetekben a magyar nyelv tanításáról rendelkező 1879. évi XVIII. tc. elrendelte minden nem magyar nyelvű tanítóképzőben a magyar nyelv köteles tárgyként való tanítását olyan óraszámban, hogy azt a kurzus során minden tanítójelölt szóban és írásban elsajátíthassa. Ennek ellenőrzésére elrendelte, hogy a képzési ciklus lezárásakor, 1882. június 30-ától (s azt követően mindig) a képesítő vizsgákon győződjenek meg arról, hogy a jelölt megfelelő szinten bírja-e az államnyelvet.²⁹⁰ Ennek legalábbis korlátozott eredményeire utal, hogy Sebestyén Gyula adatai szerint még az 1894/1895. tanévben is 66 olyan képesítés történt az országban, amely nem felelt meg e törvényi követelményeknek. Bár a működő tanítók közül ezeket iskoláztak be (1880–1885 között 5541 főt), még 1896-ban is 1969 olyan népiskolai tanító volt a nem magyar tannyelvű népiskolákban, aki nem tudott magyarul.²⁹¹

Erre a helyzetre reagáltak ilyen kollégáik (konkurenseik?) nyugdíjazásának, végkielégítésének követelésével a tanítók, s az állami képzők magyar nyelvű és kultúrájú városokban való áthelyezésének szándékával, és – ahogy az alábbiakban látni fogjuk – a képesítő vizsgák államivá és magyar nyelvűvé tételének sürgetésével a tanítóképző intézeti tanárok.

„*A tanítóképző intézeteknek a nemzeti szellemre gyakorolt hatásáról*” a szekcióban lefolytatott vita során az egyik előadó, *Krausz Sándor* odáig ment, hogy (az ország akkor még több mint felét kitevő nemzetiségiiek kollektív és egyéni jogait negligálva) követelje: „*a hazai tanítóképzők tanítási nyelve kizárólag a magyar nyelv legyen*, mert ott, ahol nem tanulnak meg kielégítőképpen magyarul, ott a hazafias, nemzeti szellem fejlesztéséről szó

²⁸⁹ Lásd ehhez: *Bíró* 2002. 156–158.

²⁹⁰ Lásd: *Balogh–Sipos szerk.* 2002. 106.; *Bíró S.* 2002. 179–180.

²⁹¹ *Dániel* 1889. 16–18.; *Tódor* 1893. 112.; *Sebestyén* 1896/11. 362. Ezen adatok értelmezéséhez lásd: *Nagy P. T.* 2011. 198–205.; *Mazsu* 2012. 110., 121., 125. és 129.

sem lehet.”²⁹² Emellett persze – előadótársával, Groó Vilmostal együtt – egy sor megfontolásra érdemes javaslattal éltek azzal kapcsolatban, hogy miként lehetne a tanítóképzők egész tanári karának szoros együttműködésével, a képzők légkörének alakításával a nemzetiségi növendékeket is alkalmassá tenni „a nemzeti műveltség befogadására, s ezáltal azon kötelességek teljesítésére... melyek rá, mint a nemzet tagjára, a haza polgárára várakoznak”.²⁹³

Groó Vilmos előadásában hangsúlyozta: „Legnehezebb feladat vár e tekintetben azon tanítóképző intézetekre, amelyeknek nem magyar ajkú honpolgártársak gyermekeinek nevelésére és oktatására hivatott néptanítókat kell nevelniük. Ezeknek a közönséges tanítói képzettség mellett *növendékeikben azt a képességet és készséget is ki kell fejteniük, amely a nemzetiségek között esetleg felmerülő bizalmatlanság megszüntetéséhez, a hazaszeretethez és nemzeti közérületnek ápolásához és gondozásához, az országos nemzeti nyelvnek megkedveltetéséhez megkívánatik.* E nehéz feladat megoldása megköveteli, hogy a tanítóképző intézetek ezen célnak megfelelően szerveztesse és vezettesse. Ehhez képest a nemzeti szellem terjesztése szempontjából tanítóképző intézeteinknél kiváló *figyelembe veendő* népiskoláinknak jellege, különös tekintettel a tanítói állomásokkal egybekapcsolt *kántori teendőkre és a tanulók anyanyelvére.* Minek folytán az általános mellett minden képzőintézetnek speciális célja, illetve köre szorosan meghatározandó s az intézet helye, berendezése, építkezése és a növendékek felvétele ezen célnak megfelelően eszközrendszere. ... [A]z ilyen különböző nemzeti céllal bíró tanítóképző intézetek tanárainak kiképzésénél tekintettel kell lenni arra, hogy az illetők a nemzeti és *a tanítóképző tanári szakműveltségen kívül* megszerezzék a nekik megfelelő különös szakképzettséget is. *Ismerjék az illető nemzetiség nyelvét, irodalmát, múltját, nemkülönben a hasonló feladatot teljesítő hazai és külföldi jelesebb tanítóképző intézeteket és népiskolákat.* Az intézeti nevelés és tanítás által hassunk oda, hogy *a növendék, mint ember és tanító önállóságra és függetlenségre jusson.* A magyar nyelv és irodalom, a helyi nemzeti történet s alkotmánytan tanítása valamint különösen a lélek és neveléstani ismeretek fejtegetése, s ahol szükséges az egyéniségre való vonatkoztatása által vezessük növendékeinket egyéni, felebaráti, faji és honpolgári kötelességeiknek tiszta felismerésére, s biztosítsuk az ezek lelkiismeretes és készséges teljesítéséből származó lelki összhangot és nyugodtságot. Az inté-

²⁹² II. Országos 1896. 710. – *Sebestyén Gyulának a VKM XIX. jelentésén alapuló* összegzése szerint e javaslat akkor 4+5 vegyes, ill. nemzetiségi tanítási nyelvű képző megszüntetését vagy magyar tanítási nyelvűvé alakítását jelentette volna. (1896. 109.; Nagy L. 1890/4. 508.)

²⁹³ II. Országos 1896. 710.

zet belső élete és rendje legyen hű tükrre a magyar társadalmi élet szokásainak és nemzeti erkölcsöknek.”²⁹⁴

Krausz Sándor ehhez hozzátette: „Jól tudjuk... hogy a nemzeti szellem ismerete nem elegendő. Hisz vannak román igazgatóink, kik nyelvünket szépen beszélik, a nemzeti szellemet jól ismerik. *A tanítóképzőknek, mint nevelőintézeteknek, feladatuk arról gondoskodni, hogy a magyar nemzeti szellem a növendékek énjévé váljék, hogy magyarul gondolkozzanak, érezzenek és cselekedjenek.* Ily eredményt csak igazi nevelőintézetekben fogunk elérni. És e tekintetben az állami tanítóképzőink még sok kívánnivalót hagynak fenn. Gondoskodni kell végre-valahára arról, hogy e hazában a tanítóképzők kivétel nélkül hazafias, nemzeti szellemű, igazi nevelőintézetek legyenek. ...Szükséges, hogy *a tanár ismerje azt a nemzetiséget, melyhez a nem magyar ajkú növendékek tartoznak.* Nemcsak az állami, hanem a felekezeti intézetekben is gondoskodni kell oly alkalmakról, melyek kiválóan alkalmasak a nemzeti szellem fejlesztésére, ahol a növendékek tettleg, részben önállóan közreműködnek. Hisz a nemzeti szellem alkotórészei közül leglényegesebb a nemzeti szellemű cselekedet. És *cselekvésre csak cselekvés által lehet nevelni.* Gondoskodni kell tehát arról, hogy a magyar önképzőkörök, nemzeti ünnepek, földrajzi, történeti kirándulások, mint amelyek ily kiváló alkalmat nyújtanak, mindenütt tervszerűen bevezetessenek és megtartassanak.”²⁹⁵

Idő hiányában a szekció nem foglalhatott állást az előadók javaslatairól, így Krausz Sándornak a magyar tanítási nyelvre vonatkozó – Vargha István nagykorösi tanítóéval a kongresszuson összecsendő – ötletéről sem. A többségi hangulatot talán jól jellemzi – az akkor már nagy tekintélyű pedagógiai szakíró, elemi és polgári iskolai tanítóképző intézeti igazgató – dr. Kiss Áron hozzászólása: „Azt hiszem, hogy e két véleményt, amelyet meghallgattunk, lehetetlen volna el nem fogadni. ... Nagy igazságok vannak ezekben a nyilatkozatokban, és kétségtelen, hogyha valaki egy népet tanítani, művelni akar, és azt a népet a magyar nemzeti egység számára megnyerni – mert *az nem szükséges a világért sem, hogy a tótból, szerbből vagy oláhból magyar legyen,* mert az a legtöbb esetben lehetetlenség [*Úgy van!*], *de szükséges, hogy az a tót, szerb, oláh a magyar államnak, a magyar állameszménynek híve legyen* [Helyeslés.] – hogyan teheti ezt, ha nem ismeri a népnek a karakterét, aspirációit? Én ezért nagyon helyeslem, hogy a képzőintézetek ezekre is kiterjedjenek és azt is helyeslem... hogy *a magyar tanítókat küldjük a*

²⁹⁴ II. Országos 1896. 705–707. (Kiemelések tölem – D. P.)

²⁹⁵ II. Országos 1896. 708–709. (Kiemelések tölem – D. P.)

*nemzetiségi vidékekre apostoloknak és a nemzetiségekből kikerült embereket csak küldjük magyar helyekre, mert hiszen a magyar embernek kell megnyernie a maga számára az illető vidék növendékeit.*²⁹⁶ [Élénk helyeslés.] Én sokkal többet bízom abban, aki törőlmetszett magyar. Itt is megjegyzem azonban, hogy sok esetben a beváltak, az idegenből magyarrá lett emberek sovinsztábbak, mint az igazi magyarok, de... a sovinizmus által sokkal többet rontanak, mint használnak” – mondta, (talán Krausz Sándor felé intézve szavait?) Kiss Áron.²⁹⁷

Bárhonnan is közelítettek a szekció előadói a tanítóképzés problémáihoz, rövidesen az állami szerepvállalás, az egységes szabályozás, a tanítóképzés és -képesítés, a tanítóképző intézeti tanárképzés, -képesítés, valamint a tanfelügyelet problémáihoz jutottak el. Ennek az említett nemzetiségi felekezeteknek az oktatáspolitikai és a magukat magyarnak valló pedagógusok (tanítók, képzős tanárok) többsége számára elfogadhatatlan hozzáállása mellett, a Magyarországon működő képzők közötti nagy különbségek adják magyarázatát.

Sebestyén Gyula adatai szerint ugyanis az akkoriban működő 66 intézet közül 47 foglalkozott tanító- és 19 tanítónőképzéssel.²⁹⁸ 57 intézetben folyt magyar nyelvű képzés, négyben a magyarral vegyes, s ötben német, román és szerb nyelven folyt a tanítás. A képzők közül 23 állami, 42 felekezeti s 1 társadalmi alapítású-működésű volt. Az állami képzők valamennyien önállóak, négy évfolyamúak voltak, s gyakorlóiskolával is rendelkeztek. A felekezeti képzők közül csak 23-nak volt négy évfolyama, de azok közül is több csak felváltva működtette ezeket. Így az egy-egy képzőre eső átlagos évfolyamszám 3 volt, ami a népoktatási törvénynek megfelelő, ám az újabb miniszteri rendelkezésektől s az állami képzők gyakorlatától, színvonalától eltérő állapotokat tükrözött. Nagy problémát jelentett, hogy az 1894/1895. tanévben még csak 18 felekezeti képző rendelkezett gyakorlóiskolával, s hogy nagyobb részük nem volt önálló, hanem hittani intézetekkel, gimnáziumokkal vagy nőnevelő intézményekkel voltak összekötve, önálló, saját helyiségek híján, „ügyszólván zsellérként”. Tanáraik anyagi helyzete is ren-

²⁹⁶ *A tanítói továbbképző tanfolyamok szervezésénél később figyelembe vették e szempontot. A VKM-ben 1905. február 25-én tartott tanácskozáson úgy döntöttek, hogy mind a továbbképzésbe bevonandó tanítóképzők, mind a tanfolyamra felveendő hallgatók kiválasztásánál „döntő súllyal bírnak... a nemzetiségi és a geográfiai szempontok. A nemzetiségiek elvegyüljenek a magyarsággal, a végvidékiek jöjjenek a központ felé és megfordítva.” (F. S. 1905/I. 140.)*

²⁹⁷ *II. Országos 1896. 710–711. (Kiemelések tőlem – D. P.)*

²⁹⁸ *A zombori görögkeleti szerb képzőbe – egyetlenként az országban – a fiúk mellett lányok is jártak.*

dezetlen volt, s 30%-ukat csak óraadóként alkalmazták. Ilyen körülmények között – írta 1896 őszén Sebestyén Gyula – „nyilvánvaló, hogy a felekezeti képzőintézeteknek – kevés a kivétel – vagy módjuk nincs meg hozzá, hogy a törvény követelményeinek legalább oly mértékben eleget tegyenek, mint az állami képzőintézetek, vagy a hajlandóságuk hiányzik rá.”²⁹⁹ Akár az egyik, akár a másik eset álljon tény gyanánt, *egyike a legsürgősebb feladatoknak, hogy tanítóképzésünk egysége, önállósága, hivatásszerűsége és nemzeti misz-sziója, úgy, ahogyan azt az 1868. évi népoktatási törvény célul tűzi ki, vala-hára biztosíttassék.*

Nem leplezgetjük az állami tanítóképző intézetek fogyatkozásait és hiá-nyait sem, s nagyon jól tudjuk, hogy még rajtuk is sok a javítani való; de annyi kétségbevonhatatlan, hogy tanítóképzésünk új rendszerének, amint azt az 1868. évi népoktatási törvény megalkotta, úgyszólván ők voltak e három évtized alatt egyedüli képviselői és megvalósítói, míg *a felekezeti képzőinté-zetek legnagyobb része még ma is visszahúz a régi normális iskolai tanító-képzéshez*, s ha külsőleg nem is, a dolog valóját tekintve közelebb áll ehhez, mint a törvényben követelt modern tanítóképzéshez. [! – D. P.]

Állami és felekezeti tanítóképző intézetek nem annyira együtt, mint egy-más mellett haladnak céljaik felé, és sajnos ezek a célok sem mindig és min-denütt ugyanazok. Egymás mellett haladnak, de közöttük árok húzódik, amely elválasztja őket egymástól... Általános és egyenletes haladásról nem is lehet addig szó, míg útjából ezt a követ elmozdítani nem sikerült.

Csaknem harminc év tanúskodik róla, hogy az 1868. évi népoktatási tör-vény intenciói jók és helyesek; de maga a törvény szűkszavú és hiányos, s enyheségében minden szankció nélkül szűkölködik. E törvény revíziója egyéb okoknál fogva is mind sürgősebbé válik. Ha sorra kerül, okvetlenül *felveendő a törvénymódosításba: a) egyenként való megjelölése azon feltéte-leknek, amelyek mellett az iskolafenntartó hatóságok tanítóképző intézeteket állíthatnak fel; b) a tanítóképző intézetek szervezetének és tanítási rendszeré-nek egységes elveken nyugvó megállapítása; c) a képzőintézeti tanárok kvali-*

²⁹⁹ Felkai László a millennium időszakának szentelt monográfiájában felhívta a figyelmet e minőségi különbségek anyagi hátterére. Az 1894/1895. tanévben az állami költségvetés a kiadások több mint felét fedezte. Míg egy állami tanítóképzős növendék képzésére a fenntartó 535, addig a ka-tolikus képzőkben az egyház csak 45 Ft-ot költött. „Míg egy állami képző fenntartása 35 444, egy felekezetié átlagosan 7486 Ft-ba került.” Sajátos kivételként az izraelita képzőben 972 Ft ju-tott egy növendék képzése. (1994. 81.)

*fikációjának, szolgálati viszonyainak és fizetésének rendezése*³⁰⁰ és d) a tanítói képesítések oly értelemben való szabályozása, hogy tanítói oklevelet csak az állam adhat ki.³⁰¹

Sebestyén Gyula a kongresszust követően így összegezte tehát a tanítóképzés szellemének és színvonalának emelésére, egységesítésére vonatkozó javaslatait. Nem szerepelt ezek között a *tanítóképzők egységes tanfelügyeletére*³⁰² utalás, bár a kongresszus szekciójában külön témaként két előterjesztést is meghallgattak róla. A kérdés aktualitását egyebek között az adta, hogy a népiskolai hatóságról szóló 1876. évi XXVIII. tc. kimondta: az összes alsó és felsőfokú népoktatási intézetek, így a felekezeti és magánosok által fenntartott tanít(nő)képzők felett a főfelügyeletet az állam gyakorolja. Ennek nyomán az amúgy is túlterhelt – ehhez nem is mindig elég képzett – népiskolai tanfelügyelők feladatává vált e kényes terület egészének kezelése. Ez, s az egyes felekezeti képzőkkel kapcsolatos nemzeti/nemzetiségi problémák, valamint a képzők közötti jelentős színvonalkülönbségek rövidesen arra ösztönözték a képzős tanárokat (a TITOE reprezentánsait), hogy az intézménytípus külön szakfelügyeletét szorgalmazzák, s egyben azt is kéri, hogy hazafias és professzionális szempontból egyaránt kiváló kollégáikkal töltsék be e pozíciókat.³⁰³

A kongresszus tanítóképzős szekciójának két előadója részben különböző szempontból és hangsúlyokkal közelített a kérdéshez. Kovács János előadásában óvott a felügyeleti rendszer túlzásaitól, úgy vélte, hogy „amiért... a felügyeletet főként kívánják és hangoztatják annak a hathatóságát, a tekintetben nem is éppen pedagógiai okok játszanak közre, hanem a nemzetiségi politika szempontjai. Azt pedig megint sokszor tapasztaltam, hogy mi, jó magyarok, nyűgöket veszünk a nyakunkba, engedjük lábunkat, kezünket megkötöztetni abban a tudatban, hogy e nyűg és a kötelek majd a nemzeti-

³⁰⁰ A tanítóképző intézeti tanárok és igazgatók kötelességeivel és jogaival kapcsolatos 1877. évi szabályozás s az azt követő rendeletek visszasságairól Nagy László írt alapos elemzést 1898-ban, a „Kérünk szolgálati szabályzatot” című írásában. (404–408.)

³⁰¹ Sebestyén 1896/11. 361–363., valamint 1896. 109–113. (Kiemelések tőlem – D. P.) Lásd ehhez s a kongresszus nyomán történetekhez pl.: *A tanítóképzésről* 1897. 435–445., 580–585., 622–632.; Krausz 1897. 240–245.; Nagy L. 1897. 3–10.; Peres 1897. 569–574.; Kiss 1929/3. 182–185., 1929/4. 238–246., 1933/4. 103–108.; Szakál 1934. 82–89.

³⁰² A korabeli tanügyigazgatás, tanfelügyelet kérdéseire lásd pl.: Felkai 1994. 76–79.; Kelemen 2002. 75–80.

³⁰³ Dániel Márton jelentésében így fogalmazott: „szükséges volna a tanítóképezdét külön szakfelügyelet alá helyezni, ezen szakfelügyelettel megbízandó egyéneket pedig a kiválóbb képezdei tanárok közül választani”. (1889. 17. Lásd továbbá: *Segédtanári állás* 1893. 437–440.; *N.(agy) L.* 1893. 452.; *Egy régi tanár* 1893. 627–628.)

ségekre is rá fognak tétetni, azok pedig az ő autonómiájuk háta mögött élvezik tovább a szabadságot... Ennélfogva én éppen a képzőknél... a felügyeletet csak mérsékelten szükségesnek tartom és az *első tétel* az, hogy a felügyelet lehetőleg az elkerülhetetlenül szükséges mértékre szoríttassék le. Hogy rendben folyjanak egy képzőben az ügyek, az nem a felügyeletnek, hanem a tanári karnak a dolga; itt az első az, hogy megbízható tanári kar legyen. Ez a tanárképzés és képesítés kérdése. ...

A második az, hogy beosztása a jogoknak és köteleességeknek, és az a mérték, hogy mennyiben felelős akár a tanár, akár az igazgató az egész iskola helyes vezetéséért és a munka sikeréért: ezen felelősség mértéke minden egyesre nézve szorosan meglegyen [*Helyeslés.*], azaz *szolgálati pragmatika alkottassék*. ... [A] képzők nincsenek olyan nagy számmal, hogy miután a minisztériumban van külön ügyosztálya vagy legalább alosztálya a képzőknek, még közbeeső fórumok is legyenek beiktatva a minisztérium ügyosztálya és az egyes igazgatóságok közé. ... Ami pedig a kérdésnek nagyon fontos politikai részét illeti, hogy ti. a felügyelettel igyekezzék az állam a nemzetiiségi üzemeknek gátat vetni, ott a felügyelet intézmények nélkül nagyon kevés sikert érhet el. Intézményeket kell hozni, amelyeket éppen e szakosztály ajánl, és amelyek között a leghathatósabbat a szakosztály már ajánlotta és elfogadta: ti. a *tanítóképzésnek* [a tanítóképesítésnek? – D. P.] *államosítását*.³⁰⁴ Ez a leghathatósabb eszköz arra, hogy a nemzetiiségi üzemeknek elejét lehessen venni. Amit a felügyelő nem tudna megtenni, azt megteszi a magyar társadalom és a magyar államnak a nemzeti ereje és hatalma, ha nem lesz lekötve másfelől, Bécsben” – hangsúlyozta Kovács János.³⁰⁵

A másik előadó – a később tanítóképzős szakfelügyelővé, ill. főigazgatóvá lett – Scherer Sándor másképp látta a tanfelügyelet jelentőségét: „Az

³⁰⁴ A kongresszus jegyzőkönyvében a tanítóképzés államosítása szerepel, de a hivatkozott szakosztályi határozat a képesítésre vonatkozott – mint a fokozatos államosítás egy fontos lépésére. A kérdést eldöntését nehezíti, hogy az 1898. évi V. közgyűlésen a felügyelet kérdését előadó Scherer Sándor – aki vitapartnere volt Kovács Jánosnak a II. egyetemes tanügyi kongresszus szekciójában – így idézte fel az ott történeteket: „Dr. Kovács János úr, egyesületünk tisztelt alelnöke, akkori előadó kétségbe vonja azt, hogy a célszerű felügyelet a képzők működését eredményesebbé tudja tenni; a népoktatás ügyének emelőjét a helyes tanárképzésben és a *képzők államosításában* találja, a felügyeletet nélkülözhetőnek véli.” (Scherer 1898. 400. Kiemelések tölem – D. P.) A téma tárgyalására a közgyűlésen 1898. július 5-én került sor, az akkor már a TITOE elnökévé választott Kovács János jelenlétében. A szűkszávú jegyzőkönyv szerint ő nem szólalt fel e kérdés tárgyalásánál, nem kért pontosítást Scherer interpretációjával kapcsolatban (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1898. 487.), de sajnos ez sem lehet perdöntő számunkra, ugyanis lehetséges, hogy Scherer Sándor a téma érthetősége kedvéért csak a *Magyar Tanítóképzőbe* írt változatban idézte fel ily módon Kovács álláspontját.

³⁰⁵ *II. Országos* 1896. 697–698. (Kiemelések tölem – D. P.)

egységében erős magyar nemzeti állam megalkotását célzó törekvéseink támogatására a magyar tanítóképző intézetek részére bizonyos irányeszmék megállapításán kívül ez elsősorban a közoktatási ügy fontosságából és természetéből kifolyólag kívánjuk *a gondos és éber felügyeletet, mely az intézetek működését szabályozza, rendszeressé, következetessé teszi és a kellő eredményt biztosítja.* Hogy milyen legyen a felügyelet természete, mértéke, alakja, ez képezi tanácskozásunk tárgyát. ... A felügyeletnek célja: szemmel tartani és ellenőrizni mindama törvények, szabályrendeletek végrehajtását és a végrehajtás módozatait, melyek a tanítóképző intézetek általános külső berendezését és belső munkásságuk egységét célozzák. ...[Ám] éppen úgy szükséges, hogy a helyesen szervezett és bölcsességgel vezetett felügyelet bizonyos mértékű szabadságot is biztosítson a végrehajtó tisztet gyakorló tényezőknek, mely szabadság egyedül teszi lehetővé a tanár és igazgató egyéniségének szabad fejlődését, egyedül biztosítja az intézetnek igazi, szabad és örömteljes szellemi életét.

Ha a tanterv a legnagyobb részletességgel írja elő az anyagot és a felügyelet nem engedi meg a viszonyok által sok esetben okadatolt eltéréseket, ha a tanár működése jobb tudomása és meggyőződése ellenére csak egy bizonyos előírt tankönyvhöz volna kötve, sőt e tankönyv használatának módját is előírják, ha tehát az oktatót utasításokkal és ellenőrködéssel csak egyetlen egy ösvényre terelik, melyről letérnie nem szabad, még akkor sem, ha az oktató munkásságának zamatját adó *sajátszerűségét* elveszti, megbénul a tanár ereje, kedve, és kárba vész az átható erő, mely a tanár *egyéniiségében* rejlik, és az iskolai oktatás lassan-lassan a mechanizmus taposott élettelen útjára tér.

Huszonöt év óta fennálló állami tanítóképzőink belső élete az intézetekben működő tanárok jellemének és szellemének megfelelően sok eltérést mutat ugyan, de éppen *ezek a közérdeket nem veszélyeztető eltérések adták meg egyes intézeteinknek előnyösen jellemző vonásaikat*, egyiknek a gyakorlati irányt, másoknak a tanítónövendékek átlagon felül álló szellemi képzettségét, harmadiknak a művészeti tárgyakban, pl. zenében való nagyobb fokú tökéletességet, *mely eltérések a társintézeteket számos esetben egészséges és áldásos versenyre készítették.* Kíváncsi, hogy mily szabad szellemben szerkesztendők a tanítóképzők szervezeti szabályai, éppoly szabad szellem járja át a felügyeletre vonatkozó intézményeinket” – hangsúlyozta (néhány ma is megszívlelendő szempontot figyelmünkbe ajánlva) Scherer Sándor, majd hozzátette: „a képzői felügyeletet egyszerűsítendőnek, de egyúttal világosan

tagolandónak tartom, miért nagy részben összhangban egyesületünk t. alelnökének javaslatával, következőket ajánlom:

Megalkotandó az igazgató és a tanárok hatáskörét, jogait és kötelességeit szabályozó szolgálati pragmatika. Az iskola egész életének intézése és vezetése a szolgálati pragmatikában részletesen körülírandó, hatásköreik arányában a tantestületre és igazgatóra bízandó, akiket illet a teljes felelősség, mégpedig közvetlenül a kormánnyal szemben. E javaslat következtében *elesik az igazgatótanács intézménye és a tanfelügyelők közvetítő hatásköre.*

1. A képzők felügyeletét első fokon a kir. tankerületi tanfelügyelő gyakorolja, midőn az intézetet évenként meglátogatja és a vizsgálatokon elnököl.
2. Második fokon a tanulmányi ügyek közvetlen megfigyelésére szervezendő az országos tanulmányi felügyelői állás (miniszteri biztos). A tanulmányi felügyelő évenként a tanfelügyelővel együtt keresi fel az intézeteket és javaslatait a kormánynak teszi meg, közvetlen intézkedési joga nincs, hacsak esetről esetre erre a kormánytól felhatalmazást nem kap. (Kovács)
3. A harmadik és felsőfokú felügyeleti jogot a vallás- és közoktatásügyi kir. minisztérium gyakorolja szakosztálya útján. E szakosztály adminisztratív intézkedéseit közvetlenül az igazgatóval közli és viszont, az igazgatók jelentéseiket közvetlenül oda küldik. (Kovács)
4. *A nem állami tanítóképzők feletti felügyelet az illető iskolafenntartó körébe tartozik. Működésük hatáskör állami ellenőrzése végett a tanítóképesítés államosítandó.* (Kovács)”³⁰⁶

Idő hiányában a szakosztály nem fogadott el határozatot e kérdéstről, hanem az egyesület közgyűlése elé utalták a tanfelügyelet témáját, így nem tudhatjuk, csak a későbbiek alapján vélelmezhetjük, hogy a két előadó megközelítésmódja közül melyik élvezett többségi támogatást akkoriban.³⁰⁷ A szekció vitái során viszont kiderült: azzal egyetérthettek a jelenlévők, hogy a tanfelügyelet önmagában nem elégséges a tanítóképzők képzési színvonalának és szellemiségének közelítésére, ehhez a létrehozásukkal, működési feltételeikkel és szervezeti rendjükkel kapcsolatos központi szabályozás kell, s ami még ennél is fontosabb: a tanítóképzés és -képesítés, valamint a tanító-

³⁰⁶ II. Országos 1896. 700–702. (Kiemelések javarészt tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Egy régi tanár* 1893. 627–628.

³⁰⁷ Ahogy a fentiekben már említettük, a TITOE 1898. évi V. közgyűlésén Scherer Sándor előadói javaslatát akceptálták. (*A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1898. 487.; *Scherer* 1898. 400–402.)

képző intézeti tanárképzés és -képesítés állami szabályozása, ill. állami kézbe vétele.

Utóbbi kívül esik tanulmányunk témáján, ezért csak annyit ajánlunk erről olvasóink figyelmébe, hogy – a TITOE 1894. évi közgyűlésének határozatát követve, a kérdést előadó *Komáromy Lajos előterjesztésére*³⁰⁸ – a tanítóképző intézeti tanári képesítést csak egy Budapesten létrehozandó, egyetemi szakemberekből és tanítóképzős tanárokból a miniszter által kijelölt bizottságnál kívánták elérhetővé tenni. A népiskolai tanítóképzőt végzettek számára 4 éves, a polgári iskolai tanítóképzőt végzettek számára 2 éves tanulmányokat javasoltak, részben az egyetem bölcsészkarán, részben pedig a budai állami Pedagógiumban, ill. a VI. kerületi állami felsőbb tanítónőképző intézetben.³⁰⁹ *Szakmai színvonaluk, s még inkább társadalmi presztízsük emelése/megszilárdítása érdekében a pedagógiumi képzés helyett – legalábbis nagyrészt – az egyetemet választották,*³¹⁰ *ugyanakkor arra is ügyeltek, hogy a legtehetségesebb, legszorgalmasabb tanítók előtt nyitva álljon az intézeti tanárrá válás lehetősége.* Az intézménytípus érdekeinek és sokuk életpályá-

³⁰⁸ II. Országos 1896. 678–679. ; Gyertyánffy 1898. 20–23. Lásd ehhez: *Felméri* 1892. 106.

³⁰⁹ II. Országos 1896. 678–679. Lásd ehhez: *Kármán* 1892. 36–40.; *Felméri* 1892. 109–110.; *Mohar* 1893. 340–349; *Nagy L.* 1897/I. 481–482.; *Neményi* 1933. 61–62.; *Tóth* 1996. 13–36.; *Mikonya* 2014. 39. A később történetekhez lásd: *Mesterházy* 1933. 77–89.; *Tóth* 1996. 37–129.

³¹⁰ A budai Pedagógium – álláspontjával kisebbségben maradt, a II. kongresszus vitájában részt nem vett – igazgatója, *Gyertyánffy István*, aki 1890-ben még magabiztosan „csatájukat vesztettnek” vélte azokat, akik „a tanítók képzését a tudományegyetem felé kívánták terelni” (Sz. 1890. 493. Lásd ehhez: *A tanítóképzés* 1890. 619.), a TITOE választmányának 1898. január 17-i ülésén hosszasan vitatkozott e koncepcióval. „Én is éppúgy vallom és hirdetem azt az elvet... hogy minden valamirevaló tanításnak a legelső és legfőbb feltétele a *teljes és alapos tájékozottság* abban a tudománykörben, amelyet másokkal közölni feladatunk. Az, ami ellen én kikeltem, az az *egyoldalú*, hogy ne mondjam félszegen absztrakt *tudóssá* nevelés, amely a népoktatási pályán teljesen improduktív szokott lenni. Én azt akarom, hogy a tanítóképző tanár, képezze őt akár az egyetemen, akár a Pedagógiumban, akár mindkét helyen, ne annyira »a tudomány előbbre vitélté ambicionálja, mint inkább, hogy a *néptanítóképzés céljainak megfelelő, reális tanítási és nevelési eredményeket tudjon elérni*; hogy a tanítóképző tanár soha se legyen annyira *szaktudós*, hogy a *maga tudományától ne lássa a maga tanítványát*, és azokat a szaktudományi tanárokkal oly igen-igen szerény *célokat*, melyeket tanításával megvalósítani hivatva van. Szóval azt akarom, hogy aki tanítóképzőben tanít, inkább legyen tanár, mint tudós” – válaszolta a tanítóképzés örökzöld témájában markáns véleményét az igazgató úr. Majd a kongresszus előadójának, *Komáromy Lajosnak* az egyetemi képzés mellett felhozott érvei közül a gimnáziumi tanárokkal azonos bérezésről és a „társadalmi helyzetünk, tekintélyünk emelkedéséről” szólókat vitatta. Egyrészt az egyenlő bérezés időközben megoldódott, tehát már nem szempont, vélte Gyertyánffy István, másrészt óvott attól, hogy újból felidézzék a képzős tanárok körében azt „az áldatlan rang- és tekintélyviszályt, mely nem az emberek reális értéke, hanem a diplomák minősége szerint akarja kinek-kinek kimérni az őt megillető társadalmi helyzetet és »tekintély«-beli fokozatot”. (*Gyertyánffy* 1898. 12. és 20–21.; ³¹⁰ *II. Országos* 1896. 665.; Lásd ehhez: *Nagy L.* 1890/4. 502–503.

jának fegyelembevételével ennyiben nyitottak voltak a tanítók kis töredéke számára lehetővé tenni a felsőfokú képzés, a társadalmi felemelkedés lehetőségét, ám ezt a tanítóképzés egészére, annak felsőfokúvá tételével nem kívánták kiterjeszteni. Bár azzal, hogy az „úriemberré válás” feltételének tekintett érettségi vizsgálatot meghonosítani kívánták a tanítóképzésben, ebbe az irányba is ajtót nyitottak valamelyest az ambiciózus, tehetséges és némi szülői támogatásra támaszkodni tudó növendékek számára.

„*A tanítók képzéséről és képesítéséről*” szóló vita egyik előadója, *Simkó Endre* álláspontja kifejtésekor említést sem tett a tanítók képzésével és képesítésével kapcsolatban megfogalmazódó tanítói elvárásokról, ő – ahogy a többi előadó is, megbízásuknak megfelelően³¹¹ – a tanítóképző intézeti tanárok elvárásaiból indult ki: „*A tanítóképző tanárok törekvését egy magasan szárnyaló fenséges eszme sarkalta az odaadó lelkes munkára, ez a magyarországi tanítóképzés és -képesítés egységessé tétele. ... A tanítóképzés egységét célzó javaslatok készítése mellett oda is kell hatni, hogy azok keresztülvihetőségének lehetősége a felekezeti képzőkben is érvényesülhessen.*”

A tanítóképzést és -képesítést egységessé tehetjük, ha (csak vázlatot említek) 1. a tanítóképző tanítók képzését, 2. alkalmazását, 3. az intézetek feletti felügyeletet, 4. igazgatást, 5. a tanítójelöltek felvételét, 6. képzését, 7. képesítését, 8. a tanítóképzők szervezetét, 9. azok állítását hazánk összes képzőiben kötelező erővel bíró egységes irányú alapra fektetjük.

E részletek közül én a tanítók képesítésével óhajtok most foglalkozni. ... *A tanítóképzést és -képesítést egységessé lehet tenni: a) a tanítóképzés teljes államosítása; b) vagy a felekezeti képzők állami segélyezése által.* A tanítóképzés államosításának eszméje régen felszínen van hazánkban; a múlt évi országgyűlésen, legalább érintőleg, tárgyalatott is. Ha a tanítóképzők államosíthatók volnának, tagadhatatlan tény, hogy szerte e hazában rendeztetnének az e téren tapasztalható zűrzavaros, szélsőséges tanügyi viszonyok; másrészt az ezerféle fizetési kulcs szerint összeállított tanári fizetések is rendeztetnének.³¹² Szóval a tanítóképzés államosításával nyerne a nevelésügy és

³¹¹ A TITOE 1895. decemberi választmányi ülésén döntöttek a II. egyetemes tanügyi kongresszus tanítóképzős szekciójában tárgyalandó témákról, majd 1896. május 11-én kijelölték azok előadóit is. (*Sztankó* 1896/7–8. 325.)

³¹² A tanítóképzés felsőfokúvá tételére irányuló tanítói és a képzés fokozatos fejlesztésére irányuló tanítóképzős tanári törekvések lényegesebb állomásait felvillantani hivatott tanulmányunkban nem követhetjük nyomon a különböző besorolású, fenntartójú képzős tanárok bérezésének, nyugdíjának alakulását. A TITOE egyik fő tevékenységét alkotó ezen érdekképviseleti tevékenység külön tanulmány tárgya lehetne. Ennek illusztrálására csak két korabeli megfogalmazást idézünk. A korabeli pedagógus közélet ismert alakja, *Zajzon Dénes* 1889-ben a *Népnevelők Lapja*-

maguk a tanárok is. A tanítóképzés államosítása a mai viszonyok szerint azonban nem vihető ki. Részint azért, mert az eszme még nem érett meg; éretlen gyümölcsöt erőszakkal letépni fájáról nem ésszerű dolog, hiszen tudjuk, hogy az ily gyümölcs kellemetlen utóízeket teremt. Hagyjuk tehát természetes úton megérni az eszmét; a megérett eszme majdan önként is valósulni fog.

Nem vihető az eszme keresztül anyagi okokból sem. *Az államháztartás ez idő szerint... ily vállalkozásokat nemigen bírna meg. Az eszme megvalósítását legjobban akadályozza a felekezetek iskolaállítási joga.* ... Ha az ügy lényegébe hatolunk, be is fogjuk látni, hogy a felekezeteknek e joghoz való ragaszkodása szívós, erőteljes, s lelkes kitartása méltánylandó is. *Ezt a módozatot tehát egyelőre el kell ejtenünk.*

Lássuk most az érem másik oldalát. A miniszteri jelentések évről évre panaszkodnak a felekezeti képzők hiányos felszerelésére, nemkülönben az egyes intézeteknél alkalmazott kevés számú tanerők stb. miatt. Ámde a felekezeti képzőknél mutatkozó bajok, hiányok a legtöbb esetben nem a jóakarát hiányából, de anyagi tehetetlenségből erednek. *A jó népoktatásnak legfőbb tényezői a jól képzett tanítók, mert ők nevelik a nemzet zömét képező polgárságot.* A népnevelés tehát éppoly fontos kamatozó tőkéje az államnak, mint bármely más jövedelmező források; hiszen egy ország legfőbb kincsét a művelt nép, a gondolkodni tudó polgári elem képezi. A népet, a józan polgá-

ban” hangsúlyozta: „senki sem fogja tagadni, hogy a képzőtanár nevelői és tanítói feladata egy fokkal sem állhat hátrább, mint a középiskolai tanáré, és senki sem fogja kétségbe vonni, hogy neki legalábbis annyi szakismerettel és általános műveltséggel kell bírnia, mint emennek. ... [Ebből] önként következik, hogy olyan fizetésben részesüljön, amely az általa végzett munkával arányban áll.” (1899/1. 168.)

Az oktatáspolitikai irányítói számára korántsem volt ez ennyire magától értetődő. *A szabadkai tanítónőképző tanári kara* 1893-ban keserűen konstataulta, hogy „az állami tanító- és tanítónőképző tanárok... tíz évig vártak, míg nekik is megadattak (1880) az ötödéves fizetési pótlékok, húsz évig vártak, míg alapfizetésük, az igazgatóké és a rendes tanároké, egyenlővé tétetett a középiskolai tanárokéval, és a rendes és szaktanárok, nemkülönben a gyakorlóiskolai tanítók a mai napig várnak hogy lakáspénzüik... a középiskolai tanárokéval egyenlővé tétessék, pedig egyenlő jogosultságuk a középiskolai tanárokéval régen elismertetett”. (*Az állami* 1893. 117.) Bérézési helyzetükről lásd pl.: *Nagy L.* 1890/4. 502–503.; *Rédl* 1889/6. 90.; *Egyesületi élet* 1892–1893. 153., 217., 325., 474.; *Döntés után* 1893. 190–194.; *Folyamodvány* 1893. 194–201.; *Folyamodvány az állami* 1893. 440–447.; *Az állami tanítóképző-intézeti* 1893. 370–380.; *A felekezeti* 1893. 201–204.; *Az utolsó* 1893. 219–220.; *A kultuszminisztérium* 1893. 222–224.; *A felekezeti tanárok* 1893. 221–222.; *A felekezeti tanítóképző* 1893. 280–291.; *Segédtanári állás* 1893. 433–435.; *Rendület* 1893. 476–479.; *Újabb folyamodás* 1893. 652–653.; *Pataki* 1898. 488–492.; *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1898. 486–487.; *Az állami* 1903. 137–139.; *A fizetési* 1903. 139–148.; *Az országos* 1903. 148–152.; *Az állami* 1904. 116–123.; *Felterjesztés a felekezeti* 1907. 49–51.; *Választmányi ülések* 1907. 601. stb.

rokat a népoktatási intézetek nevelik az államnak; a népiskolák lelkei a tanítók, kiket az állam s felekezet egyaránt nevel.

A középiskolák kultúrmissziója nagy és fontos; de egy cseppet sem kisebb ám a tanítóképzőké. Míg a felekezeti középiskolák százezrekre menő államsegélyben részesülnek (ez idő szerint 37 felekezeti gimnáziumot 403.000 Ft-tal segélyez), addig a felekezeti képzők egy fillérnyi támogatásban sem részesültek eddig. Örömmel látjuk, hogy az idei költségvetésben 3000 Ft-t van felvéve ily célra. De egy morzsa ez csupán...

A tanítóképző tanárok javaslata alapján módosíttassék a törvény, állapíttassék meg, minőnek kell lennie egy, a kor színvonalán álló tanítóképzőnek; ahol a felekezet ilyet anyagi okok miatt felállítani nem képes, állami segéllyel kell pótolni a hiányt, természetesen megfelelő számú állami tanárok alkalmazása és kellő ellenőrzési, illetve felügyeleti jog biztosítása ellenében. Ha ezt sikerül biztosítani, ha meg lesz adva a felekezeteknek is a mód, hogy képzőiket a kor kívánalmainak megfelelő színvonalra emelhessék, akkor jogosan követelheti a tanügyi kormány a minta-intézetet, akkor jogosan cselekszik, ha a meg nem felelő intézetektől megvonja a nyilvánossági jogot. A mai viszonyok között hiába küldi ki felügyelőit, hiába ad akármennyi megintést, mert a felekezetek anyagi tehetetlenségén zátonyra jut a legnemesebb törekvés is. ... *Ezen az úton valósággá tehetjük az egységes tanítóképzés eszméjét, másként alig hiszem.* Az iskolának nem jellege, de benső szelleme a lényeg. *Kifogástalan, hazafias szellemű, jó tanítóképzőkre van szükségünk, ezt óhajtjuk mindenekfelett...*

Most lássuk értekezésem másik fő célját, a tanítók egységes képesítését... A mai viszonyok között 18 éves ifjak is jutnak oklevélhez. Nagyon elég, ha valaki 22-24 éves korában okleveles ember. *A kétévi gyakorlatra felette nagy szükség van* azért is, hadd ismerje ki a jelölt önmagát, vethessen számot a rideg valóval, mérlegelhesse lelkületét, viszonyítsa, hasonlítsa azt össze a való élettel, végeredményként majd elválik, van-e hajlandósága a tanítói pályához vagy nincs. ... Ne legyen a tanítói oklevél csapóajtó, mely eltévesztett pályára kényszerítse a szabad gondolkozásra hivatott embert. *Azért a tanítói oklevél mindazon jogokra képesítsen, mint a középiskolai érettségi bizonyítvány. Jogot ad az egyévi önkéntességre,³¹³ rajztanári képzőbe való*

³¹³ *A véderőről szóló 1889. évi VI. tc. 18. §-a szerint a tanítójelöltek és tanítók (a papnövendékekhez, papokhoz, mezőgazdászokhoz hasonlóan) „póttartalékba” osztattak, mely béke idején nyolcheti kiképzésből és időszaki fegyvergyakorlatokból állt. Egy, a VI. egyetemes tanítógyűlésre készült beszámoló szerint, a századforduló éveiben a tanítókat a honvédségnél 35 napi, a közös hadseregben szolgálókat 13 napi fegyvergyakorlatra hívták be. (A Magyarországi Néptanítók 1904.*

belépésre. Nyitassanak meg az egyetemek kapui is a tanítók előtt. Hiány van tanítókbán, mégis megesik, hogy egyik-másik képzőt végzett ifjú nem kap állást. ... E bajon segítettő, a képzőintézetek úgy szervezendők, hogy az alapvizsgálatot kiállt jelöltek szükség esetén azokban is eltölthessék a gyakorlati évet. ...

[K]ik ejtsék meg az alap-, kik a szakvizsgálatot? ... [A] tanári kar ejti meg, melyet a szükséghez képest... vizsgáló bizottsággá minősít az iskolát fenntartó hatóság. E bizottság elnöke a miniszteri kiküldött, tagjai a tanári karon kívül legalább 2 jeles elemi iskolai tanító, kik közül az egyik mindig osztatlan falusi iskolából választandó. Felekezeti tanítóképzőkben állami és felekezeti iker-elnökség mellett, valamint a felekezet által kiküldött egy-két bizottsági tag részvételével tartandó a vizsgálat.

Hogy a képesítő vizsgálatot csak egy országos bizottság előtt lehessen tenni, csak ez adhasson oklevelet, nem tartom a kellő és egyenlő képesítéssel bíró tanítóképző tanárok önértékeléssel megegyezhető méltányos dolognak; másrészt ez a mód lényegében nem teszi egységessé a tanítóképzést, nem állja, s nem állhatja útját a »felekezeti autonómia leple alatt ápolt gyalázatos nemzeti aspirációknak«. *Ha minden tanítóképző tanár egyenlő képesítéssel bírna, ha az állam kellő ellenőrzése mellett folynának le a vizsgálatok, nem látom be egy országos vizsgáló állami bizottság szükségét.* ... Az állami bizottság a maga vizsgálataival nem fogja ellenőrizhetni a legnagyobb éberség és szigor alkalmazása mellett sem a növendékek nemzetiségi érzületeit, mert azok lelkét a legádázabb nemzetiségi gyűlölködés töltheti el, mégis adni fogják a lelkes magyart, mivel tudják, hogy csakis így juthatnak oklevélhez. A vizsgálat után marad az illető, ami volt, magyargyűlölő. Ha a tanítóképző, amelyben a jelölt neveltetett, nem hazafias szellemű, az állami bizottság nem lesz képes a nemzetiségi aspirációkat megszüntetni soha. *A tanítóképzés*

25. Lásd ehhez: *Deme* 1889/11. 166.; *Schwetz* 1889/22. 350.; *A Magyarországi Néptanítók* 1890. 72.; -n- 1890. 121–122.) A főgimnáziumot, főreáliskolát végzettek s a hozzájuk hasonló képzettséggel rendelkezők jelentkezhetek egyéves önkéntes katonai szolgálatra. Szolgálatuk idejét, helyét maguk határozhatták meg, ha bírták anyagilag, magánszállásokon lakhattak, s általában szolgálataukat saját költségén teljesítették. Csak a rászoruló kiválók kérhették, hogy az állam tartsa el őket szolgálatauk idején, melynek végén tartalékos tisztí vizsgát kellett tenniük (25.§). A TITOE 1904. október 28-í választmányi ülésén, a Berzeviczy-féle törvényjavaslattal kapcsolatos észrevételeik sorában – a gyakorlóévet töltő ösztöndíjasokra tekintettel – kértek egy további olyan paragrafust is, melyben kimondják: „mindazon hadkötelezettségi kedvezmények, melyek a katonai szolgálatra vonatkozó törvényekben az okleveles tanítókra nézve megadattak, az alapvizsgálatot tett jelöltekre nézve is, legalább ideiglenesen, kiterjesztessenek”. (*Választmányi ülés*ek 1905. 186.)

egységét nem csupán az egységes megvizsgálásban, hanem főleg a képző-intézeti négy éven át tartó nevelés-tanítás egységében, hazafias szellemében vélem megvalósíthatónak. Az állam hagyja meg a képesítési jogot a felekeze-teknél is kellő felügyelet mellett, sőt adja meg a segílyt is, ennek ellenében tanárokat nevez ki, kipróbált, tántoríthatatlan hazafiakat, szakférfiakat ékel be a gyanúsnak látszó intézetek tanári testületébe; csirájában fojtja el s teszi lehetetlenné a nemzetiségi aspirációk termelését, az államellenes aknamunkákat” – fejtegette Simkó tanár úr.³¹⁴

Kollégái csak részben hallgattak rá, határozatukban a képesítő vizsgálattal kapcsolatban inkább a másik előadó, Radó Vilmos javaslatait³¹⁵ részesítették előnyben:

1. „A tanítóképző intézetek növendékei a tanítóképző négyéves tanfolyamának bevégezése után, valamint a magánúton készült jelöltek is a most érvényben lévő szabályok és feltételek alapján tanítói érettségi vizsgálatot tesznek, mely kiterjed a tanítóképzőben tanított valamennyi tantárgyra, s részint írásbeli, részint szóbeli és gyakorlati.
2. A tanítói érettségi vizsgálaton a tanfelügyelő, illetőleg a tanítóképzők felügyeletére rendelt kormányközeg elnökölete, hitfelekezeti képzőknél ezenkívül az illetékes egyházi kiküldött társelnökölete alatt, az intézet tanárai vizsgálnak, osztályoznak.³¹⁶
3. Az érettségi vizsgálat alapján nyert tanítói érettségi bizonyítvány feljogosít az egyéves önkéntességre, a tanítói állás ideiglenes elfoglalására, a tudományegyetem bölcsészeti fakultására való beiratkozásra.
4. A tanítói hivatal végleges betöltésére csak a tanítóképesítő vizsgálat alapján nyert tanítói oklevél minősít; ez jogosít fel az országos nyugdíjintézetbe való belépésre is.
5. Tanítóképesítő vizsgálatra oly jelöltek mehetnek, kik a tanítói érettségi vizsgálat kiállása után legkevesebb kétéves tanítói gyakorlatot tudnak bizonyítvánnyal kimutatni,³¹⁷ melybe a magántanítóság is beszámítható, ha azt nyilvános vizsgálat fejezi be. Ugyanezen feltétel

³¹⁴ II. Országos 1896. 644–648. (Kiemelések részben tőlem – D. P.)

³¹⁵ A kongresszus jegyzőkönyvében csak utalnak Radó Vilmos előadására, ám annak szövegét nem, csak határozati javaslatait közölték a kötetben. (II. Országos 1896. 643–644.)

³¹⁶ Lásd ehhez Nagy Lászlónak a TITOE választmánya által támogatott, ezzel egyező 1901. október 27-i javaslatát. (GyMSM GyL VIII. 55., valamint: Eperjessy 1889/5. 74.)

³¹⁷ Nagy Lászlónak – a TITOE választmánya által támogatott – 1901. október 27-i javaslatában a sikeres alapvizsgálat mellett 19 éves életkort és 1 vagy legfeljebb 3 évi tanítói gyakorlatot ajánlott a „tanítóképesítő szakvizsgálat” feltételeként, melynek bizottságával kapcsolatban nem említett országos szervezést. (GyMSM GyL VIII. 55.)

alatt a középiskolai érettségi bizonyítvánnyal bírók is bocsáthatók tanítói képesítő vizsgálatra, ha a tantárgyi különbözetből pótvizsgálatot tesznek. Az érettségi vizsgálatról számítva négy évnél később senki képesítő vizsgálatra nem bocsátható, s ha valamely jelölt a képesítővizsgálatot négy év múlva le nem teszi, tanítói hivatalt tovább nem viselhet.

6. *A tanítóképesítő vizsgálatok megtartására a vallás- és közoktatásügyi miniszter külön tanítóképesítő országos bizottságokat rendel, melyeknek tagjait a szaktudósok, a tanfelügyelők, az állami és hitfelekezeti tanítóképző intézeti igazgatók és tanárok, valamint a kiváló népiskolai tanítók sorából három-három évre a közoktatási miniszter nevezi ki.*
7. *A tanítóképesítő vizsgálat, amelynek nyelve csakis a magyar lehet, írásbeli, szóbeli és gyakorlati. Tárgyai: nevelés- és oktatástan, a népiskolai tantárgyak részletes módszertana, neveléstörténet, iskolai szerveztan és gyakorlati tanítás*³¹⁸ – határozták a középfokú tanítói képesítés reformját szorgalmazva, a vita során sem említve a tanítóknak a képzés érettségire épített felsőfokú jellegére vonatkozó elképzeléseit.

2.4. A TITOE tervezete „a tanítóképzés szervezetéről” s az új tanítóképzős képesítési szabályzat, rendtartás és tanterv fogadtatása (1898–1903)

A tanítóképzős szekció megbízásának megfelelően a *TITOE válaszmánya 1898. július 4-én „a tanítóképzés szervezetére”* vonatkozó – javarészt Nagy László által készített – *részletes tervezetet fogadott el*³¹⁹ és *terjesztett elő* előbb az egyesületi közgyűlésnek, majd a VKM-nek. E dokumentum tételéibe foglalták „a fejlődés közeli fokozatát”, s a hozzájuk fűzött megjegyzésekben jelezték „óhajajait” a jövőre nézve, lényegében tartva magukat a kongresszus irányelveihez (ezeket nem ismételjük).³²⁰ A tanító(nő)képzőkbe felvehetőnek ítélték azt, aki „14. életévét betöltötte, de a 20-at még nem haladta meg, s közép-, polgári vagy felsőbb leányiskola legalább 4 alsó évfolyamának vagy a teljes felső népiskolának kielégítő eredménnyel való elvégzését bizonyítja; továbbá ha egészséges és ép testi szervezetű, ép érzékű, kifogást-

³¹⁸ II. Országos 1896. 644–648. (Kiemelések tölem – D. P.)

³¹⁹ *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1898. 438–444.; Miklós 1907. 547.

³²⁰ *A tanítóképzés* 1898. 266.

lan előéletű *s magyarul tud.*”³²¹ A tanári kar javasolja a felettes hatóságnak az olyan növendékek eltávolítását az intézetből, akik nem tudnak magyarul vagy akiknek valamilyen fogyatékoságuk van. Megjegyzésükben jelezték: nincs kifogásuk az ellen, hogy a fővárosban vagy más nagyvárosokban a közép- és középfokú iskolák 6. osztályát végzettek számára nyissanak magasabb színvonalú képzőket, hároméves képzési idővel.³²²

A kongresszus heves magyarító kezdeményezéseinek tükraként a 16. §-ban leszögezték: „A hazai összes tanító- és tanítónőképző intézetek oktatási nyelve általában *a magyar*; de az illető fenntartó hatóság felterjesztésére a VKM megengedheti, hogy a hittant, az anyanyelvet és annak irodalmát valamely más hazai nyelven tanítsák.”³²³ Az egységes színvonal érdekében a VKM által minden képző számára kötelezően kiadott tantervet, s általa engedélyezett tankönyveket, vezérkönyveket sürgettek azzal, hogy az egyházi fenntartók, s az állami tantestületek engedélyt kérhettek volna jellegüknek vagy a helyi sajátosságoknak megfelelő tantervi módosításokra. Hatósztályos elemi gyakorlóiskolát kívántak két tanteremmel és tanítóval. A gazdasági gyakorlatokhoz kerti vagy mezei mintagazdaságot, a kézimunka oktatásához műhelyt kértek a képzők mellé, s lehetségesnek tartották köztartás és internátus létesítését is – lehetőleg az iskolai helyiségektől elkülönítve. Fontosnak

³²¹ *A tanítóképzés* 1898. 267–268. (Kiemelések tőlem – D. P.)

³²² *A tanítóképzés* 1898. 268. – *Bárczy István*, a fővárosi közoktatásügyi ügyosztály vezetője 1902. január 15-én egyebek között egy, a Röck Szilárd utcában létesítendő fővárosi tanítóképző létrehozására tett javaslatot. Egy 14 évnél idősebb fiatalokra számító, a középiskolák negyedik osztályánál magasabb előképzettségre épülő, így az általános műveltség birtokában csak a szakképzésre koncentrálnó 1-2 éves tanfolyam szükségességét a létező tanítóképzés hibáinak kritikájával indokolta: „A mai tanítóképzésnek... egyik általánosan elismert hibája, hogy szervezetében a képzés rendszerét külső szempontok uralják, s legkevésbé az a fontos elv, hogy a tanítójelölt egyéniségét az iskola belső igényeinek szemmel tartásával tökéletesítsük és alakítsuk igazi tanítójellemmé. A tanítóképzésben alárendelt kérdés legyen az, hogy a tanítói oklevél az érettségi bizonyítvánnyal egyenrangú-e vagy sem, jogosít-e egyetemi tanulmányokra stb... [A] nemzet általános műveltségét érinti az, hogy az a tanítónemzedék, mely a képzőt elhagyja, felfogja-e hivatását, átérti-e azt úgy, amint szükséges ahhoz, hogy megelégedéssel, nem fogyó lelkesedéssel töltsön be a tanítói állás minden kötelességeit. Nem az oklevél ad értéket a működő tanítónak, hanem az iskola falai között végzett munka kölcsönöz a tanító egyéniségének tiszteletet, becsülést és úgy erkölcsi, mint anyagi méltánylást” – hangsúlyozta joggal Bárczy István, némiképp elvonatkoztatva attól, hogy a bérezés a közszolgáltatásban igenis összefüggésben állt/áll a végzettség színvonalával, besorolásával. (1902. 6.) Lásd ehhez: *Mann* 2002. 70.

³²³ *A tanítóképzés* 1898. 266. – A mai olvasóban óhatatlanul felmerül: engedély hiányában a nemzetiségi vidékeken, az ottani nemzetiségi növendékeknek az anyanyelvet vajon miként taníthatnák másként?

tartották leszögezni, hogy a tanév során mindenütt hazafias ünnepek tartandók.³²⁴

A TITOE tervezete szerint a tanári testületeket az igazgatón és a gyakorlóiskolai tanítókon kívül „legalább 7 rendes tanár”³²⁵ alkotta volna (tanítóképző tanári végzettségű,³²⁶ feddhetetlen előéletű magyar állampolgárokból pályázat útján kiválasztva, „életfogytiglan” tartó kinevezéssel,³²⁷ más fizetéssel járó hivatal tilalmával).

A hitoktatók csak a saját felekezetükhöz tartozó tanulók tanulmányi és fegyelmi ügyeiben rendelkeztek volna szavazati joggal. Elképzelésük szerint az intézet érdemi döntéseit a tanári testületek hozták volna (a testület működését az önkormányzatiság felé elmozdítva³²⁸), melyek közül a fontosabbakról tájékoztatták volna a tanítóképző intézeti főigazgatót. Őt ilyen főigazgató gyakorolta volna egy-egy kerület élén a képzők felügyeletét a kerületéhez tartozó valamennyi ilyen intézmény felett (fenntartóra való tekintet nélkül). A szakmai színvonal nyomon követése, a törvényes előírások, rendeletek betartatása, tantervek, tankönyvek használatának vizsgálata, az esetleges

³²⁴ A tanítóképzés 1898. 269–270.

³²⁵ A tantestület tagjainak felsorolásában tudatosan nem szerepeltek zene- és rajztanárok, segédtanárok, akik a gyakorlóiskolai tanítókkal együtt az alacsonyabb X. és XI. fizetési osztályba voltak akkor besorolva. Azt kívánták ugyanis, hogy ők is a VIII. és IX. fizetési osztályba kerüljenek a tanítóképző intézeti rendes tanárokhoz és igazgatókhoz hasonlóan (nyugdíjszabályaik módosítását is ezen elv szerint vázolták). Kérvényezték a tanárnők bérének a tanárokéval egyező meghatározását s azt is, hogy az egyházi fenntartású intézményekben se lehessen a rendes tanárok fizetése kevesebb, mint 1200 Ft, korpótlékuk pedig ötvenként 200 Ft-tal emelkedjék. A lakbérpótlékkal kapcsolatban is voltak kéréseik, de bér- és nyugdíjügyeikkel tanulmányunkban nem kívánunk részletesen foglalkozni, hiszen helyzetük ekkor már sokkal kedvezőbb volt a tanítóknál, egyre inkább a középiskolai tanárok helyzetéhez volt hasonló. (Nagy L. 1890/2. 243–246.; A valóság- és közoktatástügyi 1890. 249–251.; A tanítóképzés 1898. 273–276.; Vö.: Az állami 1893. 112–119.; Segédtanári állás 1893. 433–435.; Folyamodvány az állami 1893. 440–447.; Szemelvények 1893. 558–561.; Kozári 2012. 60–90.)

³²⁶ A tanítóképző intézeti tanári végzettség megszerzését illetően lényegében a kongresszuson elhangzottakat ismételték, törekvésük lényege a középiskolai tanárok végzettségéhez való közelítés volt, az ezzel járó társadalmi státusz, fizetés megszerzésének szándékával. (A tanítóképzés 1898. 277–278.)

³²⁷ Részletesen vázolt fegyelmi eljárás útján (első fokon az országos tanítói és tanári fegyelmi bíróság révén, a VKM javaslatára, másodfokon a közigazgatási bíróság döntésével) állásából a tanár csak akkor lett volna eltávolítható (akár a nyugdíjjogosultsága elvesztésével is), ha kötelességét hanyagul végzi, botrányt okozó erkölcstelen életet él, súlyos kihágást követ el vagy államellenes tettet követ el. (A tanítóképzés 1898. 277–278.)

³²⁸ „A jelzett szempontból az igazgatói állás természetének, amely nem az államhatalom, hanem az intézeti és testületi érdekek kifelé való képviselésében áll, az felelne meg leginkább, ha a megbízatás nem a fennhatóságtól, hanem a testülettől magától származnék” – írták. (A tanítóképzés 1898. 271–272.)

államellenes tevékenység megakadályozása mellett e főigazgatók fontos ellenőrző-irányító szerepet játszottak volna a tanítói érettségi és képesítő vizsgákon is.³²⁹ Utóbbiakkal kapcsolatban az 1898. évi tervezet csak a külföldön szerzett oklevelek honosítása terén nyújtott újat: magyar nyelvből és irodalomból, történelemből, alkotmánytanból és földrajzból tanítói érettségi vizsgát, s „megszabott feltételek mellett”, országos bizottság előtt tanítói képesítővizsgát javasoltak a hazánkban tanítói munkát vállalni szándékozók pályára engedéséhez.³³⁰

Javasataikat az 1868. évi népoktatási törvény módosítására szánták, de ez irányú törekvésük még évekig visszhang nélkül maradt. *A VKM csak kevés javaslatukat respektálta az állami tanító- és tanítónőképzők új rendtartását és képesítő vizsgaszabályzatát közreadó 1900. évi 45.781. számú rendeletében.*³³¹ Mohar József kritikai ismertetésében emlékeztetett arra, hogy a rendlettervezet vitája során a tanítóképző intézeti tanárság „idegenkedve” fogadta azt, hiszen „három évtizedes buzgó munkássága után nem szabályzatok revideálását várta, hanem a tanítóképzés általános továbbfejlődését biztosító törvényes intézkedéseket remélt”. A tanítóképzés egységes színvonala érdekében elsősorban az egyházi képzőkkel kapcsolatos állami jogosítványok, felügyeleti, irányítási jogok bővítését várták a törvénymódosítástól, hiszen az egyházi képzőkből kerül ki „a magyar néptanítói karnak túlnyomó része,”³³² [s] ezen nem ellenőrzött intézetekből kikerült tanítói karra bízva a magyar állam legszentebb feladatát: polgárainak nevelését!”³³³ – írta, majd hozzátette: mindazonáltal örömmel üdvözlük a rendeletet, mert „ezeket a szabályza-

³²⁹ *A tanítóképzés* 1898. 279–281. Tervezetük szerint a tanítói érettségi vizsgálaton kívül – ahol a tanfelügyelő vagy miniszteri megbízott elnökölt volna – a képzők kikerültek volna a gyakran tanítói végzettségű királyi tanfelügyelők hatásköréből, ezzel is távolodva a népiskolai szférától, közeledve a teljes értékű középiskolává váláshoz (ami – a tanítóktól eltérően – a képzős tanárok törekvéseinek középpontjában állt).

³³⁰ *A tanítóképzés* 1898. 277.

³³¹ Lásd ezeket: Halász szerk. 1910. 921–942. és 949–958. A TITOE VIII. közgyűlésén, 1904. május 23-án, Kovács János, a TITOE elnöke jelezte: készülnek már a „hazafias” felekezetek ezt figyelembe vevő új szabályzatai is. (*Napló* 1905. 71.)

³³² Az 1901/1902. tanévben képesítést nyert 2549 tanító és tanítónő közül 1598 felekezeti képzőben jutott oklevélhez. (*A népoktatás reformja* 1904/21. 3.)

³³³ Mohar 1901. 152. – Miközben az állami tanárok felrőtták e szabályzatoknak, hogy azok csak az állami intézményekre vonatkoznak, addig a bevezető rendelet egy utalása nyomán a Magyar Katolikus Tanítók Tanügyi Tanácsának közgyűlésén riadót fújtak. Kifejtették, hogy megítélésük szerint „az államkormányzatnak a népoktatás fejlesztése címén kiadott újabb rendelkezései figyelmen kívül hagyatva, rést nyitnak különösen a katolikus iskolák jellegének végelpusztítása céljából. Erre mutat a képezdei rendtartásra és a képesítők szabályzatára vonatkozó miniszteri rendeletben kifejtett tancél, mely szerint az előhírmőke akar lenni az egységes képesítésnek...” (*A Magyarországi Katolikus* 1901/7. 52.) Lásd ehhez: Nagy P. T. 2005. 63–79.

tokat *sikerült pedagógiai alkotásoknak* tekintjük, melyek az állami tanítóképzés működését nemcsak egységesebbé, hanem intenzívebbé is fogják tenni. Nem azokat az eszméket látjuk a kiadott rendeletekben megvalósítva, amiket egyesületünk nemcsak megérlelt, hanem jóformán *rendszerbe* is szedett, de megtaláljuk bennük a mai rendszer lényeges tökéletesítését”, mert ez egy „valóban liberális szellemű és mély pedagógiai értékű rendelet, amely a miniszteri intézkedéseket nemcsak bevezeti, hanem fennköltén magyarázza és lényegesen meg is világítja.”³³⁴

Mohar József elégedetten idézte a rendtartást bevezető rendeletből, hogy „a tanítóképző intézet szakiskola. A magyar néptanító eszményképének beol-tása a fogékony ifjú lélekbe és ennek az eszményképnek a megvalósítása a gyakorlati életben: ez a tanítóképző intézet igazi hivatása.”³³⁵ Örömmel konstata-lta, hogy az új rendtartásban a tanító(nő)képző megmaradt 4 évfo-lyamosnak, hogy az egyes osztályok létszámát 30 főben maximálták, hogy a felvehető növendékek legkisebb életkorát már a fiúknál is 14 évben határoz-ták meg,³³⁶ s hogy lényegesen csökkentették a nagyrészt laikusokból álló igazgatótanács hatáskörét (az ösztöndíjosztáson kívül lényegében a vagyoni és gazdasági ügyekre korlátozták),³³⁷ növelve a tanári testületét és a királyi tanfelügyelőét. Ugyanakkor sajnálattal fogadták, hogy a tanulmányi/egyelmi ösztönzés fontos eszközei, a „jótétemények”, segélyek kiosztása továbbra sem került a tanári testület hatáskörébe, ez ügyben csak javaslatte-lési joguk volt.³³⁸

Üdvözltek, hogy egy sor kérdésben – az igazgatótanács kompetenciájá-nak rovására – az igazgató jogköre szélesedett, ugyanakkor berzenkedve fogadták, hogy a rendtartás felfogása, hatáskörmegosztása messze esett az általuk az 1898. évi dokumentumban vázolttól. Azt pedig, hogy a tanári tes-tülettel való egyet nem értése esetén bizonyos sürgősnek ítélt esetekben az

³³⁴ Mohar 1901. 153.

³³⁵ Mohar 1901. 154. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³³⁶ Ezzel egyébként jogilag kétséges módon (ám szakmailag helyesen) az 1868. évi XXXVIII. tc. 87. §-a után a 86. §-t is rendeleti úton módosították. Mohar 1901. 154.

³³⁷ Az igazgatótanácsokról hosszú időn át zajló vitához lásd pl.: É. 1893. 354–355.; Víz 1893. 360–361.; Segédtanári állás 1893. 435–437.; György 1893. 544.; Egy régi tanár 1893. 625–626., 628.

³³⁸ Üdvözltek ugyanakkor, hogy a tanári testület javaslatára e jótétemények – nevelési eszközként – év közben is változtathatók voltak, s azt is, hogy a rendtartásban a köztartás és az externátus mel-lett komolyabb hangsúlyt kapott az internátus nevelési célja is: „Az internátusi élet családian rendezendő be; a család feje az igazgató, a tanulók testvéri szeretetben éljenek egymás között. A vezetésnek legfőbb gondja legyen, hogy a kartársi együttérzést, a hivatásszeretetet, a nemzeti szellemet és a nemes eszmék kultuszát meggyökereztesse, ápolja és megerősítse az ifjak lelké-ben.” Mohar 1901. 158. (Kiemelés tőlem – D. P.)

igazgató nemcsak felfüggesztheti a tantestület határozatát, hanem életbe is léptetheti az általa helyesnek tartott intézkedést, egyenesen „abszolutisztikus ízűnek” ítélték.³³⁹ Rosszallással fogadták, hogy 1898. évi javaslatukat semmibe véve, a minisztérium szabályzata a tantestület tagjait továbbra is „igazgató, rendes, segéd-, helyettes, megbízott és óraadó tanárok” besorolásban említette. „Ennyi kategóriája a tanároknak még paródiának is sok! ... Legyenek *rendes tanárok* és rendes tanári munkakört betöltő ideiglenesen, de legfeljebb három évig betöltő *helyettes tanárok* és szabályoztassék valahára a képzős tanárok képzése és képesítése,”³⁴⁰ akkor elérhetőek lesznek a rendtartás ideális céljai” – hangsúlyozta kollégái nevében Mohar József.³⁴¹

³³⁹ Annak, hogy a rendeletben ez így alakult, némi szerepe lehetett *Sebestyén Gyula* miniszteri megbízottnak, az Országos Közoktatási Tanács titkárnak is, aki a TITOE választmányának 1897. december 22-i ülésén „erősen támadta az előterjesztőnek [Peres Sándor igazgatónak] azon álláspontját, mely szerint a tanári testületek autonomikus testületekké válhatnak, melyek választják és ellenőrzik az igazgatót. Nemcsak azon okból tartja ezt a felfogást helytelennek, mert ilyen állapotok között elvész a személyi felelősség, mivel valamely intézetnek az ügyeiért csak egyént és nem egy egész tantestületet lehet felelősségre vonni, hanem azért is, mivel *tanítóképzőink ilyen szervezetét egyáltalán nem tartja beilleszhetőnek hazánk államkormányzatának organizmusába.*” *Léder Ábrahám* a tantestületek békéjét féltette a javaslatról, míg *Verédy Károly* tanfelügyelő a kormány diszkrecionális jogának tartotta, hogy kit nevez ki bizalmi állásra, igazgatóvá. *Nagy László* ellenben az igazgatói teendők decentralizálása mellett érvelt: „A mostani állapotok mellett az igazgató éppenséggel nem képes azon sokféle kötelességnek megfelelni, melyet állása rá ró, s melyek a külföldi hasonló fajú iskolákban is legalább három egyénre nehezednek.” Válaszában az előterjesztő kitarított álláspontja mellett, s az elnöklő *Kovács János* a különböző álláspontok közös vonását emelte ki: „az intézetek vezetésébe a tanári kar a mostaninál nagyobb mértékben vonandó be”. (*Egyesületi élet* 1898. 63–64.; *Nagy L.* 1898. 405–407. Kiemelés részben tőlem – D. P.) Lásd ehhez: *Egy régi tanár* 1893. 623–625.

³⁴⁰ A VKM 1906. február 17-én adta ki 11 890. sz. szabályzatát a tanítóképző intézeti tanárok képzéséről és képesítéséről, s a 41 682/1907. sz. rendelettel e tanárvizsgálatok ügyvitelét szabályozta. (*Halász szerk.* 1910. 958–969.) Lásd ehhez: *Király* 1890/11. 179–180.

³⁴¹ *Mohar* 1901. 156. – Természetesen nem a megnevezések nyelvi kuszasága ellen volt ízlésbeli kifogásuk a képzős tanároknak. Egzisztenciális kérdésről volt itt szó. Egyrészt arról, hogy az 1893. évi IV. tc. s a VKM rendelete az állami tanítóképző intézeti igazgatókat a VII–VIII. fizetési osztályba, a tanítóképző intézeti tanárokat, tanárnőket a VIII–IX. fizetési osztályba, a tanítóképző intézeti segédtanárokat, tanítónőket a X. fizetési osztályba, a tanítóképző intézeti tanítókat, segédtanítókat (ide értve a művész- és testnevelő tanárokat is) a XI. fizetési osztályba sorolta. (*A magyarországi népoktatásügy* 1893. 652–653.; *Az állami* 1893. 112–119.; *Az utolsó* 1893. 219–220.; *A kultuszminisztérium* 1893. 222–224.; *Az állami tanítóképző-intézeti* 1893. 370–380.) – *Felkai László* közlése szerint „a tanítóképző intézetekben a századfordulót közvetlenül megelőző évben mintegy 20 igazgató fizetése 2400–1400 forintig, mintegy 70 tanáré 1800–1200 forintig terjedő skálán mozgott. Az itt foglalkoztatott segédtanítók, zenetanárok, tanítók 900–400 forint, a tornatanítók 300–200 forint fizetésben részesültek.” (1994. 85.) Másrészt arról, hogy sokáig csak a rendes tanári kinevezéstől léptették be a nyugdíjintézetbe a pedagógusokat, s onnantól számították a szolgálati idejüket, márpedig az ilyen kinevezésig több, nemegyszer 5–10 év telt el. S ha még ehhez hozzáesszük, hogy munkaköri leírásuk, kötelező

Elfogadták, hogy hatosztályos osztatlan népiskolaként írták le a szabályzatban a gyakorlóiskolát (hiszen figyelembe kellett venniük, hogy a népiskolák 78%-a osztatlan volt akkoriban³⁴²), de úgy vélték, hogy ebben osztott osztályra is szükség lehet, ezért az iskola berendezése ennek megfelelően lenne kialakítandó. Bármilyen legyen is az épület, „a gyakorlóiskola és a gyakorlati kiképzés lelke mindenkor a gyakorlóiskolai tanító lesz... Nem hallgathatjuk el ezért az olyan irányzat felett érzett aggodalmunkat, amely ezen állás erkölcsi és anyagi megbecsülését mind alább és alább süllyesztí. Halálos csapás a kezdő fizetésnek 700 Ft-ról 500 Ft-ra való leszállítása és ezzel kapcsolatban a szolgálati éveknél 30-ról 40-re való áttétele volt.³⁴³ Azt hittük, már több nem jöhet, de íme, az ötödéves pótlékokat szabályozó miniszteri rendelet még tudott mit elvenni: az eddigi 100 Ft-os pótlékot 10%-ra szállította le. Valóban itt van már az ideje annak, hogy ez állással együtt a gyakorlati képzés színvonalát megmentsük!”³⁴⁴ – szólította fel olvasóit kolégái nevében Mohar József.

Az új képesítővizsgálati szabályzat elemzésére áttérve, rezignáltnál állapította meg, hogy az figyelmen kívül hagyta 1898. évi javaslatok zömét s „az 1892. évi szabályzat alapelveitől semmiben sem tér el; annak nyolc év tapasztalatai alapján eszközölt *előnyös revíziója*. Az egységes állami képesítéstől tehát annyira vagyunk, mint azelőtt voltunk. Pedig ezt a reformot nemcsak az illetékes tanügyi körök, hanem számottevő parlamenti tényezők is mind jobban és szélesebb körben sürgetik. Kétségtelen, hogy a magyar nemzeti népnevelés megteremtésének ez elengedhetetlen előfeltétele és egy új népoktatási törvény szilárd alapjának legelső köve. ... A tanítóképzésre termékeny intézkedés lett volna, hogy a tanítói oklevél képesítsen az egyetem

óraszámuk is eltért néhány felsorolt kategória esetében, láthatjuk, hogy korántsem bölcsész nyelvi játékokról volt szó e kérdés kapcsán akkoriban.

A felekezeti tanárok bére ettől eltért, az egyes felekezetek anyagi helyzetének, tradícióinak, hozzáállásának függvényében. Bérük és várható nyugdíjuk felzárkóztatását a TITOE már 1889-től szorgalmazta. 1890 tavaszán a választmány az augusztusi közgyűlés témájává tette: „A felekezeti tanítóképző intézeti tanárok anyagi helyzetének javítása, tekintettel arra, hogy díjazásuk és nyugdíjuk az államiakéval összhangba hozassék.” Május 19-én a téma kidolgozására Gamauf Györgyöt kérték fel. (*A vallás- és közoktatásügyi* 1889. 23–25.; *Gamauf* 1890. 417–419.; *Nagy L.* 1890/6. 478–479.)

³⁴² *Somogyi* 1890. 189.

³⁴³ E folyamat során előbb az 1868. évi XXXVIII. tc. 85. §-ában meghatározott 700 Ft (1400 Kr.)+lakpénz bért szállították le a XI. fizetési osztálynak megfelelő bérekre (míg a többi képzős pedagógusét időközben a fizetési osztályba sorolással megemelték), majd a gyakorlóiskolai tanítóknak a képzős tanárokhoz hasonlóan nyugdíjszabályait is a népiskolai tanítókéhoz közeleltették.

³⁴⁴ *Mohar* 1901. 157–158.

némely szakjaira való beiratkozásra”³⁴⁵ – de ez éppúgy nem történt meg, mint a tanítóképzés záróvizsgájára vonatkozó 1896–1898. évi – a tanítóság számára is fontos –, az érettségit nyújtó alapvizsgára s a végleges tanítói alkalmazáshoz szükségesnek vélt képesítő vizsgára vonatkozó javaslataik figyelembevételé.

A részletek változtatását illetően azt emelte ki, hogy egy év tanítói gyakorlat igazolása mellett már az érettségizettek is képesítővizsgát tehettek, s hogy a tanfelügyelőknek már nem volt joguk egyoldalúan változtatni a képesítővizsga tételein. Ha azokat nem találták kielégítőeknek, a tantestületet szólíthatták fel új tételek kidolgozására. Megelégedéssel fogadta ugyanakkor, hogy az új szabályzat világosan kimondta: „aki a magyar nyelvi dolgozatból akár *tárgyi*, akár *nyelvi* szempontból elégtelen érdemjegyet kap, megbukottnak tekintendő”. Rossznéven vette viszont, hogy a „rendes tanulók” képesítővizsgája ingyenes maradt, így a vizsgáztató tanárok – eltérően érettségiztető gimnáziumi kollégáiktól – elestek az ebből származó jövedelem lehetőségétől.³⁴⁶ Kritikai ismertetését Mohar József azzal zárta, hogy továbbra is küzdeni fognak a tanítóképzés érdemi reformjáért, az 1868. évi népiskolai törvény revíziójáért.³⁴⁷ A küzdelem folytatására két évvel később, a Berzeviczy-féle törvényjavaslat vitáján kerülhetett sor.

Előbb azonban „az alapos és mindenoldalú előtanulmány után” elkészült, 12 év erőfeszítése nyomán 1903. január 3-án, a VKM 40.181/1902. számú rendeletével kiadott új tantervvel kapcsolatos feladatokra kellett koncentrálniuk. Életbe léptető rendeletében Wlassics Gyula miniszter hangsúlyozta, hogy az állami elemi tanító(nő)képző intézetek számára kiadott tanterve gyökeres változást hoz az érvényben lévő, 1881–1882-ben kiadott szabályozásokhoz képest. „Az új tanterv alap gondolata és legfőbb törekvése, hogy a *tanítóképző intézet szakiskola jellegét minél határozottabban kidomborítsa*, s ily módon egyfelől tanítóképző intézeteink és a népiskola, másfelől tanítóképzésünk és a néptanítói hivatás között minél szorosabb és bensőbb kapcsolatot létesítsen. ... Ma már kétségen felül áll, hogy tanítóképzésünk sem a népiskola színvonalához alászállva, sem a középiskolai tanítás felé törekedve meg nem találhatja azt az utat, melyen rendeltetését helyesen betölti. A tanítóképző intézetnek sem a nép-, sem a középiskola nem lehet előképe. *A tanítóképző intézet nem lehet más, mint szakiskola, amely kizárólag és teljesen a*

³⁴⁵ Mohar 1901. 159.

³⁴⁶ E megjegyzése a fiúképzők növendékeinek társadalmi összetételét, jórésztük szűkös anyagi körülményeit figyelembe véve egyoldalúan tanárpártinak tűnhet a számunkra.

³⁴⁷ Mohar 1901. 159–160.

népiskolai tanítói hivatásra készíti elő tanítványait. ... A tanítóképző intézet olyan szakiskola, amelynek tanulmányi rendjében a közműveltségi tantárgyak éppoly lényegesen hozzátartoznak a hivatásszerű képzéshez, mint a pedagógiai tantárgyak és a tanítói gyakorlat. Azok a népiskola ismeretanyagát közlik a leendő tanítóval, de oly színvonalon, hogy felette uralkodni és vele céljaihoz képest rendelkezni tudjon... Minden tárgy a maga módja szerint a hivatásszerű szakképzés szolgálatában áll, s olyan tárgynak, mely ezt a szolgálatot nem teljesíti, nincs helye a tanítóképzés rendszerében. Uralkodó jellemvonása az új tantervnek, hogy a tanítóképzés eme didaktikai egységét határozottan kifejezésre juttatja és foganatosítását biztosítja.

Így fogván fel a tanítóképző intézetek feladatát, a tanterv a törvényesen megszabott közműveltségi tantárgyak tudományos színvonalának emelésével, körük pontos meghatározásával és anyaguk megválogatásával is a tanítói szakképzést óhajtja intenzívebbé tenni. ... Az új tanterv a más fajú és más fokozatú iskolákkal szemben szigorúan megóvjva a tanítóképzők önállóságát, s ennek megfelelően a tanítónőképző intézeteket feloldja a felsőbb leányiskolákra való tekintettel rájuk kényszerített alkalmazkodás alól. ... Az új tanterv... helyreállította a tanítóképző intézetek szervezeti és tanulmányi egységét, s köztük csupán oly jelentéktelenebb eltéréseket enged meg, amelyek a kétféle képzés természetéből önként következnek.

A tanítóképzés egységét törekszik megerősíteni az új tanterv azzal is, hogy *lehetőleg alkalmazkodik a felekezeti tanítóképző intézetek szükségéhez.* ... [E]gyetlen olyan rendelkezése sincs, amely a felekezeti tanítóképző intézetek érdekeibe ütköznék, sőt a tanítójelöltek élethivatása szempontjából oly fontos valláserkölcsi nevelésre ez a tanterv nagyobb nyomatókat vet, mint bármelyik elődje... a hitoktatásra a IV. évfolyamban is heti két órát szán, s ezzel a hitoktatás heti óraszámát nyolcra emeli. ...

[T]eljes mértékben elismeri és méltányolja a *pedagógiai elméletnek és gyakorlatnak nagy jelentőségét a hivatásszerű képzésben, s ... fenntartás nélkül megadja nekik az elsőséget a többi tantárgyak között.* A fősúlyt azonban nem az elméletre, hanem a gyakorlatra helyezi... A pedagógiai tantárgyakon kívül az új tanterv *különösebben azokat a tantárgyakat emeli ki, amelyek a nemzeti nevelésnek, a hazafias szellem ápolásának leghathatósabb tényezői.* ... A magyar nyelv és irodalom tanterve csupán a tanítás kereteit állapította meg, elméleti kategóriák szerint; célja és módszere gyakorlati és hivatásszerű. A magyar nemzeti szellem kifejezésbeli sajátosságainak megértése és elsajátíttatása, továbbá a tanítójelölt bevezetése a nemzet lelkivilágába, hogy majdan nemzetfenntartó törekvések buzgó munkásává lehessen...

A történettanítás középpontjába az új tanterv a nemzeti történetet helyezi, s ennek oktatását mind a négy évfolyamon keresztülviszi... [A]z első két évfolyamban az egyetemes történettel összekapcsolva, a harmadikban pedig önállóan foglal helyet, míg a negyedik évfolyam alkotmánytani oktatása az egész történettanítás tanulságait egybefoglalja és értékesíti a gyakorlati élet számára. Ugyancsak a fentebb kiemelt szempontból történt a *földrajz* tanításának három évre kiterjesztésével, Magyarország földrajzának a harmadik évfolyamba helyezése, hogy ily módon a tanítójelöltek hazájuk földjét összes földrajzi tanulmányaik felhasználásával minél behatóbban... ismerhessék meg” – olvashatjuk a miniszter rendeletében, mely egyebek között kitért a mennyiség- és természettudományokkal kapcsolatos újításokra s a művészeti és gyakorlati tárgyakra, melyek óraszámát s tanításuk intenzitását jelentősen növelték. Kiemelte Wlassics Gyula az egyes tantárgyak anyagának pontos részletezését, s hangsúlyozta azt is, hogy a heti óraszámok növelésével „innen maradtak azon a határon, amelyet a külföldnek éppen legfejlettebb képzőintézetei elértek”. Végül reményét fejezte ki, hogy az új tanterv a hozzá készülő *utasításokkal* együtt hivatva van rá, hogy új korszakot nyisson a tanítóképzés történetében.³⁴⁸

A tanítóképző tanárok bő egy évtizedes – már az 1889. és 1890. évi gyűléseiktől folyamatosan kikristályosodó – törekvéseinek jelentős részét érdemben hasznosító tanterv kiadásával egyidejűleg *Wlassics Gyula* levélben fordult a TITOE vezetőihez:

„Midőn az Országos Közoktatási Tanács javaslatát jóváhagyva és elfogadva, az állami tanító- és tanítónőképző intézetek új tantervét kiadtam és fokozatos életbeléptetését az 1903/1904. tanév kezdetével elrendeltem, készséggel felhasználom az alkalmat arra, hogy a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének, amely ezen tantervrevízió munkáját annak idején megindította, céljait kitűzte, az alapul szolgáló első tervezetet elkészítette, az érdeklődést ezen ügy iránt állandóan ébren tartotta, és sikerét szakszerű javaslataival elősegítette, legőszintébb elismerésemet és köszönetemet kifejezem.”³⁴⁹

A TITOE nevében a Magyar Tanítóképző anonim [véltetően a főszerkesztő, Nagy László által írt] *vezércikkében reagált az új tanterv életbeléptetésére* s az elmúlt küzdelmes évtizedek történéseire. „Nincs iskolai tanterv Magyarországon, sőt talán külföldön sem, amelynek megteremtésében az összes nem hivatalos és hivatalos tényezők oly összehangzóan, annyi egyesített törekvés-

³⁴⁸ *Wlassics* 1903. 132–136. Lásd továbbá: *Mann*, 1994. 24.

³⁴⁹ *Az új tanterv* 1903. 130.

sel és kölcsönös támogatással vették volna ki részüket, mint az új tanítóképző tanterv készítésében. Kormány, Köznevelési Tanács és a tanárok egyaránt nemes szándékkal fáradoztak azon, hogy oly tanterv készüljön, amelyből a tanítóképzés s az egész népoktatás ügye hatalmas lendületet kapjon. ... [G]öröngyös út vezetett a mai célpontig. Egyesületi és testületi tanácskozások, irodalmi viták, eszmék és egyének harca, a kedélyeket fölriasztó vészkiáltások, emlékiratok, a hivatalos munkálatok elalvása és felébresztése, mozgalmak és ellenmozgalmak előzték meg e tanterv megszületését. Nem is csoda, mert *e tanterv készítése közben a tanítóképzés egész oktatási rendszerre gyökeres átdolgozáson ment keresztül, a régi rendből kő-kövön nem maradt, új eszmék, új törekvések kerültek felszínre, sőt a készítés munkája a szervezeti kérdésnek is egész raját kavarta föl.*

Most elültek a szelek s lecsendesültek a hullámok. S e magasztos pillanatban, amikor a tanterv országosan kihirdettetik, nem inkrimináljuk a múltat, sőt nem vonszoljuk a bírálókat ítélőszéke elé az... életbeléptető rendeletet sem, pedig volna annak egyéni jellegű felfogásához néhány szavunk. E pillanatban el kell némulnia minden harci szónak, s egy gondolatban, egy törekvésben kell összeforrnia az ellentétes nézeteknek, hogy a tanterv teljes és okszerű végrehajtásának útját egyengessük. Az új tanterv, mint minden emberi munka, nem tökéletes, s a viszonyok, amelyek között majd élnie kell, még kevésbé mentesek a bajoktól, éppen ezért sok fáradtsággal s nehézséggel fog járni végrehajtása. Mielőtt azonban a munka igájába hajtának nyakunkat, adjuk át egy pillanatra magunkat az öröm gondtalan érzésének” – írta a vezércikk szerzője,³⁵⁰ jelezve azt a légkört, amely a rendelet megjelenésekor a TITOE vezetőit áthatotta. Wlassics Gyulával egyetértve új korszak kezdetét sejtették, remélték a magyarországi tanítóképzés történetében.

Hasonlóan nyilatkozott Kovács János, a TITOE elnöke, a tanterv egyik előterjesztője a Köznevelési Tanácsban 1904 májusában, a szervezet VIII. közgyűlésén. Úgy vélte, hogy a *„Rendtartási Szabályzat és a Tanterv, ez a kettő már a tanítóképzés teljes belső reformját jelenti.* Igaz, hogy ezek egyelőre csak az állami intézetekre vonatkoznak, de hazafias felekezeteink főhatóságai, akik iskoláikkal mindig lépést tartanak az állami iskolák előrehaladásával, e részben sem maradtak el, és ma már a katolikus és protestáns tanítóképzők Rendtartása és Tanterve nagy részben elkészült, részben pedig készülöben van.”³⁵¹

³⁵⁰ *Az új tanterv* 1903. 129–130. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁵¹ *Napló* 1905. 71. (Kiemelés tőlem – D. P.)

2.5. *Viták a Berzeviczy-féle törvényjavaslatról és a tanítóképzők felügyeletéről*

Optimista várakozásuk 1904 tavaszán, Berzeviczy Albert miniszternek a népiskolai, a magyar nyelv tanítására vonatkozó s a községi és hitfelekezeti tanítók bérezéséről szóló törvények³⁵² módosítását célzó javaslatának szakmai vitára bocsátásakor³⁵³ csak erősödhetett. Úgy érezhették, hogy a tanítóképzés törvényi szabályozásáért és korszerűsítéséért folytatott hosszú küzdelmük legalább részleges sikerrel zárulhat a közeljövőben.³⁵⁴ A TITOE álláspontját összegző Nagy László örömmel konstataulta, hogy Berzeviczy Albert hű maradt a II. egyetemes tanügyi kongresszuson – akkor még „civilként” – képviselt álláspontjához,³⁵⁵ s javaslata lényegében az ott hangoztatott elveknek megfelelő, ami „fokozta a bizalmat személye iránt”. Majd hozzátette, hogy „a törvényjavaslatnak már nem vagyunk olyan feltétlen dicsőítői, mint az ő személyének”. S arra kérte a minisztert ne siesse el a dolgot, figyeljen a javaslatával kapcsolatos szakmai reflexiókra.

Kérte ezt annak ellenére, hogy elfogódottan állapította meg: a törvényjavaslat legszínvonalasabb „negyedik fejezetének huszonnyolc paragrafusában a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete tervszerű, szakadatlan, kitartó és bölcs munkásságának eredménye van összefoglalva”.³⁵⁶ Ezt követően pontról pontra haladva jelezte, hogy a javaslat mely paragrafusai a TITOE milyen kezdeményezéseivel csengenek össze, messzemenően követve a fentiekben ismertetett 1896–1898. és 1901. (és 1902.) évi elképzeléseiket a képzők szervezetére, felszerelésére, tanterveire, tantárgyaira, a tanulmányokat záró alap- és szakvizsgákra, az ilyen vizsgák alapján nyert tanítói oklevélnek (a köztisztviselők minősítése szempontjából) az érettségivel való egyenértékűségére,³⁵⁷ a tanári testület jogkörére, az igazgatótanács kiiktatá-

³⁵² A javaslat az 1868. évi XXXVIII., az 1879. évi XVIII. és az 1893. évi XXVI. törvények módosítását igérte. (*Törvényjavaslat* 1904. 441–472.)

³⁵³ A fentiekben szó volt a törvényjavaslatnak az elemi oktatást és a tanítókat érintő részeiről, itt most a dokumentumnak a tanítóképzésről szóló IV. és a tanfelügyeletet érintő V. fejezeteivel foglalkozunk.

³⁵⁴ *Napló* 1905. 71–72.

³⁵⁵ Ennek lényegét a fentiekben a tanítók álláspontjának alakulását taglaló fejezetben már olvasóink figyelmébe ajánlottuk.

³⁵⁶ *Nagy L.* 1904. 477.

³⁵⁷ A tanítók régi követelése mellett e javaslatra ösztönözhetta a VKM-et, hogy nem sokkal korábban az igazságügyi minisztérium az 1870. évi V. tc. 270. és 461.§-ai alapján kimondta, hogy a tanító közhivatalnok. Majd 1902 tavaszán a közigazgatási bíróság döntést hozott, mely szerint

sára, a tanárok képesítésére stb. vonatkozóan. Ezért *támogatásukról biztosították a minisztert „a törvényjavaslat keresztülvitelében”*.

Mindazonáltal *a részleteket illetően egy sor kifogást emeltek.*³⁵⁸ A képzés színvonalát, nemzeti céljainak megvalósulását féltve nem helyeselték az előírt képesítés hiánya esetén tartható felvételi vizsga lehetőségének fenntartását s azt, hogy a magyar nyelv ismeretét nem feltétlenül kívánták meg a jelentkezőktől.³⁵⁹ Elítélték, hogy „a javaslat a felekezeti hatóságokra szabadon bízta a képző intézet nyelvének meghatározását. *Minden felekezeti képzőben a magyar nyelven és irodalmon kívül* [amit a tervezet előírt – D. P.] *legalább a történelem, alkotmánytan, a földrajz s a neveléstan magyarul tanítandó*”, állították.³⁶⁰ Helytelenítették az igazgatói hatáskörnek még az 1901. évi rendtartásnál is nagyobb kiterjesztését (a tantestülettel szemben is),³⁶¹ a segédtanári státusz fenntartását, s azt, hogy a képzős tanári kinevezést lehetővé tette a tervezet a csak polgári iskolai tanári vagy tanítói végzettséggel rendelkezők számára is, valamint azt, hogy kimaradt belőle a tanárok „élethossziglan” való alkalmazása. Kifogásolták az osztálylétszámok 30-ról 40 főre emelését is.

Rosszallták, hogy a nemzetiségi nyelvű egyházi képzőknél az alapvizsgálatokon nem írták elő a magyar nyelv használatát a magyar, a történelem, az alkotmánytan, a földrajz és a neveléstan vizsgák során.³⁶² Az 1879. évi XVIII. tc. lassú érvényesítése miatti felháborodásukban elítélték azt is, hogy a törvényjavaslat még a kétéves gyakorlatot követő tulajdonképpeni képesítő-, ún. „szakvizsgán” is megengedte volna a nem magyar képzőben végzeteknek, hogy [az általában magyar nyelvű vizsgán] hit- és erkölcsstanból, nevelés- és tanítástanból intézetük tanítási nyelvén vizsgázzanak, s [talán éppen ezért] a vizsga tárgyai közül a hit- és erkölcsstan törlését kezdeményez-

a tanító oklevele „legalább egyenrangú az érettségi bizonyítvánnyal”. (*A Magyarországi Néptanítók* 1904. 27.)

³⁵⁸ Nagy L. 1904. 479–482.

³⁵⁹ A törvényjavaslatról 1904 júniusában rendezett szakmai viták során „a legtöbb felszólaló” kérte a felvételi vizsgák eltörlését és a jelentkezőktől a magyar nyelvismeret megkövetelését. (*A szaktanácsközmány* 1904. 476.)

³⁶⁰ Nagy L. 1904. 480. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁶¹ Ebben a végleges változat sem hozott fordulatot: az igazgató felelősségi körét kiterjesztették az irodai tevékenységre és az internátusra is. (*A népoktatási* 1904. 606.)

³⁶² A szakmai vitán Bogdanovics Lucian budai szerb püspök jelezte, hogy megértette a szabályozás intencióját: „a rendelkezés, hogy a képesítő vizsgálatokon a tantárgyak nagyobb része magyarul kérdezettik, szükségessé fogja tenni, hogy a képezdében már magánál a tantárgy tanításánál érvényesüljön a magyar tannyelv”. Újváry Béla királyi tanácsos, *Néptanítók Lapjának* felelős szerkesztője is azt javasolta, hogy „a szakvizsgálat tárgyai a felekezeti képzőkben is már az első évfolyamtól magyarul taníttassanak”. (*A szaktanácsközmány* 1904. 473. és 476.)

ték.³⁶³ Súlyos hibának tartották, hogy „a javaslat nemcsak az alapvizsgálatot, hanem az állami szakvizsgálatot is a képzők mellé szervezi. ... A helyi nemzetiségi és felekezeti érdekektől ment hatékony ellenőrzést, a képzők színvonalának emelkedését és az egységes nemzeti tanítóképzés megteremtését az országos (és nem helyi) tanítóképesítő vizsgálobizottságoktól sokkal inkább várhatjuk, mint a képzők helyein működő s érdekszálakkal azokhoz fűzött bizottságoktól” – hangsúlyozták.³⁶⁴

Bár korábbi megnyilatkozásaikban a képzős tanárok a képzés egységes színvonala, szabályozása érdekében *az államsegélyhez kötött fokozatos állami befolyásnövelést* szorgalmazták (ami természetesen az egyházi iskola-fenntartók ellenállásával találkozott³⁶⁵), kifogást emeltek az ellen, hogy ál-

³⁶³ A tervezet bíralt 70. §-a így szólt: „Bármilyen jellegű elemi népiskolai rendes tanító (tanítónői) állásra ezentúl csak olyan egyén alkalmazható, illetve választható, aki a tanítóképesítő szakvizsgálatot állami vizsgálobizottság előtt sikerrel letette, és annak alapján tanítói oklevelet nyert. Csak az így alkalmazott tanítók léphetnek be az országos tanítói nyugdíjintézet rendes tanítói sorába. Az állami tanítóképesítő szakvizsgálat nyelve magyar és tárgyai közé a nevelés- és tanítástanon kívül bevedendők: a hit- és erkölctan, a magyar nyelv és irodalom, hazai történet és földrajz, alkotmánytan. Az a jelölt, aki nem magyar tannyelvű képzőintézetben végezte a tanfolyamot, a hit- és erkölctanból, továbbá nevelés- és tanítástanból, ide nem értve a magyar nyelv tanítási gyakorlatát, az illető intézet tannyelvén is leteheti a képesítő szakvizsgálatot.” (Törvényjavaslat 1904. 456.)

³⁶⁴ Nagy L. 1904. 480. – Az eredeti tervezet 71. § kifogásolt részének szövege: „A vallás- és közoktatásügyi miniszter minden, a jelen törvény rendelkezésének megfelelően szervezett tanító-, vagy tanítónőképző intézet mellé állami tanítóképesítő szakvizsgálobizottságot alakít és a bizottságok szervezetét rendeleti úton állapítja meg. *Az állami tanító- és tanítónőképző intézeteknél* az állami tanítóképesítő szakvizsgálobizottság elnöke rendszert az illető tankerület királyi tanfelügyelője vagy annak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által kirendelt helyettese, tagjait tanító- és tanítónőképző intézetek igazgatóiból, tanáraiból, tanfelügyelőkből, kiváló népiskolai tanítókból és más szakférfiakból ugyancsak a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezi ki. *Felekezeti tanító- és tanítónőképző intézeteknél* e bizottság áll: az illető felekezeti főhatóság által a miniszternek bejelentett s ez által megerősített tagokból, egy, a miniszter által az illető felekezeti főhatóság meghallgatásával kinevezett elnökből és helyettes elnökből, s a miniszter által ugyanily módon kinevezett tagokból (szakbiztosokból). A felekezeti főhatóság által bejelentett tag megerősítését a miniszter csak abban az esetben tagadhatja meg, ha ellene tényeken alapuló oly kifogások merültek fel, melyek működését állami szempontból aggályossá teszik. A miniszter által az illető felekezeti képzőintézethez kinevezett tagoknak lehetőség szerint az illető felekezethez tartozóknak kell lenniük. A megerősített és kinevezett tagokból az elnök – esetleg helyettes elnök – esetről esetre úgy alakítja a vizsgálobizottságot, hogy abban a *miniszter által kinevezett tagok s a felekezeti hatóság részéről kirendelt tagok egyenlő számban legyenek...*” (Törvényjavaslat 1904. 457. Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁶⁵ A *Katolikus Tanügy* 1904. május 31-i számában Váczy István már jelezte, hogy véleménye szerint a törvényjavaslat döntő pontja a tanítóképzésről szóló fejezet, mert az „erős felekezeti harcot involvál, mert mélyen beleavág egyes egyházaknak a király által szentesített autonómiájába”. (1904/12. 11.) – A miniszter részvételével rendezett júniusi tanácskozáson Várossy Gyula székesfehérvári püspök jelezte: „attól tart, hogy az állami segítség révén lassanként el-

lamsegélyhez juthassanak a nem magyar tanítási nyelvű intézetek és tanáraik is.³⁶⁶ Pedig a törvénytervezet lényegében az általuk kívánatosnak ítélt úton járt: kimondta, hogy a népoktatás érdekében szükséges felekezeti, községi vagy társulati intézeteket rászorultságuk esetén, kérésükre a VKM segíyezheti, de ennek feltételeként elvárta az állami tantervek használatát, az állami tanárokkal szemben támasztott képesítési követelmények alkalmazását s azt, hogy az államsegélyből finanszírozott tanárokat a miniszter nevezze ki. Az állami befolyás növelését az államsegély mértékétől tette függővé. Ha az meghaladta az évi finanszírozási szükséglet felét, a VKM „az egész tanintézetet gondoskodása és rendelkezése alá veszi”, bár a korábbi fenntartó jogait az iskolát támogató alapítványok, az intézmény ingatlanjainak tulajdonjogát és a tanárok kiválasztásba való valamelyes befolyásukat illetően meghagyja.³⁶⁷

Berzeviczy Albert első tervezetének 71. §-ában deklarálta: „Az összes tanító- és tanítónőképző intézetek felett az állami főfelügyeletet a vallás- és közoktatásügyi miniszter a királyi tanfelügyelők útján gyakorolja.”³⁶⁸ Látogatásaik során ők ellenőrzik az intézetek munkáját, s ha „hiányosságokat” találnak, azok kiküszöbölésére szólítják fel – akár többször is – a fenntartókat. Ha a korrekció nem történik meg, illetve ha a problémák annyira súlyosak, hogy „az intézet sikeres működést kockáztatják”, s azok kiküszöbölésére két éven belül nem történik intézkedés, a miniszter be is zárathatja az intézetet. „Azon esetben pedig, ha a kormány a tanító-, vagy tanítónőképző intézetben erkölcsi bajoknak, vagy államellenes iránynak, vagy állam- és alkotmányellenes tankönyvek, taneszközök használatának jönne tudomására,³⁶⁹ a királyi tanfelügyelő útján vizsgálatot rendel el. Ha a vizsgálat nyomán kiderül, hogy vétség vagy büntett esete forog fenn, az intézetet fenntartó hatóság köteles az

veszik a felekezetektől a tanítónőképzést”. Csernoch János kanonok (későbbi hercegprímás) azt kérte, hogy „a hittan maradjon meg továbbra is a tanképesítő tantárgyai között”. Steinberger Ferenc prelátus a fegyelmi vétségek közé akarta felvetetni, „ha valamelyik tanító vagy tanár a vallásérkölsi nevelést veszélyeztető tanokat hirdet”. (A szaktanácskozmány 1904. 475–476.)

³⁶⁶ Nagy L. 1904. 480. – A törvényjavaslatról folytatott 1904. júniusi tanácskozásokon Antal Gábor református püspök is úgy vélte, hogy „nem magyar nyelvű tanintézeteket úgy általában államsegélyben ne részesítsünk”. (A szaktanácskozmány 1904. 476.) A nemzetiségi tanítási nyelvű tanítónőképzők létének – mai felfogásunktól távol álló – folyamatos megkérdőjelezése, gyengítésük (az első világháború idején megszüntetésük) szándéka évtizedeken át megfigyelhető volt a tanítómozgalom és a TITOE állásfoglalásaiban.

³⁶⁷ Törvényjavaslat 1904. 457–458.

³⁶⁸ Az idézett szöveg a végleges javaslatban a 85. §-ba került, de nem változott. (Törvényjavaslat 1904. 458.; A népoktatási 1904. 601. Kiemelés tölem – D. P.)

³⁶⁹ A végleges javaslatban ide egy beszúrást történt: „és ezek ellenében az intézet felekezeti főhatósága útján gyökeres orvoslás nem szerezhető” – szöveggel. (A népoktatási 1904. 602.)

illető tanárt állásából felfüggeszteni, és az ügy szabályszerű bünvádi eljárás megindítása végett a királyi ügyészséghez átteendő. Ha valamely tanító-, tanítónőképző intézetben előforduló bajt az intézet fenntartója azonnal nem orvosolja, a vallás- és közoktatásügyi miniszter az intézet bezárását haladéknélkül elrendeli.”³⁷⁰

A tanfelügyelet jelzett céljaival és a szigorú érvényesítésükre irányuló törekvással a képzős tanárok egyetértettek, de *minden lehetséges fórumon tiltakoztak az ellen, hogy felügyeletük továbbra is a királyi tanfelügyelők hatáskörében maradjon.* A TITOE elnöke, a polgári iskolai tanítóképző tanára, Kovács János a törvényjavaslatról folytatott viták során, a miniszter jelenlétében,³⁷¹ Nagy László pedig a Magyar Tanítóképzőben (két cikkben is) egybehangzóan az 1898. évi javaslatukban foglalt külön tanítóképzős felügyeleti rendszer mellett érveltek.³⁷² „A megyei tanfelügyelők ugyanis jelenleg az elemi iskolai tanítók sorából neveztetnek ki – nem is a legkiválóbb tanítók közül; mert mint tudjuk, a tanfelügyelői állás elnyerésében nagy szerepe van a számrátrának. Többnyire nem a legerősebb, legértelmesebb, hanem csupán a legalkalmazkodóbb egyének kerülnek a tanfelügyelőségi irodákba, akik azután lassanként felkapaszkodnak a tanfelügyelőségig. Így... a képzők javasolt tanfelügyeleti rendszere megsérti azon alapkövetelményt, hogy *a felettes hatóságban alkalmazottaknak legalábbis egyenlő kvalifikációjuk legyen az alárendelt, vagyis a felügyelt hivatalnokokéval.* Ez természetes követelmény és ennek ellenkezője egyetlenegy állana fenn Magyarországon, csakis a képzőintézetek tanárai és felügyelői között, ha a javaslat törvénnyé válik. Az ilyen természetellenes viszonynak következménye az lenne, hogy a felügyelő képtelen az intézetek szakszerű felügyeletére. Amint, hogy ez most így is van, amikor ez a visszasság az 1868. évi népoktatási törvény alapján

³⁷⁰ Törvényjavaslat 1904. 458–459.

³⁷¹ Kovács János a tanácskozás során jelezte, hogy ő csak hivatalból képviseli a TITOE álláspontját, mert személyesen nem ért egyet azzal, hogy a tanítóképzők felügyelete elváljon a népiskolákétól, mindazonáltal a kvalifikációval kapcsolatos problémát maga is megoldandónak tartotta. (*A szaktanácskozmány* 1904. 475.)

³⁷² A nyilvános állásfoglalást megelőzően komoly viták zajlottak a képzős tanárok között is. Az 1898-ban elfogadott, majd *Somogyi Géza* javaslatára az 1902. évi közgyűlésen megerősített álláspontot 1904-ben is többen vitatták. Kovács János különvéleménye mellett Mohar József is vitába szállt az 1898. évi határozat mellett kitartó Nagy Lászlóval, azt javasolta, hogy kompromisszumként fogadják el a törvényjavaslat koncepcióját a királyi tanfelügyelők szerepével kapcsolatban, csak azt kérjék, hogy rendelkezzenek tanítóképző tanári képesítéssel. *A dévái tanítóképző tanári kara* körlevelében a TITOE-től a korábbi határozata melletti fellépést várta. Végül – az elnöklő Kovács János s Mohar József ellenében – a fentiekben Nagy László által képviselt álláspont nyert többségi támogatást. (*Mozgalom* 1904. 548–555.)

ténylegesen fennáll. *Képzőintézeteink ma általában nélkülözik a szakfelügyeletet, ami nagy kárára van a képzőintézeti oktatás színvonalának és belső értékének, általános pedagógiai és oktatástani fejlődésének.* Sőt, nem lévén elég tekintélyük a felügyelőknek, minimális befolyást gyakorolnak a nemzeti képzőintézetek működésére” – írta Nagy László, hangsúlyozva, hogy a javaslat szerint – a felvételi és képesítési eljárás, valamint fontos tanári gyűlések elnöklése révén – hatásköri zavarokat okozhat a tanfelügyelők és igazgatók között.³⁷³

A tét: *az egységes tanítóképzés, mely „a műveltségében egységes magyar állam biztosítója”.* Az egységes állami képesítés mellett „erős nemzeti szellemet” kellene biztosítani a képzésnek is, mely a hatékony felügyelet révén lenne csak biztosítható. „Ezt az erős nemzeti szellemet a képzőknek legfeljebb háromnegyed részénél látjuk biztosítva, az egynegyed rész szelleme magyar nemzeti szempontból értéktelen vagy éppen veszedelmes. De a többire is ráfér az ilyen irányú fejlesztés. Minthogy pedig a magyar állam a felekezeti képzőket átvenni nem tudja s nem akarja, tényezőket kell teremtenie az egységes irányú *képzés* biztosítására. A képzés ilyen egységesítő tényezője jelenleg csak a képzők egységes (15-15 képzőt összefoglaló) felügyelete lehet” – hangsúlyozta Nagy László, hosszasan fejtegetve a megfelelően kvalifikált tanfelügyelők (főigazgatók) lehetőségeit a tanítóképzés fejlesztésében rejlő lehetőségek kiaknázásában.³⁷⁴

A kérdések kérdése: „Akarja-e a kormány a tanítóképző intézeteket fejleszteni? Tulajdonít-e a képzők munkájának különös kultúrpolitikai és pedagógiai fontosságot? Ha igen, akkor gondoskodnia is kell oly felügyeletről, amely alkalmas tényezője lehet annak, hogy a képzők hivatásukat egyetemesen betöltsék. Ez pedig csak úgy érhető el, ha a képzők felügyelete, miként Németországban s Franciaországban, külön szerveztetik; ha tehát a képzőintézetek felügyelői főleg a képzők ügyeivel foglalkoznak, kerületük népiskolaival pedig csak annyiban, amennyiben ez a foglalkozás őket felügyelői hivatásuk betöltésében támogatja” – írta Nagy László.³⁷⁵ Cikkeiben többször hangoztatta, hogy ennek útja – a TITOE 1898. évi javaslatának megfelelően

³⁷³ Nagy L. 1904. 481. (Kiemelés részben tőlem – D. P.) Erre – egy szerkesztői megjegyzésében – Nagy László már 1893-ban felhívta a figyelmet. (*Egy régi tanár* 1893. 628.)

³⁷⁴ Nagy L. 1904/I. 543–545. Lásd ehhez: *Egy régi tanár* 1893. 627–628.

³⁷⁵ Nagy L. 1904/I. 543.

–, ha „szerveztetnek a képzők számára *kerületi felügyelői*, illetve *képzőintézet-i főigazgatói hivatalok*”.³⁷⁶

A törvényjavaslat vitája során ezt ugyan nem sikerült elérnie a TITOE-nek – melynek nagyon rosszul esett, hogy a polgári iskolai tanítóképzőben tanító s például a felügyelet kérdésében a többségi állásponttól eltérő személyes véleményét is hangoztató Kovács Jánoson kívül senkit nem hívtak meg a törvénytervezetről tartott tanácskozásokra³⁷⁷ –, ám az 1904. október 20-án a képviselőházba benyújtott végleges javaslatban több szempontból figyelembe vették petíciókban, cikkekben megfogalmazott javaslataikat.³⁷⁸

Állásfoglalásukban elismerték: különösen *a magyar nyelv ügyében* törtétek általuk kezdeményezett/támogatott változások. Üdvözölték, hogy minden ismétlőiskola oktatási nyelve a magyar lett, s hogy a tanítóképzőkben eltörölték a felvételi vizsga lehetőségét, ellenben előírták, hogy a képzőbe jelentkezőnek a megfelelő iskolai végzettség mellett igazolnia kelljen magyarnyelvismeretét is. Fontosnak tartották, hogy a nem magyar tanítási nyelvű intézetekben a magyar nyelv és irodalom mellett, magyarul tanítsák Magyarország történetét, földrajzát s alkotmánytanát is, mindazon tárgyakat, melyekből a tervezet szerint a tanítóképesítő szakvizsgán a tanítójelölteknek magyarul kellett vizsgáznuk.³⁷⁹

³⁷⁶ Nagy L. 1904. 481. – A tanfelügyelet kérdésben vita bontakozott ki a *Néptanítók Lapjában* is, amelyben 1904. augusztus 11-én Szabó Elemér *segéd-tanfelügyelő* „Áldatlan küzdelem” c. cikkében azzal vádolta a tanítóképzős tanárokat, hogy „hiúságból indították a mozgalmat, mert egyenlők szeretnének lenni a középiskolai tanárokkal”. Ennek érdekében még attól sem riadnak vissza, hogy megbontsák a népoktatási intézetek felügyeletének egységét. A lap következő két számában Nagy László, Boga Károly igazgató és „Dévai” hárította a „gyanúsítást” s védte a képzős tanárok álláspontját. Majd Sebesztha Károly „kirohánása” következett a képzős tanárok törekvése ellen, amire Baló József budai igazgató válaszolt. (*Mozgalom* 1904. 555–556.)

³⁷⁷ Őt is csak az elsőre, úgyhogy – a tervezet negyedik fejezetében érintett – elemi iskolai tanítóképzőben oktató pedagógus egyáltalán nem fejtette ki álláspontját e fórumokon. Azért tették ezt szóvá a TITOE-nek a *Magyar Tanítóképzőben* közölt „álláspontjában”, „mulasztásnak” nevezve ezt, „mert az egész országot érintő ezen fontos ügyben nem kegyekről, jóindulatról, hanem kötelességekről van szó” – írták. (*A népoktatási* 1904. 593–594.)

³⁷⁸ 1904. július 15-én a képviselőházban fogadta Berzeviczy Albert a TITOE Baló József alelnök vezette küldöttségét, s megígérte, hogy memorandumokat, „mint szaktestület véleményét alaposan tanulmányozni fogja, s a javaslatokat a törvényjavaslat átdolgozásakor figyelembe fogja venni”. (*Mozgalom* 1904. 555.)

³⁷⁹ Állásfoglalásukban kommentár nélkül közölték, hogy maradtak a törvényjavaslatnak nyelvügyben – az ezzel ellentétes követelések ellenére megőrzött – nemzetiségi szempontokat továbbra is toleráló pontjai: pl. „szükséghez képest”, megmaradt a nemzetiségi nyelv „nem kötelezett” tanításának lehetősége, az alapvizsgán e nyelv használata, a szakvizsgán részleges használatának lehetősége (nevelés és tanítástanból). (*A népoktatási* 1904. 601–605.)

Megelégedéssel nyugtázták, hogy kikerült a szakvizsga tárgyai közül a hit- és erkölcsstan,³⁸⁰ hogy már a negyedéves osztályvizsga helyére lépő alapvizsga oklevelét is magyarul állították ki,³⁸¹ s hogy a magyarul nem tudó vizsgázó egészében bukottnak minősült volna a javaslat szerint. Elégedetten konstataáltak, hogy a képzők osztálylétszámát ismét 30-ban állapították meg, hogy a tanári testületre vonatkozóan az új javaslat – az igazgatót is beleértve – legalább hétagú tanári testületet írt elő, s hogy közülük „legalább ötnek... rendes tanárnak kell lennie”, továbbá hogy valamelyest változtattak a velük kapcsolatos fegyelmi szabályzaton is.³⁸²

Mindazonáltal úgy vélték, hogy „a törvényjavaslat a kardinális kérdésekben, a tanárképesítésben,³⁸³ a tanítóképesítő vizsgabizottságok szervezetében s különösen a képzők felügyeletében³⁸⁴ megmaradt a régi állásponton”, s ebben „veszélyt látunk a tanítóképzésre nézve. Ugyanis attól tartunk, hogy a törvényjavaslat tervezett intézkedései nem lesznek egységesítő és nivelláló hatással a képzők fejlődésére. A tanítói alapvizsgálat ezentúl is a képzők tanári testületének s fenntartó hatóságának kezében marad, nemkülönben a

³⁸⁰ A hit- és erkölcsstan óráit a tervezet szerint – még a felekezeti képzőkben is – úgy kellett megszervezni, hogy azok egy időben, az intézmény épületében megtarthatók legyenek más felekezetűek számára is. A tanítói oklevelben a szakvizsgáról kimaradt hit- és erkölcsstan tárgy alapvizsgájának osztályzatát tüntették volna fel. (*A népoktatási* 1904. 600–601.)

³⁸¹ Igaz, a tervezetben hozzátették, hogy az alapvizsgálat bizonyítványa „kívánatra a képző tannelyvére lefordítandó”. (*A népoktatási* 1904. 595.)

³⁸² *A népoktatási* 1904. 606–607.

³⁸³ A TITOE 1904. májusi, VIII. közgyűlésén Kovács János elnök – igaz, nem a törvényjavaslat kapcsán – a tanítóképző intézeti tanárképzésről úgy vélte, hogy az „újra szerveztetett, a sikernek hathatósabb garanciáival felruházva, olyan irányban, amely egyesületünk tárgyalásaiban megnyilvánult”. (*Napló* 1905. 71.) 1905. március 6-án azonban – Baló Józsefnek a tanárképzéssel kapcsolatos kérdésére – Kovács nem tudott „határozott felvilágosítást adni”. (*Választmányi ülések* 1905. 247–248.)

³⁸⁴ A TITOE 1904. májusi, VIII. közgyűlésén Mohar József előadó, a választmányon történt megalapodástól eltérve „a tanítóképző intézeti tanárok képesítése” témát összekapcsolta a felügyelet témájával, amit Kovács János elnök (aki maga is így járt el a II. egyetemes tanügyi kongresszuson) visszautasított. A két kérdés ilyen módon való összekapcsolását Nagy László sem támogatta, igaz nem elvi megfontolások alapján, mint a felügyelet kérdésében – polgári iskolai tanítóképzős tanárként, a kérdésre felsőoktatási szemüvegen át tekintve – elvileg megengedőbb álláspontot képviselő, annak kisebb jelentőséget tulajdonító Kovács János. E nézeteltérések a választmányi üléseken is felszínre törtek. 1904. június 27-én Boga Károly dévai igazgató kifogásolta Kovács magatartását a miniszteri tanácskozáson. Módosították a TITOE szabályzatát is, kimondva, hogy tisztségviselő csak elemi iskolai tanítóképzős tanár lehet. Ezzel a felügyelet körül kibontakozó vita a TITOE identitásának újrafogalmazásával is összekapcsolódott. Mindez oda vezetett, hogy 1905. április 10-én Kovács János lemondott a TITOE elnöki posztjáról. (*Napló* 1905. 144–145.; *Választmányi ülések* 1905. 181–184.; *Komoly ügy* 1905. 243–244.; *Rendkívüli* 1905. 245–246.; *A Tanítóképző Intézeti Tanárok* 1905. 250.)

képzők tantervének, tankönyveinek megállapítása. Így tehát azokat az alap-
tényezőket, amelyek a képzés munkájának színvonalát meghatározták, az
állami befolyás bizonyos negatív értékét [ellenőrzési, engedélyezési, tiltási
jogát – D. P.] leszámítva, egészen az egyes intézetek intézik és vezetik.

Ami pedig a legnagyobb baj, az állam a tanárképesítés jogát is csak a ma-
ga intézetei számára tartja fenn magának. A felekezeti képzők tanárainak
képesítés nélküli alkalmazása,³⁸⁵ rossz fizetés, marad a régiben.³⁸⁶ Ily viszo-
nyok között... nem fognak azok a remények sem beteljesedni, amelyeket a
törvényjavaslat készítői a tanítóképesítő szakvizsgát államosításához fűze-
nek. Nem... mert ezen vizsgát bizottságai lokáliter [Sic!] szervezetnek, s *e*
bizottságok a helyi körülmények kényszerítő hatásánál fogva kénytelenek
lesznek a képző színvonalához alkalmazkodni. Ennek meglesz az a követ-
kezménye, hogy a tanítói oklevélnek az állami bizottságok dacára sem lesz
meg *az egyenlő belső értéke.* A veszedelem pedig ott rejlik, hogy ezentúl az
állam fog minden tanítói oklevelet kiszolgáltatni, minél fogva az állam az
okleveleknek minden viszonylatban egyenlő értékét köteles megszabni és
fenntartani.³⁸⁷ ... Látjuk, miként kapcsolódnak egymásba a különböző ténye-

³⁸⁵ A törvényjavaslat végleges változatában az állami tanároktól megkövetelték a tanítóképző inté-
zeti vagy középiskolai tanári képesítést, az egyháziaknál viszont elfogadhatónak tartották a fő-
iskolai, ill. a polgári iskolai tanítói képesítést is, lehetőséget adva számukra papok, ill. apácák
alkalmazására. (*A népoktatási* 1904. 600.)

³⁸⁶ Az állami „rendes tanárokkal” kapcsolatos anyagi kérdéseket nem nagyon feszegették (bár a
részletkérdéseket is állandóan napirenden tartották), hiszen jövedelmük a középiskolai tanáro-
kéhez állt közel: 1904-ben 13 igazgató tartozott a VII. fizetési osztályba 4800–5400 korona, 14
a VIII. fizetési osztályba 3600–4000 korona fizetéssel. A rendes tanárok közül 54-en a VIII. fi-
zetési osztályba tartoztak, 3600–4000 korona, 43-an a IX-be 2600–2900 korona, 83-an a X-be
2000–2200 korona és 18-an a XI-be 1400–1600 korona fizetéssel. (*Az állami* 1904. 116–123.
Lásd továbbá: *Az állami* 1903. 137–139.; *A fizetési* 1903. 139–148.; *Az országos* 1903. 148–
152.) Nem így a felekezeti tanítóképzős tanárok, akiknek a TITOE támogatásával még hosszú
évekig küzdeniük kellett az államiakéhoz hasonló bérszintért. (*Pataki* 1898. 488–492.; *A Taní-
tóképző Intézeti Tanárok* 1898. 486–487.; *Felterjesztés a felekezeti* 1907. 49–51.; *Választmányi*
ülések 1907. 601. stb.)

³⁸⁷ A TITOE álláspontját leginkább az állami (fővárosi, városi) tanítóképzők tanárai befolyásolták, s
a szervezet választmányának vagy közgyűléseinek határozatai általában komoly véleményfel-
mérés után, többségi határozatokkal születtek. Így a TITOE által szorgalmazott nagyobb állami
szerepvállalásra, tanfelügyeletre és országos képesítővizsgáztatásra a felekezeti és vidéki kép-
zők jó része tartózkodóan, egyházi autonómiájukat, oktatási piaci részesedésüket féltve, azok
megtartását szorgalmazva reagált. Esetenként markáns különvéleményt fogalmaztak meg. *A*
szatmári elemi és polgári katolikus tanítónőképző intézetek tanári kara 1897. december 20-i ál-
lásfoglalásban leszögezte: „nem látja át annak szükséges voltát, hogy egy országos vizsgabi-
zottság alakíttassék. Sokkal alkalmasabb annak elbírálására, hogy bír-e a növendék a tanulmá-
nyainak elvégzése után elegendő pedagógiai érzékkel és ismerettel vagy nem, azon tanári kar,
mely a növendéket felnevelte, mint bármely más vizsgabizottság. ... *Sérelmesnek tartja a ta-*

zők. ... Valamennyien egy végzetes tévedés áldozatává teszik a tanítóképzést: annak, hogy a képzőknek individuális fejlesztésre van szükségük. Pedig a képzők működésében fennálló egyenatlenség s a nemzeti élet szükségletei³⁸⁸ mind az egyetemes és egységes irány mellett kellene, hogy döntsének.

Mi, tanítóképző tanárok, látva a bajt s a súlyos következményeket... a tizenkettedik órában sem adjuk fel a harcot és a reményt. Tegyük meg mindent, hogy az *egységesítő irány* érdekében legalább a képzők *egységes fel-*

nári kar a katolikus autonómiára nézve is, hogy a katolikus képzőintézetek a képesítés jogától megfosztassanak; hogy mi vessünk, mások arassanak; hogy mi, katolikus tanárok a nevelés szellemére, az egyes tantárgyak előadásában követendő irányra és a tankönyvek megválasztására nézve teljesen ki legyünk szolgáltatva a vizsgabizottság egyes preponderans [túlnyomó, uralkodó] tagjai által támogatott, nem mindig okvetlenül helyes követeléseknek, ha azt akarjuk, hogy növendékeink a képesítő vizsgát sikerrel letegyék. ... [H]a a tanári kar kezéből kivesszük a képesítés jogát, ez lazítani fogja a ragaszkodást a növendékek és a tanári kar között, s aláássa ez utóbbinak tekintélyét. ... Végre ezen rendszer teljesen tönkréteszi a vidéki tanító- és tanítónőképző intézetek háromnegyed részét, sőt megrontja az ország tanítói karának puritán erkölcsű jellemét. ... Azt ugyanis szívesen megengedik nekünk a fővárosi s még néhány nagyobb városi tanár urak, hogy a vizsgabizottságban ők lesznek túlsúlyban. ... [A] növendékek azon intézetekbe fognak tödólni, melyekben a vizsgabizottsági tagok mint tanárok működnek. ... Ebben veszedelem rejlik nem csupán azon vidéki tanító- és tanítónőképző intézetek fennállására, melyek internátusában elegendő alapítványi hely nincs, hanem magára a jövő tanító- és tanítónő nemzedék erkölcsiségére is. Nagy városokban ugyanis, különösen pedig Budapesten, képtelen a tanári kar a növendékek erkölcsére, iskolán kívüli magaviseletére úgy ügyelni, mint ezt a vidéki városokban teheti. ... Bizonyosra vesszük, hogy ily rendszer mellett tíz-húsz év múlva a tanítói kar jobbára a falusi életbe beletörődni nem tudó, elégedetlen, nagyzó, szocialista, megbízhatatlan, sőt kétes jellemű emberekből fog állni. Márpedig ilyen eredménnyel nem ér föl az állam számára biztosítandó azon jog, hogy az ő általa kinevezett központi vizsgabizottság képesítsen. Ki nem látja, hogy itt egy pozitív, nagy fontosságú nemzeti érdek harcol, egy bár szintén nemzeti, de csak imaginárius [képzeletben létező] érdek ellen” – írták vehemensen, az egyházi-állami érdekellentét mellett a vidéki, városi és fővárosi képzők vélt/valós érdekellentétét markánsan megjelenítő, a maguk érdekeit „igazi nemzeti érdekké” stilizáló állásfoglalásukban a szatmári képzők tanárai. Az ehhez hasonló megfontolásoknak, véleményeknek, félelmeknek bizonyára nagy szerepük lehetett abban, hogy az országos vizsgabizottság nem jöhetett/jött létre a 20. században. (A tanítóképzésről 1898. 39–40. Kiemelések tőlem – D. P.)

³⁸⁸ A *Magyar Pestalozzi* c. lap 1904. november 5-i számában Nagy László dekódolta, hogy mire utaltak itt kollégái: „Ha az országot nyelvterületek szerint rayonokra osztjuk, s mindenik rayonnak meglesz a maga individuális képzője, s ha e beosztás szoros következményeként az egyes képzőkből kikerült tanítókat csak a maguk rayonjuk népiskoláiban alkalmazzuk: mi lesz ennek a következménye? Az, hogy a nemzetiségi vidékeket megrakjuk éppen az illető nemzeti-ségi vidékekről kikerült tanítókkal. Mindenki beláthatja, hogy az igazi magyar politika éppen az ellenkező eljárást követeli. De tudtommal a magyar kormány a kinevezésekben... nagyon is vigyáz arra, hogy legalább az állami tanító oly vidékre kerüljön, ahol csak használhat, de nem árt. ... Az egyéni fejlesztés elvileg nagyon helyes és szükséges, de a tanítóképzés fejlődésének mai fokán inkább van szükség egyetemesítésre, mint individualizálásra.” (A népoktatási 1904. 615.)

ügyeletére vonatkozó intézkedések belekerüljenek a törvénybe. Mint legkevesebbet kívánnunk kell a *miniszteri biztosi intézménynek*³⁸⁹ a törvénybe iktatását, s ilyen módon legalább az oktatás és nevelés egységes felügyeletének a hazai összes képzőkre való kiterjesztését.³⁹⁰

Minden képző testülete informálja a maga kerületének képviselőjét és hívja fel állásfoglalásra a képzők felügyelete mellett.³⁹¹ Ha összetartunk és gyorsan cselekszünk, a ma még leküzdhetetlennek látszó nehézségek el fognak utunkból gördülni” – remélték, biztatták egymást a szakmailag megalapozott kiállás, sajátos nemzeti nézőpont és a civil kurázsi példáját adva a TITOE vezetői, akik október 28-án másfél nyomtatott oldal terjedelmű állásfoglalást juttattak el a törvényhozókhoz, a törvényjavaslat IV. fejezetének módosítását kérve.³⁹²

Nem tudhatjuk, mire jutottak volna e mozgósítás révén a képzős tanárok, mivel az 1904. október 20-án a kormánypárt és az ellenzék zajos éljenzése közben beterjesztett törvényjavaslat tárgyalása a képviselőházi obstrukció, majd a Tisza-kormány bukása miatt elmaradt.³⁹³ A TITOE vezetői – Nagy László és kollégáinak többsége – nem sejtették: gyakran megismételt kísérleteik ellenére sem adatik meg számukra, hogy még életükben megszülessen a tanítóképzés (általuk annyira szorgalmazott és vágyott) törvényi szabályo-

³⁸⁹ Ahogy korábban már említettük, a történelemtanár *Sebestyén Gyula* miniszteri biztosként felügyelte akkoriban a vidéki képzőket s egyben 1896-tól az Országos Közoktatási Tanács titkára volt.

[http://hu.wikipedia.org/wiki/Sebesty%C3%A9n_Gyula_\(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz\)](http://hu.wikipedia.org/wiki/Sebesty%C3%A9n_Gyula_(t%C3%B6rt%C3%A9n%C3%A9sz))

³⁹⁰ Amikor 1904 decemberében a VKM 87.808 számú rendeletével szakszerű iskoláztatást írt elő a polgári iskolák munkájának ellenőrzésére, a képzős tanárok nevében a *Magyar Tanítóképzőben Farkas Sándor* üdvözölte a lépést. „A reformok alatt álló tanítóképző, melynek szakiskolai mivoltát az új tanterv oly erősen kidomborítja, bizonyára megérdemelné azt a szakszerűség föltételét jelentő újítást, mely érte a reformoktól még meglehetősen távol álló s egyáltalán nem szakiskolai jellegű polgári iskolát. A politikai küzdelem fordulása, mely a derék népoktatási törvényjavaslatnak sorsát bizonytalan időre megakasztotta, legyen a mi legjobb auspiciumunk [elője, kilátás – D. P.], s higgyük, hogy ez nekünk s az ügynek szól. De fontos, hogy e jeleket ez egyszer jól megértsük, és fontos, hogy mindnyájan megértsük” – fogalmazott diplomatikusan. (1905. 49–52.)

³⁹¹ A TITOE 1904. december 23-i választmányi ülésén Sztankó Béla főtitkár bemutatta a képviselőház számára készült memorandumot, melynek benyújtására Teleky Sándor képviselőt kérték fel. Jóváhagyták a képviselőház közoktatásügyi bizottsága számára készült „tájékoztató emlékiratot” is. (*Választmányi ülések* 1905. 187.)

³⁹² A TITOE választmánya 1904. október 17-én és 28-án foglalkozott a kérdéssel, s határozott az állásfoglalás tartalmáról, valamint arról, hogy miként próbálnak hatni a képviselőházra, ill. annak közoktatási bizottságára. (*A népoktatási* 1904. 595–596.; GyMSM GyL VIII. 55/a. és 614. Lásd továbbá: *A polgári* 1905. 47.)

³⁹³ *Mann* 2005. 52.

zása,³⁹⁴ amire csak további bő harmad évszázad múltán [az 1938. évi XIII. és XIV. törvényekkel – D. P.] kerülhetett sor...

Mindazonáltal a képzők szakfelügyeletének megerősítésére irányuló erőfeszítéseik nem maradtak hatás nélkül. *Berzeviczy Albert* törvényjavaslata végleges változatának indoklásában jelezte: „*a tanítóképző intézetekben, a királyi tanfelügyelők hatáskörének érintetlenül hagyása mellett, az Országos Közoktatási Tanács tagjainak, mint szakbiztosoknak, főleg pedagógiai szempontból tervszerű iskolalátogatását az eddiginél fokozottabb mérvben kívánom igénybe venni*”.³⁹⁵

A miniszter ezúttal is állta szavát: 1905. február 14-én, 14.861. számú rendeletében tudatta *Sebestyén Gyula* királyi tanácsossal, az Országos Közoktatási Tanács titkárával, hogy megbízta őt *a tanító- és tanítónőképzők főszakfelügyelője* teendőinek ellátásával s az állami képzők felügyeletével. Egyben közölte, hogy irányításával *Kiss Áron* királyi tanácsost, állami polgári iskolai tanítóképző intézeti igazgatót a protestáns és evangélikus felekezeti képzők; *Láng Mihály* pápai állami tanítóképző intézeti igazgatót a római és görögkatolikus, a görögkeleti román és szerb, valamint az izraelita felekezeti tanítóképzők és *Scherer Sándor* bajai állami tanítóképző intézeti igazgatót a római és görögkatolikus, a görögkeleti román és szerb felekezeti tanítónőképzők szakfelügyeletével bízta meg. Jelezte továbbá, hogy a tanító(nő)képző intézetek gazdasági és női kézimunka-oktatásának szakfelügyeletére *Végesné Bogya Róza* egri állami felsőbb leányiskolai tanítónőt kérte fel. Az állami szolgálatban álló pedagógusok egységes elvek alapján, *Sebestyén Gyula* irányítása mellett végezték munkájukat. Céljukat a miniszter a tanítóképzés eredményesebbé tételében, színvonalának emelésében s abban látta, hogy „*a tanítás irányát, a nevelés szellemét illetően lehetőleg biztosítassék azon egységesség, amely nélkül sem a jövőben magasabb célokra törekvő népiskola, sem pedig az ezen célok megvalósítására hivatott tanítónemzedék nem fogná az egységes magyar nemzeti állam kiépítésének hazafias munkájából a rá eső részt kellőképpen megoldani*”. Feladatuk a különböző intézetek munkájának megismerése, összehasonlítása, egységes elvek alapján való befolyásolása, s ugyanakkor az indokolt helyi sajátosságok megőrzése volt.³⁹⁶

³⁹⁴ Tudatosan kerültük itt a kézenfekvő pusztai vándorlás és ígéret földje analógiát, hiszen az 1938. évi XIII. és XIV. törvények sok tekintetben eltértek a TITOE vezetőinek törekvéseitől.

³⁹⁵ *A népoktatási* 1904. 614. (Kiemelés tőlem – D. P.)

³⁹⁶ *A képzőintézetek* 1905. 123–125. (Kiemelés tőlem – D. P.)

A TITOE örömmel üdvözölte a miniszteri elhatározást,³⁹⁷ hozzátéve, hogy az csak „a jelenlegi rendelet”³⁹⁸ korlátai között, tehát csak részben és kezdetlegesen valósította meg azt az ideát, melyet országos egyesületünk 1898-ban elfogadott s az egész tanítóképzés reformját egybefoglaló »szervezete« megjelöl: a képzők önálló, egységes kormányzatának s szakfelügyeletének eszméjét. De megjegyzésünkkel korántsem akartuk kisebbiteni a rendelet kiváló jelentőségét, csak jelezni kívántuk azon óhajításunkat, hogy az csak a kezdetét jelentse a reformok és intézkedések sorozatának s egy nagyszabású szervezet kifejlődésének.” Az elmúlt másfél évtizedben a kormányzati intézkedések csak az állami képzők „szervezetére, irányára működésére” hathattak egységesítő irányban, mivel a felekezeti hatóságok jogköre megmaradt, így csak az ő, ill. az egyházi képzők tantestületének jóindulatától függött, hogy hajlandók-e valamit tenni az egységes képzés, a színvonal emelése érdekében. Ez így „sokkal lassúbb és nehezkesebb haladást hozott létre, mint ahogy az a népkultúra egyetemes haladásának, a nemzeti állam s a nemzeti élet érdekeit képes lett volna kielégíteni”. Az egységesítés irányába ható kísérletnek tekintették az új népoktatási törvényjavaslatot, „melynek leglényegesebb... része a tanítóképzésről szóló fejezet volt. Mikor a törvényjavaslat még szőnyegen volt, nem szüntünk meg hangoztatni, hogy nem valósítja meg azt, ami az egész javaslat lényegéből, alapszándékából logikusan, szigorúan következik: a képzők egységes felügyeletét. ... A miniszternek bölcsességére és szabad gondolkozására vall, hogy az egyesület részéről s más illetékes tényezőktől származó érveket meghallgatta, elfogadta, s kiadta szóban levő rendeletét.

Ezt a rendeletet több szempontból lehet bírálni. Nem helyes például a képzők felügyeletének egysége szempontjából, hogy a miniszter a képzőket a

³⁹⁷ Boga Károly – a felügyelet ügyében igen kezdeményezően fellépő dévai tanítóképző igazgatója – „Küzdelmünk eredménye: a szakfelügyelet” című írásában írt erről. „A miniszter úr nem bizonyult kapacitálhatatlannak. Amikor Nagy Lászlónak, dr. Baló Józsefnek és a dévaiaknak a sürgetésére az utóbbinak, mint alelnöknek a vezetésével az ankét után júliusban eléje járult küldöttségünknek az előterjesztéséből s a dévaiaknak a szakfelügyelet kérdését minden egyébtől elválasztva, külön tárgyaló feliratából híven értesült az országos egyesület álláspontjáról: a kérdést tanulmányozásra méltatta s a szakfelügyeletből mindjárt megadott annyit, amennyit az előkészítés erejéhez és mértékéhez képest megadhatott. Azt kaptuk, amit kértünk, terjedelmében még nem az egészet, de tartalmában azt: a szakfelügyeletet és a szakfelügyelőket, s nem tanítóképző intézeti iskolalátogatókat. Kimondja ezt maga a szervező rendelet, amikor az új felügyelet feladatául nem egyszerűen és sablonosan a tanterv szerinti tanítási munka megszervezését, hanem annál jóval többet, a valóságos szakfelügyelet feladatát: »a tanítók egységes képzésének, s a képzés szakszerűségének és szellemi szintája emelésének a biztosítását« tüzi ki – egészen úgy és azokkal a szavakkal, ahogyan mi kértük.” (1905. 134–135.)

³⁹⁸ Valójában: az 1868. évi XXXVIII. tc., a népoktatási törvény egyes előírásai.

fenntartó hatóságok szerint tagozta, s a szakfelügyeletet nem területi rendszer szerint léptette életbe; amit csak némileg enyhít azon intézkedés, hogy a főfelügyelő egységes irányító vezetése alá rendeli a szakfelügyelőket.³⁹⁹ Kifogás alá esik, hogy a kinevezett felügyelők nem mind az elemi képzés terén gyakorlatilag működő kiváló tanárok, s számuk egyáltalán kevés” – írták,⁴⁰⁰ a végrehajtási utasítás megjelenésének időpontjára halasztva a további kritikát.

Mindazonáltal hangsúlyozták: a rendeletet „a tanítóképzés egységes pedagógiai s nemzeti irányú fejlődése szempontjából alapjában véve hasznosnak és korszakos jelentőségűnek” tartják, mert „*a közoktatási kormány ezzel bátran rálépett azon útra, amelytől eddig félve tartózkodott, hogy az egységes tanítóképzést az állami és felekezeti összes képzőkre kiterjedő, közvetlen, országos intézkedéssel teremtsen meg*”. Rendeletével Berzeviczy Albert „léptette alapköveit az egységes magyar tanítóképzésnek, amivel egy új, nagy-szabású fejlődésnek vetette meg alapját”, mert e lépéssel „bátor és biztos lépést tettünk »az egységes nemzeti közoktatás« eszméje felé”, amelynek „leghivatottabb képviselője, apostola és hirdetője éppen Berzeviczy Albert” – írták, Neményi Imre ügyosztályvezetőnek is köszönve „vasakarátát és lelkes buzgalmát”.

Megtették ezt szóban is a TITOE képviselői a VKM-ben, egy *Baló József* alelnök vezette küldöttséggel. A találkozás során *Berzeviczy Albert* korábbi

³⁹⁹ Idézett cikkében *Boga Károly* így írt erről: „[A]ddig is, amíg a kezdetből mielőbb meglesznek a teljes hatáskörű, külön »tanítóképző intézeti felügyelők«, a kezdet fejlesztésére nézve a kívánásainak körülbelül a következők: Az intézetek ne jelleg, hanem terület szerint legyenek egy-egy tanítóképző intézeti szakfelügyelő alá csoportosítva, hogy a felügyeleti egység a más-más jellegű intézetek között is érvényesülhessen. És egy tanfelügyelő alá ne tartozzék 7-8 intézetnél több, különben a látogatások ugyanegy intézetnél nem lehetnének elég gyakran ismétlődők, ami a felügyelet *alaposságát*, tehát belső becsét tenné kétségessé. A felügyelők az iskolaév végén *záró értekezletet* tartsanak a minisztériumban osztályfőnökünk elnöklésével, hogy azon év folytán szerzett tapasztalataikat kölcsönösen kicserélve, megtárgyalva, azokat... az egység, szakszerűség és szintáj emelésére hasznosítsák. ... Egyszóval: *élő és állandó kapcsolatok* [legyenek] az egyes intézetek és a minisztérium között. Felügyelőink legyenek tagjai az *Országos Közoktatási Tanácsnak*, hogy a tanácsnak akár tantervi, akár szervezeti, akármi más, tőle várt nagyobb jelentőségű munkálatánál a közoktatásügynek azokat a szempontjait, elveit, érdekeit, amelyek a tanítóképzést érintik, ott illetékesen képviselhessék és eredménnyel szolgálhassák.” (1905. 135–136.)

⁴⁰⁰ Az elemi iskolai tanítóképző tanári érdekkör álláspontját *Boga Károly* diplomatikusan, ám határozottan képviselte: „Örömmel és megnyugvással fogadjuk az új felügyelőket, akiket a miniszter új most alkalmazott. ... Mindazonáltal igen nagy érdeke egyaránt a szakfelügyelet belső értékének, valamint a tanítóképző intézeti tanárság kvalifikacionális ambíciójának, hogy a szakfelügyelők mihamarabb kizárólag a *vér és kenyér*-szerinti tanítóképzés tanárság köréből véteszenek.” (1905. 135–136.)

elzárkózását a törvény adta korlátokkal és a különböző szakfelügyeletek közötti koordinációval kapcsolatos nehézségekkel magyarázta, hozzátéve, hogy „az ügy sokszori áttanulmányozása őt arról győzte meg, hogy a rohamosan fejlődő tanítóképzők munkáját csak úgy lehet intenzívebbé és egységesebbé tenni, ha ... szakfelügyeletet kap” a tanítóképzés. Egyben kifejezte reményét, hogy „a szakfelügyelet a megyei tanfelügyelettel egységesen fog munkálkodni a kitűzött cél érdekében”.⁴⁰¹

„A legfőbb elismerésünk szálljon pedig az egyházi főhatóságok s a felekezeti képzőkben működő kartársaink, tanártestületek felé, amelyek némi félreértést leszámítva, amit könnyen ki lehetett igazítani, méltánylással fogadták a kormánynak a szakfelügyeletet életbe léptető intézkedését. Abban nem jogcsontkítást és sérelmet láttak és kerestek, aminthogy ez a rendeletről teljesen távol áll, hanem, oly célravezető lépést, amely cél az ő eszményük is: az európai színvonalon álló, egységes nemzeti tanítóképzés. Tudják jól, hogy... [a] közös nagy nemzeti ideálokat csak együttes erővel, vállvetett munkával teremthetjük meg.”⁴⁰²

A *Magyar Tanítóképző* anonim szerzője (Nagy László vagy Farkas Sándor) akkor még nem tudhatta, hogy a Tisza István vezette első kormány bukása (1905. június 18.) és vele minisztere, Berzeviczy Albert tárcájától való megválása hosszú időre elnapolja a már csak karnyújtásnyira látszó saját tanítóképzős tanfelügyelet megteremtését. Az 1905. augusztus 20-án megjelent 70.000/1905. évi VKM-rendelettel a népnevelési királyi tanfelügyelők részére kiadott utasítás a népoktatási törvények végrehajtása tárgyában,⁴⁰³ a Berzeviczy-féle szándéknyilatkozathoz képest régi/új helyzetet teremtett. Nem sejtették: lapjuknak még közel másfél évtizedig kell majd ismételtetnie szakmailag megalapozott véleményüket, mely egyben – legalábbis tanügyigazgatási szempontból – a tanítóképzőknek a középiskolákkal való egyenrangúságának elismertetését is célozta (részeként a népiskolai szférából való fokozatos kiválás stratégiájának). Ez azonban már egy következő tanulmány tárgya lehet.

⁴⁰¹ *Tiszteltetés* 1905. 180.; *Választmányi ülések* 1905. 247.

⁴⁰² *A képzőintézetek egységes*, 1905. 133. (Kiemelések részben tölem – D. P.) Lásd ehhez: *Egy régi tanár*, 1893. 625–628.

⁴⁰³ Lásd: *Halász szerk.* 1910). 366–496.

Felhasznált irodalom

- a –c. (1913): Politikai pártok állásfoglalása a tanítók továbbképzése kérdésében. *Új Korszak*, **6.** 2. 7–8.
- A felekezeti (1893) tanárok nyugdíjügye. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 201–204.
- A felekezeti tanárok (1893) ügye a kultuszminiszter előtt. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 221–222.
- A felekezeti (1896/29) tanítók gyűlése. *Néptanítók Lapja*, **29.** 29. 10–12.
- A felekezeti tanítóképző (1893) tanárok nyugdíjügye. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 280–291.
- A fizetési (1903) törvényjavaslat. Az állami tanítószemélyzet illetményeiről. *Magyar Tanítóképző*, **18.** 139–148.
- A főváros (1912/6) tanítóképző intézete. *Népnevelők Lapja*, **47.** 6. sz. 132–133.
- A görögkeleti román (1904/47) püspökök memorandumja. *Néptanítók Lapja*, **37.** 47. sz. 6–7.
- A *Harmadik Egyetemes* (1928. 1928/II) Tanügyi Kongresszus Naplója, I–II. k. (Négyesy László, Simon Lajos, Papp Gyula szerk.) H. n.
- A VI. Egyetemes (1904/29) Gyűlés után. *Néptanítók Lapja*, **37.** 29. sz. 1–9.
- A hazai (1914/22) tanügyi lapokból. *Magyar Tanítóképző* májusi száma. *Néptanítók Lapja*, **47.** 22. 13.
- A katolikus (1890/15) tanítóegyletek és az egyetemes tanítógyűlés. *Népnevelők Lapja*, **25.** 15. 247.
- A katolikus tanítók (1900/16) ünnepi kongresszusa. *Katolikus Tanügy*, **6.** 16. 123–125.
- A Katolikus Tanügyi (1905) Tanács elnökségi ülése. *Magyar Állam*, **46.** 8–9.
- A képzőintézetek egységes (1905) szakfelügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 128–133.
- A képzőintézetek (1905) szakfelügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 123–125.
- A képzőintézeti (1890/34) tanárok gyűlése. *Népnevelők Lapja*, **25.** 34. sz. 631.
- A képzők (1905) szakfelügyelete és a felekezettek. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 190–191.
- A közgyűlés (1890/1, 2) előkészítése. A tanári testületek által beküldött javaslatok/tanulmányok. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 214–216., 344–346.
- A közgyűlés (1896) jegyzőkönyve. Felvétel a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének 1896. július 5-én, Budapesten, a kir. József Műegyetem helyiségében tartott IV. közgyűlésén. *Magyar Tanítóképző*, **11.** 361–363.
- A közoktatási (1893) tanács előterjesztése a tanterv ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 427–432.
- A közoktatásügyi bizottság (1892) tárgyalásai. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 54–60.
- A kultuszminisztérium (1893) fizetési osztályai. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 222–224.
- Albrecht István (1917/1–4.): A háború után. *Népnevelők Lapja*, **52.** 1–4. 6–7.
- Albrecht István (1917/9–10): Új idők felé... *Népnevelők Lapja*, **52.** 9–10. 1–2.
- Albrecht István (1917/15–16): Egy nép, egy iskola. Közoktatásügyi reformok a háború után. *Népnevelők Lapja*, **52.** 15–16. 1–2.
- A magyar (1904/20) népoktatás az 1902. évben. *Néptanítók Lapja*, **37.** 20. 1–3.
- A Magyar Tanítók (1904/49) Országos Bizottságának helyettes elnöke... *Néptanítók Lapja*, **37.** 49. 15.
- A Magyarországi Katolikus (1901/7) Tanítók Tanügyi Tanácsának közgyűlése. *Katolikus Tanügy*, **7.** 52–54.
- A magyarországi népoktatásügy (1893), kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. Törvények, szabályrendeletek, utasítások és döntvények gyűjteménye. I. k. Kisdedóvás és népoktatás (elemi, felsőnép- és polgári iskolák. (Lévay Ferenc – Morlin Emil – Szuppán Vilmos szerk.) Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- A magyarországi népoktatásügy (1898), kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közigazgatása. A kisdedóvásra, népoktatási tanintézetekre (elemi és felső népiskolákra, polgári iskolákra, tanítóképző intézetekre), felsőbb leányiskolákra, kereskedelmi tanintézetekre és a VKM hatáskör-

- rébe tartozó ipariskolákra vonatkozó összes törvények, szabályrendeletek, utasítások, rendeletek és döntvények gyűjteménye. II. k. Tanítóképzés, felsőbb leányiskolák stb. (Szerk.: Morlin Emil – Szuppán Vilmos.) Eggenberger-féle Könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1870) *Első Egyetemes Gyűlése Pesten, 1870. aug. 15–18.* Pest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1874) *Második Egyetemes Gyűlése Budapesten, 1874. aug. 9–13.* Kiadja a Rendezőbizottság, Atheneum Nyomda, Budapest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1890) *augusztus 20–23. napjain Budapesten tartott Negyedik Egyetemes Gyűlésének Naplója.* (Somlyay József 1891, szerk.) Budapest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1896) *Ötödik Egyetemes Gyűlésének naplója. Népiskolai Szakosztály.* (Hajós Mihály 1898, szerk.) Budapest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1904) *Hatodik Egyetemes Gyűlésének Naplója.* (Hajós Mihály – Szabó Bugáth László 1905, szerk.) Budapest.
- A Magyarországi Néptanítók* (1912) *VII. Egyetemes Gyűlésének Naplója.* (Simon Lajos szerk.) A Magyarországi Tanítóegyesületek Országos Szövetsége, 1912. Budapest.
- A Magyarországi* (1911/4) *Tanítóegyesületek Országos Szövetsége. Izraelita Tanügyi Értesítő, 36.* 118.
- A magyarországi tanítók* (1890/31) *országos bizottságának szervezete. Népnevelők Lapja, 25.* 31. 557–558.
- Amberg József (1905): *Néptanító és egyetem. Magyar Tanítóképző, 20.* 21–24.
- A minimum* (1893) *nálunk és máshol. Magyar Tanítóképző, 8.* 213–216.
- A miniszter a tanítók* (1890/11) *egyéni szabadsága ellen. Népnevelők Lapja, 25.* 11. 169–171.
- A miniszter beszéde* (1896/7–6) *a kongresszuson. Magyar Tanítóképző, 11.* 257–259.
- A miniszter levele* (1890) *egyesületünkhöz. Magyar Tanítóképző, 5.* 540.
- A miniszter válasza* (1890) *az állami gyakorlóiskolai tanítók kérvényére. Magyar Tanítóképző, 5.* 94.
- A miniszter válasza* (1890/1) *az egyesület segélyezése ügyében. Magyar Tanítóképző, 5.* 344.
- A II. Országos* (1896) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. I. k. 1–2. r.* (Nagy László – Beke Manó – Kovács János 1898, szerk.) Budapest.
- A II. Országos* (1896/II.) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus naplója. II. k. A Magyarországi Néptanítók Ötödik Egyetemes Gyűlésének naplója. Népiskolai Szakosztály.* (Hajós Mihály 1898, szerk.) 1898. Budapest.
- A II. Országos* (1896/6) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus tanítóképzési szakosztálya. Magyar Tanítóképző, 11.* 234–246.
- A II. Országos* (1896/7–8) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus tanítóképzési szakosztályának II. ülése. Magyar Tanítóképző, 11.* 260–307.
- A II. Országos* (1896/11) *és Egyetemes Tanügyi Kongresszus határozatai. Magyar Tanítóképző, 11.* 392–399.
- A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus* (1896/29). *Néptanítók Lapja, 29.* 29. 3–6., 10–11.
- A IV. egyetemes tanítógyűlés* (1890/1, 2., 3.) *értesítője.* (Somlyai József szerk.) *Népnevelők Lapja,* Kiadja a IV. egyetemes tanítógyűlés rendezőbizottsága, Budapest. 1. és 2.
- A népoktatás reformja* (1904/21, 22, 23, 26, 45, 50). *Néptanítók Lapja, 37.* 21. 1–10.; 22. 1–5.; 23. 1–9.; 26. 1–16.; 45. 1–3.; 50. 1–2.
- A népoktatás reformja* (1904/42) *és a szászok. Néptanítók Lapja, 37.* 42. 1–5.
- A népoktatási* (1904) *törvényjavaslat. Álláspontunk. Magyar Tanítóképző, 19.* 592–616.
- Antall József (1986, szerk.): *Az 1934. évi középiskolai reform. A törvényjavaslat előkészítése és vitája.* A tantervelmélet forrásai 7. k. OPI, Budapest.
- A nyugdíjtörvény* (1890/32) *revíziója. Népnevelők Lapja, 25.* 32. 565–568.
- A polgári* (1905) *iskolák és a tanítóképzők szakfelügyelete. Magyar Tanítóképző, 20.* 47.
- Apponyi Albert (1909/2): *A vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter körrendelete a tanító- és tanítónőképző-intézeti tanárok részére rendezendő szociológiai tanfolyam tárgyában. Magyar Tanítóképző, 24.* 96–97.

- Apponyi Albert gróf (1911): Elemi oktatás Magyarországon. In: Körösi Henrik – Szabó László (1911, szerk.): *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. I. k. Franklin Társulat, Budapest. 265–269.
- Apponyi Albert gr. (1915): *A magyar nemzet természetszerű elhelyezkedése a világpolitikában*. Franklin Társulat, Budapest.
- Apponyi Albert gróf (1918) nyilatkozata kultúrpolitikájáról. *Néptanítók Lapja*, **51**. 12. 10.
- Apponyi Albert gróf (1921): *Emlékirataim. Ötven év. Ifjúkorom – huszonöt év az ellenzékben*. Pantheon Irodalmi Intézet, Budapest. é. n.
- Apponyi Albert gr. (1926): *A nemzetiségi kérdés múltja és jövője Magyarországon*. A Pesti Szent Imre Kollégiumi Kör Kiadása, Budapest.
- Apponyi (1926/21–22) Albert gróf. *Néptanítók Lapja*, **59**. 21–22. 35–36.
- Arányi Antal (1890): A felvétel és a felvételi vizsgálatok. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5**. 414–416.
- Arányi Antal (1890/1): A felvételi vizsgálatokról s általában a felvételtől. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 519–521.
- A reformjavaslat (1904/49) ellen. *Néptanítók Lapja*, **37**. 49. 1–3.
- A Szabad Tanítás Pécsen 1907-ben tartott Magyar Országos Kongresszusának naplója*. (Pályi Sándor – Vörösváry Ferenc szerk.) Kiadja a Kongresszus Végrehajtó Bizottsága, Franklin Társulat Nyomdája, Budapest.
- A szaktanácskozmány (1904). *Magyar Tanítóképző*, **19**. 473–476.
- A szociológia* (1910) a tanítóképzőben. MT. **25**. 182–186.
- A tanfelügyelet (1904/5) reformja. *Néptanítók Lapja*, **37**. 5. 3–11.
- A tanító (1918/50–51) és tanárképzés reformja. *Néptanítók Lapja*, **51**. 50–51. 26.
- A tanítói (1889/31) fizetések rendezése. *Népnevelők Lapja*, **24**. 31. 495–496.
- A tanítók fizetésének (1893) rendezése. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 304.
- A tanítók (1893) fizetésrendezésének ügye. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 131–135.
- A tanítók hálája (1890/31). *Népnevelők Lapja*, **25**. 31. 553.
- A tanítók (1890/49) nyugdíjának és fizetésének ügye. *Népnevelők Lapja*, **25**. 49. 861–865.
- A tanítók (1889/43) nyugdíjügye és a fizetésrendezésének kérdése. *Népnevelők Lapja*, **24**. 43. 695–700.
- A tanítók (1889/50) nyugdíj-ügye és fizetése. A képviselőház közoktatási bizottságából. *Népnevelők Lapja*, **24**. 50. 812–815.
- A tanítóképzés (1890) a képviselőház közoktatásügyi bizottsága előtt. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 618–620.
- A tanítóképzés (1898) szervezete. *Magyar Tanítóképző*, **13**. 266–281.
- A tanítóképzés (1911/8) reformja. *Israelita Tanügyi Értesítő*, **36**. 281–282.
- A tanítóképzés (1889/51) ügye. A képviselőház közoktatási bizottságából. *Népnevelők Lapja*, **24**. 51. 827–830.
- A tanítóképzésről (1897) szóló törvény módosítása. (Tanári testületek javaslatai.) *Magyar Tanítóképző*, **12**. 435–445., 580–585., 622–632.
- A tanítóképzésről (1898) szóló törvény módosítása. (Tanári testületek javaslatai.) *Magyar Tanítóképző*, **13**. 27–44.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1890/1) Országos Egyesületének alapszabályai. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 94–97.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1890) Országos Egyesületének első közgyűlése. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 441–487.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1890/2) Országos Egyesületének emlékirata. Az 1890. augusztus 18–19-én tartott közgyűlés határozata I. A IV. Egyetemes Tanítógyűléssel kapcsolatos munkát. Gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter úr Ó Nagyméltóságához felterjeszti az egyesület választmánya*. Kiadja a IV. Egyetemes Tanítógyűlés Rendezőbizottsága, Egyetemi Nyomda, Budapest.

- A Tanítóképző Intézeti Tanárok* (1892/II) *Országos Egyesületének II. emlékirata gróf Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter úr Ó Nagyméltóságához*. Felterjeszti az egyesület választmányja. Singer és Wolfner Könyvkereskedése, Budapest. é. n.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1898) Országos Egyesületének V. közgyűlése. *Magyar Tanítóképző*, **13.** 438–444., 482–488.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1893) Országos Egyesületének alapszabályai. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 659–663.
- A Tanítóképző Intézeti Tanárok (1905) Országos Egyesületének reformja. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 250.
- A tanítóképző (1890) tanárok közgyűlése. *Népnevelők Lapja. A IV. Egyetemes Tanítógyűlés Értesítője*, **1.** 29–30..
- A tanítónőképezdék (1895/8) tanterve. *Katolikus Tanügy*, **1.** 8. 78.
- A vallás- és közoktatásügyi (1889) minisztériumhoz intézett kérvény. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 19–25.
- A vallás- és közoktatásügyi (1890) minisztériumhoz benyújtott kérvények. [Az egyesületi segélyezés és az állami segédtanárok ügyében.] *Magyar Tanítóképző*, **5.** 246–251.
- Az állami tanítók (1904/53) lakpénze. *Néptanítók Lapja*, **37.** 53. 3–4.
- Az állami (1903) tanítóképzés válsága. *Magyar Tanítóképző*, **18.** 137–139.
- Az állami (1895/9) tanítóképzők új tanterve. *Katolikus Tanügy*, **1.** 9. 87.
- Az állami tanítóképző-intézeti (1893) tanárok rangsorozata. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 370–380.
- Az állami (1893) tanítóképző tanárok mozgalma fizetésük rendezése ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 112–119.
- Az állami (1904) tanítóképző tanárok rangsora. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 116–123.
- Az állami (1911/4) tanítók mozgalma. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36.** 119.
- Az egyetemes (1889/8) tanítógyűlés kérdése a tanítóegyesületekben. *Népnevelők Lapja*, **24.** 8. 117–120.
- Az 1891. évi (1890) állami költségvetésről. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 488–490.
- Az Országos (1897/27) Bizottság a következő felterjesztést intézte a miniszterhez. *Népnevelők Lapja*, **32.** 27. 426–427.
- Az Országos (1893) Bizottság gyűlése. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 304–310.
- Az Országos Bizottság (1904/47) emlékirata. *Néptanítók Lapja*, **37.** 47. 1–6.
- Az Országos Bizottság (1904/26) küldöttsége. *Néptanítók Lapja*, **37.** 26. 16.
- Az országos (1903) egyesület akciója. *Magyar Tanítóképző*, **18.** 148–152.
- Az országos (1889/27) tanítói nyugdíjtörvény revíziójához. *Népnevelők Lapja*, **24.** 27. 431–432.
- Az óvónők és tanítók (1957/2) akadémiai képzésének tervezete. *Köznevelés*, **13.** 2. 41–48.
- Az V. egyetemes (1896/28) tanítógyűlés. *Néptanítók Lapja*, **29.** 28. 6–9.
- Az új népoktatási (1904/44) törvényjavaslat. *Néptanítók Lapja*, **37.** 44. 1–7.
- Az új tanterv (1903) életbeléptetése. *Magyar Tanítóképző*, **18.** 129–136.
- Az utolsó (1893) kísérlet. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 219–220.
- B. (1889/6): Ne habozzunk! *Népnevelők Lapja*, **24.** 6. 87–89.
- Babits Mihály (1918): Az első pillanatban. In: József Farkas (1962, szerk.): „Mindenki újakra készül...” *Az 1918–19-es forradalmak irodalma. Szöveggyűjtemény. II. k. A polgári forradalom publicisztikája és irodalmi élete.* MTA IT. 7–8.
- Ballér Endre (1989): *Nagy László tantervfelfogása és hatása. A tantervelmélet forrásai* 11. OPI, Budapest.
- Ballér Endre (1996): *Tantervelméletek Magyarországon a XIX–XX. században. A tantervelmélet forrásai* 17. OKI, Budapest.
- Balogh Sándor (2002): *A nemzetiségi politika másfél évszázada a jogszabályok tükrében.* In: Balogh Sándor – Sipos Levente (2002, szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Napvilág, Budapest. 5–27.
- Baló József (1912): Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző*, **27.** 297–302.

- Barabás Endre (1904/40): Románia és Magyarország. *Néptanítók Lapja*, **37.** 40. 3–6.
- Barcsa János (1905/8): Magyar nemzeti szellemű népoktatás. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 433–437.
- Bálint Mihály (1889/8): Az országos tanítógyűlés érdekében. *Népnevelők Lapja*, **24.** 8. 120–122.
- Bányai Jakab (1898/16): A szocializmus és a tanítók. *Népnevelők Lapja*, **33.** 16. 242–246.
- Bárczy István (1902): Előterjesztés a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztése és a népoktatási felügyelői állás szervezése kérdésében. I. sz. melléklet a *Fővárosi Közlöny* **1902.** 8. számához. 1–14.
- Becker Vendel (1940/II): *A magyar néptanítók fizetésrendezése az Országos Iskolaalap megszervezésével. A katolikus tanítók áthelyezésének kérdése.* Szeged.
- Becker Vendel (1942): *A keresztény nemzeti népiskolák jövő alakulása. Előadta a Szent István Akadémia I. osztályának 1942. októberi ülésén.* Stephaneum Nyomda, Budapest. 1943.
- Bertalan Vince (1902/24): Az állami tanítók törekvése. *Katolikus Tanügy*, **8.** 24. 185–188.
- Bertalan Vince (1903/11): A hadsereg és a nemzeti szellem, erő és érzület. *Katolikus Tanügy*, **9.** 11. 82–84.
- Bertalan Vince (1904/13): Beköszöntő. *Katolikus Tanügy*, **10.** 13. 98–100.
- Berzeviczy (1904/5) miniszter programja. *Néptanítók Lapja*, **37.** 5. 1–3.
- Berzeviczy (1904/28) miniszter a tanítókhoz. *Néptanítók Lapja*, **37.** 28. 1–2.
- Berzeviczy (1904/38): A népoktatás feladatai. *Néptanítók Lapja*, **37.** 38. 1–3.
- B. H. (1902/4): Budapest főváros iskolügyi programja. *Katolikus Tanügy*, **8.** 24. 185–188.
- Bihari Mór (1973): *A tanító. Czabán Samu élete.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest. 1973.
- Bíró Sándor (2002): *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok, 1867–1940.* Pro-Print, Csíkszereda.
- Boga Károly (1904/35): A tanítóképzők felügyelete. Hozzászólás. *Néptanítók Lapja*, **37.** 35. 9–13.
- Boga Károly (1905): Küzdelmünk eredménye: a szakfelügyelet. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 133–138.
- Bollókné Panyik Ilona (1982): *Az állami tanítóképzés 1868 és 1945 között.* Bölcsészdoktori értekezés, ELTE BTK. Budapest.
- Bollókné Panyik Ilona (1988): A magyar tanítóképzés tantervtörténeti előzményei és hasznosítási lehetőségei a négyéves tanítóképzés tervezésében. In: Magyarfalvi Lajos (1988, szerk.): *A tartalomilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfelfutató előtanulmányok és javaslatok.* BTF, Budapest. 150–196.
- Borsányi György (1988): *Októbertől márciusig. Polgári demokrácia Magyarországon, 1918.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Brózsik Pál (1896/16): A vallástalan állami iskolák. *Népnevelők Lapja*, **31.** 16. 246–248.
- Budaváry László (1920/18–20): Népoktatásügyünk és a tanítóság kérdése a felhatalmazási törvényjavaslat vitájában. *Néptanítók Lapja*, **53.** 18–20. 2–14.
- Bugáth László (1889/3): Kedvező jelek. *Népnevelők Lapja*, **24.** 3. 35–37.
- Burián Albert (1904/40): Népiskola és népművelés. *Néptanítók Lapja*, **37.** 40. sz. 1–3.
- Czike Imre (1904/13. 14): A tanító, mint a nép tanácsadója. Időszerről fejtegetés arról, hogyan segítsen magán a gazda, ha kevés a takarmánya. *Katolikus Tanügy*, **10.** 13. 100–102.; 14. 108–110.
- Csáky Elek (1895/5): Azok a mi fiatal tanítóink. *Katolikus Tanügy*, **1.** 5. 49–50.
- Csáky Károly gr. (1906/16) váci püspök a katolikus iskolákért. *Magyar Állam*, **47.** 16. 1–3.
- Csepreghy Endre (1890): A felvétel és a felvételi vizsgálatok. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5.** 416.
- Csepreghy Endre (1890/1): A tanító- és tanítónőképző intézetekbe való felvétel és a felvételi vizsgálatok. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5.** 512–519.
- Dániel Márton (1889): *Jelentés a tanítóképzésről az Országgyűlés Közoktatási Bizottsága számára.* [Budapest.] 1889. január 19.
- Dániel Márton (1889/2): Második jelentés a tanítóképzésről és a tanítókról. (Ism. –y. –r.) *Magyar Tanítóképző*, **5.** 15–19.

- Dániel Márton (1890) harmadik jelentése a tanítóképzésről és a tanítókról. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 581–590.
- Deme Károly (1889/11): Szervezkedjünk! *Népnevelők Lapja*, **24**, 11. 165–168.
- Dénes Lajos (1918): Új iskolát. *Világ*, **1918**, december 1. 7.
- Diószegi István (1991): *Üllő és kalapács. Nemzetiségi politika Európában a XIX. században*. Budapest.
- Dokumentumok (1849–1919) a magyar nevelés történetéből 1849–1919*. (Köte Sándor és Ravasz János 1979, szerk.) Tankönyvkiadó, Budapest. 1979.
- Dolmányos István (1968): A „Lex Apponyi”. Az 1907. évi iskolatörvények. *Századok*, **102**, 3–4. 484–533.
- Donáth Péter (2000): A felsőfokú tanítóképzés megteremtésének oktatáspolitikai előzményei, ideológiai motívumai (1953–1959). In: Kelemen Elemér – Balogh László (2000, szerk.): *A jezsuita tanügyi szabályzattól napjainkig. Tanulmányok. Neveléstörténeti konferenciák 1999. Neveléstörténeti füzetek 18*. OPKM, Budapest. 99–110.
- Donáth Péter (2001/1): A „tanítóképző akadémiák” kérdése 1908, 1938, 1958 – azonosságok és különbségek. In: Kovátsné Németh Mária (szerk.): *Tanulmánykötet. Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar, Győr*. 219–234.
- Donáth Péter (2007): *Adalékok Nagy László pályájához. Publikálatlan önéletrajza, iskolareformterv, a Gyermektanulmányi Társaság, az egyetemi gyermektanulmány-oktatás, s a lélektani laboratóriumok dokumentumai 1918–1922-ből*. Trezor, Budapest.
- Donáth Péter – Preska Gáborné (2007): Oklevél-kibocsátás a magyarországi tanító(nő)képzőkben és a tanítói utánpótlás biztosítása a dualizmus korában. (Adalékok, kérdések.) *Neveléstörténet*, 2007/1–2.
http://www.kodolanyi.hu/nevelestortenet/index.php?rovat_mod=archiv&act=menu_tart&eid=35&rid=1&id=258
- Donáth Péter (2008/I.): *A magyar művelődés és a tanítóképzés történetéből, 1868–1958*. Trezor, Budapest.
- Donáth Péter (2008/II.): *Oktatáspolitikai és tanítóképzési Magyarországon, 1945–1960*. Trezor, Budapest.
- Donáth Péter (2010/2): A felsőfokú tanítóképzés megteremtésére irányuló 1918–19., 1938., 1947–48. és 1956–59. évi kísérletek motívumairól. *Iskolakultúra*, **20**, 2. 86–92.
- Donáth Péter – Hangay Zoltán (1999, szerk.): *Filozófia – művelődés – történet, 1999*. A Budapesti Tanítóképző Főiskola Tudományos Közleményei. XVIII. Trezor, Budapest.
- Döntés után (1893). *Magyar Tanítóképző*, **8**, 190–194.
- Dr. Berzeviczy (1904/32) miniszter programbeszéde. *Néptanítók Lapja*, **37**, 32. 1–8.
- Dudek János (1904/16): A katolikus tanügyi állapotáról. *Katolikus Tanügy*, **10**, 16. 123–125.
- E. F. (1901/9. 10): Nemzeti népoktatás. *Katolikus Tanügy*, **7**, 9. 65–67.; 10. 73–75.
- Egyesületi élet (1889–1890). *Magyar Tanítóképző*, **5**, 32–50., 151–153., 208–212., 341–344., 432–436., 540–545., 614–616.
- Egyesületi élet (1890/29). *Népnevelők Lapja*, **25**, 29. sz. 501–504.
- Egyesületi élet (1892–1893). *Magyar Tanítóképző*, **8**, 69–74., 153–155., 216–219., 325–328., 473–475., 590–591., 653–659.
- Egyesületi élet. (1898) *Magyar Tanítóképző*, **13**, 27–44.
- Egyesületünk (1893) és a tanítóegyesületek. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 322–323.
- Egyesületünk (1893/1) és az 1896. évi egyetemes közoktatási kongresszus. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 651–652.
- Egyleti (1895/1) ügyek. A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete. *Katolikus Tanügy*, **1**, 1. 8.
- Egy régi tanár (1893): Szakfelügyelet a tanítóképző-intézetekben. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 622–628.
- Egy tanító (1904/46): A népoktatás reformja. *Néptanítók Lapja*, **37**, 46. 1–4.

- Ember János (1889/33–34): Az országos tanítói nyugdíjtörvény revíziója. *Népnevelők Lapja*, **24.** 33–34. 527–528.
- Ember János (1890/19, 22, 23, 24): Az egyetemes tanítógyűlés tárgyai II., V., VI., VII. *Népnevelők Lapja*, **25.** 19. 301–305.; **22.** 349–353.; **23.** 367–370.; **24.** 384–385.
- Emlékirat (1917) a fizetés-kiegészítési államsegélyt élvező nem állami tanító- és tanítónőképző-intézetek igazgatóinak, tanárainak, tanítónőinek és gyakorlóiskolai tanítóinak és tanítónőinek az államiakkal leendő minden vonatkozású egyenlősítése tárgyában. *Magyar Tanítóképző*, **32.** 184–189.
- Emlékirat (1917/1) a tanítóképző-intézetek szakfelügyelete és a nem magyar tannyelvű tanítóképzők nemzeti reformja tárgyában. *Magyar Tanítóképző* **33.** (1918) 89–104.
- Eötvös József (1976) *Művei. Kultúra és nevelés*. Magyar Helikon, Budapest.
- Eperjessy István (1889/5): A tanító, mint védköteles. *Népnevelők Lapja*, **24.** 5. 74–75.
- Eredmények és (1904/48) tanulságok. *Néptanítók Lapja*, **37.** 48. 1–4.
- Erdődi János (1890): A tanítóképesítő vizsgálat. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5.** 409.
- É. (1893): Néhány szó a tanítóképzők új szervezetéhez. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 354–360.
- Fabrizzy János (1890): A tanítóképesítő vizsgálat. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5.** 404–408.
- Farkas Domonkos (1969/2): Quint József. In: Bihari János – Nábrádi István – Szőnyei Tibor – Vágó Elemér (1969, szerk.): *A Budapesti Tanítóképző (1969) Intézet száz éve, 1869–1969*. Budapest. 234–247.
- Farkas Mária (2008): *Történelemtanítás a népiskolákban a dualizmus kori Magyarországon*. Trezor, Budapest.
- Farkas Sándor (1905): A szakfelügyeletről. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 49–52.
- F.[arkas]S.[ándor] (1905/I): A közoktatásügyi minisztérium által összehívott értekezlet a tanítók továbbképző tanfolyamának ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **20.** 138–140.
- Farkas Sándor (1909/7): Neményi Imre miniszteri tanácsos. *Magyar Tanítóképző*, **24.** 361–362.
- Fekete József (1917): Közgyűlésünkhöz. *Magyar Tanítóképző*, **32.** 66–68.
- Fekete József (1918): Tanítóképzésünk korszerű újjászervezése. *Magyar Tanítóképző*, **33.** 225–240.
- Felhívás (1889/14) a hazai tanítóegyesületekhez- és testületekhez. *Népnevelők Lapja*, **24.** 14. 217–219.
- Felhívás (1890/1, 2, 3). *Magyar Tanítóképző*, **5.** 105–106., 217–219., 612–613.
- Felhívás gyűjtésre (1890) az egyetemes tanítógyűlés érdekében. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 320–323.
- Felhívás Magyarország (1890) néptanítóihoz. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 184–187.
- Felkai László (1971, szerk.): *Nevelésügyi kongresszusok Magyarországon, 1848–1948*. I–II. k. MPT, Budapest.
- Felkai László – Zibolen Endre (1993): *A magyar nevelés története II. k.* (Főszerk.: Horváth Márton) Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Budapest.
- Felkai László (1994): *Magyarország közoktatásügye a Millennium körüli években*. OPKM, Budapest.
- Felméri Albert (1890): Nyugdíjtörvényünk 8. §-a. *Magyar Tanítóképző*, **5.** 115–116.
- Felméri Albert (1892): A tanítóképző-intézeti tanárok képzése. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 101–110.
- Felterjesztés a felekezeti (1907) tanítóképzők tanárainak fizetés kiegészítése tárgyában. *Magyar Tanítóképző*, **22.** 49–51.
- Fináczy Ernő (1912): Tanítóképzésünk jövője. *Magyar Tanítóképző*, **27.** 254–262.
- Folyamodvány (1893) a felekezeti tanárok ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 194–201.
- Folyamodvány az állami (1893) tanítóképző tanárok rangsorozata ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **8.** 440–447.
- Földes Géza (1904): *A népiskolai közoktatás*. Különlenyomat a „Nemzeti Iskola” XI. évfolyamából. Budapest.
- Füle Sándor (1956, szerk.): *A tanítóképzés újjászervezésének kérdései Magyarországon, 1904–1956*. PTT Anyagszolgáltatás a pedagógia oktatói számára, 22. sz. Kézirat.

- Gamauf György (1890): A felekezeti tanítóképző tanárok anyagi helyzetének javítása. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5**, 417–419.
- Gerencsér István (1922/1–3): Farkas Sándor emlékezete. *Magyar Tanítóképző*, **37**, 2–3.
- Gombos Norbert (2011): *A közép- és felsőfokú tanítóképzés fejlődése Magyarországon – a korabeli központi tantervek tükrében*. SZTI GTK Tanárképző Intézet Kiadványai, Gödöllő.
- Gödz József (1904/9): Egyetemes tanítógyűlésünk. *Néptanítók Lapja*, **37**, 9. 1–3.
- Gödz József (1904/15): Készüljünk az egyetemes tanítógyűlésre. *Néptanítók Lapja*, **37**, 15. 1–3.
- Gödz József (1904/19) Állami tanítóképző intézeteink fejlődése. *Néptanítók Lapja*, **37**, 19. 11–12.
- Gödz József (1904/49): Az Országos Bizottság emlékirata. Válasz. *Néptanítók Lapja*, **37**, 49. 3–8.
- Grámma Döme (1889/7): Néhány szó az egyetemes tanítógyűlés kérdéséhez. *Népnevelők Lapja*, **24**, 7. 103–106.
- Groó Vilmos (1897/13): Tanítóképzésünk a gyakorlat szempontjából. *Népnevelők Lapja*, **32**, 13. 193–199.
- Gyertyánffy István (1898): A tanítóképző intézeti tanárok képzéséről és képesítéséről. *Magyar Tanítóképző*, **13**, 3–22.
- Gyertyánffy István (1913): *A Pedagogium. Adatok múltjának ismeretéhez, valamint a benne foglalt intézetek, különösen a polgári iskola és a polgári iskolai tanárképzés kérdéseinek tisztázásához*. Franklin Társulat, Budapest.
- György Aladár (1889/1): A magyar tanítók húsvéti nagygyűlése. *Népnevelők Lapja*, **24**, 1. 2–5.
- György Aladár (1889/13): A tanítók negyedik egyetemes gyűlése. *Népnevelők Lapja*, **24**, 13. 197–200.
- György Aladár (1893): A tanítóképzés törvényeinkben. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 541–545.
- György Aladár (1896/30): A döntő szó. *Néptanítók Lapja*, **29**, 30. 1–2.
- Györgyössy Rudolf (1889/33–34): A tanítók egyetemes gyűlése és a tanítóegyletek szövetsége. *Népnevelők Lapja*, **24**, 33–34. 530–531.
- Gyűlés után (1889/35). *Népnevelők Lapja*, **24**, 35. 557–559.
- Hajdu Tibor (1989): *Közép-Európa forradalma, 1917–1922*. Gondolat, Budapest.
- Hajnóczy R. József (1902/5–6): Népoktatási állapotok. *Katolikus Tanügy*, **8**, 5. 34–38.; 6. 44–45.
- Hajós Mihály (1890/25): A IV. egyetemes tanítógyűlés ügye. *Népnevelők Lapja*, **25**, 25. 399–403.
- Hajós Mihály (1898, szerk.): *A Magyarországi Néptanítók Ötödik Egyetemes Gyűlésének naplója*. (Népiszkolai szakosztály.). Budapest.
- Hajós Mihály – Szabó Bugáth László (1905, szerk.): *A Magyarországi Néptanítók Hatodik Egyetemes Gyűlésének naplója*. Elek Lipót Könyvnyomdája, Budapest.
- Halász Ferenc (1910, szerk.): *Közoktatás, művészet. I. k. Magyar közigazgatási törvények Grill-féle kiadása*. Budapest.
- VI. Egyetemes (1904/28) tanítógyűlés. *Néptanítók Lapja*, **37**, 28. 5–8.
- Héczey Nándor (1898/7): Tanítószág és a szocializmus. *Népnevelők Lapja*, **33**, 7. 102–104.
- Hunyady Györgyné: A négyéves tanítói szak programja. Bevezetés és kommentár. In: Kovátsné Németh Mária (2000, szerk.): *Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón. Az óvó- és tanítóképzés felsőfokúvá válásának 40., főiskolai szintre emelésének 25., az óvóképzés főiskolai szintre emelésének 15. évfordulójára*. Kaposvár. 89–100.
- Hunyady Györgyné (2004/1): A hazai főiskolai szintű tanár-, tanító- és óvóképzés pedagógiai programja. *Pedagógusképzés*, **2**, (31.) 1. 3–10.
- Hunyady Györgyné (2012): Rendszerváltás a tanítóképzésben. Kísérleti négyéves képzés a budai tanítóképzőben, 1986–1994. In: Donáth Péter (2012, szerk. és előszó): *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÖK és épülete történetéből*. Trezor, Budapest. 14–38.
- Imre Sándor (1912): *Nemzetnevelés. Jegyzetek a magyar művelődési politikához*. Budapest.
- Imre Sándor (1915): A köznevelés belső egysége és a nemzeti egység. In: *A háború és az iskola* (1915) 65–102.

- Imre Sándor (1916): A tanítók nemzeti tudatossága. *Magyar Tanítóképző*, **31**, 137–145.
- Imre Sándor (1917): Bevezetés a tanítóképző-intézeti tanári hivatásba. *Magyar Tanítóképző*, **32**, 3–15.
- Imre Sándor (1917/I.): A békére való átmenet nevelésügyi feladatai. *Magyar Pedagógia*, **26**, 377–382.
- Imre Sándor (1920): *A magyar nevelés körvonalai. Tizenkét dolgozat*. Budapest.
- i (1901/3. 4): Kalászkok a közoktatás tarlójáról. *Magyar Tanítóképző*, **16**, 171–173., 232–236.
- Jankovich József (1904/14): Glosszák – államosítás. *Katolikus Tanügy*, **10**, 14. 107.
- Juhász Nagy Sándor (1925/25) nyilatkozata a tanítóság sérelmeiről. *Tanítók Lapja*, **39**, 25. 1.
- Juhász Nagy Sándor (1945): *A magyar októberi forradalom története, 1918. október 31–1919. március 21*. Cserépfalvi. Budapest.
- Kapi Gyula (1890): A tanítóképző intézetek tantervének módosítása. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5**, 370–379.
- Katolikus nevelés (1902/20). *Katolikus Tanügy*, **8**, 20. 153–154.
- Kármán Mór (1892): A tanítóképző tanárképzésről. (A Pedagógiai Társulat ülésén.) *Magyar Tanítóképző*, **8**, 36–40.
- Kármán Mór (1906, 1911): *Közoktatásügyi tanulmányok. I. k. A felekezeti oktatás és az állam részvétele a népiskola szervezésében. II. k. Közoktatásunk múltja*. Franklin Társulat, Budapest.
- Kelemen Elemér (1993): A magyar pedagógusmozgalmak és -szakszervezetek vázlatos története. In: „Lázad hát már az élet alágýűrtje, a tanító...?” 75 éves a Pedagógusok Szakszervezete. PSZ, h. n., é. n. 7–48.
- Kelemen Elemér (1999/a): Gondolatok a magyar tanítóképzés kettős évfordulóján. In: Donáth Péter – Hangay Zoltán (1999, szerk.). 53–64.
- Kelemen Elemér (2001): A magyarországi népoktatás a dualizmus korában. In: Donáth Péter – Farkas Mária (2001, szerk.): *Filozófia – művelődés – történet, 2001*. Az ELTE TÖK Tudományos Közleményei XIX. k. Trezor, Budapest. 57–72.
- Kelemen Elemér (2002): *Hagyomány és korszerűség. Oktatáspolitikai a 19–20. századi Magyarországon*. Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum, Budapest.
- Kelemen Elemér (2004/1): A magyarországi pedagógusmozgalom radikalizálódása a 20. század első évtizedeiben, 1917–1919. In: Bollókné Panyik Ilona (2004, szerk.): *Gyermekek – nevelés – pedagógusképzés*. Trezor, Budapest. 173–183.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában*. Iskolakultúra, Pécs.
- Kelemen Elemér – Setényi János (1994): *Az oktatási törvénykezés változásai. Hazai és nemzetközi áttekintés*. Bárczy István Könyvtár 1. FPI, Budapest.
- Kelen Jolán (1968/10): Az Iskolai Reformbizottság, 1918–1919. *Pedagógiai Szemle*, **18**, 10. 879–900.
- Kemény Ferenc (1914/27): A németországi tanítók nagygyűlése. *Néptanítók Lapja*, **47**, 27. 13–14.
- Kemény G. Gábor (1900–1903., 1903–1906., 1906–1913. szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. III. k. 1900–1903.; IV. k. 1903–1906.; V. k. 1906–1913. Tankönyvkiadó, Budapest. 1964., 1966., 1971.
- Kemény G. Gábor – Szarka László – Szász Zoltán (1999, szerk.): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. VII. k. 1914–1916. MTA TTI, Budapest.
- Kerner Gyula (1890/29): A IV. egyetemes tanítógyűlés rendezőbizottságából. *Népnevelők Lapja*, **25**, 29. 495–498.
- Király Károly (1889/1): Tömörüljünk! *Népnevelők Lapja*, **24**, 1. 5–6.
- Király Károly (1890/11): Készüljünk! Három közlemény. *Népnevelők Lapja*, **25**, 11. 177–180.
- Kiss Árpád (1946): A nevelőképzés reformja. Nevelők a nevelőképzésről. *Köznevelés*, **2**, 20. 2. és **23**, 7.
- Kiss József (1929/1. 2. 3. 4): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, **42**, 1. 22–35.; 2. 100–120.; 3. 175–185.; 4. 240–246.

- Kiss József (1930/1. 4): A magyar tanítóképzés statisztikai adatai. *Magyar Tanítóképző*, **43**, 1. 22–35.; 4. 201–218.
- Kiss József (1933/1–2, 1933/4): A Magyar tanítóképzés reformgondolatai. I. r.: 1777-től 1896-ig. II. r.: 1896-tól napjainkig. *Magyar Tanítóképző*, **46**, 6–21., 103–123.
- Klein Ármin (1911/5): A tanítók továbbképzés és társadalmi helyzete. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**, 156–158.
- Komoly ügy (1905). *Magyar Tanítóképző*, **20**, 243–244.
- Kondor (1890/46): Az országos tanítói bizottság alakuló gyűlése. *Népnevelők Lapja*, **25**, 46. 813–817.
- Kondor (1890/49): A hazai tanítók országos bizottságából. *Népnevelők Lapja*, **25**, 49. 867–869.
- Kornis Gyula (1926/9–10): Bárány Eötvös József és az állampolgári nevelés. *Néptanítók Lapja*, **59**, 9–10. 1–6.
- Kornis Gyula (1927, szerk.): *Magyarország közoktatásügye a világháború óta*. Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest.
- Kovács Gábor (1904/33): Két kép nemzetiségeink köréből. *Néptanítók Lapja*, **37**, 33. 2–4.
- Kovácsné Németh Mária (2000, szerk.): *Óvó- és tanítóképzés az ezredfordulón. Az óvó- és tanítóképzés felsőfokúvá válásának 40., főiskolai szintre emelésének 25., az óvóképzés főiskolai szintre emelésének 15. évfordulójára*. Kaposvár.
- Kozári Mónika (2005): *A dualista rendszer, 1867–1918*. Pannonica.
- Kozári Mónika (2012): *A nyugdíjrendszer Magyarországon Mária Teréziától a II. világháborúig*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Kozma Ferenc (1890): A felvétel és a felvételi vizsgálatok. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5**, 409–413.
- Kozma Kálmán (1903/5): Államosítani! *Katolikus Tanügy*, **9**, 5. 33–34.
- Körösi Henrik – Szabó László (1911., 1912., 1915. szerk.): *Az elemi népoktatás enciklopédiája*. I–III. Franklin Társulat, Budapest.
- Köte Sándor (1983): *Egy útmutató pedagógus. Nagy László élete és munkássága*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köveskúti Jenő (1907): Tanítóképzésünk és a szakfelügyelet. *Magyar Tanítóképző*, **22**, 342–344.
- Köveskúti Jenő (1908): A tanítók akadémiai képzése. *Magyar Tanítóképző*, **23**, 108–116., 169–175.
- Köveskúti Jenő (1909/1–2): A tanítóképzés reformja. Két közlemény. *Magyar Tanítóképző*, **23**, 66–72., 113–121.
- Köveskúti Jenő (1916/12): A tanítóképzés jövőképe. *Család és Iskola*, **42**, 12. 90–91.
- Köveskúti Jenő (1919): A lévai áll. el. tanítóképző-intézet tanári karának kívánságai. *Magyar Tanítóképző*, **34**, 16–18.
- Közoktatásügyi miniszterünk (1890/23) és az egyetemes tanítógyűlés. *Népnevelők Lapja*, **25**, 23. 365–366.
- Krausz Sándor (1897): Tanítóképzésünk törvényhozás útján való rendezése. *Magyar Tanítóképző*, **12**, 232–244.
- Külön lenyomat (1890) a IV. Egyetemes Tanítógyűlés naplójából. Budapest. é. n.
- Ladányi Andor (1970): A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának helye a magyar felsőoktatás történetében. In: Mészáros István (1970, szerk.): „A szent, a várt Szélvész.” *Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Ladányi Andor (1988): A felsőfokú tanítóképzés előzményei (1945–1959). In: Magyarfalvi Lajos (1988, szerk.): *A tartalmilag megújított, négyéves tanítóképzés. Helyzetfelfutató előtanulmányok és javaslatok*. BTF, Budapest. 197–232.
- Lados József (1917): A falusi magyar nép művelése. *Magyar Pedagógia*, **26**, 29–36.
- Lakits Vendel (1890/10): A IV. egyetemes gyűlés és a tanítóegyesületek. *Népnevelők Lapja*, **25**, 10. 153–155.
- Lakits Vendel (1890/17): A IV. egyetemes tanítógyűlés tételei és a szakosztályok. *Népnevelők Lapja*, **25**, 17. 268–269.

- Lakits Vendel (1896/3): Reménységeink és föladataink. *Néptanítók Lapja*, **29**, 3. 2–3.
- Lapszemle (1890/29). *Népnevelők Lapja*, **25**, 29. 370–373.
- Láng Mihály (1898/8): Független nemzeti nevelés. *Népnevelők Lapja*, **33**, 8. 113–115.
- Lányi Jakab (1917/19–20): A jövő tanügy perspektívája. *Népnevelők Lapja*, **52**, 19–20. 11–12.
- Lechnitzky Gyula (1914): A kultúrállam megteremtése és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző*, **29**, 185–192., 257–266.
- Lechnitzky Gyula (1916): A világháború, a kultúrállam és a tanítóképzés. *Magyar Tanítóképző*, **31**, (1916) 4–11., 48–56., 75–85.
- Lechnitzky Gyula (1917): Főtitkári jelentés. *Magyar Tanítóképző*, **33**, (1918) 155–170.
- Lechnitzky Gyula (1917/1): A művelődési politika a háború után. *Magyar Pedagógia*, **26**, 36–40.
- Lechnitzky Gyula (1917/2): A kötelező tanítói gyakorlat, a tanítói szakvizsga és tanítói továbbképzés. *Magyar Tanítóképző*, **33**, (1918) 182–196.
- Léderer Ábrahám (1896/ 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14): Állam és iskola, társadalom és iskola. *Népnevelők Lapja*, **31**, 8. 113–115., 9. 129–131., 10. 149–151., 11. 165–167., 12. 181–183., 13. 197–199., 14. 214–216.
- Litván György (1996): Az 1918–1919-es demokrácia két tűz között. In: *Októbertek üzenete*. Osiris, Budapest., 269–280.
- Lovász Márton (1918/2): A magyar nemzet nevelőihez! A VKM 14.796/1918. eln. számú rendelete. *Magyar Tanítóképző*, **33**, 289–292.
- Magyarország népessége (1996) és gazdasága. Múlt és jelen*. KSH, Budapest.
- Mann Miklós (1987, szerk.): *Oktatáspolitikai koncepciók a dualizmus korából*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Mann Miklós (1993): *Kultúrpolitikusok a dualizmus korában*. OPKM, Budapest.
- Mann Miklós (1994): *Wlassics Gyula. Új pedagógiai közlemények*. ELTE, Budapest.
- Mann Miklós (2002): *Budapest oktatásügye, 1873–2000*. ÖNKONET, Budapest.
- Mann Miklós (2004): *Oktatáspolitikusok és koncepciók a XX. században*. ÖNKONET, Budapest.
- Mann Miklós (2005): *Magyar oktatási miniszterek, 1848–2002*. ÖNKONET, Budapest.
- Mannheim Károly* (1999, szerk.: Felkai Gábor) Magyar Panteon. Új Mandátum, Budapest.
- Margitai József (1890/1–2): A horvát-szlavon népoktatás. I–II. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 198–202., 269–273.
- Mazsu János (2012): *Tanulmányok a magyar értelmiség társadalomtörténetéhez, 1825–1914*. Gondolat, Budapest.
- Mácsay Károly (1947/6): A tanítóság küzdelmes útja 1868-tól napjainkig. *Pedagógus Értesítő*, 1947/6. 3–5.
- Málnai Mihály (1890): Az általános és a szakképzés tanítóképzőinkben. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 295–305.
- Márkus Dezső (1912, 1913., 1914. szerk.): *A hatályos magyar törvények gyűjteménye*. Franklin Társulat, Budapest.
- II. egyet. tanügyi kongresszus (1896/28). *Néptanítók Lapja*, **29**, 28. sz. 3–6.
- Meghívó (1890). *Magyar Tanítóképző*, **5**, 353.
- Melyek (1895/12) a tanító társadalmi kellei? Szünidei gondolatok. *Katolikus Tanügy*, **1**, 12. sz. 108–109.
- Memorandum (1911/11) a miniszterhez. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**, 381–385.
- Mesterházy Jenő (1933): A tanítóképző-intézeti tanárképzés. *Magyar Tanítóképző*, **46**, 77–89.
- Miért nem kell (1902/2) nekünk az állami iskola? *Katolikus Tanügy*, **8**, 2. sz. 10–11.
- Migray József (1919): *Szocializmus és népnevelés. Az oktatásügy reformjának alapkérdései*. Táltos Könyvtár 5–7. Budapest.
- Miklós Gergely (1890): Határozati javaslat a felvétel és a felvételi vizsgálat c. tételhez. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 417.
- Miklós Gergely (1890/1): A felvétel és a felvételi vizsgálatok. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 522–524.

- Miklós Gergely (1907): A tanítóképző intézetek szakfelügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **22**, 546–555.
- Mikonya György (2012): Kihívások és válaszok a kora gyermekkori nevelés területén az ELTE Tanító- és Óvóképző Karán. In: Donáth Péter (szerk. és előszó): *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÖK és épülete történetéből*. Trezor, Budapest. 119–142.
- Mikonya György (2014): Hagyomány és modernitás: néptanítói modellek és a jelen kor kihívásai a tanítóképzésben. In: Jenei Teréz (szerk.): *Hagyomány és modernség a XXI. századi tanítóképzésben*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola, 31–55.
- Mikó Imre (1944): *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből*. Minerva, Kolozsvár.
- Miniszterünk (1896/6) az államosításról. *Néptanítók Lapja*, **29**, 6. 1–4.
- Miniszterünk (1896/45) programja. *Néptanítók Lapja*, **29**, 45. 1–6.
- Mohar József (1893): A tanítóképző tanárok képzéséről. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 333–349.
- Mohar József (1901): Új „Rendtartás” és képesítő vizsgálati szabályzat. *Magyar Tanítóképző*, **16**, 152–161.
- Mohar József (1916): Tanítóképzésünk továbbfejlesztésének irányelvei. Törvénytervezet. *Magyar Tanítóképző*, **31**, 33–48.
- Mohar József (1916/1): Törvénytervezet a tanító- és tanítónőképzés országos és egységes rendezéséről. *Magyar Tanítóképző*, **31**, 85–96., 119–130.
- Mohar József (1917): Tanítóképzésünk országos és egységes fejlesztésének irányelvei. Határozati javaslat. *Magyar Tanítóképző*, **32**, 181–183.
- Mohar József (1917/1): Elnöki megnyitó beszéd. *Magyar Tanítóképző*, **32**, 220–225.
- Mohar József (1918): Tanítóképzésünk korszerű újjászervezése. *Magyar Tanítóképző*, **33**, 225–240.
- Molinári (1897/30): Hatalmas argumentum az államosítás mellett. *Népnevelők Lapja*, **32**, 30. 465–467.
- Mosdóssy Imre (1917/16–18): A főváros oktatásügye a háború után. *Népnevelők Lapja*, **51**, 16–18. 3–4.
- Mozgalom (1904) a tanítóképzők felügyelete ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **19**, 488–495.
- Munka után (1890/35). *Népnevelők Lapja*, **25**, 35. 637–639.
- n- (1890): A tanítói oklevél értéke. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 354–361.
- Nagy József (1911/7): A nyolcosztályú elemi népiskola. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**, 243–245.
- Nagy Lajos (1890/34): A tanítói állás biztosítása s a szolgálati viszony szabályozása. *Népnevelők Lapja*, **25**, 34. 618–620.
- Nagy László (1889/17): A tanítóképző intézeti tanárok közgyűlése. *Népnevelők Lapja*, **24**, 17. 276–279.
- Nagy László (1889/27): A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének választmánya. *Népnevelők Lapja*, **24**, 27. 457.
- Nagy László (1890): Szemle. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 62–63.
- Nagy László (1890/1): Hazai lapszemle. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 142–144.
- Nagy László (1890/2): A segédtanárok ügye kultuszminiszterünk előtt. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 243–246.
- Nagy László (1890/3): Törekedjünk hatni a közvéleményre! *Magyar Tanítóképző*, **5**, 289–295.
- Nagy László (1890/4, 5): A vallás- és közoktatásügyi miniszternek a népoktatás állapotáról szóló XIX. jelentése. (Az 1888/1889. tanévről.) I. Tanítóképzés. II. Népoktatás. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 502–512., 570–581.
- Nagy László (1890/7): Remények és óhajtasok. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 354–361.
- N.[agy] L.[ászló] (1890/4): A tanfelügyelők mozgalma alkalmával. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 490–492.
- N.[agy] L.[ászló] (1890/5): Tisztelgés a kultuszminisztériumban. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 544–545.
- Nagy László (1890/6): Titkári jelentés. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 467–481.
- N.[agy] L.[ászló] (1893): Népoktatási gyűlések. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 450–456.

- Nagy László (1893/1): Nemzetközi vagy nemzeti tanítógyűlések? *Magyar Tanítóképző*, **8**, 502–506.
- Nagy László (1896/10): Tanulások. *Magyar Tanítóképző*, **11**, 417–419.
- Nagy László (1897): A tanítóképzésről szóló törvények módosítása. *Magyar Tanítóképző*, **12**, 3–10.
- Nagy László (1897/1.): Tanítóképző tanárjelöltjeink az egyetemen. *Magyar Tanítóképző*, **12**, 481–482.
- Nagy László (1898): Kérünk szolgálati szabályzatot. *Magyar Tanítóképző*, **13**, 481–482.
- Nagy László (1903): A tanítóképző tanár hivatása. *Magyar Tanítóképző*, **18**, 8–10.
- Nagy László (1904): A népoktatási törvényjavaslat negyedik fejezete, különösen a képzők felügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **19**, 477–483.
- Nagy László (1904/1): A tanítóképző intézetek felügyelete. *Magyar Tanítóképző*, **19**, 542–548.
- Nagy László (1904/34): A tanítóképzők felügyelete. Válasz Szabó E. „Áldatlan küzdelem” c. cikkére. *Néptanítók Lapja*, **37**, 34. sz. 11–12.
- Nagy László (1905): Lakits Vendel. *Magyar Tanítóképző*, **20**, 3–4.
- Nagy László (1918) *közzoktatási reformterve*. (Váczi Miklós szerk. 1982.) OPKM, Budapest.
- Nagy László et al. (1919): A Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesülete választmányának a tanítóképzés reformja ügyében tartott tanácskozásai. *Magyar Tanítóképző*, **34**, 19–32.
- Nagy László (1934): *A magyar közzoktatás reformja*. (Ballai Károly szerk.) Budapest.
- Nagy László (1982): *A gyermek érdeklődésének lélektana*. Dr. Kőte Sándor tanulmányával. Tan- könyvkiadó, Budapest.
- Nagy Mária (1994): *Tanári szakma és professzionalizálódás. Vázlat egy szakma politikatörténetéhez*. OKI, Budapest.
- Nagy Mária (2001): A tanítóság a századelőn, a statisztikai adatok tükrében. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs. 11–37.
- Nagy Péter Tibor (1997): *Hogyan kerüljük el a polgárosodást? Magyar oktatáspolitikai, 1867–1945. Előadások a nevelés társadalomtörténetéből*. KJF–OKI, Székesfehérvár–Budapest.
- Nagy Péter Tibor (2005): Az állami befolyás növekedése a magyarországi oktatásban, 1867–1945. Iskolakultúra, 2005/6–7, 3–229.
- Nagy Péter Tibor (2011): *A növekvő állam árnyékában. Oktatás, politika, 1867–1945*. Gondolat, Budapest.
- Nagy Sándor (1919): Egyesületünk újjászervezése. *Magyar Tanítóképző*, **34**, 40–43.
- Napló (1905) a Tanítóképző Intézeti Tanárok Országos Egyesületének Győrött, 1904. május 23-án és 24-én tartott VIII. közgyűléséről. *Magyar Tanítóképző*, **20**, 69–85., 141–147.
- Neményi Imre (1933): Gróf Apponyi Albert, mint kultúrpolitikus. *Magyar Tanítóképző*, **46**, 45–77.
- Nemo (1897/43): Szocializmus a tanítók között. *Népnevelők Lapja*, **32**, 43. 675–676.
- Nemzeti iskolák (1889/31). *Népnevelők Lapja*, **24**, 31. 493–494.
- Német tanítók (1904/28) gyűlése Königsbergben. *Néptanítók Lapja*, **37**, 28. 10–12.
- Németh András (1990): *A magyar tanítóképzés története, 1775–1975*. In: Főiskolai füzetek, 11. Zsámbék.
- Népoktatástügyi (1904/22., 23.) szaktanácskozás. *Néptanítók Lapja*, **37**, 22. 6–15.; 23. 11–18.
- Niederhauser Emil (1995): *A történetírás története Kelet-Európában*. História Könyvtár, Budapest.
- Okirattár (1889). 31.752/1889. sz. VKM-rendelet a méhészet tanításáról a tanítóképzőkben. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 53–54.
- Okirattár (1890). Törvényjavaslat a kisdedovársról. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 100–101.
- Okirattár (1890/1). A selyemtenyésztés és a tanítóképző intézetek. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 348–349.
- Okirattár (1890/2). Tanítassék a magyar nyelv alaposabban a nem magyar ajkú tanítóképzőkben! *Magyar Tanítóképző*, **5**, 349.
- Ormos Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában, 1914–1945*. Csokonai, Debrecen.
- Pataki Lajos (1898): A katolikus tanítóképző tanárok fizetése és nyugdíja. *Magyar Tanítóképző*, **13**, 488–492.

- Peres Sándor (1896): *A magyarországi tanítóegyesületek története*. Kiadta a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, Budapest.
- Peres Sándor (1897): A tanítóképző-intézetek igazgatása. *Magyar Tanítóképző*, **12**. 569–574.
- Peres Sándor Nagyméltóságú (1897/11) Miniszter Úr! Kegyelmes Urunk! *Népnevelők Lapja*, **32**. 11. 168–172.
- Peres Sándor (1898/12. 13. 14.): Nemzeti nevelés és népiskola. *Népnevelők Lapja*, **33**. 12. 178–180.; 13. 197–198.; 14. 210–214.
- Pethő László (1991): *A tanítók és a társadalom. Történeti szociológiai megközelítés*. EDUCATIO, Budapest.
- Péterfy Sándor (1889/3): Mikor tartson a III. egyetemes tanítógyűlés végrehajtott bizottsága nagygyűlést? *Népnevelők Lapja*, **24**. 3. sz. 33–34.
- Péterfy Sándor (1890/1, 2): A tanítóképzés reformálásának kérdése hazánkban, az 1848. esztendőben. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 25–29., 75–79.
- Péterfy Sándor (1896/1): Előre! *Néptanítók Lapja*, **29**. 1. 3–4.
- Podráczy Judit (2012): A budai képző mint a tanító- és óvóképzés országos szakmai egyeztető fórumának központja (A Tantervfejlesztő Bizottság tevékenysége.) In: Donáth Péter (szerk. és előszó): *Sorsfordító mozzanatok a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÖK és épülete történetéből*. Trezor, Budapest. 14–38.
- Pongrácz Jenő szerk. (1919/III): *Tanácsköztársasági törvénytár III*. 1919. május 1–május 21. Budapest.
- Quint József (1920): A tanítóképzés külföldön. *Magyar Tanítóképző*, **35**. 45–57.
- Quint József (1926/5–6): Német lapokból. A tanítóképzés újjászervezése. *Néptanítók Lapja*, **59**. 5–6. 13–15.
- Quint (1942/I. 1943/II–III) József élete és munkássága. I–III. k. (Özv. Quint Józsefné szerk.) Budapest.
- Reisinger Gyula (1898/6): A hazaszeretet szellemének ápolása az iskolában. *Népnevelők Lapja*, **33**. 6. 81–83.
- Regéczy József (1890): Irányelvek tantervünk javításánál. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 379–385.
- Rendelet (1893) a tanárok országos nyugdíjintézete ügyében. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 476–479.
- Rendkívüli (1905) közgyűlés. *Magyar Tanítóképző*, **20**. 245–246.
- Rédli Ferenc (1889/6): Elmélkedés az önképzés- és tanítóképzésről. *Népnevelők Lapja*, **24**. 6. 89–92.
- Révai nagy lexikona. I. k. Budapest. 1911.
- Rhédei János (1889/5): A magyar tanítósághoz! *Népnevelők Lapja*, **24**. 5. 72–73.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.
- Rózsa Ede (1911/9): Tanítói gyűlések. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**. 315–321.
- Rózsa Ede (1911/11): Tanítóképző tanárok emlékirata. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**. 407.
- Rozsondai Zoltán (1948): Pedagógiai Főiskola és a tanítóképző intézetek. *Köznevelés*, **4**. 5. 77–81.; 6. 105–108.
- Scherer Sándor (1898): Felügyelet. *Magyar Tanítóképző*, **13**. 400–402.
- Schlosz Lajos (1904/28): A szaktanácskozások után. *Néptanítók Lapja*, **37**. 28. 2–4.
- Schmidt Boldizsár (1889/33–34): Az osztatlan népiskola tanterve és tankönyvei. *Népnevelők Lapja*, **24**. 33–34. 528–530.
- Schneider István (1889/9): Magyarország tanítóegyleteihez. *Népnevelők Lapja*, **24**. 9. 133–134.
- Schwetz Vilmos (1889/22): Ami késik, nem múlik. *Népnevelők Lapja*, **24**. 22. 349–352.
- Schwetz Vilmos (1890): A IV. egyetemes tanítógyűlés. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 524–531.
- Sebestha Károly (1904/45., 46): Tanítóképző intézetek felügyelete. *Néptanítók Lapja*, **37**. 45. 5–7.; 46. 6–7.
- Sebestyén Gyula (1893): Br. Eötvös József. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 157–162.
- Sebestyén Gyula (1896): *Az elemi iskolai tanító- és tanítónőképzésünk fejlődése*. Budapest.

- Sebestyén Gyula (1896/11): A tanítóképzés mai állapota és a továbbfejlődés útjai. *Magyar Tanítóképző*, **11**, 361–363.
- Segédtanári állás (1893). Igazgatótanács. Felügyelet. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 433–440.
- Simkó Endre (1889/48): A 600 forint fizetési minimum. *Népnevelők Lapja*, **24**, 48. 774–776.
- Simkó Endre (1904): A népoktatás reformja. *Magyar Tanítóképző*, **19**, 483–487.
- Simon Gyula (1979): *A polgári iskola és polgári iskolai tanárképzés története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sipos András – Donáth Péter (1999, szerk.): *„Kelet Párizsától” a „bűnös városig”. Szöveggyűjtemény Budapest történetének tanulmányozásához. I. k. 1870–1930*. BFL – BTF, Budapest.
- Somlyay József (1889/13., 24. 1890/13): A III. egyetemes tanítógyűlés végrehajtó-bizottságából. *Népnevelők Lapja*, **24**, 13. 209–212.; 24. 386–387.; **25**, 13. 213–215.
- Somlyay József (1889/27): Lapunk az önálló és szabad tanügy szolgáltatában. *Népnevelők Lapja*, **24**, 27. 429–430.
- Somlyay József (1889/43): Tanítók küldöttsége a közoktatási miniszter előtt. *Népnevelők Lapja*, **24**, 43. 689–694.
- Somlyay József (1890/13): Felhívás Magyarország néptanítóihoz. *Népnevelők Lapja*, **25**, 13. 201–203.
- Somlyay József (1890/13/1): A III. egyetemes tanítógyűlés végrehajtó bizottságából. *Népnevelők Lapja*, **25**, 13. 213–215.
- Somlyay József (1890/17): Közoktatásügyi miniszterünk és az egyetemes tanítógyűlés. *Népnevelők Lapja*, **25**, 17. 265–267.
- Somogyi Géza (1890): Egységes népiskola. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 187–194.
- Somogyi Géza (1890/1): A felvétel és a felvételi vizsgálatok. (Határozati javaslat.) *Magyar Tanítóképző*, **5**, 413–414.
- Somogyi Géza (1893): A népoktatási törvények revíziója. *Magyar Tanítóképző*, **8**, 380–388.
- Somogyi Géza (1898): A tanítóképzés, mint szociális kérdés. *Magyar Tanítóképző*, **13**, 281–297.
- Sretvizer Lajos (1898/2): Visszhang a miniszteri szózatra. *Népnevelők Lapja*, **33**, 2. 19–21.
- Sz. (1890): A felső nép és polgáriskolai tanítók és tanítónők országos egyesületének VI. közgyűlése. *Magyar Tanítóképző*, **5**, 492–496.
- Szabolcs Éva (2001): „...Tanítói állomásra pályázat hirdettetik ...” A Néptanítók Lapja 1901. évfolyamában január–márciusban megjelent álláshirdetések elemzése. In: Baska Gabriella – Nagy Mária – Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Iskolakultúra, Pécs. 38–58.
- Szabó Adolf (1911/4. 6): A tanítók továbbképzése és társadalmi helyzete. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**, 109–114., 205–207.
- Szabó Adolf (1911/10): A tanítóképzők tanterve. Szemlélődések. *Izraelita Tanügyi Értesítő*, **36**, 339–350.
- Szabó Elemér (1904/33): Áldatlan küzdelem. *Néptanítók Lapja*, **37**, 33. 1–2.
- Szabó Kálmán (1903/11): A tanítók között való egyenetlenségeknek káros következményeit milyen módon lehetne megakadályozni? *Katolikus Tanügy*, **9**, 11. 84–85.
- Szakál János (1934): *A magyar tanítóképzés története*. Hollós János Könyvnyomtató, Budapest.
- Szakszervezetünk (1919/2) nagygyűlése. Demonstrálás a nemzeti valláserkölcösök oktatás mellett. Kultúrprogramunk ismertetése. *Jövőnk*, **1**, 2. 22–23.
- Szalay Pál (1896/16): Az idealizmus szerepe a nevelésben. *Népnevelők Lapja*, **31**, 16. 248–249.
- Szarka László (1995): *Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika, 1867–1918*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.
- Szathmáry György (1896): *Nemzeti állam és népoktatás*. Lampel Róbert könyvkereskedése, Budapest.
- Szász Károly (1890/6): Eötvös József és a tanítóképzés. *Népnevelők Lapja*, **25**, 6. 85–90.
- Száva János (1889/14): Van valami keresni valójuk a katolikus tanítóknak az egyetemes tanítógyűlésen? *Népnevelők Lapja*, **24**, 14. 219–222.

- Száva János (1889/33–34): A néptanítók anyagi helyzetének javítása. *Népnevelők Lapja*, **24**. 33–34. 532–534.
- Száva János (1890/21): A katolikus tanítók és a IV. egyetemes tanítógyűlés. *Népnevelők Lapja*, **25**. 21. 337–339.
- Szemelvények (1893) az 1894-i közoktatási állami költségvetésből. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 554–569.
- Személyi hírek (1890). *Magyar Tanítóképző*, **5**. 548.
- Szentgyörgyi Lajos (1904/48): Az állami iskolák hatása. *Néptanítók Lapja*, **37**. 48. 1–4.
- Széchenyi István (1981): *A magyar akadémia körül*. Budapest.
- Szöke István (1889/33–34): A IV. egyetemes tanítógyűlés ideje és tárgysorozata. *Népnevelők Lapja*, **24**. 33–34. 532.
- Sztankó Béla (1896/7–8): Titkári jelentés. *Magyar Tanítóképző*, **11**. 317–329.
- Takács Zsuzsanna Mária (2014): *Falusi néptanítók élete a 20. század első felében emlékirataik és naplók tükrében*. Doktori (PhD-) értekezés, PTE, Pécs.
- Tanítóképzésünk (1919) újjászervezésének kérdése. *Magyar Tanítóképző*, **34**. 1–11.
- Tanügyi kormány (1890/24) és a tanítóság. *Népnevelők Lapja*, **25**. 24. 381–384.
- Tanterv és (1911) tantervi utasítások az állami elemi iskolai tanító és tanítónőképző intézetek számára. *Kiadatott a vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1911. június 30-án 78.000. sz. a. kelt rendeletével*. M. Kir. Tudományegyetemi Nyomda, Budapest.
- Tartsunk (1889/4) végrehajtó-bizottsági nagygyűlést! *Népnevelők Lapja*, **24**. 4. 49–52.
- Tavasi Lajos (1848, szerk.): *Nevelési emléklapok*. Trattner Károly betűivel, Pest.
- Téglás Gábor (1904/21): Románia legújabb reformjai a tanítóképzés terén. *Néptanítók Lapja*, **37**. 21. 1–4.
- Tilkowszky Loránt (1998): *Nemzetiségi politika Magyarországon a 20. században*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Tisztelgés (1905) a kultuszminisztériumban. *Magyar Tanítóképző*, **20**. 180–181.
- T. Kiss Tamás (1993): *A magyarországi kulturális minisztériumokról, 1867–1993*. Budapest.
- Tódor József (1893) jelentése a tanítóképzésről. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 110–112.
- Tóth Gábor (1996): A magyarországi tanítóképző intézeti tanárképzés története. Apponyi Kollégium. OPKM, Budapest.
- Törvények, jogszabályok a CompLex Kiadótól. <http://www.1000ev.hu/>
- Törvényjavaslat (1904) a népiskolai közoktatásról szóló 1868:XXXVIII., – a magyar nyelv tanításáról szóló 1879:XXVIII., – a községi és felekezeti tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893:XXVI. tc. módosítása tárgyában. *Magyar Tanítóképző*, **19**. 441–472.
- Tudósító (1896/28–29): A tanügyi kongresszus. *Népnevelők Lapja*, **31**. 28–29. 441–442.
- Ujfalussy Sándor (1890/4–5): Tanítóképzésünk bajai. *Népnevelők Lapja*, **25**. 4. 53–55.; 5. 72–74.
- Újabb folyamodás (1893) a rangsorozat érdekében. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 652–653.
- Új állami (1904/18) népiskolák. *Néptanítók Lapja*, **37**. 18. 1–7.
- Váczy István (1904/12): A népiskolai közoktatás reformja. *Katolikus Tanügy*, **10**. 12. 90–92.
- Választmányi ülések (1905) jegyzőkönyvei. *Magyar Tanítóképző*, **20**. 181–190., 246–250.
- Választmányi ülések (1907) jegyzőkönyve. *Magyar Tanítóképző*, **22**. 599–605.
- Velösy Lipót (1889/35): A végrehajtó bizottság nagygyűlése. *Népnevelők Lapja*, **24**. 35. 559–566.
- Vermes Mihály (1917/7–8): Az egységes magyar nemzeti állam népiskolája. *Népnevelők Lapja*, **52**. 7–8. 1–2.
- Végh István (1904/25): Elemi iskoláink nemzeti jellege. *Néptanítók Lapja*, **37**. 25. 1–2.
- Vizy Irma (1893): Még néhány szó az igazgatótanácsokról. *Magyar Tanítóképző*, **8**. 360–361.
- Vulcan (1889/30): A mennydörgő „Jupiter” figyelmébe. *Népnevelők Lapja*, **24**. 30. 477–481.
- Wagner János (1926): Reformkérdések. *Magyar Tanítóképző*, **39**. 68. és 71.
- Wessely Ödön (1897): A tanítónőképzők tanterve (bizottsági jelentés). *Magyar Tanítóképző*, **12**. 483–485.

- Wlassics Gyula (1896/1): A néptanítókhoz. *Néptanítók Lapja*, **29**. 1. 1–3.
- Wlassics Gyula (1903): Az életbeléptető rendelet. *Magyar Tanítóképző*, **18**. 132–136.
- Wlassics (1896/28) miniszter a magyar tanítósághoz. (A II. Egyetemes Tanügyi Kongresszus megnyitó ülésén mondott beszéd.) *Néptanítók Lapja*, **29**. 28. 1–3.
- y (1890/4., 6., 8): A IV. egyetemes tanítói gyűlés előkészítéséről. *Népnevelők Lapja*, **25**. 4. 55–57.; 6. 90–94.; 8. 123–126.
- y (1895/7): Nemzeti vagy vallásos legyen-e az iskola? *Katolikus Tanügy*, **1**. 7. 65–66.
- y István (1904/3): Hangok az államosításról. *Katolikus Tanügy*, **10**. 3. 17.
- ys (1901/5): Az állami népiskolák. *Katolikus Tanügy*, **7**. 5. 33–34.
- Zajzon Dénes (1889/11–12): Tanítóképzésünk egynehány kérdése. *Népnevelők Lapja*, **24**. 11. 168–170.; 12. 185–187.
- Zajzon Dénes (1890/1): A tanítóképesítő vizsgálatról. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 221–225.
- Zajzon Dénes (1890/2): Tanítóképző-intézeteink fejlesztése. *Magyar Tanítóképző*, **5**. 344. 497–502.
- Zajzon Dénes (1890/23): A magyar nyelv tanítása az idegen ajkú iskolában. *Népnevelők Lapja*, **25**. 23. 370–373.
- Zigány Zoltán (1919/1): Új idők, új célok. *Néptanítók Lapja*, **52**. 1. 1–2.
- Zrínyi Károly (1904): A népoktatás reformja a tanítóképesítés szempontjából. *Magyar Tanítóképző*, **19**. 488–495.